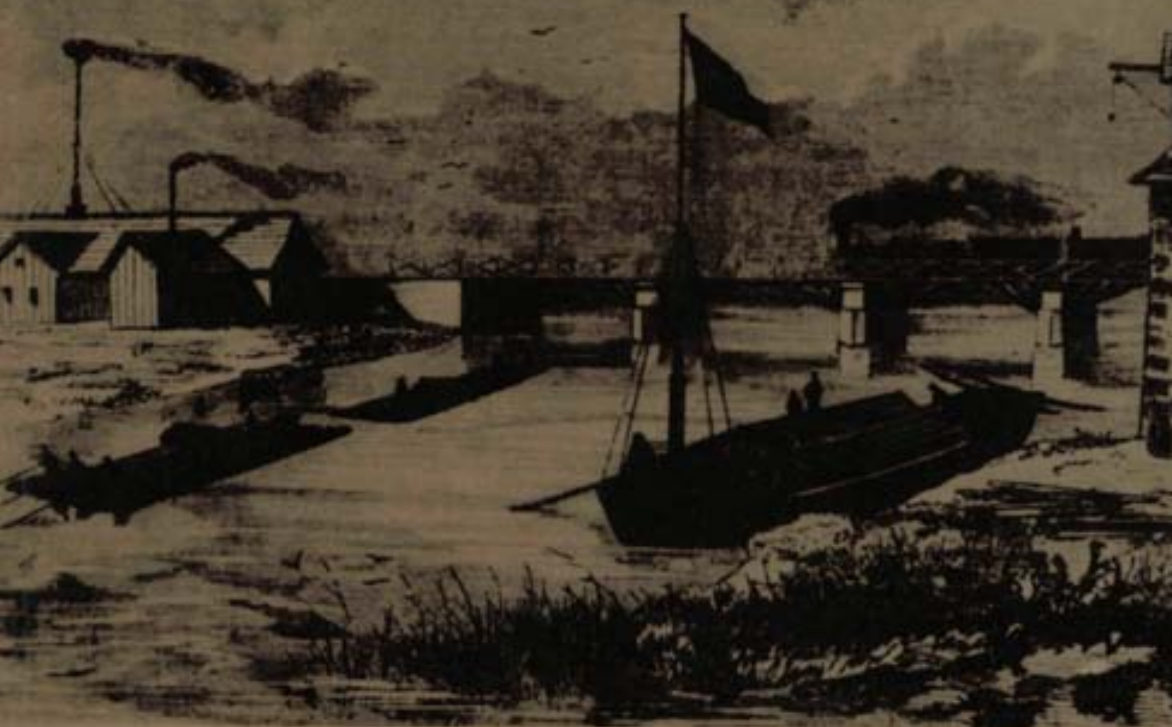

ÁRUCSERE

ÉS

MIGRÁCIÓ

A MISKOLCI
HERMAN OTTÓ MÚZEUM
NÉPRAJZI KIADVÁNYAI
XVIII.

A 75 éves Gunda Béla professzor tiszteletére

ÁRUCSERE ÉS MIGRÁCIÓ

(A Tokajban 1985. október 28–29-én megrendezett
tanácskozás anyaga)

Miskolc, 1986

A kötet lektora: DANKÓ IMRE

Szerkesztette:
SZABADFALVI JÓZSEF
és
VIGA GYULA

Technikai munkatárs:
FEKETÉNÉ BÍRÓ EDIT

A borító külső oldalán: Vasúti híd Tokajnál a Tiszán
(Reprodukció a Vasárnapi Újság 1863. évfolyamából)

A kötet az Észak-magyarországi Vízügyi Igazgatóság támogatásával jelent meg

ISSN 0544-4233
ISBN 963-01-6995-9

Kiadja a miskolci Herman Ottó Múzeum
Felelős kiadó: a múzeum igazgatója

Borsodi Nyomda, Miskolc 1986. – Felelős vezető: Wirth Lajos

TARTALOM

<i>Dankó Imre: Árucsere és migráció</i>	11
† <i>Román János: A mértékek használatának vándorlása</i>	21
<i>Ujváry Zoltán: Vásári szórakoztatók, vándor mulattatók és a vásárt megjelenítő népi játékok</i>	29
<i>Barna Gábor: A búcsúvásár</i>	39
<i>Szabadfalvi József: A pásztormigráció mint kultúraközvetítő</i>	51
<i>Hőgye István: A hegyaljai görögök és zsidók szerepe az árucserében (1711–1848)</i> ...	57
<i>Bodó Sándor: A mesterlegény-vándorlás és a kézműves áru</i>	65
<i>Novák László: Mezővárosi migráció és árucsere (A „három város” példája)</i>	71
<i>Sztrinkó István: A tanyák és a város árucserék kapcsolata: tanya–város migráció</i>	89
<i>Juhász Antal: Vásározási körzetek és iparos-migráció a Dél-Alföldön</i>	99
<i>Nádasi Éva: Piacközpontok és jellemzőik a Dél-Dunántúlon a századfordulótól napjainkig terjedő időszakban</i>	105
<i>Lukács László: Vándorkereskedelem a Mezőföldön</i>	115
<i>Veres László: Az üveghuták felvevő piaca a 18–19. században</i>	129
<i>Solymos Ede: A dunai halászok árucseréviszonyai</i>	135
<i>Bencsik János: A folyók elválasztó, a révek összekötő szerepe a paraszti árucserében.</i>	143
<i>Páll István: Árucsere a Tisza két partja között</i>	155
<i>Lackovits Emőke: A Balaton szerepe a paraszti árucserében</i>	165
<i>Viga Gyula: A gyümölcs a népi árucserében</i>	175
<i>Fügedi Márta: Árucsere útján terjedő elemek az észak-magyarországi viseletben</i>	197
<i>Cseri Miklós: Az építőanyag, mint az árucsere tárgya</i>	205
<i>Petercsák Tivadar: A fa és erdei termékek az Északi-középhegység és az Alföld közötti népi kereskedelemben</i>	233

INHALT

<i>Imre Dankó</i> : Warenaustausch und Migration	11
† <i>János Román</i> : Die Wanderung der Nutzung der Maße	21
<i>Zoltán Ujváry</i> : Jahrmarkts-Unterhalter und den Markt darstellende Volksspiele	29
<i>Gábor Barna</i> : Die Kirmes	39
<i>József Szabadválvi</i> : Die Schäfermigration als Kulturüberträger	51
<i>István Hőgye</i> : Die Rolle der Griechen und Juden in Hegyalja beim Warenaustausch (1711–1848)	57
<i>Sándor Bodó</i> : Die Wanderung der Gesellen und die Ware der Handwerker	65
<i>László Novák</i> : Die Migration und der Warenaustausch der ländlichen Städte (Das Beispiel der „Drei Städte“)	71
<i>István Sztrinkó</i> : Die Warenaustausch-Verbindung zwischen Einzelgehöften und Stadt: Die Migration der Stadt aus Einzelgehöften	89
<i>Antal Juhász</i> : Die Marktbezirke und die Handwerkermigration im südlichen Tiefland	99
<i>Éva Nádas</i> : Marktzentren und ihre Charakteristiken im südlichen Transdanubien im von der Jahrhundert-wende bis zu den heutigen Tagen reichenden Zeitraum	105
<i>László Lukács</i> : Warenhandel im Mezőföld (= das Gebiet zwischen dem Sió-Kanal und der Donau)	115
<i>László Veres</i> : Der Aufnahmemarkt der Glashütten im 18–19. Jahrhundert	129
<i>Ede Solymos</i> : Die Verhältnisse des Warenaustausches bei den Donaufischern	135
<i>János Bencsik</i> : Die trennende Rolle der Flüsse und die verbindende Rolle der Übersetzstellen im bäuerlichen Warenaustausch	143
<i>István Pál</i> : Warenaustausch zwischen beiden Ufern der Theiß	155
<i>Emőke Lackovits</i> : Die Rolle des Balatons im bäuerlichen Warenanstands	165
<i>Gyula Viga</i> : Das Obst im Warenaustausch des Volkes	175
<i>Márta Fügedi</i> : Auf dem Wege des Warenaustausches sich ausbreitende Elemente: der nordungarischen Tracht	197
<i>Miklós Cseri</i> : Das Baumaterial als Gegenstand des Warenaustausches	205
<i>Tivadar Petercsák</i> : Holz und Forstprodukte im völklichen Handel zwischen dem nördlichen Mittelgebirge und dem Tiefland	233

CONTENTS

<i>Imre Dankó</i> : Goods Exchange and Migration	11
† <i>János Román</i> : Travels of Measure Application	21
<i>Zoltán Ujváry</i> : Market Entertainers, Wandering Amusers and Folk Plays Visualizing the Market	29
<i>Gábor Barna</i> : Pilgrim Market	39
<i>József Szabadfalvi</i> : Shepherds Migration as Culture Conveyor	51
<i>István Hőgye</i> : The Role of the Greeks and Jews of Hegyalja in the Goods Exchange (1711–1848)	57
<i>Sándor Bodó</i> : Travels of Journeymen and Craftsmanship Products	65
<i>László Novák</i> : Country Town Migration and Goods Exchange (The Example of the „Three Towns”)	71
<i>István Sztrinkó</i> : Goods Exchange Relations of Farms and Towns: Migration between Farms and Towns	89
<i>Antal Juhász</i> : Market Districts and Tradesmen’s Migration on the South Plain	99
<i>Éva Nádas</i> : Market Centres and their Characteristic Features on the South Trans- danubia from the Turn of the Century till Nowadays	105
<i>László Lukács</i> : Wandering Trade on Mezőföld	115
<i>László Veres</i> : Markets of Glass-Works in the 18th and 19th Centuries	129
<i>Ede Solymos</i> : Goods Exchange Relations of the Fishermen at the Danube	135
<i>János Bencsik</i> : The Separatin Role of Rivers and the Connecting Role of Ferries in the Peasants’ Goods Exchange	143
<i>István Páll</i> : Goods Exchange between the two Banks of River Tisza	155
<i>Emőke Lackovits</i> : The Role of Lake Balaton in the Peasantry’s Goods Exchange ...	165
<i>Gyula Viga</i> : Fruits in the Folk Goods Exchange	175
<i>Márta Fügedi</i> : Elements Spreading via Goods Exchange in the North Hungarian Clothing	197
<i>Miklós Cseri</i> : Building Material as the Object of Goods Exchange	205
<i>Tivadar Petercsik</i> : Wood and Forestry Products in the Folk Trade between the North Central Mountains and the Hungarian Plain	233

ÁRUCSERE ÉS MIGRÁCIÓ

DANKÓ IMRE

Legutóbbi, nagy, jelen konferenciánkhoz sokban hasonlító interetnikus tanácskozásunkon erőteljesen felvetődött a *terminológia* kérdése.¹ Való igaz, hogy sok terminust használunk helytelenül vagy nem kellő körültekintéssel; illetőleg nem törődünk sokat a már korábban lefoglalt, egy bizonyos tudományág sajátos terminológiához tartozó szak kifejezésekkel és ez olykor-olykor zavarokhoz vezet. Ezt kiküszöbölendő előadásomat terminológiai tisztázással kezdem. Előadásom, sőt az egész konferencia címe az, hogy *árucseré és migráció*; két fogalom, sőt kimondottan *terminus* párhuzamba állítása, összekapcsolása, az egymás közti viszony megismerése.

Az *árucseré* kifejezés széleskörűen ismert és a néprajztudományban is használatos; a csere különböző formáit, az adás-vevés körülményeit jelöljük vele. Az *árucseré* ugyanakkor a *közgazdaságtan* lefoglalt szakkifejezése és az olyan, fejlettebb termelési viszonyok közt termelt javak adás-vevését jelöli, amelyeket a kérdéses termelői tényezők, egységek a közvetlen szükségleteken felül, kimondottan eladásra, áruként termelnek. Viszont cseréről, adás-vevésről nemcsak az úgynevezett *árutermelés* időszakában tudunk, hanem jóval korábról is, sőt az is tudjuk, hogy ezeknek az árutermelésre való áttérés előtti időkben lezajlott cseréknek, adás-vevéseknek számos *sajátsága*, *motivuma* átment, továbbélt, illetve továbbél a mai fejlett, árutermelésre berendezkedett világunkban is. Ha megvizsgáljuk azt, hogy bármily időben, bármily gazdasági, társadalmi, illetve kulturális körülmények közt történő *cserében*, adás-vevésben mi a *közös*, mi az olyan általános jellemző tényező, amiről az egész folyamatot elnevezhetnénk, egyetlen dolgot, illetve kifejező nevet találnánk, ez pedig a magyarban ritka kivételként csak többes számban előforduló *javak* szó, kifejezés lenne. Mind a cseréknél, mind az adás-vevéseknél a *javakat*, a legkülönbözőbb javainkat cseréljük ki, adjuk el, vesszük meg. Éppen ezért ajánlatos volna az *árucseré* kifejezés helyett a *javak cseréje* kifejezést használnunk. Úgy, ahogy az angol is használja, amikor az *exchange of goods*-ról beszél. A magam részéről meg is teszek mindent, hogy az *árucseré* kifejezés helyett a *javak cseréje* kifejezést használjuk, azonban tekintve az *árucseré* kifejezés rendkívül széles körben való elterjedését, nemkülönben konferenciánk címét is, a könnyebbég kedvéért még ezúttal is megmaradok az *árucseré* kifejezés használatánál.

A címben szereplő másik fogalom a *migráció*. Szintén társadalomtudományi műszó és elsődlegesen a történettudományban használatos. Alapjelentése *vándorlás*, illetőleg

1. DANKÓ Imre 1984. II. 13–22.; Vö. DANKÓ Imre 1984. 258–270.

mozgás, helyváltoztatás, amihez fűződően aztán több jelentésárnyalat fejlődött ki benne, velekapcsolatosan az egyes tudományágak sajátos problematikájának megfelelően. A néprajztudomány is használja a migráció kifejezést és a kifejezés alapjelentésének megfelelően elsőrenden *vándorlást* is ért alatta. *Sokminden* vándorolhat, változtathatja a helyét. A migráció fogalma aszerint is gazdagodhat, hogy ki, mi, mik és kik vándorolnak, valamint aszerint is, hogy *mi* a vándorlás módja, eredménye és *mik* a funkciói. *Gunda Béla* a műveltségi áramlatok és társadalmi tényezők összefüggéseiről írt tanulmányában részletesen foglalkozott a migrációk fajtáival, közülük is leginkább az úgynevezett *humán migrációkkal*.² Fontos megállapítása, hogy a műveltségi javak migrációk útján terjednek el legjobban, hogy ezek a migrációk részlegesek és egészek, hogy a különböző műveltségi elemek migrációjára nem ugyanazok a feltételek érvényesek. A gazdasági helyzet, a szükségletek és igények mértéke, az etnikai konzervatizmus, a divat, a természeti körülmények és a hasznosság felismerése *befolyásolja* a terjedést, a műveltségi elemek migrációját. A migrációt tízféle okkal magyarázza, az áttelepülésektől a vándorelemek életmódjából következő átadás-átvétel, terjedés okaiig. Fontos megállapítása, hogy a migráció egyik leglényegesebb oka az *árucseré*, illetve az egyik legelterjedtebb, leggyakoribb *lehetősége*: „Nem szükséges részletesebben kifejteni — írja —, hogy a kereskedelem különböző formái révén már a prehisztórikus idők óta szakadatlanul áramlanak a kultúrjavak egyik területről a másikra, s a vásári tapasztalatok is egyik gócpontjai a műveltségi javak terjedésének”.³ Vagyis *Gunda Béla* sok más etnográfussal, etnológussal együtt azt állapítja meg, hogy az árucseré és a migráció (mind a humán migráció, mind pedig a műveltségi javak migrációja) közt alapvető fontosságú kapcsolat van. Az árucseré sokféle funkciója közt az egyik legfontosabb a migráció, a migráció lehetőségeinek megteremtése, a migrációs szükségletek kielégítése.

Míg *Gunda Béla* jobbára az anyagi kultúra világában vázolta fel a migráció szerepét, addig *Ujváry Zoltán* több tanulmányában a szellemi kultúra, a folklór világában mutatott rá a migráció fontosságára, kultúra-integráló szerepére. *Ujváry Zoltán* nemcsak egyes motívumok migrációjáról szólt, hanem általánossá is szélesítette ide vonatkozó felismerését, s az árucserén keresztül megvalósuló migrációk, migrációs folyamatok elemzéséhez is eljutott többek között a vándoriparosok, vándorkereskedők tevékenységéről írt tanulmányaiban.⁴

Mielőtt még a migráció fogalmának részletezéséhez fognék, kitérek arra, hogy az árucseré néprajzi vizsgálatánál pár további terminus is felbukkant. Úgy vélem, hogy az árucseré néprajzáról, a népeletben betöltött alapvető jelentőségéről szólva nem minden esetben használjuk szabatosan például a *munkamegosztás*, a *táji munkamegosztás*, az *önellátás*, a *paraszti önellátás* fogalmát sem. Ezekkel azonban ezúttal nem kívánok foglalkozni, csupán azt jegyzem meg velük kapcsolatosan, hogy általában *abszolutizáljuk* ezeket a fogalmakat, holott az életben, a mindenkori népeletben sem ezek, sem más fogalmak,

2. GUNDA Béla 1958. 568.

3. GUNDA Béla 1958. 573–574.

4. UJVÁRY Zoltán 1969. 68–73., 286.; UJVÁRY Zoltán 1969. 143–156.; Vö.: SZABADFALVI József 1968. 55–84. SZABADFALVI József 1972. 128–132.

kritériumok nem abszolutizált formában élnek és hatnak. Nagyon jól bemutatatható ez a falu és a város fogalmunk olyatén abszolutizálásával, hogy a falu kizárólag *mezőgazdasági*, a város pedig kizárólag *ipari*, kereskedői, illetve igazgatási teendők ellátásával vesz részt a munkamegosztásban. A paraszti önellátásról szóló vélemény is semmi más, mint romantikus fikció és éppen az *árucseré* minden társadalmi csoportra kiterjedően érvényes lényegével áll ellentétben. Nagyon is igaza van az egyik antropológusnak, aki az árucserét a társadalom *anyagcseréjének* mondta, jelezve ezzel is, hogy árucseré mindig, minden körülmények, esetleg gátló, tiltó rendszabályok ellenére is éppen úgy, mint kibontakozását segítő, támogató intézkedések körülményei között is volt, van és lesz is.

A migráció fogalma az árucserével kapcsolatosan három tényező együttes vagy külön-külön migrációjaként jelentkezik. Beszélhetünk az *eladó* migrációjáról, illetőleg az eladóhoz kapcsolódó migrációs jelenségekről. Aztán szólhatunk a *vevő* migrációjáról, a vevőhöz tartozó migrációs mitívumokról. Végül vizsgálhatjuk az *áru* migrációját, illetve az áruhoz fűződő migrációs tényezőket. Ezek a migrációs vonatkozások ritkán jelentkeznek egymagukban, elkülönülve a többi migrációs jelenségtől. Többnyire keverten, közösen, a kölcsönös összefüggések szövedékében állnak elő. Azonban azt is elmondhatjuk, hogy minden esetben kielemezhető, hogy a kérdéses árucserével kapcsolatos migrációs jelenségnek mi, melyik az alap, a főmotívója: az *eladó* vagy a *vevő* személye-e, vagy pedig az *áru* oly sokféle meghatározottsága.

Ha az árucseré alapfunkcióját vesszük szemügyre, mindjárt rájövünk, hogy az alapvetően *mozgás*. Ennek a mozgásnak az az alaptényezője, hogy az *áru eljusson a vevőhöz*. Ebben az egyszerűnek és egyszerűnek látszó mozgásban számos mozgáselem, ha úgy tesszük migrációs elem található. Ugyanis a kérdéses árut valahol megtermelik vagy megcsinálják. Ez az *elsődleges színhely*. Innen a termelő, a készítő, tehát a *tulajdonos*, vagy később megbízottja, de mindenképpen az *eladó* elviszi, elszállítja a csere, az adás-vevés színhelyére. Ez a *másodlagos színhely*. Néprajzi vonatkozásban, mint migrációs tényező ennél az áruhelyváltoztatásnál lép be a *teherhordás*, a *szállítás-közlekedés*, a *tartó- és szállítóedények* problémaköre. Azonban mozog egy *másik* migrációs vonulat is. Ugyanis a *vevő* is mozog. Szükségét érezve ennek vagy annak, elmegy oda, ahol szükségletét kielégítheti, elcserélheti saját javait a szükségelt anyagra, termelvényre vagy készítményre; illetőleg megvásárolhatja azt, amire szüksége van. A vevő *felmegy* a piacra, a vásártérre, *elmegy* a boltba, illetve, ha szükségletei és igényei úgy kívánják, elmegy a közeli vagy távolabbi piac-vásárhelyre, üzletbe, áruházba, azaz *piacozik, vásárol*, – ma úgy mondanánk, hogy beszerző körútra megy. A vevő migrációjánál *kétfajta* mozgás figyelhető meg. Az egyik egyszerű beszerzés, vétel esetén abból áll, hogy a megvett anyagot, termelvényt vagy terméket a vásárolt dolog nagyságától, súlyától, könnyen vagy nehezen szállítható voltától függően más- és másként hazaviszi, hazaszállítja. Ez a *harmadlagos színhely*. Másfajta vevői mozgás alakul azonban ki például az úgynevezett felvásárló kereskedelem esetében, legyen az kisszerű, mint például a *kupeczek* vagy *kofák* esetében, vagy nagyarányú, amikor a felvásárolt áruk raktárakba, telephelyekre, boltokba való szállítása, tehát mozgatása külön feladatot képez és különböző életmódok kialakulásához vezetett, mint például a *hajcsárok*, illetőleg a *fuvárosok* esetében. A vevői mozgásnak, a vevőkkel kapcsolatos migrációs jelenségeknek van egy másik csoportja is. Az amikor a megvásárolt és hazaszállí-

tott árut felhasználják. A felhasználás mozgástényezői az áru természetének, valamint a felhasználás módjának, szokásainak és hagyományainak megfelelően igen különbözőek lehetnek. Az állatkereskedő például a felvásárolt árut előbb-utóbb a vágóhídra viszi, hajtja, szállítja. A gazda a megvásárolt vetőmagot például a vetésre alkalmas időpontban kiviszi vagy kivetíti a kertbe, a földre és ott, az ott érvényes vetési gyakorlatnak megfelelően elvetik, vagyis végeredményében *mozgatják*. Ugyanígy, például a hombárból kimért gabonát a malomba viszik megőrzésként, onnan a lisztet hazaviszik, hogy aztán — bérstűtés esetén — odahaza kenyértésztává dagasztva szakajtókban a pékhez vigyék, aki kisüti. A kisült kenyeret aztán ismét haza kell vinni. Stb. Sorolhatnám a példákat akár egész nap, mert a mindennapi élet, szinte valaminnyi tényezője teli s teli van migrációs, legtöbbször a vevőhöz, azaz a leendő *tulajdonoshoz kapcsolódó* migrációs jelenségekkel. Az eladók és vevők mozgásának színterei, az elsődleges, másod- és harmadlagos színhelyek közti helyváltoztatásnak az árucserében kialakult szerepjátszásnak, szerepvállalásnak több változása, cseréje is lehetséges. Ezek a szerepcserék leginkább a *tulajdonos* fogalmi és személyi változásaiban összegeződnek. A színhelyváltozások általában a tulajdonformák változásával, illetve az árukat (anyagokat, termelvényeket és termékeket) illetően pedig minőségi változásokkal (teljes vagy részleges előkészítés, félkész áru, tisztított, csomagolt, átalakított stb. áru) járnak együtt. Mindezek a tulajdonformákban bekövetkező, mind pedig ezekben a minőségi viszonyokban kialakuló változások mozgásra, különböző mozgáselemekre, migrációs folyamatokra vezethetők vissza.

Az árucserében szereplő harmadik, de mindenképpen fontos tényező, az *áru*, legyen az bármi is; szintén bír migrációs tulajdonságokkal. Az áru migrációs tényezőit meghatározzák az *anyagának*, feltárási, elkészítési helyének adottságai. Ezek mellett a materiális adottságokon kívül számos *szellemi* vagy *eszmei* adottsággal is számolnunk kell. Ilyen, az áru migrációját nagyban elősegítő vagy éppen gátló tényező, például az áruval szemben támasztott *igény*, *minőségi*, *kivitelezettségi* követelmény, ízléshagyomány, divat. Az áru migrációs tényezői közt kell megemlékeznünk az áru *csoportosításáról*, *csomagolásáról*, a *mértékek használatáról*, elterjedéséről, a reklámról, az úgynevezett márkák, még inkább *népi márkák* stb. mozgást igénylő és kiváltó; *tehát migrációs összetevőiről*.

Az árunak az árucserében kifejeződő migrációs tényezői közül kiemelten kell foglalkoznunk mind az anyagi kultúra, mind pedig a folklór vonatkozásában az *etnikai* meghatározottságokkal, körülményekkel. Meg kell jegyeznünk, hogy az árucserével kapcsolatos, az *árukra* vonatkozó migrációs tényezők felvetik a tárgyak, az anyagi kultúra összetevőinek etnikussága kérdését. A kérdés felvetése, az ezen irányban végzett kutatások, *egyrészt az interetnikus* kapcsolatokhoz vezetnek el, másrészt kimondatják, hogy az *ipari* társadalmakban, a világkereskedelemben az *áruk*, tehát a *tárgyi* világ etnikusságának kérdései, etnikus sajátosságai rendkívül bonyolultakká és ezzel párhuzamosan kevésbé fontosakká váltak és válnak. Még a *folklorizmus* világában is, ahol olyan jelenségeknek lehetünk tanúi, hogy például az egykor a Tiszán, Maroson leúsztatott rutén, román, székely fát helyettesítő, ma jobbára Ausztriából és Lengyelországból származó puha fából Békéscsabán, szlovák származású asztalosok által magyar megrendelésre készített és így magyar feliratokkal ellátott festett bútorok etnikai meghatározása nehéz feladat lenne.

Az etnikai meghatározottság vizsgálatához kötöten kell megemlékeznünk éppen az áruk migrációjával kapcsolatosan arról is, hogy az árucsera szempontjából, minthogy éppen *cseréről*, *adok-veszekről* van szó, nem beszélhetünk egyes területek, egyes ilyen vagy olyan *készítő* tevékenységet folytató népcsoportok prioritásáról. Nem szabad elfelejteni, hogy általában minden *eladó szükségből ad el* és ugyancsak általában, minden *vevő* *szükségből vásárol*. Az eladók nemcsak hoznak valamit eladni, elterjeszteni és ezáltal fel-emelni, fejleszteni a vevők környezetét, mert az eladott áruért *cseré* esetén olyan áruféle-ségeket kaptak, vagy kapnak, ami neki vagy nekik nincsen, jól lehet szüksége vagy szük-ségük van rá: vagy pénzt kapott, kap érte, amivel ott helyben, vagy útközben megvásárolja a neki hiányzó, de szükséges *árut*. Az árucseréhez kapcsolódó migrációnak valóban van-nak átadó, elterjesztő, technológiát, anyagfelhasználást stb. fejlesztő funkciói, azonban nem így; ilyenformán, leegyszerűsítve és mindenképpen egyoldalúan. Az árucserének, az árucsera migrációs tényezőinek éppen a *cseré*, az egyenlő feltételek, a kölcsönösség be-tartása az egyik legfontosabb lehetősége a migrációs hatások kibontakozásához.

Mindennek óriási irodalma van és igazán a bőség zavarával küzdök, amikor csak a legfontosabb kutatók, illetve feldolgozások ide vonatkozó megállapításaira utalok. Jómagam is több alkalommal foglalkoztam az árucsera etnológiai kérdéseivel, köztük a migrációs tényezőkkel és funkciókkal is.⁶ Mint ahogy igen sokszor kutattam, mentem utána egyedi példákon, egy-egy nevesebb vásár bemutatásánál az ott adott migrációs folyamatoknak.⁷ Mindezek alapján az árucsera, közelebbről a magyar árucsera migrációs funkcióról, összefoglalva, a következőket mondhatom el, többek között azzal a céllal is, hogy jó *bevezetőt* nyújtsak az utánam következő előadóknak, előadásoknak tárgyaik kifejtéséhez.

Az árucsera migrációs lehetősége abban rejlik, hogy az úgynevezett *vásárhelyek*, legalábbis a *nevesebbek*, nem mindenütt, nem bárhol keletkeztek. A településtörténetből, a településnéprajzból tudjuk, hogy a legnagyobb vásárhelyek ott létesültek, ahol két *ellen-tétes táj*; hegyvidék és síkság; nagy vízfelület és szárazföld találkoznak egymással, az úgynevezett *peremterületeken*, ahol ezek a vásárhelyek egyenesen *vásárövezeteket* alkot-nak (Gyöngyös, Miskolc, Sárospatak, Sátoraljaujhely, Ungvár, Beregszász stb.). Vásárhelyké-pződés szempontjából jó, alkalmas területeknek kell tekintenünk a folyami *átkelőhelyeket* is; esetleg mindkét parton, de az egyiken feltétlenül (Buda és Pest, Vác, Baja, Szeged, Makó stb.); a *völgyszájakat* vagy bejáratokat (Miskolc, Nagyvárad, Lippa stb.); a nagy kiterjedésű azonos földrajzi adottságokkal rendelkező területek középpontjait, az olyan helyeket, ahol szárazföldi utak találkoznak, keresztezik egymást. Ilyen nagy kiterjedésű területünk a Kis- és Nagyalföld, az erdélyi és a Fejér megyei Mezőség stb. (Komárom, Kecskemét, Mezőtúr, Hódmezővásárhely, Bánffyhunyad, Kolozsvár, Székesfehérvár, Sár-bogárd stb.).

5. GRAEBNER Fritz 1910.; THURNWALD Richard 1932.; McC. ADAMS Robert 1974.; LOCKWOOD W. G. 1972.; BELSHAW C. S. 1963.

6. DANKÓ Imre 1978. 250–289.; Vö.: DANKÓ Imre 1974. 135–158.; DANKÓ Imre 1977.

7. DANKÓ Imre 1963.; DANKÓ Imre 1964. 169–185.; DANKÓ Imre 1974.; DANKÓ Imre 1974. 207–233.; DANKÓ Imre 1974. 175–187.

A különböző földrajzi adottságokkal rendelkező, egymástól eltérő területeken más és más *anyagok* találhatók, más és más *vegetáció*, *állatvilág* alakult ki. Ennek megfelelően más és más *technológiák* terjedtek el, *mesterségek* fejlődtek ki. Másként alakult az életmód is. A vásárhelyek *elsődleges* feladata az volt, hogy ezek a különböző földrajzi adottságokkal, gazdasági, társadalmi és kulturális strukturálódással bíró tájak rajtuk kicseréljék a maguk *sajátos*, ám szükségleteiket nem *teljesen* kielégítő termelvényeiket, áruikat. Ennek megfelelően egy-egy *vásárhelyen* találkoztak azonos nemzetiségű és más nemzetiségű, azonos foglalkozású és nem azonos foglalkozású, azonos vallású és nem azonos vallású, azonos korú és nem azonos korú, nemű és műveltségű emberek, akik az árucseré alapvető műveletén túl sok minden mást is elvégeztek. Például *tájékozódtak* szakmai, gazdasági, művelődési és politikai téren. Tapasztalatokat adtak, szereztek, ismereteket terjesztettek el az élet minden területére vonatkozóan. *Nyelveket tanultak*, tanítottak, mindezt nem közvetlenül tanítási céllal, hanem az adás-vevéshez kötötten, mintegy velejáróként, az árucseréhez szükséges *kommunikáció* kapcsán. Még az úgynevezett *néma csere* korában és körülményei között is, ha éppen nem is nyelvvel, hanem bizonyos jelekkel, illetve a cserére felajánlott anyag vagy készítmény elkészítési módjának, funkciójának, konkrét sajátosságainak megfigyelésén, közvetlen szemléleten alapuló gyakorlatával, végső soron szerepel, különböző *árucseréi magatartásformák* kialakulásával és gyakorlásával.⁸ Mindebben — ahogy előzőleg már szóltam róla — számos *migrációs* tényező is közrejátsszik. Közülük legfontosabb az áru *szállítása*. Ez különösen szembe tűnő a *vándorárusok*, a *vándorkereskedelem*, a *vándoriparossággal összekötött vándorkereskedelem* esetében. De ott van minden más, a migrációs tényezők szempontjából kevésbé feltűnő vagy egyáltalán nem feltűnő, sőt rejtett esetekben is.

Az árucserében megnyilvánuló *humán migrációnak* érdekes megnyilvánulásai a kereskedelmi központokban, a neves vásárhelyeken kialakult „nemzetiségi” utcák, negyedek, azok a város-, illetve településrészek, ahol a középkori *kalmárok* (jellegzetes mozgó, vándorló kereskedők) utódaiként letelepült különféle nemzetiségű kereskedők laktak, illetőleg laknak. Nemcsak a XVIII. században kialakult *újjörög*, részben *mecedón* és *cincár* negyedekre, kalmár kompániákra kell itt gondolnunk, hanem azokra a *kisvárosi üzlet-negyedekre* is — *Mendől Tibor* nevezte el így mezővárosaink vásár-piactereit —, ahol a kiskereskedelmet átvevő *zsidóság* lakásai, boltjai, műhelyei, üzletei összpontosultak.⁹ Mindezekkel a településben is megmutatkozó *migrációs tényezőkkel* összefüggésben terjedtek el bizonyos *adagolási, porciózási szokások, mértékek és pénzek* is.¹⁰

Az árucseréhez kapcsolódó migrációs folyamatok végső soron a kulturális elemek, tényezők elterjesztésében, átadásában, átvételében és módosításában játszanak nagy szerepet. A migrációs folyamatoknak megfelelően alakul a kultúra *integrációja*, bontakoznak ki, válnak hatékonyá az *interetnikus folyamatok*. Az árucseréhez fűződő migrációs folyamatok kétféle módon hatnak kulturális vonatkozásban. Nagyobb arányú a *közvetett*

8. DANKÓ Imre 1980. 155–190.

9. ECKHARDT Ferenc 1918.; FÜVES Ödön 1965. 106–109.; BUR Márta 1978. 261–313.

10. DANKÓ Imre 1973.; MAKKA László 1959.

kulturális hatás, ami szorosan kapcsolódik a konkrét árucserre különféle formáihoz. Kisebb arányú a *közvetlen* kulturális hatás, ami az *árucserre* különböző alkalmain történt *árusítás* – például könyvárusítás – vagy kapcsolódó kulturális tényezőkkel, például a piac-vásári *szórakoztatás* összetett világával, a képmutogatástól, história énekléstől kezdve a vásári *komédia* számtalan fajtájáig hat. Itt, a közvetlen kulturális hatását kell megemlítenünk az *újtások*, találmányok elterjesztésének kérdését is. Ez is végső soron az árucseréhez kapcsolódó migráció egyik fontos része.

Fejtegetésemet azonban be kell fejeznem. Úgy vélem, hogy az *árucserre és a migráció* kérdésében minden lényeges kérdésre kitértem, hacsak *érintőlegesen* is. Célom nem is lehetett a részletekben való elmerülés, az elmondottak példákkal való igazolása; arra kellett törekednem, hogy az *árucserre és a vele kapcsolatosan megnyilvánuló migráció* népiéletbeli szerepének fontosságára, életmódalakító erejére rámutassak.

IRODALOM

McC. ADAMS Robert

1974 Anthropological perspectives on ancient trade. Current Anthropology Vol. 15. No. 3.

BELSHAW C. S.

1963 Traditional exchange and modern markets. In: Modernization of the traditional societies. Series. New-York.

BUR Márta

1978 A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a XVIII. században. Történeti Szemle 2. 261–313.

DANKÓ Imre

1963 A gyulai vásárok. Gyula.

1964 Adalékok a pécsi piacok és vásárok néprajzához. JPM Évkönyv. 169–185.

1974 A gyöngyösi vásárok-piacok néprajza. Az Egri Múzeum Évkönyve, XI–XII. Eger.

1974 A hortobágyi híd vásár. Műveltség és Hagyomány XV–XVI. 207–233.

1974 A jászági vásárok. Évkönyv a Jászági Múzeum alapításának 100. évfordulójára. Jászberény, 1975–187.

1974 A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII–XIX. század fordulóján. A Hajdu-Bihar megyei Levéltár Évkönyve I. Debrecen, 135–158.

1977 A dunántúli népi árucserre nemzetiségi vonatkozásai a XVIII–XIX. század fordulóján.

1978 Vándorlás és árucserre. (Vázlat és irodalmi tájékozódás a Kárpát-medencei árucserre és migráció kapcsolatának kérdéséhez). Déri Múzeum Évkönyve. Debrecen, 250–289.

1980 Piaci és vásári viselkedésformák. Népi kultúra – Népi társadalom XI–XII. Budapest, 155–190.

1984 Az árucserre szerepe az északkelet-magyarországi interetnikus kapcsolatokban. KUNT Ernő–SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. II. Kiegészítő kötet. Miskolc, 13–22.

1984 Interetnikus hagyományok vásáraink életében, különös tekintettel a magyar–délsláv kapcsolatokra. KISS Mária (szerk.): A hagyományos műveltség továbbélése. Az I. magyar–jugoszláv folklór konferencia előadása Budapest, 1983. november 1–3. Folklór és Tradíció I. Budapest, 258–270.

ECKHARDT Ferenc

1918 Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században. Századok, 52.

FÜVES ÖDÖN

1965 Görög kereskedők a Dunántúlon 1954–1771. Antik Tanulmányok 12. 106–109.

GUNDA Béla

1958 Műveltségi áramlatok és társadalmi tényezők. Ethnographia LXIX. 568., 573–574.

GRAEBNER Fritz

1910 Handel bei Naturvölkern. ANDREL K. (szerk.): Geographie des Welthandels. Frankfurt am Main.

LOCKWOOD W. G.

1972 Periodic markets: source materials on markets and fairs in peasant societies. University of Michigan.

SZABADFALVI József

1968 Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén. Műveltség és Hagyomány X. Debrecen, 55–84.

1972 Pásztor migráció Felső-Tiszántúl és az Északi-középhegység között. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 11. Miskolc, 128–132.

THURNWALD Richard

1932 Economics in primitive communities. Oxford.

UJVÁRY Zoltán

1969 A vándorlás-elmélet és a kultúrbotanikai szempontok. Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban. Műveltség és Hagyomány XI. Debrecen, 68–73.

1969 Slovak Itinerant Artisans in Hungarian Folk-Plays. Ethnologia Slavica I. 143–156.

ABOUT THE CHANGE OF GOODS MOST IMPORTANT FACTOR,
THE MIGRATION
(Abstract)

During the last time all over the world an attached interest was turning towards the ethnographical research and within this the question of the change of goods. Mostly to the functions of the change of the goods. Sight of all the change of goods were grown up to the most important anthropological line for it is supplying the greatest part and the most manysided informations of the complete peoplelife, living-mood, about the whole culture. The present study keeps to the countless culture factors, most substationed element the *migration*. In the connection of the change of goods the migrations are three-sided: in the migrations are taking parts the *seller*, the *buyer* and first of all the *goods*. These three components perform connected motions. The motions are divided to phases and it is their characteristic feature that each motion-phases involves a new scene or stage and a new ownerform, just as quantitative and qualitative change in the goods. The study begins with a lifelike introduction by the making clear the ideas and terms of this question's circle. Later it draws a last lesson that in the processes of the change of goods, in their various forms, passing migrations creating, altering, modifying the culture. In the processes of the change of goods there are being such important plaing roles, migration is the most general and at the same time, the best instrument for the surrendering, the adaptation and modification. For this the migrations which are connected with the processes of the change of the goods, the migrations-processes have a significant role in the cultural integration too. Also the interethnical processes are inrolling specific results.

After this we must watch on the many elements of the change of goods, because with every elements, as to the whole migration too, in all times, more or less are joining with more or less interpretation, communication (yet in the case of the so called mute change too). Also this communication is the same kind of the role. Because in the processes of the change of goods the seller and the buyer (both owners) are playing a role. Their roles are determined by the different components of numerous social circumstances, by the forms of the people-life, by their living-mood, by the place, by the term and a great lot of the cultural elements and standard. This study was as a lecture, a kind of introduction to the following studies, lectures on the famous conference at Tokaj (Hungary, Borsod-Abaúj-Zemplén County) on 28–29th October 1985. about the ethnographical questions of the change of goods.

Imre Dankó

A MÉRTÉKEK HASZNÁLATÁNAK VÁNDORLÁSA

ROMÁN JÁNOS

Bevezetésül szükséges volna természetesen legelőször a címben foglaltak időbeli és térbeli határainak megvonása. Ezek a határok azonban csak hozzávetőlegesek lehetnek, ha bizonyos korszakot, vagy földrajzi területet kívánunk is szemügyre venni, hiszen a mértékek használatának vándorlását például időbelileg a szakirodalom a népvándorlás korával indulónak látja, felső határa pedig, a századunk beli ember különféle vándorlásaira tekintettel, szinte napjainkig ér. A több, mint ezer esztendő különféle vándorlásai elmoszák a földrajzi határokat is, amit eléggé szemléltet bizonyos mértékek nevének eredete is: az arasz például finnugor, az árok, boglya ótörök, a col, bála német, a cseber, dézsa szláv eredetű elnevezések, nem is beszélve az európai latinságban elfogadott, főként hánydokokat meghatározó kifejezésekről, mint dézma, kvarta, oktáva.

A címben foglaltakkal kapcsolatban azonban itt, most mégis kénytelenek vagyunk idői és térbeli határt szabni, ami a cím illetően bővületét eredményezi: A mértékek használatának vándorlása Borsod, Abauj-Torna és Zemplén gyegyékben a XVI–XIX. században. Be kell vallanunk, hogy a szerző gyarlósága az oka ennek a leszűkítésnek, mert ezen területről és időszakból voltak kezeügyében adatok elegendő mennyiségben. Igaz, hogy már a XIII. századtól is fordulnak majd elő, s akadnak XX. századi adatok is, földrajzilag pedig szinte szorosan csatlakoznak a szomszédos megyék, Gömör, Heves, Szabolcs és Ung szélei.

A mértékek vándorlása természetesen az ember, embercsoportok vándorlásának velejárója. Korszakunkban területünk közismerten igen nagy méretű vándorlások színtere volt a török és kuruc-labanc háborúk révén, s az ezekben részt vevő nemzetiségek mind megfordultak területünkön, amely sokszor szinte központja volt az eseményeknek. A különféle katonai erők helyenként átvették a hatósági hatásköröket is, állományuk pedig a terület lakosságával került érintkezésbe, s ez mind alkalma lehetett a mértékek be- és elvándorlásának.

Részen a fenti, pusztító hatású katonai mozgalmak következménye volt azután a betelepítés és különféle betelepülés. A betelepítéssel kapcsolatban legjelentősebb az úgynevezett sváb telepek létrejötte, de jöttek különböző időben különféle bevándorlók is, mint például a XVIII. század folyamán Ungvár, Munkács, Beregszász felől különféle iparosok, de még morva területről is, s nem csak vallási, hanem gazdasági okokból is.

Igen jelentős lehetett a mértékek vándorlása szempontjából a vándoriparosok és mesterlegények vándorlása. Ez utóbbiak számára három esztendei vándorlás volt kiszabva, s a sárospataki fazekaslegények útja például 1785. után felfelé Ungvár, Munkács, Bereg-

szász, Szatmárnémeti, Nagykároly, lefelé Gönc, Abaújszántó, Miskolc, Mályi, Ónod, Tarcál vonaláig terjedt. Közismert az is, hogy bizonyos munkaerő-vándorlás már a magyarországi kapitalizmus kezdetei előtt megindult a zsellér réteg részéről, ami a kapitalizmus kialakulásával felerősödött.

Területünkön is jelentkezett természetesen bizonyos anyagszállításokkal kapcsolatos mozgás is. Így például a fazekasok a fekete festékhez szükséges fekete földet Eger környékéről szállították, a sátoraljaújhelyi meszet távolabbi vidékek is igényelték, s bizonyos fafeldolgozó mesterségek csak távolabbi vidékekről szerezhettek megfelelő nyersanyagot.

A területen minden időben igazán nagy mozgást, s azzal kapcsolatos mértékvándorlást az értékcikkek árusításának különböző módozatai jelentettek. Az árucikkek értékesítése terén a legegyszerűbb a háztól való eladás. Ez megtörtént mezőgazdasági termékekkel is, de leginkább fontosabb iparcikkekért mentek közvetlenül a műhelyekbe.

A piacozás többnyire az asszonyok dolga volt, s mezőgazdasági és ipari termékekkel egyaránt piacoztak, természetesen a városokban. Sátoraljaújhelyen például 1617-ben szembetűnő volt a mézárusítás, Sárospatakon 1900 körül 17 fazekasfeleség árult a piacon. Az árucikkekkel természetesen azok méretadatait is elvitték a környék vásárlói.

A vásárolás terén ismét csak a mezővárosok jöttek számításba, de sokkal nagyobb területre terjedt az érdekltség, mert iparcikkek terén északkeletre Ungvár, Munkács, északnyugatra Rimaszombat, délkeletre Nyíregyházáig. Ez elsősorban a férfiak dolga volt, de mentek asszonyok is, tanulókkal.

A kapitalista jellegű termelés velejárója lett a múlt század közepétől a faluzás, a hatékonyabb értékesítés érdekében. Szekeres szállítás volt ez megszokott útvonalakon. Vele kapcsolatban kialakult bizonyos cserekereskedelem is, főként iparcikkek mezőgazdasági terményekért árusítása.

Természetesen a kisebb kereskedők is vásároltak, faluztak a saját üzlethelyiségben árusítás mellett.

Ami a címben foglalt célkitűzésünkben a használat fogalmát illeti, forrásainkban megjelennek mértékekre vonatkozó adatok természetesen használatuk közben is, de maga a forrásanyagban megjelenésük azt jelenti, hogy vagy egy már korábban kialakult gyakorlat rögzítéséről van szó, vagy a későbbiekben kötelező előírásról. Más szóval azt jelenti ez, hogy a területen abban az időben közhasználatú helyi, népi mértékek válnak elfogadottá, vagy a hivatali hatóságok rendelkezéseiben foglaltak válnak közhasználatúvá. Származásuk jellegét tekintve tehát vannak országosan elfogadott, szokásos, majd királyi rendelettel szabályozott s ezt elnevezésükben is magukban hordó (királyi öl, királyi hold stb.), s helyi hatóságok, törvényhatóságok és városok által szabályozott (kassai rőf, kés-márki rőf), végül pedig szabályozásra nem került, sajátos helyi mértékek is.

Ami a területünkön korszakunkban előforduló mértékek típusait illeti, az előbbiekből is következőleg, előfordulnak természetes eredetű és mesterséges típusok. A természetes típusúakból a hosszmértékek az emberi alkattal kapcsolatosak: ujj, hüvelyk, arasz, tenyér, láb. A területmértékek végeredményben földmértékek, s meghatározóik: a vetőmagszükséglet (köblös, vékás stb.), a munkaszükséglet (barázda, ekealj, kapaalj, kaszaalj), a termőképesség (icce, veder), a földosztási mód (fűkötél-nyíl). A mesterséges típusok

közül említhetjük a rúd, kötél, rőf, vég, mérföld mértékeket, amelyek egy részéhez már állandó mérőeszközök is voltak.

Rátérve most már a terület és korszak mértékadatainak részletesebb ismertetésére, szólunk legelőször az előforduló pénzegységekről, tekintettel arra, hogy a méretek sokszor pénzértékben nyernek meghatározást. A ritkábban előforduló arany, vagy aranyforint (Sárospatak, 1623–1631.), a batka, azaz fillér (Pálháza) pénzegységek mellett általános a dénár, amelyről 1568–1697. közötti időből Gálszécstől Tiszapalkonyaig 51 helységről említhetnénk itt is adatokat. Ebben az időben Bodrogkeresztúron 14, Kisfaludon 10 dénár a napszám. Ritkán fordul elő a 3 garast érő dutka (Sárospatak, 1631.), míg a garas értékét 3 dénárnak vették Abaújlakon, az úgynevezett garaspénz pedig egy napi munka kötelezettség megváltására szolgált (Bodrogkisfalud), de félgaras is előfordult Füzerkajátán. A dénárhoz hasonlóan általános a forint használata. 1567–1697 között Varannótól Szikszón át Emődig sorakoznak az adatok, ezek között található Sárospatakon 1617-ben magyar forint, 1711-ben Abarán rénes, vagy rajnai forint. Ritkábban előforduló pénzegységek: a máriás vagy máriás tallér (Kistokaj), a fél dénár értékű obulus (Varannó), s az 5 krajcáros váltópénz, a peták (Sárospatak, 1777.). Inkább a XVII. században fordul elő sűrűbben a pénz megjelölésű pénzegység, de egész területünkön, Homonna, Gálszécs vidékétől Diósgyőr, Ónod vidékéig. Nem gyakori a poltúra (Tizzaszederkény), amelynek értéke félgaras, illetve másfél dénár, Sárospatakon 1623-ban előfordul ó-poltúra is. Nem sokszor található fel a tallér pénzegység sem.

A hossz- és területmértékek közül első helyre kerül betűrendben az arasz, amelyet finnugor örökségnek tart a szakirodalom. 1527–1651 közötti adataink megkülönböztetnek nagyaraszt és kisaraszt, vagy előaraszt, de előfordul királyi arasz megjelölés is. Nagymihályi 1527. évi feljegyzés szerint az arasz $\frac{1}{4}$ sing, azaz megfelel 23 centiméternek. Ebben az időben még ritkán előforduló kisebb hossz-mérték a német eredetű col, magyarul hüvelyk, 25–27 milliméter, s 1570. évi sárospataki adat szerint a láb tizenketted részé, s mint ilyen, csak deszkavastagság, tál-, tányérfélék méretadataként található. Szélesen elterjedt, s szerencsi adatunkban már például 1358-ban említett a hold, latin eredetiben a juger vagy jugerum, mint mezőgazdasági területmérték, művelési egység. Diósgyőri 1563. évi bejegyzés világosan szántó holdat is említ. A mezőnyéki 1365. évi hold azonos 12 királyi öllel, s megfelel 9847,3 négyzetméternek. Ónodi 1573. évi adat szerint 1 hold 2 kassai köböllel számítandó. Szerencsen 1358-ban a királyi hold 12×72 öl, a helyi hold 12×62 öl, a rövid hold pedig $37,50 \times 193,81$ méter, azaz 7267,87 négyzetméter. Területünk más helységeiben is előfordul a szerencsi hold, legsűrűbben azonban a magyar hold található. Bár a hold, mint vetésterület és a köböl, mint vetőmag űrmérték összefüggése köztudott volt, a köblös területmértékként ekkor még ritkábban fordult elő. Királyhelmeci 1572. évi bejegyzés szerint 1 kassai köblös 0,61 holdnak felelt meg. Mind terület, mind hossz-mértékként feltalálható a kötél. Területmértékként 1400 négyszögölnek felelt meg. Abaúji 1587. évi adat szerint volt nagykötél, megfelelt 1 holdnak, vagy 4 köblösnek, míg a kiskötél 2 köblös. Hosszmértékként Kolbásán szerepel még hosszúkötel, Kassán 1590-ben város kötele, amelyet nagymihályi 1454. évi bejegyzés már kassai kötelként említ, s megfelelt 25 ölnök. Sztárán 1454-ben a mérőkötél 70 rőf, körülbelül 44 méter, Nagygyéresen ugyanakkor csak 61 rőf, azaz 38 méter. Nem sűrű előfordulása a láb

hosszmérték, amely 1501. évi egri közlés szerint 12 col, megfelel 29–32 centiméternek. Sűrűbben található hosszsmérték a lépés, királyi, helyi és közönséges megkülönböztetésekkel, s használata többnyire a nem ekés művelésű területeken, szőlő, rét, erdő jelentkezik. Az egész területen sűrűn fordult elő az öl hosszsmérték, mégpedig bécsi, királyi, magyar megkülönböztetésekkel. Sztáran például 1454-ben egy belsőtelek szélessége 31 öl, Tolcsván 1594-ben egy szőlő 72×164 királyi öl. Sárospatakon 1626-ban említés történik négyszögről is, köfal rakással kapcsolatban. Ritkábban előforduló hosszsmérték a mér-föld, magyar és osztrák mér-föld megkülönböztetésekkel. 1570. évi feljegyzés szerint Tokajtól Rakamaz 1/4 mér-föld, Vámospércs 10 magyar mér-föld. Inkább városi területeken és városkörnyéken fordul elő a rőf, többféle például éppen helyi mértékként is, mint a sokféle előforduló kassai és késmárki rőf. Kassán egyébként 1563-ban megtörtént a rőf ellenőrzése is. Sztárai 1454. évi adat szerint a mérőkötél 70 rőf, azaz körülbelül 44 méter. Csak elnevezésbeli különbséget jelent a sing, némely esetben hajtvány néven, s ez valamivel hosszabb is volt olykor az előbbinél. Gyakori a zempléni, abaúji, gömöri előfordulásuk, különösen az 1623–1669 években. Éppen csak megemlítjük viszont, egy sárospataki 1651. évi bejegyzésre utalva, az uj mértéket.

Többnyire a jobbágybirtok méretadataiként fordulnak elő az alábbiak. Mind a szántó- mind szőlőterületekre előfordul az ótörök eredetűnek minősített árok, szőlőterületekre sokszor egyenesen árok, szőlő-, szántóterületre néha parlagföld megkülönböztetés is található. Nagyobb részben szántóterületekre volt használatos a nyomás vagy járás, amelyre legalább tíz-tíz községet említhetnek a szemrevételezett megyékből. Tornagörgön pedig előfordult boronanyomás. A Hegyalján és a Bodrogszárazban általában kétnyomásos, míg Abaújban és Felső-Borsodban háromnyomásos adatokkal találkozunk. Ugyancsak földsmérték az ekés, ekealja, latin megfelelője az aratrum. Szabályozása már korán, s országosan is megtörtént, mert Kerepeyén például már 1336-ban szerepel királyi ekealja, a radvánszegi 1345. évi bejegyzésből pedig nyilvánvaló, hogy egynapi szántásról van szó, ami megfelelt 1100–1300 négyszögölnek. Az elterjedési területet megint sorolhatnánk a zempléni Lasztóctól a gömöri Rimaszécsig, a borsodi Disznóshorvátig, s a szabolcsi Prügyig. Inkább szőlőterületekre vonatkozólag fordul elő a kapaalja, néha éppen kapás-szőlő alakban, s jelenti egynapi munka területét, ami azonban, bizonyosan a földterület jellegétől függően is, 190–400 négyszögöl között változik. Többféle gyakorlati megoldást fed a nyíl, nyilas területsmérték név. Az úgynevezett nyilas osztás 1567. évi adatok szerint például több községnél azt jelenti, hogy egy nyíl egy telekkel egyenlő, de öt faluban a tényleges nyagyság változó, kisorozvágyi 1418. évi bejegyzés pedig nyíl rétet, azaz kaszálórétet említ. Az emberi munka az alapja a különböző mívű megjelölésű terület adatoknak is. Telkibányán például egy ember mívű, Bodrogszárazon öt ember mívű földterület fordul elő, Kesznyétenben s több más helyen három ember kaszálórét, Bodrogheresztúron egynapi szőlőmunka, de jelenthet kapaalját vagy egynapi szántást is. A naponkénti mezőgazdasági emberi munka értéke korszakunkban 14 dénár körül volt. Munkateljesítmény alapján megállapított területsmérték volt a kaszálórétre a rend vagy kaszálórénd, többnyire három, hat vagy kilenc kaszálórénd méreteiben. A jobbágybirtok egészét jelentette a telek, egész telek, helyföld, egész hely, latin néven fundus vagy sessio megjelölés, de volt részbirtok megjelölés is, mint fél hely vagy félhelyes, latinul media, s negyedrés, latinul

quartale, német eredetű nevén fertály föld. Helyenként feltalálható a jobbágy házhely vagy belső telek méretadata is, így a borsodi Tilajon 1279-ben 40×40 öl volt. A külső teleknagyság eléggé változó, mert a vetőmagszükséglet szerinti méret nyolc egymáshoz közeli abaúji községben 15, 20, 23, 24 köblös méretekben változott. Szinte az egész területen előfordul a belső telekkel kapcsolatban is a fél telek, félhely, negyed, negyedrészes méret.

A jobbágyszolgáltatások közül első helyen említjük az asztalt, asztaltartást, mint esetenként kötelező ellátási egységet. 1626. évi forrás két emberre valót, de tizenkét emberre valót is említ. Az asztaltartás mellett, de különállóan is előfordul asztal bor is, ami Fonyban például 5 iccét jelentett, s asztal kalács is, például Csoltón, ami egy egész vendégseregnek szánt mennyiséget jelentett. Szinte naturalista megközelítése egy jobbágy kötelezettségnek az ágytól, azaz házaspáronként lerovandó, ami lehetett pénz is és termés is. Az előbbi Kenézlőn például 5 pénz volt. Borvidékeken fordult elő elsősorban az ászok pénz, a házhoz bevitt nem saját termésű borok hordójáért fizetett összeg, általában 4 dénár körül. Pénzbeli taksát vagy taxát fizetett a jobbágy vagy jobbágyiparos ilyenekért is, mint a vándor árusítás, vagy a sárospataki fazekasok esetében az agyagásás. Munkával való szolgálat kötelezettségként fordul elő a délig való szántás például Felsőmérán, Szádmáson, s természetbeni szolgáltatásként a verő marha, verő ártány, azaz hízott, vágóállat, hogy csak Szerencset, Hernádszentandrást, Nemesbikket említsük a különböző megyékből. Pénzbeli kötelezettség volt a külbirtokosok részéről a dézmán felül a földesúrnak fizetett telekadó vagy ferton, a latin fertumból eredeztetve, ma talán hozadéknak fordíthatnánk. A sok közül a két szomszédos zempléni falut, Tolcsvát és Vámosújfalut említhetjük ezzel kapcsolatban. A legismertebb és mindenütt előforduló földesúri váltság a tized dézma, dézsma, a latin decimából köztudottan. Előfordul egésztized, első tized, igaz tized, megkülönböztető jelzőkkel is, mint a zempléni Nagytoronyán, az abaúji Udvarnokon vagy a borsodi Harsányban. A kötelezett településrésze utal csupán az alsó dézma megkülönböztetés, mint Nagytoronyán, ahol az Alsó-szer vagy alvég tizedéről van szó. Mennyiségi megkülönböztetés természetesen a sárospataki 1643. évi fél dézma, amit huszadnak is említenek, például a gömöri Alsókálósán. Előfordul az egész quarta, vagyis a földesúri dézma negyedrésze például Vilmányban és Csarnahón, a quinta Szécskeresztúrtól Szőlősdárdóig és Sajószentpéterig, a heted dézma Perkupán, a nyolcad vagy octava főként szőlőterületeken, s végül a kilenced vagy nona, ami a már egyszer dézmált termés újabb dézmája volt, hogy csak Nagytoronyát, Tolcsvát, Böcsöt említsük vele kapcsolatban.

Többféle és nagyon jelentősek, elsősorban a szőlőtermő területeken, a különféle űrmértékek. Sűrűn előfordult Sárospatakon 1618–1777. között az átalag, mint bormérték. Általában egy átalag fél akónak, azaz 88 iccének felelt meg. A Tokaj vidéki körülbelül 75 literes. Sátoraljaújhelyen 1617-ben mész mértékként fordult elő. Ugyancsak folyadékűrmérték a nevében szláv eredetűnek mondott cseber vagy csöbör. Volt 50 iccés, mai mértékkel 42,3 literes kiscseber és 100 iccés, 85 literes nagycseber. Sárospatak környékén a XVII. század elején sűrűn feltalálható, de 1655-ben feltűnik és Tokaj, Perkupa, Sajószentpéter környékén sűrűn jelentkezik a kassai cseber is. Főként a különféle limitációkban fordul elő a csobolyó, amelynek nagyon változó az űrtartalma, a kiscsobolyó

általában 5–6 literes, a nagycsobolyó 15–20 literes. Forrásainkban inkább szemes termé-
nyek mértékegységeként jelentkezik a csötört vagy véka, amelynek űrtartalma 25–35 liter.
A használatban előfordult Cselejen például fél és negyed csötört is, Sárospatakon
1601-ben negyed véka. 1741. évi forrás pedig egyenesen pataki vékát említ. Úgy tűnik, a
véka elnevezés például a Bodrogközben általános, míg a felsőzempléni és abaúji részeken
volt inkább elterjedt a csötört. Sűrűn előforduló űrmérték, nagyobb részben szemester-
ményekre, a nevében szláv eredetűnek mondott désa vagy dézsa is. Tiszakeszin 3 dézsa egy
kőből, Makkoshotyán konyhadézsáról történik említés, 1670-ből pedig eperjesi dézsa
fordul elő területünkön. Természetesen elsősorban bormérték a hordó, s előfordulásai
Töketerestől Göncig, Miskolcig, megszámlálhatatlanok. Sárospatakról 1587–1694 kö-
zötti időből van több adatunk, Sátoraljaújhelyen 1617-ben a meszet is mérték hordó-
számra. A tokaji hordó 178 icce, a gönci hordó 1626-ban harmadfél száz icce űrtarta-
lommal szerepel, míg egy seres hordó csak 100 icce. Az icce, mint a fentebbiel egyenlő
mértékben elterjedt űrmérték, országos és helyi mértékegységként előfordul. Makkoshoty-
án például a budai vagy öreg iccét említik, s mintha a helyi mértékek kétszerese volna.
Egy kőből bor volt 5 budai icce. De volt Miskolc környékén, például Sajóecsegen, mis-
kolci icce, Füzeralján, Nagyzarban szécsi icce, Bodrogszárdányban pataki icce és tolcsvai
icce. A magyar icce űrtartalma általában 0,5979 liternek vehető. Igen ritkán, s főleg sör
vagy lőre űrmértékként fordul elő a jegel, vele kapcsolatban Szádudvarnokot említhetjük.
Az egész területen, s minden időben előfordult űrmérték a kád. Sárospatakon 1620-ban
szerepelt öreg kád, de űrtartalma nem pontosítható, van azonban néhány adat az 1655.
évi vele kapcsolatos vételárakról. A kassai kád 1,50–1,80 forint, a Bodrogközben csinált
kád 2,50 forint, a közönséges, mecenzéfi kád 1 forint. Részben bor, de nagyobb részben
szemestermény űrmértéke a kőből, amelyre vonatkozólag 1570–1701 közötti időből a
terület szinte minden helységéből rendelkezünk adatokkal. A források helyi mértékként
kassai, miskolci, rozsniai, szepesi, szécsi, szikszai, szombati, nagymihályi, újhelyi kőből
említenek. A nagymihályi kőből 64 liter, Korlátfalván 1 kőből egy kalongya, azaz két
kereszt szemestermény mértéke, Makkoshotyán 1 kőből 5 budai icce, Miskolcon 16
miskolci icce, Nagyzarban 7 szécsi icce, Alacsán 12 icce. Királyhelmeci 1572. évi adat
szerint a kassai kőből 83,16 liternek felel meg, súlyra 64 kilogram. Ritkán előforduló
űrmérték a kupa, Bodrogkeresztúrtban éppen lőre mértékként találjuk, a helyi mértékek
közül pedig a leggyakoribb az eperjesi kupa 1626–1655 között. Ritkán előforduló, talán
mert nem forgalmi, hanem inkább fogyasztási mérték a messzely, amelyet mész tar-
tozással kapcsolatban említ sátoraljaújhelyi 1617. évi bejegyzés. Ha a leggyakrabban em-
legetett félmesszely, vagy félmesszelyes 1/4 liter űrtartalmú volt, a messzely természetesen
1/2 literes. Igen változó vagyságú lehetett, bár sűrűn előfordul a mérce, amelyből forrá-
saink helyi mértékként csak rozsnóit említenek, bár nagyon sok abaúji, borosodi, gömőri
előfordulási helyét említhetnénk, közelebbi meghatározások nélkül. Ser űrmértékként
történik említés például Vehécen és Abaújtúron a négel, vagy négelyről. Szécskeresztúrtól
Tiszanánáig előfordul a pint, amelyek közül megállapíthatólag a szécsi pint 2 icce.
1626–1655 között fordul elő, legsűrűbben kassai megkülönböztetéssel és délborsodi
helységekben a putton, túró mértékként például Sajószögeden a sajtár, ami a dézsa 1/20-a
lehetett, s szintén ritkaság a Sátoraljaújhelyről 1617-ben említett seffely. Minden helység-

ben minden időben előforduló űrmérték a szapu, mégpedig többnyire helyi mértékként. Vámosújfalun falu szapuja, Olaszliszván lizskai szapu szerepelt, de volt jósvai, kassai, pataki, rozsnói, szécsi, szikszai, szombati, miskolci szapu, az utóbbi egészen távoli helységekben is előfordul. Felvidéki túrósödön űrmértéknek tűnik a vanna, amely előfordult például az ugoccai Bocskón 1670-ben. Főként szemes termények űrmértéke a zsák, amelyből Sárospatakon 1666–1701 között köblös zsák fordul elő, Tiszaeszláron pedig a vékás zsák 110, a parasztzsák 80 kilogramm körüli szemes termény hordozója.

Szembetűnő a súlymértékek kevés száma és aránylag ritka előfordulása, aminek a legfőbb oka bizonyosan az, hogy abban az időben még az említett űrmértékekkel és az alább említendő tömegmértékekkel mérték elsősorban. Viszonylag a leggyakoribb a nevében német eredetű font előfordulása. Tokajban 1610-ben faggyú, Sátoraljaújhelyen hús mértékként találjuk. 1 font megfelelt 32 latnak, ami 0,56 kilogramm, s 100 font, azaz 56 kilogramm az úgynevezett régi mázsa. Ezzel meg is említettünk minden előforult mértéket, megjegyezve, hogy a kila és a lat fordul elő legritkábban, s gyakoribb a mázsa, de úgy látszik az előbbiekkal együtt elsősorban állati termékek mértéke, minthogy Tokajban 1632-ben, továbbá Sátoraljaújhelyen, Sárospatakon, Erdőbényén a XVII. század végén mázsa faggyúról történik említés.

A jobb híján tömegmértékek gyűjtőnévvel megjelölhető, sokféle és sokféle előforduló mértékek elsősorban mezőgazdasági termékek mértékei. Általánosan elterjedt az asztag, főként takarmányfélékkel kapcsolatban. Ritkább a német eredetűnek mondott bála, amely mellett, s olykor helyett említenek köteg, göngyöleg, csomag, közelebbről meg nem határozott mértékeket, jellemzőjük, hogy vászonba, papírba csomagolt tömeget jelentenek. Betakarított széna mértéke az ötörök eredetűnek mondott boglya, amely Nagytoronyától abaúji, borsodi területeken át Susáig kerül elénk, sőt területmeghatározásként is előfordul gyakran, boglya termő megjelöléssel. Ritkán előforduló s darabszám helyett összetartozó csoportot jelölő a bokor, például bokor csizma a mostani pár csizma helyett, s többször előfordul a bokor a zempléni gombkötőknél is készítmény csoportokkal kapcsolatban. Széltében használt, sokszor hozzátéve mértékként a darab, mint Szécskeresztúrtól Szikszón át Berentéig sok községben a darab föld, pontos megjelölésként pedig különféle háziállatokra a darab, darabszám. Kizárólag kalászosokra található az egész területen, s egymással szoros összefüggésben a kalongya, kepe, kereszt, kéve. A kalongya általában 2 kereszt, azaz 32 kéve, a kéveszám azonban változik is, mert Szilicén 26, a Hegyalján 30, Kenézlőn 34 kévével szerepel. Két kalongya, azaz 4 kereszt, tehát 52–72 kévenagyságú a kepe, amelyre vonatkozólag területünkről 22 községből sorolhatnánk bejegyzéseket. Még több a helyi adat a már említett kereszttel és kévével kapcsolatban, de kévenagyság előfordul kenderre is, például az abaúji Kupán vagy a gömöri Szalócon. Kender mérték a zempléni Szacsur 1585. évi bejegyzésében a kita, ami Benkócon 1648-ban marok. A kereszt nevét helyettesíti több felsőabaúji községben a rakás. Tömegmértéknek vehetünk bizonyos számszerű meghatározásokat is, mint százszámra, amint ezt a fazekas áruknál találjuk, vagy az egyszer töltve, másfélszer töltve, kétszer töltve cserearány meghatározást, vagy az egy kemence kenyér, egy kemence mész mértéket, amint azt Nagytoronya községben 1567. évi bejegyzésben találjuk. Mindenütt és sok termékre vonatkoztatva előfordul a szekér, szekérszám, szekérszámra tömegmérték.

Természetesen szállítási egység elsősorban, s szekér fa, szekér széna mértékekként található mindenütt, a hevesi és szabolcsi szélekig, de Sárospatakon 1639-ben jelentkezik az agyag és az edény, Sátoraljaújhelyen 1617-ben a szappan szállítási egységeként is. Terület-mérték viszont a szekér széna termő meghatározás, ami a zempléni Tusától a borsodi Szalonnáig és Igriciig sok helyen előfordul.

Befejezésül álljon itt, ami némileg szintén hagyományszerűnek tekinthető, a szerző őszinte vallomása. Eleve felmerültek természetesen bizonyos aggodalmak: szabad-e a megadott témát földrajzilag, időileg, sőt forrásanyag vonatkozásában is ennyire leszűkíteni. Mentségül szolgálhat talán némileg az is, hogy a régen földrajzilag, történetileg sok tekintetben összefüggő terület napjainkban közigazgatási egységgé is lett nagyobb részében. Remélhető talán, hogy az idői és földrajzi határok közé szorított mondanivaló mégis alkalmas lesz arra, hogy az ifjabb nemzedéket a feladat idői, földrajzi és forrásbeli lehetőségeinek kitágításával való megoldásokra biztassa.

DIE WANDERUNG DES GEBRAUCHES DER MAßE (Auszug)

Die im Titel genannten Zeitgrenzen können genauer auf das 16–19. Jahrhundert gelegt werden, die örtlichen Grenzen auf die Komitate Borsod, Abaúj-Torna und Zemplén (Nordostungarn).

Die Wanderung der Maße hängt selbstverständlich mit den verschiedenen Wanderungen des Menschen zusammen, die in diesem Gebiet besonders vielfältig und dicht waren, durch verschiedene Kriege, Ein- und Übersiedlungen, durch das Wirken von wandernden Handwerkern, Materialtransporte, Verkauf von Wertgegenständen (Verkauf vom Haus weg, Markt, Jahrmakrt und Wanderverkäufer).

Die Maße sind nach ihrer Herkunft gesehen örtliche d. h. völkliche, örtliche amtliche (Komitat, Stadt, Grundherr) und landesweite oder königliche Maße. Dem Typ entsprechend kann man natürliche (zum Beispiel mit dem menschlichen Körperaufbau zusammenhängende: Fuß, Schritt) und künstliche Maße finden, deren größter Teil fremden Ursprung ist.

Was die Kategorie der Maßangaben betrifft, so kann man Geldeinheiten, Längen- und Flächenmaße, Maßeinheiten der verschiedenen Dienstleistungen, Hohlmaße, Gewichtsmaße und Massenmaße erwähnen.

Die genauere Analyse der Maße gibt selbstverständlich Daten zur Erforschung der einstigen Landwirtschaft, der Leistungen und der landwirtschaftlichen Eigenarten bestimmter Gebiete (z. B. das Weinbaugebiet von Hegyalja), sowie zur Erforschung des industriellen Entwicklungszustandes.

Die Quellenmöglichkeiten der Abhandlung wurden im bestimmten Maße dadurch eingengt, daß der Autor in erster Linie das Material seiner früheren Abhandlungen verwendet, andererseits standen aber Daten zur Verfügung, die über die genannten geographischen und zeitlichen Grenzen hinausweisen, in Richtung auf die benachbarten Komitate, sowie auf das Mittelalter und auf das 20. Jahrhundert.

János Román

VÁSÁRI SZÓRAKOZTATÓK, VÁNDOR MULATTATÓK ÉS A VÁSÁRT MEGJELENÍTŐ NÉPI JÁTEKOK

UJVÁRY ZOLTÁN

A magyar vásárok néprajzával foglalkozó könyvek, tanulmányok, közlemények majd mindegyikében találunk utalást, olykor részletesebb leírást a vásárok szórakoztatóiról, históriásokról, bábjátékosokról, mutatványosokról stb. A vásár folklórával az adatokat összegző és értékelő tanulmányt olvashatunk.¹ Beható és részletes vizsgálat készült a históriásokról² és a képmutogatókról.³ Jó áttekintést kapunk a vásári bábjátékosokról és egyéb mutatványosokról is.⁴ Idevonatkozóan történeti adatok is fennmaradtak a reformkori pestbudai vásárokról.⁵

A vásárok néprajzának avatott kutatója, *Dankó Imre* több tanulmányban hangsúlyozza, hogy különösen folklór szempontból fontos a vásárok kulturális vonatkozásainak a vizsgálata.⁶ A népköltészet és a szokások kutatói közül többen rámutattak már arra, hogy a folklór bizonyos műfajaira hatottak a vásári jelenségek, számos újstílusú ballada vásári ponyvatermékre vezethető vissza,⁷ tréfás kikiáltások, árukínáló versikék, koldusnóták stb. szokások betétként bukkannak fel,⁸ és magát a vásárt, az adás-vételt bemutató jelenetek a dramatikus szokáshagyományban elevenedtek meg.⁹ Így a vásárral összefüggő folklorisztikai anyagot két csoportba sorolhatjuk:

1. *Vásári szórakoztatók, szórakozások* (képmutogató, históriás, mutatványos, panorama, panoptikum, bábjáték, céllövölde, szerencsejáték stb.).

2. *A vásárral, a vásári élettel, az adás-vétellel kapcsolatos jelenetek, játékok a dramatikus néphagyományban.* (Vásárjeleneteket, különböző árusokat utánzó játékok. Az előadás, a bemutatás helye, ideje – a vásártól függetlenül – a falusi, paraszti közösségek különböző szokásalkalmainak ideje és helye.)

Az első csoportból azokkal foglalkozunk, amelyek ténylegesen a játékok körébe tartoznak (pl. bábjáték), illetőleg, amelyeknek bizonyos hatása a népi dramatikus szokás-

1. KATONA Imre 1976. 111–200.

2. TAKÁCS Lajos 1958.; TAKÁCS Lajos 1976. 291–320.

3. TOLNAI Vilmos 1921. 109–133.; VISKI Károly 1934. 177–185.; CSATKAI Endre 1956. 347–349.

4. BELITSKA–SCHOLTZ, Hedvig 1974.

5. ZOLTÁN József 1975.

6. DANKÓ Imre 1977. 367–387. további irodalommal

7. VARGYAS Lajos különböző tanulmányai, könyvei.

8. KATONA Imre 1976. 114.

9. UJVÁRY Zoltán 1983. II–III. k.

hagyományban is megfigyelhető (pl. panoráma). A második csoport anyaga pedig teljes egészében a népi színjátékok, a dramatikus szokáshagyomány körébe tartozik.

A vásári játékok múltjára, kialakulására néhány adatból következtethetünk. A középkori *joculatorokra*, *hegedősökre*, *lantosokra* vonatkozó emlékek azt mutatják, hogy színjátékosok is működtek, akiknek a műsorán az ének és a játék együtt fordult elő.

A főúri udvarokban megforduló mulattatókon kívül nyilvánvalóan voltak olyan vándor hegedősök, játékosok is, akik az országot járva vásárokon és egyéb sokadalmakon bemutatott előadásaikkal keresték kenyerüket. E tekintetben különösen fontos egy magyarországi zsinati határozat 1279-ből, amely úgy rendelkezett, hogy a papok a *mimusokat*, a *histriokat* és a *joculatorokat* ne hallgassák.¹⁰

A *mimus*, a *histrio* elsősorban az alakoskodó, a játékkal szórakoztató személyeket jelentette. Róluk ilyen néven alig történik említés, noha a középkorban Itáliából elindulva Európában mindenütt megjelentek, s Magyarországra is eljutottak. A *mimusok* és a *histriok* működése állt legközelebb a színjátszáshoz. Ez utóbbiak neve eltűnt a magyar nyelvből (a nép nyelvében valószínűleg elő sem fordult), a nép száján minden mulattató *zsonglőr*, *bohóc*, *mórió* vagy éppenséggel *komédiás* volt. Ez utóbbi terminológia a 18. századtól kezdődően általánossá vált, s éppen a vásári mulattatókra vonatkozóan.

Az imént említett *histriok* azért érdemelnek figyelmet, mert énekes alakoskodók voltak. Nemcsak néma jeleneteket mutattak be, hanem szöveggel, dallal kísérték rendszerint a nép mulattatására legalkalmasabb bohózatokat. Az etruszk eredetű *histriok* Rómában „eleinte kizárólag némajátékokat adtak elő, temetéseknél kifigurázták a halottat; majd beszéltek is ahhoz, amit taglejtéseikkel bemutattak; apró rögtönzésekkel állottak elő, melyek jóformán önálló darabokká nőttek ki magukat. Bennök gyökeredzik az olasz Paprika Jancsi (Pulcinello) vígjáték is. A középkorban újra felszínre jutnak, de részben más nevenek.”¹¹

A magyarországi mulattatóknak *regös*, *tombás*, *pakocsás*, *igrec*, *kobzos*, *hegedős* volt a nevük.¹² Szerke Európában elterjedt a *jongleur* elnevezés, amelynek az eredetije, a latin *joculator* az ún. társalgási nyelvben már a VIII. században ismert volt, s a magyarországi mulattatókat a források többnyire ezen a néven emlegetik.¹³

A *joculator* szerepét vitte a német *Spielmann*, aki egyaránt „értett a kötélén táncoláshoz, késdobáláshoz, állathangok utánzásához, bábjátékhoz, tánclejtéshez, mindenféle tréfához és szemfényvesztéshez; medvét táncoltatott vagy majmot mutogatott és különféle zeneszerszámokon játszott, némelykor kettőn is egyszerre. Tudott nevetető jeleneteket eljátszani, bohóságokat elbeszélni és komoly költeményeket, különösen legendákat, chansonokat előadni. Az egyháziakkal állandóan hadilábon állottak. Helyről helyre vonultak; majd egy lovagvárban énekeltek, majd egy parasztcsapszékben vagy vásártéren.

10. PÉTERFFY Carolus 1741–1742. I. 107.; SEBESTYÉN Gyula 1900. 11.; SEBESTYÉN Gyula 1902. 110.

11. A halottat kigúnyoló játékok nem éreketlen összevetésre kínálnak lehetőséget a magyar és más temetési paródiákkal. L. M. 9. k. 246.; A hisztio említésére SZABOLCSI Bence 1928. 228. 235.

12. SEBESTYÉN Gyula 1900. 11.

13. PAIS Dezső 1953. 2.; Vö.: SZABOLCSI Bence 1928. 218–236.

Menyegzők és más ünnepségek alkalmával számosan összecsoportosultak hogy a vendégek gyönyörködtetéséhez hozzájáruljanak.”¹⁴

Ezekkel egyező szerepet töltöttek be az orosz *szkomorohok*, akiknek a működésére már a 11. századtól kezdve vannak adatok. A legrégebbi évkönyvek is említik őket, amelyekből megtudhatjuk, hogy rendszerint csoportosan jártak egyik területről a másikra. A *szkomorohok* a régi „Oroszországban a hivatásos színészeknek azt a mozgékony rétegét alkották, amely felélesztette és terjesztette a népi színjátszás műfajait, megtanította az ifjúságot a hetyke táncra, éles szavakra, élénk dalokra, csattanós tréfákra.”¹⁵

A *szkomorohok* dalai, táncai, játécai bekerültek a népi repertoárba, ugyanakkor ők a műsorukat a néphagyományból vett elemekkel, motívumokkal, dal- és játékváltozatokkal gazdagították, s így repertoárjuk állandóan bővült és a vándorlások során nagy területen ismertté vált.¹⁶ A *szkomorohok* működése ellen számos egyházi és világi rendeletet kiadtak. A *szkomorohok* szatirikus játékaiban a földesurak és az egyház ellen megnyilvánuló vonások voltak. A helytartók 1649-ben cári parancsot kaptak, amely a *szkomorohok* működését tiltotta meg: „a pravoszláv parasztok a dudával, guszlával, a különféle játékokkal járó *szkomorohokat* ne hívják meg, medvét ne vezessenek, semmilyen ördögi játékot ne folytassanak, ahol pedig dudaszót, guszlát és hasonló ördögi hangszereket hallanak, azokat a hangszereket tépjék szét, törjék el, gyűjtsák meg, azokat az embereket pedig, akik az ilyen istentelen dolgoktól nem maradnak távol és elősegítik az ilyen förtelmes dolgokat, azokat megbotozzák . . . száműzzék az ukrán városokba.”¹⁷

Nagyszámú példa mutatja, hogy Európában mindenütt milyen nagy szerepük volt a különböző néven ismert mulattatóknak. Sokan országról-országra vándoroltak. A Kárpát-medence területén olasz, német, francia és szláv mulattatók egyaránt megfordultak. Ez utóbbiakra mutat a magyar nyelvben meghonosodott szláv eredetű *igrice* szó. Az *igrice*, *igrec*, *igrice* néven ismert mulattatókat általában dalosokként, énekesekként tartjuk számon. A velük foglalkozó kutatók kevésbé fordítottak figyelmet arra, hogy a szláv, pontosabban az orosz *igrisa*, *igrise*, vagy *igralise* szó a népi színjátékokra, mindenféle mulattató játékokra vonatkozott. Eredetileg a rítusjátékok megnevezésére szolgált, s a dalos, táncos ünnepet, szertartásos alkalmat jelentette.¹⁸

A magyarrá lett *igricek* olyan hagyományokon alapuló kultúra hordozói és közvetítői voltak, amely könnyen integrálódhatott a magyar népi műveltségbe. A 13. században királyi adományokat kapó *igricek* a 17–18. századra elvesztették jelentőségüket és utódaik mint vásári énekesek, komédiások és mindenféle mulattatók folytatták mesteriségüket. Ezek révén voltaképpen kontinuitás állapítható meg a XIII–XIX. századi magyar énekes, táncos és színjátszó hagyományban.

A szórványos adatokból csak azt állapíthatjuk meg, hogy a vásárokon, ünnepségeken és a különböző közösségi alkalmakon (elsősorban lakodalomkor) hivatásos mulat-

14. SUCHIER–BIRCH–HISCHFELD 1900. 19–20.; idézi PAIS Dezső 1953. 2–3.

15. ZAKRITKIN, Vitalij 1947. 11.

16. BERKOVA, P. N. 1953. 7, 13.

17. ZAKRUTKIN, Vitalij 1947. 12.

18. BERKOVA, P. N. 1953. 13–14.; SZAVUSKINA, N. 1976. 27.

atók szórakoztatták a közönséget. Repertoárjukat minden bizonnyal az igényeknek megfelelően igyekeztek kialakítani, s ez az igény koronként változott. Lényegében csak a 18. századtól kezdődően vannak részletesebb feljegyzések a vándor mulattatók előadásairól. Oroszországban az 1700-as évek közepén a vásárok nyújtották szinte az egyetlen lehetőséget arra, hogy a köznép a szórakozási igényét kielégítse. Bohócok, bűvészek, medvetáncoltatók, bábjátékosok és különböző táncosok léptek fel, akik főleg francia, német és angol mutatóványosok voltak. A bábjátszást a németek terjesztették el orosz területen.¹⁹

Igy volt ez nálunk is. A vándor mulattatók, a vásári játékosok működésének tulajdonítható, hogy az európai népi szórakoztató műfajok repertoárjában jelentős hasonlóság és egyezés figyelhető meg. A nagy területen elterjedt és népszerű bábjátékok fő figurája (*Pulcinella, Hanswurts, Kasperl, Petruska, Vitéz László, Paprika Jancsi* stb.) ugyanazon szerepben lép fel a különböző európai népek játékaiban. Számos más alak, jelenet és játék is utat talált a vándor bábosok révén az európai néphagyományba.

A bábjáték, a bábszínház Magyarországra a németek közvetítésével Ausztriából került. A bemutatás egyik fontos alkalmá a vásár volt. A 18. század második felétől, s különösen a 19. század kezdetétől egyre több adat ismeretes a bábjátékosok működésére vonatkozóan. A pesti vásárok elmaradhatatlan szórakoztatói voltak. A múlt század elején a vásári és egyéb tudósítások gyakran említik a vándor mutatóványosokat, a vándor bábjátékosokat. Ezeknek a köznép körében nagy népszerűségük volt. A polgári ízlésű tudósítók többnyire elítélően nyilatkoznak a „krajcáros komédiáról”: „Az embereknek ezt a közönséges emberfajtaját a saját krajcáros bódéjában kell tevékenységül és működésük közben látnia; hogy meggyőződjen alantas trágárságaikról, de hogy meg is undorodjen tőlük örökre.”²⁰

Az idézetből sejthető, hogy az előadott darabok vulgárisak lehettek. A bábosok olyan jeleneteket mutattak be, amelyek népi tradíciókban gyökereztek és kielégítették a hagyományokon alapuló igényeket. A magyar dramatikus játékok vizsgálata jól bizonyítja, hogy a harsány nevetésre való törekvés a népi játékok, komédiák és paródiák egyik fontos célja.

A bábjátékok két közkedvelt figuráját említjük meg: *Paprika Jancsit* és *Vitéz Lászlót*. A két elnevezés gyakorlatilag egy figurára vonatkozik. Voltaképpen népi hős mindkettő más-más névvel. Akár mesei alakoknak is tekinthetők. *Paprika Jancsiról* tömör jellemzést kapunk: „Ravasz és falánk fickó, szemtelen, tekintélyt nem ismer; durva, sokszor trágár humorú, de alapjában véve jószívű, a szegények és elnyomottak barátja, a felsőbbség (zsandár, éjjeli őr, rendőr, ördög, boszorkány, halál) könyörtelen elpáholója.”²¹

Híressé vált társai közül az orosz *Petruskát* említjük itt. A *Petruska-játék* a vásárok rendkívül kedvelt mulatságai közé tartozott. A játék mindenütt ismeretes volt Orosz-

19. BURGESS, Malcolm 1959. 99., 101–102.

20. ZOLTÁN József 1975. 27.

21. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig 1974. 59.; A *Paprika Jancsi* névproblémához: TOLNAI Vilmos 1903. 420–424.; TOLNAI Vilmos 1904. 415.; KORPF Lajos 1904. 230–231.; GÁLOS Rezső 1904. 414.

szágban. Jeleneteiben népi példákon alapult, s ugyanakkor visszahatott a népi játékokra is. Gorkij szerint *Petruska* a világfolklór egyik legeredetibb, legtökéletesebben megformált alakja. Olyan ő is, mint nemzetközi társai. Vidám, csintalan, élcelődő legény, aki állandóan a köznapi élet szabályaiba ütközik, de senkitől sem fél. Elbánik némettel, tatárral, zsandárral és mindig győztesként hagyja el a küzdőteret.²²

A népi játékok vizsgálata során felvetődik az a kérdés, hogy vajon volt-e valamilyen hatása a vásári bábjátékoknak a magyar hagyományra. Ehhez kellő alapul a vásári báb-színjátszás nagyszámú korai anyagának a vizsgálatára lenne szükség. Ez egyrészt megmutatná, hogy a bábjátékosok felhasználtak-e, illetőleg milyen népi elemeket használtak fel a játékok jeleneteihez, másrészt pedig történt-e „alászállás”, valamilyen jelenet vagy figura felbukkan-e a néphagyományban.

A magyar bábtáncoltató betlehemezés különösen alkalmas lenne ilyen összehasonlító elemző vizsgálatra. Ha igaz lenne az az állítás, amely szerint az élő szereplőkkel való betlehemezés a bábtáncoltató betlehemezésre vezethető vissza,²³ akkor joggal gyanakodhatnánk arra, hogy (az egyébként is idegen eredetű) betlehemes játékok a vándor bábjátékosok közvetítésével kerültek hozzánk, vagy legalábbis az átvétel, elterjedés egyik útjaként ez is elképzelhető.

Ezt a feltételezést alátámasztja a német, a lengyel és a keleti szláv betlehemezés. Az orosz *vertep*ről tudjuk, hogy a bábokkal bemutatott játék az élő szereplők repertoárjába is bekerült. Ettől függetlenül is azonban az orosz betlehemes játék, a *vertep* jól bizonyítja a vándor bábosok szerepét a játék elterjesztésében, népivé válásában. A *vertep* nagy területen ismeretes volt Oroszországban. Leginkább Ukrajnában és Fehéroroszországban (ahol *betlejke* volt a neve) terjedt el. Ukrajnában már a 17. században ismerték, s a 18. század folyamán eljutott Szibériába is. Lengyel földről vándorolt a délnyugat-oroszországi területekre, s majdnem egyidőben jelent meg a *szopka*-val.

A nyugateurópai országok vándor bábjátékosainak világi és egyházi tematikájú játékaival a *vertep*ben sajátos kapcsolódást eredményezett. A bábszínházat alkotó „láda” két szintjén történt a bemutatás. A felső szinten vallásos tárgyú jeleneteket mutattak be, ahol látható volt a kisded Jézus, a napkeleti bölcsek, királyok, Heródes stb. Az alsó játéktérben a mindennapi életből vett komikus, szatirikus, profán jeleneteket játszottak. A színen parasztok, bárók, cigányok, katonák, rendőrök stb. jelentek meg. Az előadás szövegét gyakran dalbetétekkel színesítették. A jeleneteknek vígjátéki jellege volt, s nagy népszerűségnek örvendett a közönség körében. A *vertep* erősen hatott a karácsonyi és az újévi ünnepek alkalmával bemutatott maszkos vígjátéki jelenetek egész sorára.²⁴

Mindezek a példák nagymértékben valószínűsítik az alászállási folyamatot szerzte az európai népek körében, s így különösen hangsúlyozható a vándor bábjátékosok és más

22. KRUPJANSZKAJA, V. J. 1954. 394.; BOGATIRJEV, P. G. 1966. 106.

23. SEBESTYÉN Gyula 1906. 106.; SEBESTYÉN Gyula 1906. 500.; A bábos betlehemezéshez: SOLYMOSSY Sándor 1889. 351–368.; SOLYMOSSY Sándor 1894. 106–121., 200–213., 287–305.; N. BARTHA Károly 1933. 117–130.; DÖMÖTÖR Tekla 1966.; SZACSVAY Éva 1984. 238–245.; Lásd még más összefüggésben is: VÁMOSSY Klára 1941.; HLAVÁTS Elinov 1940.; PÓR Anna 1966.; BOEHN, Max 1929.

24. ZAKRUTKIN, Vitalij 1947. 13–14.; KRUPJANSZKAJA, V. J. 1954. 395–397.

mutatványosok hatása a népi játékok jeleneteire és alakjaira; szerepük a közvetlen átadás-ban és nagy területen való elterjesztésében.

A *marionett* szerepe szintén jelentős volt, s ez az ugyancsak idegen (osztrák-német) eredetű, a figurákat zsinórral mozgatott bábjáték a városi-vásári folklór kedvelt szórakoztató műfajai közé tartozott.

A vásári látványosságok közül folklorisztikai szempontból még egy szórakoztató műfaj érdemel figyelmet. Ez a *panoráma*. A magyar vásárokon a múlt század első felében már megjelentek az ausztriai, németországi, itáliai panoráma mutatványosok. Idevonatkozó tudósítások a pesti vásárokról ismeretesek. A néző egy nagyítóüvegen nézve különböző képeket, ábrákat, festményeket tekinthetett meg. Főleg idegen országok városai, tájai és híres emberek arcképei voltak láthatók. Így pl. az 1833. évi József-napi vásár alkalmával a közönség megtekinthette Linzet, Odesszát, Lemberget, Nápolyt, Palmira romjait és a regensburgi székesegyház belsejét. A Lipót-vásárkor Bécs várát, Firenzét, a Vezúvot, Pompej romjait és Ferdinánd királyt láthatták a pozsonyi domban.²⁵

A panorámás gyakran alkalmazkodott a helyi vagy országos szenzációkhoz, s bemutattatott gyilkosokat, kivégzéseket, s mindeféle szörnyű eseményeket, hogy minél inkább vonzza a közönséget. A 19. század végén, a 20. század elején a képmutogatókkal, a ponyvaárusokkal vetekedtek. Adatok vannak arra, hogy Majláth Pál országbíró gyilkosainak a kivégzését is bemutatták a panorámások.²⁶ Erről az esetről ponyvanyomtatvány is készült, a versebe szedett történetet históriások énekelték és mint ballada a néphagyományba is bekerült.

A panoráma ilyen és ehhez hasonló eseményeket megőrkítő képeiről való élmények a népi elbeszélésekben, a kisebb prózai műfajokban éltek tovább, s maradtak fenn egy-két generáción át a hagyományban.

A panoráma különösen jelentős szerepet kapott az orosz szórakoztató hagyományban. A *kandiaszkekrény* (*rajka, rajek, rajok*) néven ismert képmutogatás rendkívül népszerű volt a 18–19. századi Oroszországban. Kezdetben bibliai történeteket láthattak a nézők (valószínűleg a „paradicsomi cselekmény”, a *rajszkoje gyejsztvo* szavakból alakult a *rajok* elnevezés). A *kandiaszkekrény* mutogatók minden vásáron és egyházi ünnepségen megjelentek. Egy ládára két vagy több nagyítóüveget erősítettek, s a néző azokon át tekinthette meg a képeket. A láda belsejében a szalagra ragasztott képeket a mutatványos egyik hengerről a másikra tekercselte. A képek bemutatását magyarázatokkal kísérte. A 19. században a világi témák kerültek előtérbe. A mutatványos ironikus, gyakran obszcén szavakkal illette a részeges kereskedőket, a földesurakat és célzásokat tett a napi politikai eseményekre.²⁷ Az így szöveggel kísért képnézés a képmutogatással való keveredést mutatja. A kép és a kommentálás különösen népszerűvé tette a *kandiaszkekrényt*. Hatása az orosz dramatikus játékok genre jeleneteiben jól megfigyelhető.

25. ZOLTÁN József 1975. 46–47.; Lásd további példákat: BELITSKA–SCHOLTZ Hedvig 1974. 9–12.

26. KISS Lajos 1956. 70–71.; A békési panorámásokra: KIRNER A. Bertalan 1964. 65–66.

27. BOGATIRJEV, P. G. 1966. 108–109.; KRUPJANSZKAJA, V. J. 1954. 397–398.; ZAKRUTKIN, Vitalij 1947. 17–18.

Mind a hazai, mind a nemzetközi példák azt mutatják, hogy a vásárok a legkülönbözőbb szórakoztató műfajok közvetítő alkalmai voltak. Az európai népek játékaiban megfigyelhető nagyszámú hasonló vagy teljesen egyező jelenség, játékváltozat, genre alak és színjátékfigura a vándor mulattatók révén (akik természetesen nem csak a vásárokon jelentek meg) terjedt el.

A kulturális elemek ilyen úton való áramlására, migrációjára különös figyelmet kell fordítani, amikor az átadás-átvétel kérdései kerülnek előtérbe. Igen gyakran nem a közvetlen interetnikus kapcsolat nyomán alakultak ki a hasonló kulturális jelenségek, hanem az egyező párhuzamok az Európát keresztül-kasul vándorló hivatásos mulattatók, táncosok, zenészek, alakoskodók, képmutogatók, bábjátékosok stb. működésének tulajdonítható.

A különböző neveken ismert mulattatók – a klasszikus ókortól kezdődően – közvetítői és továbbadói voltak koruk kulturális jelenségeinek, amelyek évszázadok során elemeire bontva, újabb korok műveltségi javaival keveredve, egymásra rétegződve, gyakran nemzeti jelleget öltve maradtak fenn az európai népek folklórában.

A bevezetőben a vásár szerepéről szólva azt jeleztem, hogy a vásár mint téma is megjelenik a népi játékokban, dramatikus szokásokban. Számos példa mutatja, hogy a vásári élet jelenségei hálás témákkal szolgáltak a népi színjátékok repertoárjához. A vásári árukínáló szövegekből, rigmusokból több változat széles körben ismeretes, s gyakran elhangzanak a vásárt utánzó játékokban.

A farsangi és a lakodalmi játékok repertoárjából elmaradhatatlan volt a vásári élet, a vásározás egy-egy jelenetének a bemutatása. Gyakori figuraként jelenítették meg a vándor árusokat, kupeceket. Különösen felkeltették az érdeklődést a vásárok szokatlan alakjai, mint pl. a *bosnyákárusok*. A játék érdekességét a bosnyák idegen akcentusa, a szereplő tört magyarsággal való beszéde, árukínálgatása nyújtotta.

A magyar dramatikus játékok repertoárjában szerepelnek *bazárosok*, *halárusok*, *fűróárusok*, *edényárusok*, *tollat*, *bőrt*, *marhát eladó*, *vásárló kereskedők* és a gyakran *cigány vásározók*.²⁸

A vásározással kapcsolatos jelenetek az alföldi lakodalmakban, a kelet-magyarországi farsangi hagyományban általánosan előfordultak. A vásár, mint a gazdasági, társadalmi élet nagy alkalmá és eseménye ilyen formában is termékenyítőleg gazdagította a magyar néphagyományt.

28. A vásárokkal kapcsolatos játékok, jelenetek részletes leírását lásd: UJVÁRY Zoltán 1983. II. 192–196., III. 127–139.

- BELTSKA-SCHOLTZ Hedvig:
1974 Vásári és művészi bábjátás Magyarországon 1945-ig. Tihany, 9-12, 59.
- BERKOVA, P. N. (szerk.)
1953 Russzkaja narodnaja drama XVII-XX vekov. Moszkva, 7, 13.
- BOEHM, Max
1929 Puppen und Puppenspiele, I-II. München
- BOGATIRJEV, P. G.
1966 Narodnij tyeatr. Russzkije narodnyije tvorcsestvto. Moszkva, 106., 108-109.
- BURGESS, Malcolm
1959 Fairs and Entertainers is 18th-century Russia. The Slavonic and East European Review, XXXVIII. Nr. 90. 99., 101-102.
- CSATKAI Endre
1956 A képmutogatók. Soproni Szemle, 347-349.
- DANKÓ Imre
1977 Opuscula Ethnographica. Debrecen, 367-387.
- DÖMÖTÖR Tekla
1966 A népi színjátás Európában. Budapest,
- GÁLOS Rezső
1904 Paprika Jancsi M. Győr, XXXIII. 414.
- HLAVÁTS Elinov
1940 Német bábjátékosaink. Budapest,
- KATONA Imre
1976 A magyar vásárok folklórja. SZÖLLŐSI Gyula (szerk.) Vásártörténet - hídivásár. Debrecen, 111-200.
- KISS Lajos
1956 Vásárhelyi híres vásárok. Szeged, 70-71.
- KIRNER A. Bertalan
1964 A békési vásár. Gyula, 65-66.
- KRUPJANSZKAJA, V. J.
1954 Narodnij tyeatr. BOGATIRJEV, P. G. (szerk.) Russzkije narodnyije poeticseszkoje tvorcsestvto. Moszkva 394.
- KORPF Lajos
1904 A paprika és Paprika Jancsi. M. Nyőr, XXXIII. 230-231.
- L. M.
Hisztriók. P. L. 9. k. 246.
- N. BARTHA Károly
1933 A szatmárcsekei bábtáncoltató betlehem. Ethn., XLIV. 1117-130.
- PAIS Dezső
1953 Árpád- és Anjou-kori mulattatóink. Budapest, 2.
- PÉTERFFY Carolus
1741-1742 Sacra Concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata ab anno Chr. 1016-usque ad annum 1715. I-II. Posonii, I. 107.
- PÓR Anna
1966 Az első írott magyar bábszínművek és európai rokonaik. Philológiai Közöny, XII.
- SEBESTYÉN Gyula
1900 Gyászmagyarok. Adatok a középkori énekmondók történetéhez. Ethn., XI. 11.
1902 Regösök. Budapest, 110.
1906 Bábtáncoltató betlehemeseink szerepe a mysteriumok történetében. Ethn., XVII. 106.
1906 Dunántúli gyűjtés. Budapest, 500

SOLYMOSI Sándor

1889 A karácsonyi misztérium eredete. Egyetemes Philológiai Közlemények XIII. 351–368.

1894 A betlehem a népmisztériumokban s a dráma történetében. Egyetemes Philológiai Közlemények, XVIII. 106–121.

SZABOLCSI Bence

1928 A középkori énekmondók kérdéséhez. Irodalomtörténet, 228., 235.

SZACSVAY Éva

1984 A vallásos bábjáték társadalmi háttére. BALÁZS Géza – HÁLA József (szerk.) Folklor, életrend tudománytörténet. Budapest, 238–245.

SZAVUSKINA, N.

1976 Russzkij narodnij tyeatr. Moszkva, 27.

TAKÁCS Lajos

1958 Históriaok, históriák. Budapest,

1976 Vásári históriások. SZŐLŐSI Gyula (szerk.) Vásártörténet – hídivásár. Debrecen, 291–320.

TOLNAI Vilmos

1903 A paprika és Paprika Jancsi. M. Nyőr. XXXII. 420–424.

1904 Paprika Jancsi. M. Nyőr. XXXIII. 415.

1921 A képmutogató eredete. Ethn., XXXII. 109–113.

UJVÁRY Zoltán

1983 Játék és maszk. II–III. k. Debrecen

VÁMOSSY Klára

1941 A hazai bábjáték. Budapest

VISKI Károly

1934 A képmutogató. Népünk és Nyelvünk, VI. 177–185.

ZOLTÁN József

1975 Népi szórakozások a reformkori Pest-Budán. Budapest,

ZAKRUTKIN, Vitalij

1947 Orosszkom naroknom tyeatre v szvjazi sz dondzkimi zapiszjani. GOLOVACSEV, V. – LASCSILIN B. (szerk.) Narodnij tyeatr na Donu. Rosztov-na-Donu, 11.

**MESSEUNTERHALTER,
WANDERENTERTAINER UND VOKSTÜMLICHE SPIELE
ZUR WIEDERGABE VON MÄRKTE
(Auszug)**

Eine Vielzahl von Studien befasst sich mit der Ethnographie des ungarischen Marktes. Die Verfasser betonen die Bedeutung des Marktes in der Herausbildung und Verbreitung der verschiedenen Kunstarten der Folklore. Diesbezüglich finden sich reichlich Beispiele für die Volksballaden neuen Stils und Marktversen zum Anpreisen von Waren. Die Marktunterhalter, Entertainer, die von Markt zu Markt zogen, bildeten eine separate Gruppe. Gegenstand der Studie ist, sich mit dieser Gruppe bzw. deren Eingliederung in die Volkstradition und Wirkung in den volkstümlichen Spielen auseinanderzusetzen.

Die unter verschiedenen Namen bekannten Marktunterhalter, die häufig von Land zu Land zogen, nahmen sowohl im ungarischen Sprachgebiet als auch unter den euro-

päischen Völkern eine grosse Rolle ein. Auf dem Gebiet des Karpatenbeckens sind italienische, französische und slawische Entertainer gleicherweise herumgekommen. Die Funktion der Märkte, der Marktspieler ist es zuzuschreiben, dass im Repertoire der europäischen volkstümlichen unterhaltenden Kunstarten eine bedeutende Ähnlichkeit und Übereinstimmung vorhanden sind. Die Märkte stellten Gelegenheit zur Vermittlung der verschiedenen Formen der Unterhaltung dar.

Die unter unterschiedlichen Namen bekannten (usw.) Unterhalter waren – vom klassischen Altertum an – Vermittler und Weiterreicher von kulturellen Erscheinungen ihres Zeitalters, die sich im Laufe der Jahrhunderte in der Folklore der europäischen Völker schichtenweise anlagerten und erhalten blieben.

Die Studie befasst sich auch mit den Laienspielen, die das Marktgeschehen, den An- und Verkauf wiedergeben.

Zoltán Ujváry

A BÚCSÚVÁSÁR

BARNA GÁBOR

Az árucseré-alkalmak között sajátos helyet foglal el a *búcsú*, illetőleg a *búcsújárás*, azaz közelebbi vagy távolabbi szenthelyek meghatározott alkalmakkor történő felkeresése. Ezek az összejövetelek, sokadalmak ugyanis nem a gazdasági élet kényszerítő ereje folytán keletkeztek, hanem a gazdasági érdekek kapcsolódtak azokhoz a búcsús alkalmakhoz, amelyeken alapvetően vallási indíttatásból közeli és távoli települések, tájak népe nagy számban összegyűlt. A búcsú alkalmával összegyűtt sokaság jó alkalmat, jó piacot jelentett az árucseréhez. Itt most nincs mód részletezni azokat a közismert adatokat, amelyek a *vasárnap-vásárnap* összefüggéseit, s a kettő szoros kapcsolatát mutatják. Történetileg ez nyomon követhető a keresztyénység felvételétől kezdődően egészen a közelmúlt századokig. Nagyszámú adat szól a vasárnapi árusítás középkori és újkézkori szabályozásáról. Gondolnunk kell arra is, hogy az istentiszteletekre összegyűlt sokadalom volt a legjobb alkalm a gazdasági jellegű információcserének is. Ennek megnyilvánulása, hogy csaknem századunk első feléig a közösséget érintő minden kérdést sok helyen a nagymise után, a *publikáció* révén tették közhírré.

Bár a továbbiakban elsősorban a magyar városok, falvak templombúcsúihoz, magyarországi búcsújáróhelyekhez kapcsolódó árucserét, búcsúvásárt vizsgáljuk meg részletesebben, bevezetőben röviden érdemes arra is utalnunk, hogy a távoli országok kegyhelyeire vezetett zarándoklatokhoz, búcsújárásokhoz a középkorban komoly gazdasági érdekek is kötődhetek.¹ Közismert dolog, hogy a – zarándoklat egy sajátos fajtájaként is felfogható – keresztes hadjáratok mögött milyen komoly kereskedelmi érdekek is feszültek. A középkori magyarországi zarándokok, akik a XVII. századig igen nagy létszámban keresték fel Aachent, azon a régi kereskedelmi útvonalon haladtak, amely Európa nyugati és keleti felén a Duna–Majna–Rajna völgyében összekötötte. Ennek főbb állomásai Bécs–Melk–Linz–Passau–Straubing–Nürnberg–Würzburg–Aschaffenburg–Milténburg–Frankfurt voltak.² Milténburgben a feljegyzések szerint, a zarándokok olykor két csoportra oszlottak. Egyik részük hajón folytatta útját a Majnán, majd a Rajnán Kölnig, más részük viszont gyalogosan ment tovább a Majna mellett Frankfurtig.³ Ezen a hosszú úton a zarándokok százait és ezreit el kellett látni, amelynek feladatát eleinte az út mellé telepített kolostorok, ispotályok (kórházak) látták el, de

1. STEFFES, Johann Peter 1934. 214.

2. THOEMMES, Elisabeth 1937. 53–54.

3. THOEMMES, Elisabeth 1937. 54.

egyre nagyobb szerep jutott az út menti települések lakosságának is. Különböző alapítványok segítettek a zarándokok megfelelő ellátásában, amely természetesen arra vezetett, hogy a zarándokút mentén bizonyos helyeken, bizonyos iparosok és kereskedők megjelentek. S itt ne csak a testi szükségletek megfelelő kielégítésére gondoljunk, hanem nagyon korán megjelentek az emléktárgyakat készítő és árusító iparosok is.⁴ Alapítványok tételében, kórházak alapításában magyar királyaink is aktívan közreműködtek. Szent István nagyobbik legendájából, s más forrásokból tudjuk, hogy a szent király zarándokházakat építtetett mind a Szentföldre, mind pedig Rómába, az apostolok küszöbéhez (ad limina apostolorum) vezető zarándokutak mentén Konstantinápolyban és Jeruzsálemben, valamint Ravennában és Rómában.⁵ De nemcsak a magyar királyok, hanem más uralkodók is gondoskodtak a zarándokokról, s nemcsak a jeruzsálemi és a római utak mentén. Ugyanezt mondhatjuk el a középkori Európa másik jelentős búcsújáró helyéről, a hispániai Compostelláról is. Sőt, ugyanezt a helyzetet tapasztaljuk pl. a mohamedán szenthelyekre vezető utak mentén is.⁶ A középkorban az európai jogrendnek egy sajátos, külön fejezete foglalkozott a zarándokokkal, zarándoklatokkal, ezek védelmével és szabályozásával.

A búcsújáróhelyek így tehát nagy szerepet játszhattak a települések, városok növekedésében, utak kialakulásában, s vásári alkalmak megteremtésében.⁷ A búcsú központok és a vásárok között tehát mindig szoros kapcsolat állt fenn, azaz a búcsú napok jelentős vásári napok is egyúttal.⁸

Míg a búcsúkiváltságok adományozása a pápa és a püspökök joga volt (s az ma is), a vásáralapítás a középkorban a fejedelem joga volt. Ez nemcsak Magyarországon, hanem Európa-szerte így volt.⁹ Több település kimondottan a búcsújára kapott vásártartási jogot. Így az angliai Walsingham¹⁰ vagy éppen a magyarországi, Hont megyei Bozók, ahol Szent István király ereklyéjét őrizték. A Szent István király napi búcsújárásokra tekintettel II. Lajos 1519-ben a szent király ünnepére, valamint a húsvét utáni első vasárnapra országos, minden szombatra pedig hetivásár tartására adott kiváltságot.¹¹ Vagy a szoros kapcsolatra említhetjük Szeged példáját, a szegedi vásárokat is. I. Lipót császár felújította a városnak a Szent György és Szent Mihály napjától 8 napig tartó vásártartási jogát, amelyhez III. Károly még egy Domonkos-napi (augusztus 4.) és egy András-napi (november 30.) vásárt engedélyezett. Utóbb a Domonkos-napi vásárt Ignác-napra (július 31.) hozták előre, ahonnan a vásárosok kirakodó vásárosok egyenesen az alsóvárosi búcsúra mentek.¹²

4. STEFFES, Johann Peter 1934. 214.; THOEMMES, Elisabeth 1937. 54.; TURNER, Victor 1974. 225.

5. Szent István nagyobbik legendája. In: SZIGETHY Gábor (szerk.) 1982. 43.; GYÖRFFY György 1977. 302.

6. TURNER, Victor 1974. 225.

7. TURNER, Victor – TURNER, Eva 1978. 234.

8. STEFFES, Johann Peter 1934. 214.; TURNER, Victor – TURNER, Eva 1978. 183.

9. SCHREIBER, Georg 1934. 137.; TURNER, Victor – TURNER, Eva 1978. 183.

10. TURNER, Victor – TURNER, Eva 1978. 183.

11. RUPP Jakab 1870. 129.

12. BÁLINT Sándor 1977. 79.

A példák szaporítása helyett megállapíthatjuk, hogy egyes települések vásárai szorosan kapcsolódtak a hely búcsús ünnepéhez, ünnepeihez. A templombúcsúk legtöbbször, azaz a templomok titulusünnepén általában szoktak tartani kisebb-nagyobb kirakodóvásárt az ünnep naptári időpontjától függetlenül. Természetesen a téli hónapok templombúcsúi ebből a szempontból messze mögötte maradnak a tavaszi, nyári és az őszi templombúcsúk vásárainak. Ha a búcsúnaptárat egymás mellé helyeznénk bizonyára tanulságos példákat találnánk ebben még azokon a helyeken is, amelyek a reformáció idején vallást változtattak, s ezzel együtt egykori búcsúikat is megszüntették. Így pl. a reformátussá lett Háromszékben több régi vásároshely (pl. Sepsiszentgyörgy, Óraljaboldogfalva, Uzdiszentpéter) hatalmas baromvásárait mai napig a településnek is nevet adó szent ünnepén tartják, amely jöllehet mára már elvesztette egykori vallásos jelentőségét.¹³ Hogy a nagyobb ünnepeken tartott búcsúkon az árucserének mindig fontos szerep jutott (még ha csak kezdetleges formában is) igazolja az a körülmény, hogy Moldva, Olténia és Munténia román lakossága némely vidéken a rendes vásárokat a mai napig a magyar eredetű *buciu*, *bilci* (= búcsú) szóval jelöli.¹⁴ A *búcsú* szónak ilyen jelentésváltozata egyes tájnyelvekben is megtalálható, jöllehet az etimológiai szótár ezt a jelentését nem ismerteti.¹⁵ A Szolnok megyei Csépán (és más helyeken is) a júliusi jakabi búcsúkor ebéd után *kimennek a búcsúba*, mondják, azaz felkeresik a templomtól jó messze felállított kirakodóvásárt, amit szintén *búcsúnak* hívnak.¹⁶ A búcsú és az árucseré szoros kapcsolatát jelzi az a körülmény is, hogy az evangélikus és református településeken több helyütt *búcsúnak* nevezik az egykori, vagy a betelepült szórvány katolikusság templomtitulusának ünnepén tartott búcsúvásárokat. A templomszentelési ünnepet az evangélikusok is megülik, azt népnépegy jelleggel kirakodó árusokkal, körhintával *hosztina* néven tartják meg. *Vendégségnek* (=hosztina) hívják a nógrádi palóc falvak is templomuk búcsúját, amellyel sokkal jobban kifejezhetik az ünnep lényegét.

Valószínűleg búcsúvásár volt Gyöngyös *tavaszi vására*, *Orbáni vására*, amely az Orbán-templom búcsúnapjához kötődött, s az *augusztusi* vagy *Bertalani vására*, amely a Szent Bertalan-templom búcsújával kapcsolatos.¹⁷ Ez az eredete Erdőföld (Udvarhely m.) határában levő pusztai templomnál Keresztelő Szent János-napon búcsú alkalomával rendezett sokadalomnak. Csíkszentmártonban (Csík m.) is egy napon tartják a búcsút és a vásárt.¹⁸ A lőcsei és a nyitrai búcsú gazdasági jelentőségét növelte, hogy a főbúcsú idején (Lőcse: július 2. – Sarlós Boldogasszony, Nyitra: augusztus 15. – Nagyboldogasszony) van az országos vásár is.¹⁹ Legtöbbször egybeesett Jászberényben is az október 4. vásár s a ferences templom Olvasós Boldogasszony búcsúja, amelyet mindig október első vasárnapján rendeznek meg. E vásárok többsége általában elvesztette vallásos jellegét, s nem különbözött a szokványos árucseré alkalmaktól. Orosházán (Békés m.) ugyanazt

13. KÓS Károly 1972. 28–29.

14. KÓS Károly 1972. 28.

15. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. 376.

16. BARNÁ Gábor 1982. 390.

17. DANKÓ Imre 1977.

18. ORBÁN Balázs 1868. 115.; ORBÁN Balázs 1869. 43.

19. FEKETE, Stefan 1947. 139.

mondják, hogy a búcsúvásárban érdemesebb, jobb vásárolni, mert oda *istenes emberek* járnak, akik nem csapják be a vásárlókat.²⁰

Bár az eddig elmondottak a búcsúi vásárok jelentőségét hangsúlyozták, észre kell vennünk, hogy – egy-két jelentősebb vásárt kivéve – a búcsújáróhelyek ünnepei vagy a települések templombúcsúin elsősorban élvezeti cikkek (étel, ital, édesség) és emléktárgyak (kegytárgyak, játékok) kerülnek eladásra, s csak másodsorban használati eszközök, termények és állatok. Ez is mutathatja az ilyen alkalmak elsődleges funkcióját, amely napjainkban egyre inkább (főleg a templombúcsúk, falusi búcsúk alkalmával) népiünnepély jellegűvé alakul át. Ez meghatározza a kirakodó árusok jellegét is.

A búcsúk vallásos funkciójával van szoros összefüggésben az árusok között mindenütt meglevő *mézeskalácsosok*, *bábosok* nagy száma. A mézeskalácsosok ma kizárólag különböző figurákat, alkalmanként egyéb édességet árulnak, ezek a legkeresettebb búcsúfiák voltak régen és azok ma is. A mézesbáb (Nyugat-Dunántúlon *sifli* a neve) azonban nemcsak ősi édesség, csemege, hanem bizonyos vallási funkciója is volt, lévén a mézet a középkorban paraliturgikus szentelménynek tartották, amelyet a szűzies életet élő méhek hordtak össze.²¹ Ez az oka annak, hogy a templomi gyertyákat elsősorban méhviaszból csinálják. A mézeskalácsosok többsége pedig egyúttal gyertyaöntő is volt. A búcsújáróhelyeken (pl. Máriapócs, Máriagyűd, Barka és sok más helyen) a gyertyák mellett ők árulták a viasz offereket, amelyeket a nép kérésének, imaszándékának megfelelően különböző formában megvásárolt, s az oltárra helyezett. A kegyhely papsága ezekből öntette búcsú után a templomi gyertyákat.²² Ezeknek a viasz offereknek Erdőtelken *báránka* vagy *tetem* a neve. Erdőtelek–Hanyi-pusztá–Szent Anna-napi búcsúján főleg állat alakú *báránkákat* árultak s ajánlottak fel a búcsúsok.²³ Másutt, így pl. a Moson megyei Máriakálnokon a kegykápolna mellett remete árulta a szem, fül, fogsor, kéz, láb, gyomor, egész alakos ember, valamint a ló, juh, szarvasmarha, méh figurákat, amelyeket az oltárkerülés után ajánlottak fel.²⁴ A mézeskalácsos mesterek sokszor eladásra is dolgoztak. Így pl. a híres selmecbányai Velics György fennmaradt viaszszobrocskáik közül az egyik az andocsi Szűzanya kegyszobrát ábrázolja.²⁵ Nem valószínű, hogy ő járt volna Andocson, hanem megrendelésre dolgozhatott.

A mézeskalácsos és a gyertyaöntő-mesterségnek a búcsúkkal való szoros kapcsolata azt eredményezte, hogy – a megfelelő piacot jelentő nagyvárosok mellett – főleg búcsújáróhelyeinken, vagy azok közvetlen közelében telepedtek meg mestereik. Állandó lakosságát tekintve kicsiny falvakban is találkozunk velük, amely körülmény egyértelműen jelzi, hogy tevékenységüket, mesterségüket az évi többszöri búcsúi sokadalomra, mint piacra alapozzák. Így pl. a múlt század végén a kb. 1200 lelkes Andocsnak (Somogy m.) négy bábsütő és viaszöntő mestere van, a nagyjából ugyanekkora Bodajknak egy, a 2000 lelkes Boldogasszony (Frauenkirchen, Moson m.) mezővárosnak négy. Megélhetésüket a

20. Erre vonatkozóan számos adatot találunk az ország más részeiről is.

21. Vö. BÁLINT Sándor 1973.

22. A gazdag irodalomból lásd: SZALONTAI Barnabás

23. –g– 1889. 147.

24. PÁVAI Antal 1903.27.

25. LACKOVIČOVA, Maria 1981. passim

búcsúi árusítások adják jórészt, csakúgy mint a bajai (8 mester), doroszlói (2), hajósi (2), lékai (1), magyaregregyi (1), radnai (3), rajeci (1) és selmecbányai (2) iparosoknak.²⁶

A magyarországi iparosok és kereskedők múlt század végi címjegyzékét áttekintve ugyanakkor meglepőnek tartjuk, hogy a mézeskalácsosság mellett a búcsújáróhelyek sokadalmi más iparágakra, ill. kereskedelmi tevékenységre általában nem gyakoroltak hatást. (Ez alól kivételt képeznek egyes búcsúhelyek speciális jellegű emléktárgyai, amelyekre még visszatérünk.) Meglepő, hogy a múlt század végén egyházi felszerelésekkel kereskedők – a címjegyzék szerint – csupán Budapesten (4), Marosvásárhelyen, Mikolán és Szamosújváron (mindenütt egy-egy) működnek.²⁷ Valószínű azonban, hogy búcsúk alkalmával jórészt kegytárgyak árusításával foglalkoztak az arany- és ezüstművesek, ill. hogy maguk az egyháziak, plébániák foglalkoztak ezeknek a kegytárgyaknak az árusításával, ahogyan ma is sokfelé tapasztaljuk. Jánosi Gyula szerint a búcsújáróhelyek vásárai egyenesen „a kegytárgyak árusításából” fejlődtek ki.²⁸ Külön hangsúlyozza, hogy egykor, de még a századfordulón is legtöbbször a búcsújáróhelyeken szerezték be az otthoniakat díszítő barokkos Szentháromság és Mária-szobrokat, imakönyveket és rózsafüzéreket.²⁹ Kuntszentmártonban számos olyan énekes- és imakönyvet gyűjtöttem, amelyekben a possessori bejegyzésnél az áll: *Vettem Radnán*. Az ima- és énekeskönyvárusok, a vallásos ponyvárusok a búcsújáróhelyek jellegzetes alakjai voltak. A kántorok, paraszti szerzők vagy saját maguk készítette énekeket árultak. Az eladó legtöbbször énekelt, a hangját így megtanulták, s ha tetszett, megvették. Ezek révén az árusok révén a különböző búcsújáróhelyek kultuszához kapcsolódó ponyvafüzetek nagyon elterjedtek az országban, egy-egy régióban nagyjából azonos füzetek terjedtek el. Egy múlt század végi kunszentmártoni, cérnával összefűzött, vallásos ponyvagyűjteményben a következő búcsújáróhelyekre vonatkozó énekesfüzeteket találjuk: Csongrád, Szeged, Karancsság, Máriaradna, Lourdes (ekkor kapta a hír szárnyra az ottani Mária-jelenéseket), Mátraverebély, Ferencszállás.

Egy nagyidai (Vel'ka Ida) énekesasszony anyagában pedig a következő búcsújáróhelyekről találtam ima- és énekesfüzetet, vagy a kegyhely történetét bemutató írást: Tersatto, Barka, Rudnok, Eger, Máriabesnyő, Máriapócs, Doroszló, Máriaradna. Ezek közül az asszony nem járt a nagyon távoli Doroszlón és Máriaradnán, viszont az onnan származó füzeteket a búcsúvásáron az énekszövegek miatt vásárolták.

A búcsúkon a játékok tartoztak még a legkedveltebb búcsúfiák közé. Az említett iparos címjegyzék szerint azonban mindössze két búcsújáróhelyünkön fedezhetünk fel közvetlen kapcsolatot a hely jellege és játékkereskedő szakma között. A Pozsony melletti kis falunak, az egykori hazánk legrégibb és egyik legjelentősebb búcsújáróhelyének számító Máriavölgyben a múlt század végén 2 játékkereskedő élt, míg a Maros-völgyi Máriaradnán hét (7).³⁰ Különösen ez utóbbi helyen látszik nyilvánvalóan, hogy vásárlóközönségünket elsősorban a búcsúkra összesereglegő ezrek és tízezrek jelentették.

26. JEKKELFALUSSY József 1885. 85–88.

27. JEKKELFALUSSY József 1885. 324.

28. JÁNOSI Gyula 1939. 5.

29. JÁNOSI Gyula 1939. 5.

30. JEKKELFALUSSY József 1885. 458.

A búcsújáráshelyeink többségének sajátossága, hogy a tisztelet tárgyai között szent kutak, források is szerepelnek. Ilyen pl. Máriavölgy, Mátraverebély, Bélapátfalva, Máriagyüd, Vasvár, Csatáripusztá, Csicsó, Petőfiszállás, Andocs és mások. A zarándokok ebből a forrásvízből vagy kútvízből visznek haza, hiszen gyógyító erejűnek, többnyire Mária-jelenés kapcsán csodatevő erejűnek tartják. A búcsújárásnak ez a mozzanata több helyen jelentős mértékben növelte a fazekasok forgalmát és bevételét. Azokon a kegyhelyeken tehát, ahol szentkút is volt, vagy van, a búcsúi kirakodóvásárokon legtöbbször ott találjuk a korsót áruló fazekasokat, gölöncséreket is. Tőlük lehetett venni ezután a *gyüdi emlék*, *doroszlói emlék*, *gyüdi*, *doroszlói*, *csatai* feliratos korsókat. Búcsújáráshelyeink közül pl. Bodajkon egy, Kistapolcsányban kettő, Máriavölgyben egy, Radnán négy, Röjtökön és Sasváron egy-egy fazekas működött a múlt század végén.³¹ Megjelentek a fazekasok a kalugeri, pusztinai és a szabófalvi búcsúkon is.³²

A búcsúi kirakodóvásárban alkalmanként más árucikkkel is találkozhatunk. Pl. Csíksomlyó, Petőfiszállás, Kéménd, Csongrád, Szentes, Kunszentmárton és más helyek búcsúiban csizmát, cipőt és papucst, ruhaféléket, főleg kendőket, kalapot, Csíksomlyón szalmakalapot is lehetett vásárolni. Ám ezek beszerzésére a búcsúvásár csak az egyik, s nem is a legfontosabb alkalom.

Azokon a nagyobb búcsújáráshelyeken, ahol tavasztól őszi búcsút is tartanak, s ahová az egyes iparosok és kereskedők rendszeresen visszajárnak, a búcsúvásárban állandó jellegű, deszkából vagy téglából épített árusítóhelyekkel találkozunk. Ilyen hosszú üzletsor van Mátraverebély-Szentkúton, Máriagyüdon, a Pozsony melletti Máriavölgyben. Állandó jellegű elárúsítóhelyek létesítését megszabja a környezet is, ez csak ott lehetséges – mint az említett helyek esetében is – ahol elegendő szabad tér áll rendelkezésre. Másutt, főleg települések belsejében ponyváról, asztalról, s sátrakból árulnak. Mind az állandó árusítóhelyek, mind a sátrak helyét az egyházi hatóságok igyekeznek a templomtól, a kegyhelytől távolabb kijelölni, hogy a vásár zaja ne zavarja a szertartásokat. Különösen ott fontos ez, ahol mutatványosok (körhintások, céllövöldések stb.) is rendszeresen megjelennek. Az utóbbi évtizedekben ezek hangos gépi zenével hívják fel magukra a figyelmet. Ezért Erdőtelek (Hanyi-pusztá) Szent Anna búcsúján, vagy Csépán a Jakab-napi búcsúkor a templomtól messze, üres térségre telepítették őket.

A már említett kereskedők és iparosok olykor nagy területeket is bejárhatnak, búcsúról-búcsúra vándorolhatnak. 1984-ben pl. az egri szerviták Fájdalmas búcsúján az egri céllövöldés mellett budapesti és monori mézeskalácsos, mezőcsáti bazáros is árult. Az ekkor készített részletes felmérés jól szemlélteti napjaink búcsúvásárainak, kirakodóvásárainak összetételét: 14 vegyes bazárárus mellett 4 mézeskalácsos, 2 fa ajándékarús, 2 műanyagárus, 2 kegytárgyárus, 2 ruha- és divatárus, valamint egy-egy céllövöldés, török-mézes, szaruárus, keramikus, kötődés és italárus pakolt ki. Összesen 35 sátor volt.³³ A kirakodó vásárosok: iparosok, kereskedők száma természetesen függ a búcsú, a búcsújáráshely jelentőségétől. Hiszen egy helyi jelentőségű, kevés embert megmozgató búcsúra ke-

31. JEKKELFALUSSY József 1885. 350–364.

32. KÓS Károly 1972. 26.

33. NAGY Sándor gyűjtése, Egri Néprajzi Adattár (ENA) 2827–84.

vesebben rakodtak ki, mint a kistáji, nagytáji vagy nemzetközi jelentőségű búcsújáró-helyek búcsúi alkalmával.

A különösen május–júniusi és augusztus–szeptemberi nagy búcsús szezonban jó lehetőség kínálkozik arra is, hogy a búcsúi sokadalomban az évszak és a táj mezőgazdasági terményei is jó piacra találjanak.

Állatvásárokra ritkán került sor. Például a máriaradnai pünkösdi búcsút említhetjük. Az ide zarándokló kunszentmártoniak pl. nagyon gyakran egy-egy idős juhászt fogadtak fel, aki az utak mentén legeltetve hazahajtotta az erdélyiektől vásárolt hosszú szőrű cigája és racka juhokat, amelyeket már a Körös-vidéken nem tartottak. A kunszentmártoniak, gazdák és szűcsök így szerezték be a bundának, subának valót.

Sokkal nagyobb kereslet volt bizonyos gyümölcsfélék iránt. Egyes helyeken a búcsút, búcsúvásárt az éppen érő terménnyel nevezték el. Gyergyóban pl. Csomafalva Péter-Pál-napi búcsúját a gyümölcsárusokról *cseresznyevásárnak* is nevezték.³⁴ A hanyipusztai Szent Anna búcsúban a századfordulón nagyon sok dinnyeárus és fokhagymaárus pakolt ki.³⁵ A keceli Szentháromság vasárnapi búcsút tréfásan *sajátbúcsúnak*, a jánosalmi Szent Anna-napi búcsút *tökbúcsúnak*, az algyőit *tökkápisztásnak* nevezték.³⁶ Tökkáposztával csúfolták a csépai Jakab-napi búcsúsokat is, míg a szeged-alsóvárosi Havi Boldogasszony búcsúnak *kovászosuborkás búcsú* volt a neve.³⁷ A munkácsi Csernekhegyi kolostor búcsúján a Latorca partjára „dinnyével, szilvával, egyéb gyümölccsel megterhelt szekerek s más csemegeárusok állanak”. Egyesek zöld és sárga uborkát vesznek, elszeletelik és megsózva cipóval, zsömlével fogyasztják. Mások pattogatott kukoricát, sulymot, vöröshagymát vesznek és esznek.³⁸ A baranyai Kéménd augusztus és szeptemberi búcsúin szintén sok dinnyeárus volt, mint ahogy sok *gyümölcskofa* kereste fel Máriavölgy nyári-őszi búcsút is. Csíkszentmártonban a Márton-napi sokadalomra, búcsúra sok kendert visznek fel eladásra. De akkorra kiforr az új bor is, éppen ezért a Márton-napi sokadalmat *nagypoharúnak* nevezik.³⁹

A gyümölcsáruló kofák jórészt helybeli, környékbeli emberek voltak, akik számára a búcsúi embertömeg pénzbevételi lehetőséget jelentett. Nemcsak az iparosok, kereskedők, hanem az egyszerű, többnyire gazdálkodó falusiak számára is nagyon fontos jövedelmi forrás volt egy-egy búcsú részben saját piacra vihető termékeiknek az árusítása, részben pedig a szállásadás miatt.

A Pozsony melletti Mária-völgyben a már említett gyümölcskofák melletti helyi, besztercei (Zahorska Bistrica) *leveses kofák*, *kávét áruló kofák* – ők már a múlt században is feltűntek –, *boros kofák* és *virslit áruló kofák* is voltak. A radóci (Radauti) szeptember 8-i búcsút felkereső bukovinai székelyek éhségüket a piaci kirakodóvásárban csillapították, ahol kenyeret, cipót, puliszkát árultak. A szegedi alsóvárosi búcsúban (augusztus 5.) a szegény alsóvárosi asszonyok kovászos uborkát levéllel árusítottak, amely jól csilla-

34. TARISZNYÁS Márton 1982. 182.

35. –g– 1889. 158.

36. BÁRTH János 1980. 63.; LELE József–WALDMANN József 1971. 587.

37. LELE József–WALDMANN József 1971. 587.; BÁLINT Sándor 1983. 114.

38. LEHOCZKY Tivadar 1907. 149.

39. ORBÁN Balázs 1869. 43.

pította a szomjat, a tanyasiak dinnyéiket hozták, míg a környező házak udvarában laci-konyhások béreltek helyet, s állították fel leveles sátraikat, a *duttyánokat*.⁴⁰ A csallóközi Szentantalon (Bač) a búcsúsok a házaknál tejet és teát kértek. A nyári melegben tartott búcsúk alkalmával a legnagyobb gondot az ivóvíz biztosítása jelentette. Általános gyakorlat volt ezért, hogy már az útba eső falvakban is vödörökben, kannákban vizet készítettek ki az átvonuló búcsúsok részére, a kegyhelyen pedig szegény sorsú asszonyok és gyerekek foglalkoztak vízárusítással. Ezt Hanyi-pusztá Anna-napi búcsúján a környező major gyermeknépe csinálta. Máriagyűdön a gyerekek mellett az 1940-es években egy siklói ember lajtos kocsival hordta a vizet. Az elbeszélés szerint ezzel annyit keresett, hogy a búcsú után házat vehetett volna magának. Ha túloz is a visszaemlékező, annyi azonban biztos, hogy nagyon is jelentős bevételi forrás volt ez a falusiak számára. A máriagyűdiek sokkal többet kerestek a szállásadással. A háború előtti pengős világban a következő árakért adtak szállást zárandokoknak: egy ágy – 1 pengő, szalmazsák – 80 fillér, szalma – 50 fillér, ha kocsival és lóval jöttek, akkor plusz 1 pengő egy éjszakára. Ágyneműt a háziak biztosítottak. Nem volt ritkaság, hogy egy-egy búcsú alkalmával 100 pengőn felül keresett egy-egy család. Jó bevételt jelentett még Máriagyűdön a házi borkimérés is több családnak. Erre a búcsúforgalomra épült fel 1932-ben a Mária-Szálló, amelynek emeletes épülete ma szociális otthon. Ezen kívül még néhány csárda fogadta a vendégeket. A lacikonyhákban pedig gyűdi és siklói emberek, asszonyok árultak bablevest, töltött káposztát, pörköltet.

Vannak egyes helyekre jellemző búcsúfiák, amelyek előállítása és árusítása szintén tekintélyes mellékjövedelemhez juttathatja a búcsújáróhely lakosságának egy részét. Ezek közül különösen fontosak és figyelemre méltóak a *botok*. Legismertebbek közülük a *celli bot*, a *verebélyi bot*, *verebélyi fokos*, *verebélyi gereblye* és a *gyűdi bot*. Ezek egymástól eltérő formájú, méretű és díszítésű botok, ám eredetük közös, mindannyiuk közös őse a középkori zárandokok zárandokbotja. A *celli bot* pl. kereszt alakú, esztergályozott, kéksárga-piros csíkkal. A *verebélyi botok* görbe botok, piros, sárga és zöld csíkokkal. Sajátos a *gyűdi bot*, amelyre bukszust és árvalányhaját is kötöttek. A Dráva menti horvátok erre a botra különböző mézeskalács-figurákat kötöttek, s ezt ajándékozták búcsúvezető kántoruknak, előénekesüknek fáradsága jutalmául.

Egyes helyeken a búcsúfiák közé tartozik a már emlegetett *árvalányhaj*. Mai napig is árulják természetes színű, vagy piros, zöld, lila színű csokraikat. A mai Petőfiszállásról, az egykori Ferencszállásról pl. a jászásziak előszeretettel vittek haza belőle.

Sajátságos búcsúfia, ill. némely helyen a búcsús viseletnek is része a lányok viaszkoszorúja. A vasvári búcsúban, vagy Sasváron pl. a lányok fehér viaszkoszorút vettek, amit a búcsúban a fejükön viseltek, s abban tértek haza. Máriabesnyőn a legények egykor kalapjuk mellé művirágokat vettek. A viseletkiegészítő ékszerek, csatok, kalárisok, szalagok, fésűk egyik legjobb beszerzési alkalmá a búcsúvásároknak volt (pl. Hanyi-pusztá,⁴¹ a törtéti templombúcsú).

40. BÁLINT Sándor 1983. 113–114.

41. –g– 1889. 144.

A bukovinai székelyek emlékezete szerint⁴² az andrásfalvi két-három napos péterpáli búcsún vették meg a gyerekeknek nemcsak a bicskát, ami kedvelt búcsúfia volt, hanem a különböző zeneszerszámokat is: *dorombot, flótát, szájhúzó harmónikát és füttyentőt*. Az udvarhelyszéki Nyikó-völgyében Pothárd kútjánál — amelyet csodatevő forrásvíznek tartanak — áldozócsütörtökön leányvásárt tartanak. Ugyanekkor van a híres csengettyűvásár is,⁴³ — írja a múlt század közepén Orbán Balázs Adata jól mutatja, hogy egyes búcsúvásárok specializálódhatnak, ahol sajátos termékeikkel jelennek meg az iparosok, kereskedők. (A leányvásárokkal, amelyek számos más helyen, Máriapócs, Krasznabírod, Máriagyűd, Siklóbodony stb. is voltak, most nem foglalkozom.)

Távoli vidékek közötti kapcsolatokra, a búcsújárás profán céljaira világít rá, hogy pl. fátlan helyek pásztorai erdős helyekre járó búcsúsokkal hoztattak maguknak botnak való fát.⁴⁴ Tudjuk azt, hogy a Kiskunság, a Duna–Tisza közének sok juhásza pásztorbotját a Dunántúlról: Tolnából, Baranyából és Somogyból szerezte be. A búcsújárás profán vonatkozásai között említhetjük azt az adatot is, miszerint az alföldi dohánycsempészek előszeretettel csatlakoztak a zarándokcsoportokhoz, mert így könnyen ki tudták kerülni a fináncok figyelmét.⁴⁵

Utóbbi példáink: a vízárus, levest, gyümölcsöt vagy búcsúbotot árusító, szállást adó helyiek a búcsújárás, a búcsújáráshely életének, gazdasági vonatkozásainak kevésbé szervezett, ám anyagi vonatkozásaiban nagyon jelentős vonásaira akartak rámutatni. Ugyanakkor ezek a búcsújáráshelyek életének sajátos vonásai, hiszen más sokadalmakkor ezekre általában nem bukkanunk. Napjainkra ezek a szerepek, feladatok gyakorlatilag elenyésztek. Nincs vízárus, nincs engedély nélküli magán étkezde, s megritkultak a szállást adó családok is. Ez utóbbi magyarázataként pl. a máriagyűdiek az igények megnövekedését, s a lakáskultúra teljes átalakulását említették. A vásárban kirakodó iparosoknál, kereskedőknél *Bárh János* azt tapasztalta, hogy áru kínálatuk az utóbbi évtizedekben ugyan praktikusabbá, ám ugyanakkor giccsesebbé vált. Boltban is könnyen beszerezhető cikkek, olcsó műanyag tömegáruk árasztották el a búcsús sátrakat.⁴⁶ Ezen a lehangoló összképen, amely nemcsak a búcsúvásárokra jellemző, keveset változtat az, hogy nagyobb búcsúkon — pl. a szegedi alsóvárosi Havi Boldogasszony búcsún — szebb termékekkel népi iparművészek, az egyházi kiadók mellett pedig könyvesboltok, könyvbizományosok is kirakodnak. Megjelenésük csak színesíti az összképet, de jelentősen nem módosítja.

Hogy a búcsúvásárokon sok helyen nem annyira a gazdálkodáshoz szükséges szerszámok, eszközök, állatok, ill. az öltözködéshez szükséges ruhaneműek adás-vétele zajlik, azaz a búcsúvásár tényleges gazdasági jelentősége kicsi, egyik oka az is, hogy a jelentősebb kegyhelyek nagy búcsúinak időpontja nem mindig akkorra esett, amikor a parasztságnak forgatható pénze volt. A magyarországi, többségében Mária-kegyhelyek nagy búcsúi nyár elején és augusztus–szeptemberben vannak. Azaz részben a mezőgazdasági munkacsúcscsal

42. LŐRINCZ Imre (Majos) szíves közlése.

43. ORBÁN Balázs 1868. 115.

44. SCHRAM Ferenc 1968. 99.

45. SCHRAM Ferenc 1968. 99.

46. BÁRTH János 1980. 104.

is egybeesnek, illetőleg még nem tudták eladni a betakarított termést, így tehát nem volt forgatható pénzük. (A templombúcsúk időpontját s az ekkori búcsúvásárokat nem vehetjük e vonatkozásban tekintetbe, mert a templomok titulus ünnepei — evangélikusoknál pedig a felszentelés emléknapjai — egyenletesebben oszlanak el a naptári év során.) Így a búcsúk anyagi lehetőségei sem nagyon engedték meg a más jellegű vásárlást. Ezt még erősen befolyásolta az a körülmény is, hogy a búcsúban nagyobb részben nők vesznek és vettek részt, hiszen a nagy búcsúk egy része gyakran egybeesett fontos mezőgazdasági munkacsúcsokkal, így a férfiak emiatt is kevésbé mozdulhattak. A családi munkamegosztásban pedig a gazdálkodáshoz szükséges javak beszerzése csaknem kizárólag a férfiember feladata volt.

Bár a búcsúvásár egykor sok iparosnak és kereskedőnek fontos bevételi alkalma, sok helybeli embernek jelentős jövedelemkiegészítője, esetenként kizárólagos megélhetési forrása volt,⁴⁷ korábban sem mindig nagy gazdasági jelentősége századunkban még inkább csökkent. A használati cikkek jórészt kiszorultak, s ma ezért dominálnak a különböző másodlagos, presztizs és reprezentatív funkciókat betöltő árucikkek, valamint az édesség, s az élet-ital árudák.

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1977 A szögedi nemzet. Szeged

1983 Szeged—Alsóváros. Budapest

BARNA Gábor

1982 Ünnepi szokások és hiedelmek Csépan. In: Csépa — tanulmányok egy alföldi palóc kirajzolás népeletéből. Szerk.: BARNA Gábor. Eger—Szolnok, 363—412.

BÁRTH János

1980 Az illancsi tanyák népének búcsújárása. Népi kultúra — népi társadalom XI—XII. 59—117.

DANKÓ Imre

1977 A gyöngyösi vásárok-piacok néprajza. In: Opuscula Ethnographica. Debrecen, 388—403.

FEKETE, Štefan

1947 Vznik, rozloženie a význam slovenských pútnických miest. Národopisný Sborník III/3. 125—144.

— g —

1889 Egy pusztai búcsú. Egri Egyházmegyei Közlöny XXI.

GYÖRFFY György

1977 István király és műve. Budapest

JÁNOSI Gyula

1939 Barokk búcsújáróhelyeink táji vonásai. Pannonhalma

JEKKELFALUSSY József

1885 Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke. I—II. Budapest

KÓS Károly

1972 Az árucere néprajza. In: Népelet és néphagyomány. Bukarest

LACKOVIČOVA, Mária

1981 Z dejin medovnikarsko remesla v Banskej Štiavnici. Martin

47. SCHRAM Ferenc 1975. 288—289.

LEHOCZKY Tivadar

1907 Magyar–oroszok búcsújárása. Ethnographia XVIII. 145–150.

LELE József–WALDMANN József

1971 Hagyományvilág. In: Tápe története és néprajza. Szerk.: JUHÁSZ Antal. Tápe, 573–628.

ORBÁN Balázs

1868 A Székelyföld leírása I. Pest

1869 A Székelyföld leírása II. Pest

PÁVAI Antal

1903 A kálnoki csodatevő Mária-szobor, kegykápolna és Szentkút története. Budapest

RUPP Jakab

1870 Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre. I/1. Pest

SCHRAM Ferenc

1968 Búcsújárás Magyarországon. Teológia II. 94–100.

1975 A máriabesnyői búcsújáróhely. Studia Comitatus 3. Szentendre, 277–300.

SCHREIBER, Georg

1934 Strukturwandel der peregrinatio. In: Wallfahrt und Volkstum. Red.: SCHREIBER, Georg. Düsseldorf

STEFFES, Johann Peter

1934 Wallfahrt in religionwissenschaftlicher Beleuchtung. In: Wallfahrt und Volkstum. Red.: SCHREIBER, Georg. Düsseldorf

SZALONTAI Barnabás

1977 Viaszöntő népszokás Máriapócs. Nyírbátor

SZIGETHY Gábor (vál.)

1982 István király intelmei. Budapest

TARISZNYÁS Márton

1982 A vásárok és a vásárlás. In: Gyergyó történeti néprajza. Bukarest

THOEMMES, Elisabeth

1937 Die Wallfahrten der Ungarn an der Rhein. Aachen

TURNER, Victor

1974 Pilgrimages as Social Processes. In: Dramas, Fields and Metaphors. New York

TURNER, Victor–TURNER, Eva

1978 Image and Pilgrimages in Christian Culture. New York.

DIE KIRMES

(Auszug)

Unter den Gelegenheiten des Warenaustausches nahm die in einigen Ortschaften stattfindende Kirchweihe bzw. die zu näheren oder fernerer *Heiligtümern* führende *Prozession* eine eigentümlich Stellung ein. Die Prozessionen spielen eine Rolle beim Wachstum der Ortschaften und Städte, bei der Schaffung von Straßen, beim Aufschwung bestimmter Industriezweige.

Für das ungarische Wort „bucsu“ (Kirmes) hat sich auch eine „Markt“ – Bedeutung herausgebildet. In einigen Gebieten mit romanischer Sprache wurde dies übernommen und die Märkte werden mit dem aus den ungarischen stammenden Wort *buciu*, *bilci* bezeichnet.

Die den Kirmesmärkten eigenen Händler sind die Honigkuchenverkäufer deren Tätigkeit an mehreren Stellen auf das Kirmestreiben begründet ist und die neben den

Honigfiguren damals auch Wachswaren verkauften. An den Pilgerorten wo Brunnen mit geweihtem Wasser zu finden sind, begünstigte dieser Umstand den Aufschwung der Töpferei. Den Verkäufern auf der Kirmes gab die Gegend, Ortschaft ein eigenes Gepräge mit den der Jahreszeit entsprechenden Obst verkaufenden Händler. Durch diese Produkte erhielten viele Kirmes eine lustige Bezeichnung. Auf dem Kirmesmärkten konnte man selten Gegenstände für Wirtschaft und Haushalt besorgen. Der Grund dafür ist, daß der Charakter dieser Zusammenkunft eher die Verkäufer von Essen, Trinken, Spielzeug usw. begünstigte, andererseits zum Zeitpunkt der größten Kirmes den Bauern nur wenig flüssiges Geld zur Verfügung stand und zum dritten pilgerten auf die Kirmes in größerer Zahl die Frauen. Mit dem Verkauf ihrer Produkte und mit der Gewährung von Unterkunft waren die Kirmes wirtschaftlicherseits für die ortsansässigen Menschen viel wichtiger.

Gábor Barna

A PÁSZTORMIGRÁCIÓ MINT KULTÚRAKÖZVETÍTŐ

SZABADFALVI JÓZSEF

A hagyományos állattenyésztés, pontosabban a pásztorkodás mindig együtt jár bizonyos mozgással, az élettér legtöbbször rendszeres változtatásával, ahogyan mostanában mondjuk migrációs jelenségekkel. Élelmük, életterük biztosítására a vadon élő állatok is kisebb vagy nagyobb területen folyamatosan mozognak. Nemcsak a vándorló madarak rendszeres életritmusára gondolok itt, hanem például a rénszarvastenyésztő népek folyamatos vándorlására, amely még ma is a vadon élő állatok vándorlásával egyezik meg. A nyarat az Északi-Jeges-tenger partja közelében töltik el, ősszel visszaindulnak délre és sokszáz kilométer végigvándorlása után keresik fel a tajgában téli tartózkodási helyüket. Tavasszal ismét északra indulnak. A rénszarvastenyésztő népek nagycsaládjai jóformán csak követik az állatok évezredek alatt kialakult életritmusát, amely az éghajlat és a vegetáció évi ritmusához igazodik.

A magyar pásztorkodásban fellelhető migrációs jelenségeket korábbi tanulmányomban már rámutattam (Műveltség és Hagyomány, XIII–XIV. 1971. 703–721.; *Szabadsfalvi József* 1984, 131–148.) A következő formákat sorakoztattam elő:

1. Évi mozgás a falu határában (a legelők és a felszabaduló tarlók, kaszálók között)
2. Migráció a nyári külső legelők és teletető szállások között (pl. Debrecen és a Hajdúságban)
3. A magánjuhászok utak menti legeltetése
4. Magánjuhászok felestartású legelő biztosítása másutt
5. Juhászok (elsősorban magánjuhászok) nyári elvándorlása nyári legelőkre
6. Sertésmakkoltatás – sertésnyájak elhajtása közeli vagy távolabbi makkos erdőkbe
7. Teletetés téli szállásokon (folyók és mocsarak mellékén)
8. Román juhászok telettetése a magyar Nagyalföldön

Az állatot tenyésztő népek vagy foglalkozási csoportok bizonyos anyagi és szellemi kultúrával rendelkeznek, ezt természetesen vándorlásaik során is „magukkal viszik”. Ugyanakkor – migrációjuk során – találkoznak hasonló vagy más foglalkozású, tudású, viselkedésű, tehát kultúrájú népekkel. A találkozás, a rövidebb vagy hosszabb együttlét alatt megismerkednek egymás életével, kultúrájával és azokból a kultúrelemekből, amelyek számukra megfelelőek, ellesnek, átvesznek és esetleg tartósan meg is tartanak egyes elemeket.

A teljesség igénye nélkül említsünk idevonatkozóan tíz példát:

1. Honfoglaló őseink uralkodó gazdasági tevékenysége a legeltető állattenyésztés volt, amely jelentős migrációval járt együtt. Az állatállományt az év minden szakában

olyan területekre kellett hajtani, ahol a természetes vegetáció élelmet biztosított. Ennek a hajdan volt, nomadizáló állattenyésztésnek bizonyos jelenségei Európa szívében, a Kárpát-medencében, teljesen más gazdasági-társadalmi feltételek mellett is fennmaradtak.

Még midig vallom, hogy a 18–19. századi magyar extenzív állattenyésztés réti, folyómenti telettetése a hozzákapcsolódó migrációs jelenségek, a passzív takarmányozás eljárásai, az ősi építmények közül, az *akol*, mind szerves kapcsolatban vannak a honfoglalás korának eljárásaival.

2. A 12. századtól országunk közepébe betelepült kunok és jászok valószínűleg felélesztették a magyarság egyes csoportjaiban a nomadizáló állattenyésztést. Egy maradandó nyomot máig hagytak kultúránkban:

Az egyik legszebb kutyafajtánk a *komondor*. A TESZ a szó etimológiájáról a következőket írja: Először 1519-ben jelent meg a Debreceni Kódexben: „egi fekete *komondor* a kezét ki zakasztuan meliel zent Tamest wetette vala zaiaba faluan.” Jelentése „egy pásztor-kutyafajta, komondor”. A szó „török közelebből kun eredetű, vö. kipcs. *Qumandur* (törzsnév) ... A török *Qumandur* törzsnév a *quman* „kun” népnév ... továbbképzett alakja.”

A magyar *komondor* szó eredeti jelentése tehát „a kunok ebje” volt. A kunok ebje azóta is tenyészik hazánkban, tiszta vérvonalán sajnos már egyre kisebb számban.

3. A *vlachok* – a jellegzetes pásztorkodással foglalkozó csoportok – a 13. század végén és a 14. század folyamán jelentek meg az Északi-Kárpátokban. Gyakrabban a 15. századtól fordulnak elő forrásainkban. A 16. század elején már elérték a Kárpátok legnyugatibb nyúlványait, a morva–szlovák terület róluk kapta a *Valašsko* nevet.

A *vlachok* nem képeztek sem egységes sem egyetlen etnikumot. Eredetileg a *vlach jog* alatt élők, egy speciális foglalkozást űzők összefoglaló neve volt. Összeírások bizonyítják, hogy voltak közöttük románok, kárpátukránok, lengyelek, szlovákok, csehek és magyarok is. Az északi Kárpátokban a hegyvidéki szálláspásztorkodás kialakulásában a *vlachok* szerepe számottevő. Különösen a szókészlet máig meglevő elemeiben jelentkezik a román és balkáni hatás. Ezek közé tartozik a *tretina* „harmadrész”, a *zsendice* juhsavóból készített étel, *orda* „a. a.”, a *brindza* juhtúró, juhsajt. Bár – a nyelvészeti kutatások szerint – ezeket a szavakat szláv közelítéssel is átvehettük.

A román nyelvből indult el az *esztrenga* kifejezés is, s valószínűleg szláv közvetítéssel jutott a magyarba. Úgy tűnik, hogy a lécekből összerótt, szétszedhető és könnyedén továbbhelyezhető juhkarám is csak az elmúlt századokban honosodott meg az Alföldön. Itt ugyanis a *szárnyék*, a *karám* és az *akol* volt a juhászat nyári és a téli építménye.

4. A sokévszázados hagyományos magyar juh fajta a fehér vagy fekete színű, fürtös szőrű, villás alakú és csavart szarvú *racka*. Ezt csak a 18. század végétől, jobbra csak a 19. század elejétől kezdi felváltani a nyugatról érkező *merinó birka*. A tiszántúli nagy állatvásárokon azonban évszázadokon át árusítottak egy másik juh fajtát, a *curkánt*, *bírszánt* vagy *cigáját*. Ezt, a magyar juhnál valamelyest selymesebb szőrű fajtát a román juhászok, főként az Erdélyi-medencétől keletre eső hegységekben lakók hozták le, árusították és terjesztették el az Alföld keleti területein. Itt említem meg, hogy a transzhumáló erdélyi román juhászok évszázadokon át jártak le teletetni Szatmár, Hajdú, Bihar és Békés megye sík területeire. E találkozások sem múltak el nyomtalanul.

5. A cseh, lengyel és a magyar nyelvészek néhány évtizeddel ezelőtt felfigyeltek arra, hogy a Kárpátok északnyugati régióiban élő népek körében több magyar pásztor-kodás témakörébe tartozó szó forog közszájon: A magyar *juhász* szó *juhas* alakban előfordul a keleti szlovák, rutén, lengyel, morva nyelvjárásokban. A *szállás* hasonló hangzással fordul elő a lengyelben, románban, szlovákban, ruténban, sőt a szerb-horvátban is. Ugyanez mondható el a *bojtár*, a *csapás* 'ösvény, erdei út', *határ*, *pajta*, *rovás*, *áldomás* stb. kifejezések esetében is.

Ezeket a kifejezéseket csak magyar pásztorok honosíthatták és honosították meg. Ez a pásztorcsoport csak a magyar szarvasmarhákat az észak-európai vásárookra hajtó *hajtók* lehettek, akik az említett területeken, bérelt legelőkön megálltak a hosszas hajtás egyik etapjaként. Az ember és állat pihenése kapcsán kerültek kulturális kapcsolatba az ott élő népekkel.

6. A 17. században Gömör megye húsz falujának juhászházai – kiváltsággént – a bárányok és a vetés után dézsmát nem fizettek. A Csallóközben 1717-ben kaptak céhlevelet a juhászok, ezek artikulusai hasonlóak voltak az iparosokéihoz. Volt céhmesterük, céhládájuk stb. Dunántúlon, pl. Fejér megyében elsősorban a „német juhászoknak” volt céhjük. *Adalbert Riedl* publikációjából tudjuk, hogy ezt a szokást német, osztrák juhászok honosították meg hazánkban.

7. A középkorban a magyarság kizárólag a *racka juh*ot tenyésztette, az jól alkalmazkodott a rideg tartásmódhoz és a csekély takarmányozáshoz. Ősi állatfajtáink általában lassú növekedésűek, kevés tejhozamúak voltak, viszonylag kevés utódot adtak, vagy pedig bőruk, gyapjuk nem volt már a kor igényeinek megfelelő. Így és ezért kezdték átvenni 18. századi eleink is a gazdaságosabb, intenzívebb ló-, sertés-, szarvasmarha- és juhajtást.

Az intenzív juhajtást Spanyolországban tenyésztették ki, kivitelét évszázadokon át királyi monopólium akadályozta. Királyi ajándékként azonban mégis eljutott a 16–17. századtól Portugáliába, Franciaországba, Angliába és Németországba. Itt továbbtenyésztették ezeket, s fokozatosan lehetőség nyílt megvételükre Európa más területein is.

Az új, intenzív juhajtás más tartásmódot és más kezelési módot is követelt. Külön pásztorság is alakult ki körülötte.

A nyugat-európai juhajtás pásztorai, az ún. *birkások* a 18–19. században jutottak el Magyarországra. Jellemző viselkedésük volt a *rajthuzli* 'gombos posztó nadrág', a juh kifogására *juhászkampót* használtak, *juhászcéhbe* tömörültek és valószínűleg ők honosították meg a *juhhodályt* is. A *hodály* szó is csak 1838-ban fordult elő nyelvünkben. A juhót, mármint a magyar *racka juh*ot szőrével fogták meg, a juhászkampó csak közvetítésükkel terjedt el. Használata Szlovákiában és Erdélyben csupán a magyar etnikum határáig terjedt.

A birkások terjesztették el hazánkban a kistestű terelő pásztorkutyákat, a *pulit* és a *pumit* is.

8. A pásztorművészet jellegzetes technikai eljárása a *spanyolozás*. A díszítmények vonalait bevették a fába vagy szaruba és abba vörös vagy fekete viaszt nyomkodtak bele. Később több színt is alkalmaztak. Ez az eljárás a 18. század legvégén és a 19. század elején terjedt el, és szinte kizárólag csak a Dunántúlon honos. A terület és az időpont kísértetiesen egybeesik a birkások megjelenésével és széles körű hatásukkal.

Úgy tűnik, hogy az őszi pásztorszokások közül a Vendel-kultusz is kapcsolatba hozható a nyugatról betelepített pásztorokkal, elsősorban juhászokkal.

9. Vegyünk példát a sertéstartás köréből:

A honfoglalást követően már két, területileg elkülöníthető sertésfajtája volt a magyarságnak. Az ország nyugati felén, pontosabban a Dunántúlon a *bakonyi*, a Tiszántúlon pedig a *szalontai* tájfajta. Mindkettő hosszabb lábú, nagy utakat is kibíró, extenzív tartásformákhoz szokott húsertés volt.

A 17–18. században Északkelet-Magyarországon meghonosodott az ún. *lengyel disznó*. Ebben az időben Lengyelország délkeleti területéről is hajtottak sertéseket makkra a Kárpátok déli lejtőire, elsősorban Munkács, Beregszász vidékére, valamint Erdély szomszédos területeire. E migrációs jelenség hatására honosodott meg a lengyel disznó Északkelet-Magyarországon.

A 17–18. században nagyon sok makkon hizott sertést hajtottak fel osztrák vásárookra, főképpen Bécsbe nemcsak a Dunántúlról, hanem a Dráván túlról, főként Szlavónia makkosaiból. Innen jutott országunk déli területeire Szerbiából a *sumadia* sertés. Ebből – a régi tájfajtákkal, a *szalontaival* és a *bakonyival* való keresztezés útján tenyésztették ki a *magyar mangalica* sertést, amely a 19. században teljesen kiszorította a korábbi fajtákat.

10. Végezetül egy kissé más jellegű adatot: Az extenzív állattenyésztési rendszerrel együtt járt a legelőn gulyában, nyájban élő állatok között a szabadhágás rendszere. Nem igyekeztek befolyásolni a születendő egyed világrajöttének sem az idejét, sem a szülőpárt a fajtakialakítás jobbítása miatt. Az intenzív állattenyésztés kialakításának egyik fontos momentumuma éppen a fajtaszelekció és az ellésszabályozás volt.

E tekintetben fontos szerepet játszottak a *morva miskárolók*. A magyar Nagyalföldön a 18. század közepén jelentek meg. Ők foglalkoztak az anyadisznók műteti ivartalanításával. Az állat oldalát metszették fel és eltávolították a petefészket. A vándor morva miskárolók tevékenységét eltanulták ügyes parasztemberek is, és maguk is végezték később.

A miskárolás ismeretlen Kelet-Európában és Ázsia állattartó népei között.

A felsorolt adatok mind azt igazolják, hogy az állattenyésztés és a pásztorkodás – a hagyományörző sajátosságai mellett – igen élénken reagált az új jelenségekre, szükségleti rendjébe beillő sajátosságok átvételére mindig készen mutatkozott.

Idevonatkozóan két általánosabb következtetést kell levonnunk:

Az állattenyésztési eljárások, eszközök és szokások átvételéhez leginkább az átadó és az átvevő közötti közvetlen kapcsolat szükséges. Szinte csak a nyelvi jelenségek átadásánál fordul elő az, hogy közelítő etnikum bekapcsolódása is feltételezhető, bár teljesen nem zárható ez sem ki a népi kultúra jelenségeinél sem.

Az átadás és átvétel azonban csak bizonyos feltételek mellett jöhet létre. Az átvételt elsősorban gazdasági, társadalmi tényezők határozták meg, illetőleg lehet etnikai és tudati tényezők függvénye is. Nemigen képzelhető el olyan csoportok és népek között, akiknek a civilizációja és kultúrája távol áll egymástól. Az átvevő nép gazdálkodásának, társadalmi berendezkedésének és hozzákapcsolódó szellemi kultúrájának közel azonosnak vagy legalábbis hasonlóknak kell lennie. Az átvételt sokszor segíti az, ha az átvevő nép egy nálánál kissé fejlettebbel találkozik, akiknek a materiális lehetőségei már fejlettebbek és segítségére siethet az átvevő nép gazdálkodásának, kultúrájának emelkedéséhez.

IRODALOM

DOBROWOLSKI, Kazimierz

- 1961 Die Haupttypen der Hirtenwanderungen in der Nordkarpaten vom 14. bis zum 20. Jahrhundert. In *Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa*. 113–146. Budapest

FÖLDES László

- 1957 A juhtartás típusai és építményei a Kárpát-medencében. *Néprajzi Közlemények*, II. 1–2. sz. 149–156.
1960 Kosár, karam ól. *Ethn.* LXXI. 431–453.

GYÓNI Máttyás

- 1951 A Balkán-félszigeti vlachok kétlegelős pásztorkodása a középkorban. *MTA. I. Osztályának Közleményei*

K. E.

- 1897 A csallóközi juhászok czéhszabályai. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 10. 253–259. Budapest

KNIEZSA István

- 1934 A tót és lengyel költözködő pásztorkodás magyar kapcsolata. *Ethn.* XLV. 62–73.

MALONYAY Dezső

- 1911 A magyar nép művészete. III. A Balaton-felvidék magyar nép művészete. Budapest.

MANGA János

- 1961 Hirtenkust im Transdanubien. *Acta Ethnographica*

MATOLCSI János

- 1975 A háziállatok eredete. Budapest

POHLHAUSEN, Henz

- 1954 Die Wanderhirtentum und seine Vorstufen. Braunschweig

RIEDL, Adalbert

- 1962 Die Hirtenzunft im Burgenland. Eisenstadt

SZABADFALVI József

- 1964 A gazdasági év vége és az őszi pásztörünnepek. *Műveltség és Hagyomány*, V. 131–143. Debrecen
1970 Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. *Műveltség és Hagyomány*, XII. Debrecen
1971 Migrationsformen im ungarischen Hirtentum. *Studia Ethnographica et Folkloristica in honorem Béla GUNDA*. *Műveltség és Hagyomány*, XIII–XIV. 703–721. Debrecen
1984 Migrációs jelenségek a magyar pásztorkodásban. *SZABADFALVI József Tanulmányok a magyar pásztorkodás körében*. *Studia Folkloristica et Ethnographica*, 10. 131–148. Debrecen

TAKÁTS Sándor

- 1915 Régi pásztornépünk élete. *Rajzok a török világból* II. 295–354. Budapest

DIE HIRTENMIGRATION ALS KULTURÜBERMITTLER

(Auszug)

Die traditionelle Viehzüchtung, sowie Viehhütung ist immer mit einer bestimmten Bewegung verbunden, mit einem regelmäßigen Wechsel des Lebensraumes, oder wie wir heute sagen, mit den Erscheinungen der Migration. Auf die im ungarischen Hirtentum erkennbaren Erscheinungen der Migration habe ich in einer meiner früheren Arbeiten bereits hingewiesen: *Migrationsformen im ungarischen Hirtentum*. In: *Studia Ethnographica et Folkloristica in honorem Béla Gunda* (Red. J. Szabadfalvi–Z. Ujváry). *Műveltség és Hagyomány*, 13–14. Debrecen, 1971. 703–721.

Die viehzüchtenden Völker oder die sich damit beschäftigenden Gruppen verfügen über eine gewisse materielle und geistige Kultur, welche sie im Zuge ihrer Wanderungen mütterlich mit sich nehmen. Gleichzeitig begegnen sie – im Laufe der Migration – Völkern mit ähnlicher oder anderer Beschäftigung, anderem Wissen, Verhalten, also ähnlicher oder anderer Kultur. Während der Begegnung und während dem kürzeren oder längeren Beisammensein machten sie sich gegenseitig mit ihrem Leben und ihrer Kultur bekannt und von den Kulturelementen, die ihnen entsprechen, schauen sie sich einzelne Teile ab und übernehmen sie. Diese bewahren sie für kürzere oder längere Zeit auch, oder integrieren sie dauerhaft in ihre Kultur. Zur Illustration der obigen These führt der Autor, ohne Anspruch auf Vollständigkeit zu erheben, zehn Daten an: Den *Komondor* genannten, großen, Bewachungsfunktionen ausübenden Hütehund haben die im 13. Jahrhundert nach Ungarn eingesiedelten Kumanen heimisch gemacht. Vom 13–14. Jahrhundert an wirketen die in die Hochgebirgsgebiete der Karpaten gesiedelten *Vlach*-Hirten in erster Linie auf die ungarische Schafsmilch-Verarbeitung und deren Terminologie ein. Das *Meriono* – Schaf gelang vom Ende des 18. Jahrhunderts aus Westeuropa in das Karpatbecken. Mit diesem kamen von Westen auch Schäfer, welche von Wirkung auf die Kultur der Gegenstände der Schäferei, auf die Volkskunst und auf die Technik der Züchtung waren. Im 15–16. Jahrhundert wurden sehr viele Rinder aus dem großen ungarischen Tiefland auf die Märkte in Süd-, West- und Nordeuropa getrieben. In Mähren war ein traditioneller Rastplatz wo sie dabei manchmal sogar Wochen verbrachten. In dieser Gegend bürgerten sich sehr viele ungarische, mit der Rinderzucht in Verbindung stehende Worte ein. Von Mittelalter an gab es in Ungarn zwei alte Schweinerassen. In Transdanubien das sogenannte *Bakonyer Schwein* (*bakonyi sertés*), in Ostungarn das *Szalontaer Schwein* (*szalontai disznó*). Sie wurden unter extensiven Bedingungen in praktisch halbwilden Herden gezüchtet, für ihre Fütterung wurde kaum gesorgt. Im 17–18. Jahrhundert erscheint in Nordostungarn das sogenannte *Polnische Schwein* (*lengyel disznó*). Sie wurden auf die Südhänge der Karpaten in die Eichen- und Buchenwälder zur Fütterung getrieben. Von der Balkanhalbinsel gelangte vom Ende des 18. Jahrhundert ein Fettschwein in unsere Heimat, aus dem die *Mangalica*-Rasse gezüchtet wurde. Die intensiven Fleischschweine gelangten vom Ende des 19. Jahrhunderts an. Eher aber noch im Laufe des 20. Jahrhundert nach Ungarn. Die immer neuen Rassen machten immer andere und andere Haltungsweisen, Fütterungsmethoden und Gebäude heimisch.

József Szabadfalvi

A HEGYALJAI GÖRÖGÖK ÉS ZSIDÓK SZEREPE AZ ÁRUCSERÉBEN 1711–1848

HÖGYE ISTVÁN

A jelzett időben a görög elnevezés összefoglaló neve volt a török területről Magyarországra járó vagy itt megtelepedett balkáni eredetű keresztény kereskedőknek. E kereskedők hazánkban társaságokat ún. „compániát” alakítottak egymás segítésére, érdekvédelemre a 10 hazai „compánia” egyike Tokajban működött. E tokaji „compánia” tagjai és a Hegyalján szép számban megtalálható zsidóság irányította és végezte a távolsági kereskedést, de a helyi piacok, boltok, így az árucseré nagyobb része munkájuk során történt.

A görög és a zsidó kereskedők megjelenésének nem örültek a helyiek, akik ragaszkodtak a korlátozott helyi piacokhoz, az országos vásárokon korábban élvezett elsőbbségükhöz és ezért minden eszközzel igyekeztek távol tartani a jövevényeket. A lakosság is idegenkedett tőlük, kémeket láttak bennük, pogánynak tartották őket. A görögök száma azzal szaporodott, hogy 1705-ben Szatmár várának elfoglalása után Rákóczi Tokajba telepítette őket, a Debrecenből kiűzött görögök pedig 1708-ban jöttek Tokajba.¹ Rákóczi több levelében utasította Zemplén megyét, hogy ne terhelje adóval a görögöket, mert azok közösen adóznak.² A Rákóczi szabadságharc bukása után mikor a tokaji uradalom kamarai birtok, a sárospataki pedig új földesúr lett, a görögök mind a kamarától, mind a földesuraktól bérbe vették a kereskedői jogokat kocsmákat, mészárszékeket, boltok nyitását, piaci árulást. Mivel az itteni működésük nagyon sértette a magyar kereskedők, iparosok, de a városok közösségeinek érdekeit is, mégis velük szemben a földesuraknak, kamarának fizetett pénzekben megvették ezek pártfogását, védelmüket. 1721-ben a tokaji görög kereskedők nevében Dimiter Paraszkovics orvoslást kért a harmincadosok ellen, s a Kassai Kamara megengedte, hogy vásárokon és vásáron kívül is árulhatnak, noha a pozsareváci béke értelmében 3%, a belgrádi béke szerint 5% vámot kellett volna fizetniük a török területről behozott áruik után.³

Zemplén megye szigorúan őrködött „hogy az Görögök Czéheket magukból ne formálhassanak . . .”⁴ mégis a Szepesi Kamara hallgatólagos beleegyezését nyerték el több esetben a megyével szemben.

Bátorságuk, pénzük és szerencséjük lévén az árucserében vezető szerepet töltöttek be. A kedvező feltételeket kihasználva a vagyonszerzésnek minden módját megpróbálták,

1. BÁNKUTI Imre 1969. 3–4. sz. 212.; ZOLTAI Lajos 1895. 79.

2. Zemplén vármegye Levéltára Fasc. 187. No. 225.

3. TAKÁTS Sándor 1905. 233–240.; HODINKA Antal 1912. 68–70.

4. Zemplén vármegye Levéltára Loc. 284. No. 1561.

pénzt hiteleztek magas kamatra, de elsősorban boltokat nyitottak, vásárjogokat béreltek. Mind a görög, mind a zsidókra vonatkozó iratokban megfigyelhető, hogy leggyakrabban társas vállalkozásban kezdték a kereskedést, így nagyobb volt az induló, befektethető tőke, a remélt haszon, az esetleges kár pedig megoszlott. Így adta össze pénzét két pataki zsidó, hogy Kossuth András háza alatt levő boltot árendába vegye.⁵ 1739-ben két tokaji görög anya és fia már önálló kereskedők, a fiú 2698 Rf, az anya 10 098 Rf „capitalissal tarsaságba állott . . . nyereséget és kárt közösen viselven . . .”⁶ Számadásaikból kitűnik, hogy Bécsből csipkéket, fűszereket, Pozsonyból gyolcsot hoztak nagy összegekért, de jártak Lipcsébe, Boroszlóba, Krakkóba, Lublinba ahová aszúborokat és szöveteket vittek és más árukat hoztak. A kereskedésből a fiú Karácsony György 1754-re nagy vagyont gyűjtött, hagyatéki leltárából kitűnik, hogy készpénzben 16 000 Rf volt, sok raktáron levő áruja, Tokajban, Egerben, Nagyváradon háza, Tokajban szőlője. Örökösei Váradra, Szegedre, Bécsbe, Boroszlóra jártak vásárolni „bótbéli és Sátrakban való árulást is tartottak . . . szőlők mívelésében és borok eladásában is foglalatoskodtak.”⁷

1746-ban két újhelyi görög kereskedőtárs „nyereségre Eperjesen vásznakat vettek” majd a „Hegyaljáról Krakkóba borokat vittének, itt 3 Rf 15 krajcáron vették, eladták 8–9, sőt 10 Rf-on . . . fuvar- és vám költségek mellett is 5 Rf hasznuk volt akónként, 196 akó boron nyereségek 980 Rf volt,” közli egy tanúvallomás-jegyzőkönyv.⁸

A boltok nyitása szintén jó lehetőség volt vagyongyarapításra. 1729-ben a leégett tokaji városi mézárszék helyét és telkét a görögök bérelték ki „3 Kü Bótot építettek rajta”.⁹

Patakon és Újhelyen sokan nyitottak új boltot és a piacokon, vásárokon mindennel kereskedtek, vaj, zsír, gyertya, dohány, amit korábban csak a lakosság árulhatott, hiszen csak hazai alattvalót illetett meg ez a jog.

A tokaji uradalomban főleg Tarcalon és Tokajban 1720. után az uradalmi kocs-mákat, mézárszékeket, malmokat évről-évre a többet ígérő görögnek, zsidónak adta a prefektus, írásbeli szerződésben biztosítva a meghosszabbítás lehetőségét. Az 1740-es évektől mindig görög bérelte Tokajban, Tarcalon, Keresztúrtban a szalonna és hús árulásának jogát, a szerződésben kötelezte magát, hogy limitált áron adja árúit, de a városokban más nem árulhatott csak Szent Mihály és Szent Katalin nap között.¹⁰ Tarcalon Melankovics Kristóf vette meg ezt a jogot és rajta kívül fontonként húst senki sem árulhatott. Bolti forgalmára jellemző, hogy „Nikolovics lengyel kereskedő előbb 90, majd 120 db marhát hajtott Lengyelországból Sztatina helységből Melankovics mézárszék árendátornak, aki előpénzül 100 aranyakat, végül pedig 1969 vonás forintot adott.”¹¹

Gyakran éltek és visszaéltek a hitelezés eszközével és az adósok kiszolgáltatottjaik lettek. Ezért többszöri panasz ment ellenük, így 1736-ban a közgyűlés tárgyalta a gö-

5. Zemplén vármegye Levéltára Loc. 72. No. 651. Pigay-iratok

6. Zemplén vármegye Levéltára Loc. 26. No. 39.

7. Zemplén vármegye Levéltára Fasc. Jur. 50. No. 168.

8. Zemplén vármegye Levéltára Acta Juridica Loc. 128. No. 43.

9. Zemplén vármegye Levéltára Tokaj város iratai. Szerződések 1729.

10. Zemplén vármegye Levéltára Tokaj város iratai. Szerződések 1759.

11. Zemplén vármegye Levéltára Tokaj tanácstörvényszéki iratok 1759.

rögök, zsidók elleni lakossági panaszt. „Tapasztalatból tudjuk, hogy a görögök, zsidók áruikat hitelbe adják a bortermelőknek, ezek viszont adósságaikat készpénzzel fizetni nem tudják, szüretkor a bort értékének egyharmadán veszik meg.”¹² 1754-ben Lippai István panaszkodott ellenük az előbbihez hasonló okból „az portékáikat érteken felül adják, másrészt a bort az adósoktól hitvány áron veszik meg . . . Az szőlőkarókat is nyereségre megveszik és nagyon drágán kelletik a lakosságnak tőlük megvenni, kéri a karók limitálását — mert mint panaszolja — amit korábban 5—6 máriáson meg lehetett venni ezerét, most 9 máriásra is felment az ára.”¹³

Zemplén megye és a városok úgy próbálták árdrágításaik ellen harcolni, hogy limitációikban a zsidó és görög portékákat alacsonyabbra szabták, megtiltották, hogy a vásárokon 9 óra előtt nagyobb mennyiséget vásároljanak egy-egy áruféleségből, csak 9 után vásárolhattak, mikor már a lakosság beszerezte szükségleteit. Mind Zemplén vármegye, mind a hegyaljai mezővárosok peres irataiban nagyon sok adat van, hogy megbüntették őket, mert a limitált áraknál drágábban árultak, gyakran el is vették áruikat. Sátoraljaújhely lakossága 1759-ben panasszal fordult a város tanácsához csalásaik ellen, s a tanúvallomásokból a következők tűnnek ki: „. . . mióta az Pataki Dominium az Újhelyi Piatzot bizonyos Görögöknek exarendálta az oltártól fogvást minden némű leguminák és ázalékok úgy mint lencse, borsó, kása, vaj, szalonna, háj, olaj, túró, só, gyertya, dohány és egyebek oly drágák, hogy amelyet annak előtte féláron vettek, most azt dupla áron kelletik is fizetni, mégis se annyi sem pediglen oly jó hazai efféle főzeléket a szegénység nem kaphat . . . S nem igaz iczével, igaz mértékekkel mérnek.”¹⁴

A hegyaljai iparosok megélhetésüket féltették a görög zsidóktól. 1765-ben a tállyai vargák a bőrökkel kereskedők ellen így panaszkodtak a vármegyénél: „keservesen esik tapasztalnunk . . . Az Botskorok és Csizmák megdrágodását . . . de tapasztalhattyk egyen-egyen Magok is az Tekintetes Nemes Vármegyének Uri Tagjai, hogy már ma a legalább való Görög zsidó is bőrökkel kereskedik. Erre való nézve nem kevés megilletődésünket mi Mester Emberek látjuk, mely nagyon felverték legyen az árát, annyira, hogy az micsodás bőrökért azelőtt csak kevés idővel is 3 és 4 forintokat kellett adnunk, már ma két annyi áron is nehezen kaphattjuk, annyival inkább, minthogy előpénzt adnak az mészáros mestereknek. Ezekre való nézve kénytelenítettünk az Tekintetes Nemes Vármegyét alázatosan instálnunk, hogy az említett görögöket, zsidókat az bőrökkel való kereskedésben eltiltani méltóztasson.”¹⁵

A felvidéki városok kereskedői Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kassa, polgárai meg-megismételt megyéhez küldött leveleikben arról panaszkodtak, hogy a hegyaljai jövevény kereskedők teljesen tönkretették egykor virágzó kereskedelmüket, sérelmezték, hogy már a felvidéki országos vásárookra sem mernek elmenni a hegyaljai jövevény kereskedők sokasága miatt, mert annyit sem tudnak árulni ezeken a vásárokon, ami útiköltségeiket fedezhetné.¹⁶

12. ILLYÉSY János 1900. 337.

13. Zemplén vármegye Levéltára. Tokaj tanács törvényszéki iratai 1754.

14. Zemplén vármegye Levéltára s.-újhelyi iratok I. fej. 23.

15. Zemplén vármegye Levéltára vegyes közgyűlési iratok IV—1001/p/33. 1765.

16. HODINKA Antal 1912. 69—70.

Míg a 18. század során a görögök voltak az árucseré irányítói, a század végétől és a 19. századtól ezt a vezetős szerepet a zsidók veszik át, akik ekkorra tömegesen jönnek a Hegyaljára és kifogyhatatlan módszerekkel végzik a kereskedést. A megyei hatóságok többször a Helytartó Tanácstól kértek segítséget a zsidók működési körének korlátozására. Így 1806-ban felsőbb utasításra elrendelték a zempléni zsidóság összeírását, melyet 1807. április 17-i újhelyi közgyűlésen a következő szigorú utasítással adtak ki a járási főszolgabírónak: „... hogy a Zsidó Nemzet ellepven már minden részeit az Megyének, csak némelyeket kivéven, kik illendő úton keresik élelmeket, ravaszsgal, s a szegény adófizető Népeknek utolsó romlásával egybe köttetett csalárdsággal él... A Járásbéli Szolga Birák a Megyebéli Zsidóságnak összeírására oly céllal ki lévén küldetve, hogy azon zsidók, akiknek az élélésre elegendő módjok nem lenne, vagy pedig ezen Megyébe 1790. óta engedelem nélkül békjöttek, kiüzettessenek, honjaikba utasittassanak.”¹⁷

A zempléni levéltárban megmaradt hegyaljai zsidóösszeírás szerint 83 családfőből 3 Poroszországból, 64 Galiciából, 6 Sáros, 2 Máramaros, 1-1 Tolna, Szepes, Borsod vármegyéből és 5 más területről jött Zemplénbe 1790 óta. Egy részük értelmiségi, egyházi szolgálatban levő, de nagyobb részük iparos (ötvös, szűcs, kesztyűs, szabó, mészáros), kereskedő, 16 kocsmáros és két pálinkafőzős szerepel. A fenti statisztikai adatok bizonyíthatják, hogy az 1790 előtt megtelepedettek száma jelentős lehetett és számolva a népes zsidócsaládokkal tekintélyes zsidólakosságot feltételezhetünk a Hegyalján 1848 előtt.

Sok apró peres adat van a zsidó boltosok, vándorkereskedők árdragító, család üzemeire, de a megyetörvényszéki és közgyűlési iratokban is lépten-nyomon panasz van a borkereskedelemben történt visszaéléseik és jelenlétük ellen. Egyik jellemző példa az 1748. szeptember 20-án Varannón tartott megyei közgyűlési határozat: „A Borral Kereskedő Sidók és Görögök nevekedésével naponkint sajnosabban érezvén és tapasztalván minnyájok, kik a' Hegyalján szőlőket bírnak, Borok el adássában való fogyatkozásokat és meg gátoltatásokat, amidőn tudniilik ezen alább való sorsú, áru és gyakorta meg romlott Borokat ócsón vásárlani és azoknak Lengyel Országban való be vitelével és ottani el adássával a Fő-Borokkal Kereskedő Lengyeleket (amint már panaszokat hallottuk) kedvetleníti és Országunkban való jöveteleket az által gátolni és rémiteni majd nem szokásban vették. Mind ezeknek orvoslására és az köz jónak helyben való állítására először is szükségesnek ítélvén, hogy az illetén Kereskedők ennyire terjedett tehetsége csonkúlylon, mai Gyűlésünkben el végeztük, hogy ezentúl Vármegyénkben lévő Görögök a köz Portiobéli terhviselés el mellőzése nélkül, terhviselés alá/vetessenek. Ezenkívül el tiltottuk az egész belső és külső Görögséget és Sidóságot a' Borral való kereskedéstől a' Bor el foglaltatásának okvetetlen való büntetése alatt, sőt az itten meg telepedett Görögök saját szőlőjekben termett Borainak ki vitelét se másképpen engedjük meg, hanem hogy az ollyatén Szőlőkben termett Boroknak száma elébb bizonyittassék meg elégségesen. Nem különben a' Kosser Sidó Borok szürettyét is nem az avval való Kereskedésnek telhetetlenségéhez, hanem egyedül a' szüretelő Sidó saját szükségéhez szabtuk ...”¹⁸

17. Zemplén vármegye Levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyv 1807. 322.

18. Zemplén vármegye Levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyv 1748. 580–581.

Meg-megújuló panasz van a zsidó borkereskedők monopol helyzete miatt. A sáros-patakiak így panaszkodtak Bertuk nevű zsidóra: „... a megvett borainkat folyó áron ígérte megfizetni . . kősernek elszürette és pincéjébe el is vitette. Most midőn boraink áráért hozzá mennénk, azt mondja, hogy a Szemicze nevezetű helyen termett borainkért nem ad többet 20 forintnál, a Darnón, Szekfün termett borainkért pedig 22 forintokat . . Helységünkben sokan eladták 28–30 forintokon. Mikor kértük vissza borainkat, azt felelte, hogy már Lengyelországba elvitték.”¹⁹ Hasonlóan panaszkodik 28 mádi szőlősgazda 1821-ben, hogy az idegen lengyel, porosz, sziléziai borkereskedők elmaradnak a Hegyalján „csak egy-két zsidó borkupecz uralkodik.” Tőlük féltik a tokaji bor jó hírnevét, hasznuk elmaradását.²⁰

A borkereskedelemben a 18. század végétől megjelentek a zsidó üzletkötők, kiket factoroknak jelöltek. Ellenük a megye már 1798-ban ilyen határozatot hozott: „... minthogy némely Sidók a' factor név alatt oly vakmerőségre vetemednek, hogy ha valakit nagyon megszorult állapotban lenni tapasztalnak, annak a leg job borát is vagy más neve színe alatt, vagy tulajdon nevekbe is magoknak nagy olcsón meg szerzik, vagy hasonló olcsósággal a' kereskedő kezéhez jáczódtatják, mégis valamint a' vevőtől a' szerencsés vételért, úgy az eladótól a csupa eladásért nagy jutalmat kívánnak, mely ha csekély a mászori el adáshoz a boros gazdáknak reménysége nem lehet. E mellett különös mesterségekkel, contractusokkal a külső bort a Hegyallyára bé hordják és itten valamint a Hegyallyának, úgy a Kereskedőknek nagy kárával, de magok tulajdon nagy hasznával el adják. Egy szóval maguk gazdagulnak, a boros gazdák pedig szegényednek. Ezen gonosz-nak el háritása tehát meg határozott: hogy ezután se Sidó, se Keresztény ily móddal factorkodni ne merészellyen 24 pálcza, vagy ha nemes annyi forint büntetés alatt. Mind azonáltal az idegen embert ha kívánnya boros gazdák házához akárkinek vezetni nem tiltatik, csak hogy az alkudozásban és bor kóstolásban ne avatkozzék, sőt azon jelen se légyen, és a jutalmat kötelességül se egyiktől, se másiktól ne kívánnya.”²¹ Egy boroszlói kereskedő 1839-ben így panaszkodott Kolosy József újhelyi szolgabírónak: „... az Eszközlők vagy Factorok oly erős lábra kaptak, hogy valamint az Vevő úgy az Eladó is nélkülük semmit sem kezdhetnek. A Factor előre megszabja azon jutalmat, melyet öneki minden eladandó hordó bor mellett kell nyerni, mielőtt tettleges hatáságú eszközésbe ereszkednek. Magammal történt az eset, hogy Magyar Nemes Urak magok mondták, hogy boraikat azért kénytelenek oly fenn áron tartani, mivel a Factornak 5 sőt 10 forintot is ígértek egy hordó bor eladásától, csak nekik vevőt szerezzen . . A helybeliek a zsidó spekulánsok kezére jutnak, kik pénzzel ellátva azon szempillantást kilesik, mikor az szőlő-birtokos szükségben van, s akkor nyerik meg bőv aratásokat.”²²

A hegyaljai borkereskedelemben a zsidók kiszorítására sok javaslat hangzott el a megyegyűléseken, ezek egyike Müller János lizikai lakosé: „mivel senki az borát különben el nem adhatja, hacsak egy zsidó el nem komendálja. Kupecz sem vehet, hacsak azt

19. Zemplén vármegye Levéltára Közgyűlési iratok Loc. 80. No. 27.

20. Zemplén vármegye Levéltára Közgyűlési iratok Loc. 80. No. 26.

21. Zemplén vármegye Levéltára Liber Normálum 1790–1799. 414.

22. Zemplén vármegye Levéltára. IV–1001/p/34. Kolosy ir. 1839.

zsidótól nem tudakozza, kinek van bora eladó ... Ennek orvoslására oly mód találtatna, hogy lenne minden Hegyaljai Városoknak Conscriptioja, akinek tetszése lenne, írni oda borát, mennyiségét, minéműségét és ez állna a Város Házánál az asztalon, melyet az Kupecz bátran kezébe vehetne. Tudakozás nélkül megtudhatná belőle, kinél van szándéka szerint való bor, egy kisbirót venne megához és megkeresné a Gazdát.²³

A görögök és zsidók sokirányú tevékenységükkel nagy hatással voltak a jelzett időben a Hegyalja gazdasági életére, fejlődésére. Mint közvetítő kereskedők, vásárokra járó árusok a lakosság szegítségére voltak. Bizonyos árukat, kelméket, vásznakat, fűszereket csak tőlük lehetett beszerezni. Kereskedői tehetségük, üzleti, vállalkozói érzékük csodálni való. Az egész országra kiterjedt kapcsolatukat, sőt nemzetköziet is irigyelték a magyar kereskedők. A görögök bonyolították az árucserét a Hegyalja és a Balkán, a Hegyalja–Galícia–Poroszország–Lengyelország–Oroszország között pedig a zsidósággal közösen. Megtelepedésükkel a lakosság lélekszáma nőtt, bár asszimilálódásuk lassú volt, másfajta kultúrájuk hatása is kimutatható. A reformkorban segítették a fejlődést, hazájuknak tekintve e szűkebb vidéket a Hegyalját.

IRODALOM

BÁNKUTI Imre

1969 A németi görögök Tokajba telepítése 1705-ben. Történeti Szemle 3–4. sz. 212.

HODINKA Antal

1912 A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának ügye 68–70. Budapest

ILLYÉSY János

1900 A tokaji bor védelme. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 337.

TAKÁTS Sándor

1905 Török alattvalók kereskedése Magyarországon. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 233–240.

DIE ROLLE DER GRIECHEN JUDEN VON HEGYALJA IM WARENAUSTAUSCH IN DEN JAHREN 1711–1848

(Auszug)

Die Abhandlung faßt die Rolle der Griechen und Juden im Warenaustausch von Hegyalja im angegebenen Zeitraum zusammen. Unter Verweudung von Archivquellen stellt der Autor die Niederlassung der Griechen in den Städten von Hegyalja, das Zustandekommen der „Compania“ genannten Handelsgesellschaft und die führende Rolle der Griechen im Vermittlungshandel des 18. Jahrhunderts vor. Es wird der Warenaustausch auf den Jahr – märkten und Märkten gezeigt, aber es wird auch auf Warenbeschaffungs- und Verkaufsreisen nach dem Balkan und nach Westen eingegangen. Die Abhandlung spricht anschaulich über die Geschäftsunternehmen der Griechen, über ihre Pacht auf

23. Zemplén vármegye Levéltára. Közgyűlési iratok 1821. Loc. 80. No. 28.

Märkten und in Läden über ihre Warenvorräte, Umsätze, Methoden der Gewinnverschaffung, übet ihre großen Einkommen. Die Griechen von Hegyalja haben mit allem gahandelt, aber ihre wichtigste Rolle fanden sie in der Weinausfuhr nach Galizien und nach Russland.

Ab der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts verloren die Griechen ihre führende Rolle sowohl im Warenaustausch als auch im Weinhandel und diese übernahmen die sich massenhaft niederlassenden Juden. Die Juden versuchten jede Form des Handels und begannen auch in der Hoffnung auf den allerkleinsten Gewinn Geschäftsunternehmungen, eröffneten Läden, versorgten sich das Alleinverkaufsrecht für bestimmte Produkte und kauften für gutes Geld vorteilhafte Verkaufsrechte. Auch mit der Verletzung der Gesetze konnten sie sich ihre führende Rolle im Warenaustausch sichern.

Die Ämter des Komitates und der Städte, sowie die Adligen von Hegyalja bemühten sich einen Damm zu errichten, um die von den Griechen und Juden im Warenaustausch eingenommene führende Rolle zu verringern und zu beschränken. Die Abhandlung stellt mehrere solche beschränkenden Maßnahmen vor, z. B. wurde ihnen verboten Innungen zu gründen, bei der Preisbildung wurden ihre Waren billiger eingestuft, man schränkte ihre Warenvorräte, ihren Handel mit einzelnen Produkten ein. Mit vielen Daten zeigt die Abhandlung die gegen sie im Weinhandel eingeführten Beschränkungen. Es wird der nur in der Praxis des Weinhandels von Hegyalja wirkende „Factor“ Geschäftsvermittler vorgestellt.

Aus den Angaben des Archivs ausgewählt werden Aufgaben, Schaffen und Bedeutung der Griechen und der Juden im Warenaustausch jener Zeit gut zusammengefaßt. Es wird anschaulich, daß mit dem Handel unter Ausnutzung der Möglichkeiten die mit unbedeutendem Kapital Startenden mit gutem Spürsinn, Geschicklichkeit und der im Handel immer nötigen Übernahme des Risikos in kurzer Zeit bedeutende Vermögen anhäufen, reich werden.

István Högye

A MESTERLEGÉNY-VÁNDORLÁS ÉS A KÉZMŰVES ÁRU

BODÓ SÁNDOR

A kézműves mesterlegények vándorlásának kérdéseivel 1978-ban a kézműves-ipar-történeti szimpózium foglalkozott Veszprémben. A tanácskozáson *Domonkos Ottó* idézett egy Weimarban 1858-ban megjelent könyvecskét,¹ amely a vándorútra készülő legényeket tájékoztatta és buzdította. Szakmai szempontból a korábbi tapasztalatokat jól ismerő szerző a következő előnyökre hívja fel a figyelmet. Érdemes – szerinte – sok mesternél dolgozni, mert jobb és újabb fogásokat tud a fiatal kézműves elsajátítani. Hasznos a szebb és finomabb áruk titkát ellesni, hogy később saját nasznukra fordíthassák. Új szerszámok megismerésében, új munkadarabok, termékek készítésében lehet és kell gyakorlatot szerezni. A tetszetősség, a díszítettség, a csín és a használhatóság mind jól megfigyelendő, a forma, a dísz lerajzolandó. Alkalom nyílik a gyárban való munkára, ami fontos tapasztalatokat, a kézműves műhelybeli munkamegosztásra adhat ötleteket. Fontos megismerni az anyagbeszerzési lehetőségeket. Figyelemmel kell kísérni a gyári áruk nagy tömegben való előállításának minőségét, olcsóságát, forgalmazási módszereit, mert ezekkel szemben csak a jobb minőség versenyezhet. *Saal* könyve² emellett a társadalmi-erkölcsi nevelés szempontjaira is kitér, s az általános ismeret-élményszerzés, a mértékletesség, takarékoság, alkalmazkodás, emberismeret kifejlesztése, az öltözködés, viselkedés, beszédstílus javítása mellett még olyan praktikus tanácsot is ad, miszerint „a lehetőségek közé tartozik az is, hogy valaki vándorlása során mester lányával vagy özvegyével ismerkedik meg, ami egyúttal nagy vevőkört és szép vagyont, életre szóló szerencsét is jelent.”³

Ha a kézművesség magyarországi történetét illetően nem is maradt fenn hasonló – a legényvándorlás céljait áttekintő – munka, megállapíthatjuk, hogy nálunk is mindenekelőtt a szakmai ismeretek gyarapítása volt a cél, de rendkívül sok tapasztalat is leszűrődött a társadalmi érintkezés, az egyes népek szokásai, városok építészete, élete, tájainak szépsége megismeréséből, politikai mozgalmainak forrongásából. A kézműves legények vándorlásának jelentősége szinte felmérhetetlen az általános művelődés szempontjából is.⁴

Be kell azonban vallanom, hogy az előadás címében jelzett témát illetően a fenti, általános megfogalmazásokat alig tudjuk konkrét adatokkal elmélyíteni, több tartalommal megtelíteni. A kérdéskör nagyrészt homályban marad. Valamelyest konkrétabb ered-

1. SAAL, C. Th. B. 1858.; idézi DOMONKOS Ottó 1979. 11–26.

2. SAAL, C. Th. B. 1858. 57–67.

3. DOMONKOS Ottó 1979. 11–12.

4. DOMONKOS Ottó 1972. 39–43.

ményre jutunk, ha a kézműves termékek használoinak oldaláról teszünk kísérletet. A magyar népművészet-kötetben *Hofer Tamás* és *Fél Edit* úgy fogalmaz, hogy a parasztság tárgyi világa generációként megújul. A fiatalok tárgyai többnyire a legújabb divatot, a legfrissebb esztétikai igényeket tükrözik. „A tárgyi világok mintegy generációs felújításának, átcserelésének mechanizmusa végeredményben folyamatos lehetőséget biztosított új tárgyfélésegek beiktatására, a változó ízlés érvényre juttatására.”⁵

Mi szabályozhatta voltaképpen a kézműves termékek formáját, minőségét, díszítését? A kérdésre adható válasz nem lehet egyforma a számtalan mesterségre vonatkozóan, a kézműves áru különböző korszakaira, divatjelenségeire vonatkozóan, az úri–polgári–paraszti megrendelők igényeit s a táji különbségeket illetően.

A legények vándorlását, a mesterek összetételét és az áru viszonyát a miskolci fazekasok példája segítségével kísérelem meg érzékeltetni.

A céh iratanyaga XVIII–XIX. századi adatokat tartalmaz.⁶ Kitűnik belőlük, hogy ebben az időszakban 10–15 fazekasmester dolgozott egyidőben a városban. Az egyszerre foglalkoztatott legények számáról nincsen pontos tudomásunk. A céhíratok szerint évente átlagosan 5–6 fő került a legénytársaság tagjai közé, de azok nevét, akik a próbadíj után túl nem maradtak a városban, nem jegyezték fel. A legények egy helyben maradására egy 1768-as feljegyzés világít rá, amely szerint „noha eddig szokásban volt, hogy ha valamely vándorló legény valamely mesternek műhelyében bé állott, tartozott ott fél esztendeig szolgálni, de mivel ekképpen a vándorlók az ide való jöveteltül idegenkedtek”, a kötelezően letöltendő időt erősen, mindössze 6 hétre csökkentették, melyből az utolsó kettő „búcsú hét”. Szigorúan tilalmazták a legények igénybevételét a mesterek részéről „külső munkára”, de azt is, hogy a legények „mesterségeket meg utálván nyárba vagy fele szállott fogadnának vagy mesterségek tanulásának csonkulásával más akármely paraszti munkát gyakorolnának”.

1768 és 1872 között közel 650 legényt jegyeztek fel a céhíratok. 1848-ig az évi átlag meghaladta a 7 főt, majd 1848 után nem egészen 3 fő az éves átlag. A legények származása azt mutatja, hogy a miskolci fazekasság igen erősen kötődött a felvidéki fazekasközpontokhoz. Jolsva, Kassa, Ungvár, Bártfa, Rozsnyó és Rimaszombat küldte a legtöbb fazekaslegényt Miskolcra. Jelentős számú vándorlegény érkezett emellett Debrecenből, Egerből, Sárospatakról, Mezőcsátról, de néhány adattal egészen távoli magyar és nem magyar (felső lausitzi, csehországi, morvaországi, galíciai) városok is szerepelnek.⁷

A fazekasmesterré felvettek adatai is érdekes képet mutatnak. 1767 és 1872 között összesen 129 céhtagot vettek fel. Közülük 28 miskolci eredetű, 26 idegenből (Selmechánnyáról, Osgyánból, Rekenyről, Debrecenből, Ungvárról, Csehországból, Rozsnyóról, Szepesszombatról, Eperjesről, Gömör megyéből, a hevesi Parádról és Egerből) települt Miskolcra, 39 a város vonzáskörzetében élt „landmajszter”, 36-nak pedig nem ismerjük a származását.⁸

5. HOFER Tamás–FÉL Edit 1975. 26–27.

6. Herman Ottó Múzeum Történeti Gyűjteménye. Ltsz.: 58.1.1. A miskolci fazekas céh mesterjegyzéke, a fazekas legénytársaság névjegyzéke

7. BODÓ Sándor 1975. 89–93.

8. BODÓ Sándor 1978. 263–266.; BODÓ Sándor 1975. 546.

A Csehszorból történt betelepülések kapcsán elmondható, hogy a manufaktúrák versenyt nem álló iparágak (így a fazekasság) legényei a kézművest igénylő mezővárosainkban és falvainkban könnyen találtak megtelepedési lehetőséget.

Látható tehát ezekből az adatokból, hogy egy igen heterogén személyi összetételű kézműves társadalom készítette a XVIII–XIX. században Miskolc és környéke fazekasárúját.

S hogyan szembesíthető ezzel a tarka személyi összetétellel a készített kerámia minősége? A tűzálló fazekakat, lapos edényeket, fennálló öblösedényeket és kályhásmunkákat is készítő miskolci mesterek eddigi ismereteink szerint egy-egy korszakban meglehetősen homogén fazekasárut gyártottak. Jó minőségű, élénkvrörsre égő anyagot használtak, a díszítésnél írókát, ecsetet alkalmaztak, s különösen a magyméretű butykoskorsóknál előszeretettel alkalmazták a negatív dűcokkal kisajtoltt, s az edények falára préselt agyagdíszeket. A gyakori applikált ornamensek nemcsak a máz nélküli edényeket, hanem a mázas butykoskorsóknak a XIX. század közepéig készített csoportját is uralják.

Az ismert miskolci fazekasárúk azonban arra is rámutatnak, hogy más kerámiaközpontokhoz hasonlóan itt is megfigyelhetők az edények alapszínének zöld, világosbarna, fekete alapszín-változása a XVIII. század végétől a XIX. század végéig, valamint az applikált ornamensek fokozott háttérbe szorulása ezzel párhuzamosan és a színes, írókás díszítés előretörése.⁹

A fazekastermékek azután a vásárok révén meglehetősen széles területre eljutottak. (A miskolci mesterek esetén példaként idézhetem, hogy 1806-ban egy bihari kismarjai parasztporta leltárában pl. „4 miskolci tálak” is szerepelnek.¹⁰

Összegezőképpen az mondható el, hogy a kézműves mesterségek művelőinek ifjúkori kötelező vándorlása befolyásolta a termelt áru minőségét, a vándorlás természetesen hozta magával az iparágak technikai kultúrájának közvetítését, a szakmák folyamatos specializálódását (mint a technikatörténet jelentős eseményeit). S a másik — a fogyasztói oldalról: a kézműves áruk alapvetően a közönség igényének, divat-változásainak megfelelően készültek. A fogyasztót olyan termékek vették körül, amelyeket „világot járt” legények és mesterek alkottak, s a készítmények sajátos forgalma—terjesztése (vásári-piaci értékesítése) révén sok helyről akkumulálódtak egybe. Az úri—polgári—paraszti háztartások tárgyi világának történetileg folytonos átalakulása alig vizsgált téma, amely jelentős kutatásokat igényel a jövőben az etnográfia és a kézműves-ipartörténet művelőitől is!¹¹

9. BODÓ Sándor 1976. 165–187.

10. VARGA Gyula 1971. 8–18.

11. Vö. pl.: JARITZ, Gerthard 1979. 37–45.; HOFER Tamás—FÉL Edit 1975. 29.

BODÓ Sándor

- 1975 Fazekas mesterlegények Miskolcon 1768-tól 1872-ig. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 14. Miskolc, 89–93.
- 1975 Céhes mesterek, landmajszterek és kontárok Észak-Magyarországon 1872-ig. Ethn. LXXXVI. 546.
- 1976 Jelzett miskolci fazekasmunkák. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XV. Miskolc, 165–187.
- 1978 Fazekasmesterek származása Miskolcon 1768-tól 1872-ig. Ethn. LXXXIX. 263–266.

DOMONKOS Ottó

- 1972 A mesterlegények vándorlásának jelentősége a kultúra közvetítésében (XVI–XIX. század). A kézművesipar-történeti szimpózium vitaanyaga. Veszprém, 39–43.
- 1979 A kézműveslegény-vándorlások útvonala és a legényvándorlások technikátörténeti jelentősége. III. Nemzetközi Kézművesipar-történeti Konferencia. VEAB Értesítője II. Veszprém, 11–26. HOFER Tamás–FÉL Edit
- 1975 Magyar népművészet. Budapest, 26–27., 29

RARITZ, Gerhard

- 1979 Legényvándorlás Alsó-Ausztriában a XV–XVI. században, különös tekintettel a Tulln-i vargalegényekre. Nemzetközi kézművesipar-történeti konferencia. VEAB Értesítője II. Veszprém, 37–45.

SAAL, C. Th. B.

- 1858 Wanderbuch für junge Handwerker Weimar

VARGA Gyula

- 1971 Egy parasztporta leltára 1806-ban Múzeumi kurir, 2. Debrecen, 8–18.

DIE WANDERUNG DER GESELLEN UND DIE HANDWERKSWAREN

(Auszug)

Die über Jahrhunderte für die Handwerksgehlen vorgeschriebene Wanderung war von vielen Gesichtspunkten her ein nützlicher Brauch. Die Gesellen lernten neue Werkzeuge, neue Produkte und die Geheimnisse schönerer und feinerer Waren kennen. Daneben war die Wanderung eine Gelegenheit um Erlebnisse zu sammeln, sie diente auch zur Entwicklung der Persönlichkeit. Was beeinflusste die Form, Qualität und Verzierung der Handwerksprodukte? Auf diese Frage kann wegen der unzähligen Handwerke, der verschiedenen Zeitabschnitte der Handwerkswaren, der Modeerscheinungen, der Ansprüche der herrschaftlichen oder bauerlichen Besteller und der Unterschiede in den verschiedenen Gegenden nicht mit einer einzigen Antwort gedient werden. In der kurzen Schrift soll mit Hilfe des Beispiels der in Miskolc (Nordungarn) im 18–19. Jahrhundert lebenden und arbeitenden Töpfer die Wanderung der Gesellen, die Zusammensetzung der Handwerksmeister und das Verhältnis der Waren dargestellt werden.

Durch die Angaben stellt sich heraus, daß eine in ihrer personellen Zusammenetzung sehr heterogene Handwerkergesellschaft die Töpferwaren für Miskolc, und seine Umgebung hergestellt hat. Dabei war die Ware innerhalb des jeweiligen geschichtlichen Zeitraumes – offensichtlich entsprechend der Erfordernisse des Marktes – ziemlich homogen.

Die Wanderung der Handwerksgesellen beeinflusste also die Qualität der hergestellten Waren. Im Ergebnis der Wanderung der Gesellen erhöhte sich die technische Kultur des Industriezweiges, die Handwerke spezialisierten sich laufend. Von der Seite des Verbrauchers gesehen wurden die Handwerkswaren grundlegend den Ansprüchen der Gemeinschaft entsprechend und dem Wechsel der jeweiligen Mode folgend hergestellt. Die Verbraucher scharten sich um solche Produkte, die von Gesellen und Meistern hergestellt wurden, die „die Welt gesehen hatten“ und die Erzeugnisse akkumulierten sich durch ihre eigenartige Verbreitungsweise (Verkauf auf Märkten, Jahrmärkten) von vielen Orten an einer Stelle.

Sándor Bodó

MEZŐVÁROSI MIGRÁCIÓ ÉS ÁRUCSERE (A „három város” példája)

NOVÁK LÁSZLÓ

A három város: Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd mezővárosi fejlődésében alapvetően közrejátszott a migráció és kereskedelem.

A mezővárosjelleg legfőbb történeti meghatározó tényezője az autonómia, a kedvezőbb jogi helyzet, a cenzuális adózás, s emellett privilégiumok birtoklása, valamint a tágas határ, amely az agrártermelés fejlődésének volt az alapja.¹ Témánk vonatkozásában különösebben szükséges hangsúlyozni a privilégium és a határnagyság kérdését. A földesúri kézen levő mezővárosok – mint a három város is – legfőbb kiváltsága volt a vásártartási jog, amely lokális és tájegységek közötti árucsereforgalmat teremtett, a belső, helyzeti és helyi energiáknak megfelelően. A határnagyság tényezőt azért szükséges hangsúlyoznunk, mert a tágas földterületen adódott lehetőség a nyágarányú, árutermelő mezőgazdálkodásra, amelynek produktumai éppen az árucserre-forgalomban váltak értékké. Az árucserre-forgalom hozta magával a tőkefelhalmozódás, vagyontételezés lehetőségét, amely – végeredményben – a civis társadalom kialakulását, s egyben a mezővárosok anyagi biztonságát teremtette meg.

A földterület, illetve határnagyság kérdése elválaszthatatlan a demográfiai viszonyoktól, hiszen nagyobb aktív népesség volt szükséges a földterület hatékony kihasználáshoz, a mezőgazdálkodáshoz. A viszonylag kis területen, a település központjában koncentrálódó és mezőgazdálkodással foglalkozó népesség, s a tágas határ, mint munkahely, együttesen jellemzik a jellegzetes alföldi mezővárosi településszerkezetet.

Továbbiakban a migráció és kereskedelem kérdését vizsgáljuk tüzetesebben, hogy körvonalazhassuk a tipikus alföldi mezővárosok, a három város társadalmi-gazdasági jelentőségét a területi kapcsolatok rendszerében.

MIGRÁCIÓ

A mezővárosok népességének gyarapodása szorosan összefügg a migrációval.

A korai időszakból (XI–XIII. század) pontos adatokat nem ismerünk a népesség nagyságára vonatkozóan. Az Árpád-korban több templomos falu és templom nélküli település volt Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd határában. A XIII. századi pusztásodás során, részben a tatárjárás következményeként, elpusztult a településállomány nagyobb része, s a

1. A kérdéssel kapcsolatban vö. BÁCSKAI Vera, 1965.; ERDEI Ferenc, 1974.; FÜGEDI Erik, 1981.

kedvezőbb helyzeti és helyi energiákkal rendelkező, központibb fekvésű települések, mint a három város, vonzották magukhoz a migrációra kényszerült népességet. A XIV. században már kialakult a három város törzsterülete. A lélekszámról vonatkozóan még becslésre is alig vállalkozhatunk (pl. Zsigmond király az egyik oklevelében 64 körösi embert nevez meg, akiket megidézett 1418-ban a ceglédiekkel folytatott pereskedés kapcsán)². Feltételezhetően, néhány száz lakosból állhatott ekkor Nagykőrös városa.

A három város népességének erőteljesebb gyarapodása a XVI–XVII. században következett be, a török hódoltság következményeként. Buda török kézre kerülése utáni (1541) bizonytalan politikai helyzetben a három város népessége ugyan rohamosan csökkent, ám kiváltságot nyerve a törököktől, mégis fejlődésnek indult a három település. Szolnok és Buda vára között elhelyezkedve, fontos szerep jutott Kecskemétnek, Nagykőrösnek és Ceglédnek: a török hadsereg hadtápterületét képezték, s a löpőgyártáshoz szükséges salétrommal is ellátták őket. *BALLA Gergely* körösi krónikája tartalmaz adatokat – egyedüli forrásanyagként – erre az időszakra: „1552-dik esztendőben Kőrös városa conscribáltatván 52 sessioknál több több nem taláztatott, melly pusztulását a városnak³ a török császár akkori fővezére és budai herélt Ali pasa tapasztalván, Kőrös városának írásbeli privilégiumot adott . . . Hogyha az országból akármely emberek jobbágyok Kőrösre lakni menendének, *onnan senki ki ne, üzehesse, hanem a város had maradjon mint császár számára való város, had épüljön jobban jobban . . .*”⁴

A három város a török kincstár tulajdona lett, s a privilégium birtokában szabad szultáni városi rangra emelkedett. A hász városi cím megszerzése az 1550/1560-as évekre tehető.⁵

A privilégium elnyerése – szempontunkból – azért fontos, mert a török hatalom oltalmába vette – természetesen nem jótékonyági megfontolásokból, hanem anyagi érdekeltség miatt – a különböző vidékekről idemenekült családokat, illetve adózókat. Később is – még kitérünk rá –, megerősítést nyert a törökök részéről a kiváltságnak e kitétele. Különösen a tizenöt éves háború pusztításai késztették ennek hangsúlyozására a török hatalmat. I. Ahamed az 1614-ben kibocsátott oltalomlevelében a salétromfőzés biztosítása érdekében garantálta a körösieknek és az idemenekülteknek biztonságát.⁶ I. Musztafa 1623-ban ismét megerősítette a körösiek korábban nyert kiváltságát, mert – mint hangoztatta – sokan „háborúk támadván, a seregnek erőszakából keresztény földre menekültek volt. Később édesgetésre régi városukban telepedtek meg, de salétromkészítés alatt hűbértelkesek, tized- és adószedők és mások azt fogták rájuk, hogy ők azoknak beírt jobbágyai volnának, s őket elszállítani akarják. Már pedig tudták ezek . . . ne bántás . . .”⁷ IV. Murad szultán 1624-ben ismételtén Kőrös védelmére kelt, mert „ennek előtte háború idejében a seregek kihágásától menekülve elszéledtek, a körül fekvő helysége-

2. OL DL 11 622.

3. Az összehasonlítás érdekében szükséges megemlíteni, hogy a XVIII. század közepén 383 sessiót állapítottak meg Nagykőrösön. NOVÁK László, 1978. 55.

4. TÖRÖS László, 1970. 47–48.

5. MÉSZÁROS László, 1979. 61–63.; VASS Előd, 1982. 96.

6. TÖRÖS László, 1970. 156–157.

7. TÖRÖS László, 1970. 157–158.

gekből kibujdostak. Erre ezen keresztyén földre távozott jobbágyok édesgetésre és biztosító levelekkel felruházva visszatelepítették. A fenírt városba is jöven néhányan ott megtelepültek, s az óta már 20 év folyt el. Most azonban némelly hübertelkesek magos rendelettel és jegyzőkönyv után készült másolattal lépnek elő, s azt mondván, hogy ők beírt jobbágyaik és jobbágyaiknak fiai volnának, őket e helyből kimozdítani akarják s ekként sanyargatják. Holott az tény, hogy a keresztyén földről jövő jobbágyokat, kik senkinek nem beírt jobbágyai, bár mely városban telepedjenek is meg, más hová szállítani nem szabad, nehogy fenírt városba telepedett jobbágyok bántassanak és tova szállíttassanak, magos tekintélyű rendeletem . . . hogy leírt módon keresztyén földről városunkra lakni jövő s ott megtelepedő jobbágyok tova szállítani polgári törvénnyel ellenkezik . . . A keresztyén földről jövők bár mely helyen telepednek is meg, ott hagyj lakniok . . .”⁸

A három városban, mint kiváltságos helyen való tartózkodásnak a legrövidebb időtartama tíz év volt, hogy elkerüljék a visszatelepítést az idemenekült lakosok, régi török földesuruk uralma alá. I. Ahmed pl. 1615-ben a Kőrösre futott kécskeieket vette pártfogásába, mondván, ők „ennek előtte régi lakóhelyükről keresztyén földre futottak, azután édesgetéssel az előbbi főkormányzó (mirmiram) idejében Kőrösre telepítettén, 16 év óta adójokat a nevezett városbeliekkel együtt szokták annak átvételével megbízott kezébe letéetni”.⁹ Akik viszont csak rövid ideig tartózkodtak a három városban, s nem „keresztyén földről édesgettek vissza”, nem kerülhették el visszatelepítésüket régi lakóhelyükre, török földesuruknak adták vissza őket. Olyan sorsra jutottak 1677-ben azok a baranyai és somogyi jobbágyok — több mint százan —, akik Kecskemétre szöktek.¹⁰

A törökök által adott oltalomlevelekben visszatérően hangsúlyozódik az, hogy védelmet biztosítanak a „keresztyén földről, édesgetéssel” visszahívott, s idemenekültek számára. A biztonság ténye jelentett nagy vonzerőt a három városba történő bevándorlásra a pusztulásnak kitett vidékekről: az útrakelő családok nagyobb biztonságot remélhettek a török hódoltsági területen, mint a királyi Magyarország területén, földesurak fennhatósága alatt, jobbágysorban sínylődve. A népesség-migráció felerősödése — időben — a tizenöt éves háborúhoz, valamint az 1660-as évek török támadássorozataihoz, végvári harcokhoz, s a török uralom alóli felszabadító háborúkhöz köthető.

A törökök legfőbb átkelési helye volt a Dráván az eszéki híd, s a hadmozdulatok következtében súlyos csapás érte a baranyai, somogyi és tolnai területeket. A népesség jó része a Duna–Tisza köze, az ottani védettebb helységek felé — mint Halas, Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd hász városok — vette útját. E migrációs folyamat megszakítás nélkül tartott a XVI–XVII. században (ezt igazolja az 1670-es években Kecskemétre szökött jobbágyok esete is). A három város bírósága pl. 1654-ben ítélezett boszorkányok ügyében, s Pánczél Istvánné Örszébet asszonyt — másik társával együtt — azért ítélte máglyahalálra, mert Baranyában találta ördögi tudományát.¹¹

Nemcsak a hász városok kiváltságos helyzete jelentette a nagy vonzerőt. E helységek a kálvinizmus fellegvárai voltak s a létükben, hitükben a török földesurak által sanyar-

8. TÖRÖS László, 1970. 158–159.

9. SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor, 1863. I. 9.

10. IVÁNYOSI SZABÓ Tibor, 1982.

11. BENKÓ Imre, 1930. 160.

gatott baranyai, somogyi és tolnai református magyarok vallási türelemben is részesülhettek itt: pl. a tolnai református iskola tanárai és diákjai Kecskeméten kerestek és találtak menedéket,¹² a váci iskola pedig Nagykőrösön, az 1590-es években.¹³ E migrációs kapcsolatrendszer következményének tudható be, hogy ma, az említett dunántúli-területek is a dunamelléki egyházkerülethez tartoznak, s a nagykőrösi református tanítóképző beiskolázási körzete kiterjedt Somogy, Tolna és Baranya megyékre is.

A tizenöt éves háború lakatlanná tette 1593–1608 között a három város tágabb környékét is, Váctól egészen Szegedig, sőt maga Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd is veszélybe került, sokan elmenekültek onnan. Az 1590-es években a török és magyar seregek végigpusztították a Vác és a három város közti területet, s ekkor – 1596–1602 között – Cegléd egészében el is néptelenedett. Csak az 1610-es években éledt újjá a mezőváros. Csupán alig 40%-a jött vissza a régi lakosságnak.¹⁴ Ez idő táján váltak lakatlanná a három város környéki települések is, többek között Vacs, Pótharaszti. Ez utóbbi pusztas birtoklása miatt támadt pereskedés miatt 1641/42-ben tartott füleki tanúkihallgatás bizonyítja, hogy onnan többek között Ceglédre és Nagykőrösre menekültek a lakosok. A három város közül Nagykőrösről maradtak fenn a legrégebb tanácsi számadáskönyvek. Az első 1626-ból származik, s abban már Czeri (Csévi), Vaczi (Vacsi) és Karai nevű emberek szerepeltek adózóként, jelezvén származási helyüket. Az 1620/30-as években már perőcsényi, viski, barsi, sallói származásra utaló családnév is előbukkannak. Az 1660-as években erősödött fel a migrációs-folyamat a végvári területekről (pl. Érsekújvárt 1663-ban foglalták el a törökök, s a háborúság menekülésre kényszerítette a vidék lakosságát): Bars, Esztergom, Nyitra, Hont, Nógrád vármegyékből húzódott le tömegesen a lakosság az Alföld irányába, többek között a három városba.¹⁵

A három város viszonylag biztonságos, kiváltságos állapotával magyarázható a migráció ideirányultsága. Joggal vélhetnénk, hogy a veszélyeztetett területekről északabbra kellett volna menekülnie a lakosságnak, oda, ahová a hadmozdulatok már nem értek el, a királyi Magyarország biztonságosabb területeire. Hogy ez nem így történt, arra két okkal lehet magyarázatot adni. Az egyik ok az, hogy itt, a három városban autonómia volt, a távol levő földesurak nem voltak képesek befolyásukat erősíteni, a jobbágysági kötelezettségek fellazultak, viszonylag szabadon lehetett élni. A királyi Magyarország területén a jobbágysor perspektívája nem jelentett vonzerőt a menekülők számára. A másik ok közvetlenül a jogi viszonyokból eredeztethető: s ez a gazdasági kedvezőbb helyzet volt. Az északi, hegyvidéki tájon korlátozottabb lehetőségek adódtak a megélhetésre, s ott a földesúri függőség zárta el a társadalmi felemelkedés útját a jobbágyok előtt. A törökhatalom jó néven vette, ha keresztény földről menekültek birodalmába, növelve az adózók számát. A kiváltságos mezővárosok, mint a földesurai valóságos reprezentánsa gyakorolt földesúri hatalmat: testületileg osztottak házhelyet a városban, szántóföldeket, kaszálókat, sőt erdőt és város határán, s lehetőséget adott a pusztai bérletre is. Tehát, a három városba érkezettek

12. KATHONA Géza, 1974. 22.

13. ÁDÁM Gerzson – JOÓ Imre, 1896. 5.

14. VASS Előd, 1982. 107–109.

15. NOVÁK László, 1978. 15–17.

viszonylag könnyen juthattak földhöz, s ha okosan gazdálkodtak, vagyonosodásuk, társadalmi felemelkedésük előtt is nyitva volt az út. Mindezek mellett, mégha súlyos adózás terhelte is őket, jobbágyterhekkel, szolgáltatásokkal nem kellett számolniuk.

Újabb, nagyobb népességmozgás a XVII. század végén, a törökuralom alóli felszabadító háborúk idején volt a három városban. Pl. 1688-ban legtöbben (41 családfő) Sentesről, Kécskéről (18 fő) jöttek Nagykőrösre, de érkeztek még a távolabbi Makóról (7 fő), sőt Szegedről (3 fő) is.¹⁶ A nagy létbizonytalanságra ékes példát szolgáltat maga Cegléd városa is: 1683–1688 között népessége Nagykőrösön keresett és talált menedéket.¹⁷ Az 1695-ös összeírás szerint Kecskeméten 14 porta volt, Nagykőrösön 9, Cegléden pedig még mindig csak két porta akadt, lassan erősödött meg a mezőváros.¹⁸

A XVIII–XIX. században csupán kisebb népesség elvándorlás volt a három városból. Főként a gazdag, termékeny Bácska és Bánság, újratelepítése váltott ki kisebb népességmozgalmat. A tiszai korona-kerület helységeibe történő telepedés adatai Kecskemét vonatkozásában ismertek részletesebben. Pl. az 1797. évi anyakönyvek szerint Adán 4, Becsén 15, az 1807. évi Moholon 2, Szenttamáson 7, Zentán pedig négy kecskeméti illetőségű egyént tüntettek fel.¹⁹ E vidékre a másik két mezővárosból is érkeztek telepések. Tudjuk, hogy Becsére többek között Abonyból és Nagykőrösről is jöttek 1757-ben.²⁰ A XIX. század első felében Ceglédre vándoroltak többen Temesbe. Számos család költözött Sódia helységbe.²¹ A Krassó vármegyében levő vermesi uradalomba is többek elköltöztek a ceglédiek közül.²²

A három város közül tömeges bevándorlás csupán Cegléden volt a XVIII. században. Cegléd földesurát, a Clarissa apácarendet 1714-ben erősítette meg birtokjogában a Neoquistica Commissio, s ezt követően, a testületi földesúr nagy erővel látott hozzá az – a Kecskeméthez és Nagykőröshöz hasonló – erős önkormányzattal rendelkező református közösség hatalmának felszámolásához. Nemcsak az urbárium bevezetése volt a cél, hanem az ellenreformációs törekvések érvényre juttatása is: megtörni a reformátusok hatalmát. E törekvést siker koronázta: idegen katolikusok telepéseket hoztak Ceglédre, akiknek – még a reformátusoktól elvett föld árán is – földbirtokot adományoztak, s „gazdává” téve őket, a magisztrátusban is helyet biztosítottak nekik. A tanács így fokozatosan a földesuraság kiszolgálója lett, nem pedig a közösség érdekeinek képviselője. Az első katolikus jövevények 1734-ben jelentek meg („peregrini catholici” néven írták be őket az adókönyvbe), de származási helyük nem ismeretes, feltehetően a felvidéki vármegyéből érkeztek Ceglédre.²³ A betelepítés tovább folytatódott az 1780-as években. A Clarissák jogutódja, a Vallásalapítványi Uradalom az 1780-as években kezdte meg az urbárium szerinti határregulációt. Kimérve a jobbágytelki földeket, tekintélyes mennyi-

16. NOVÁK László, 1878. 23.

17. VASS Előd, 1982. 116.

18. NOVÁK László, 1978. 24.

19. GYETVAI Péter, 1979. 363, 374, 382, 390, 398.

20. GYETVAI Péter, 1979. 362.

21. PML CV Tan. Bírói végz. jkve 1833/37. 279. sz. 89. pag.

22. PML CV Bírói végz. jkve 1837/38. 222. sz. 98. pag.

23. NOVÁK László, 1982. 124–125.

ségű remanenciális föld jutott az uradalomnak. E földterületen, a ceglédi határ nyugati részén, Bercelen falut létesítettek, ahová németeket telepítettek le.²⁴

A XVIII–XIX. században, sőt századunkban is kisebb mérvű bevándorlás folyamatosan tartott a három városba. Elsősorban a szegényebb társadalmi réteg nagyobb mérvű fluktuációja hangsúlyozható, ám éppen az ő letelepedésük elé tornyosult a legnagyobb akadály. A nincstelen számának növelése nemkívánatos volt a tekintélyes, vagyonos mezővárosokban. Ezt így fogalmazta meg a ceglédi tanács 1811-ben: „napról napra a' népnek el szaporodásával az élelem módja meg kevesedik: még is sok idegen származású szolgák és mester Legények Városunkban ide való személylyel Házassági életre lépven, annak színe alatt, mintha az által lakosi Just nyernének az Elöl-járástól és a' Méltóságos Földes uraságtól nyert minden előre való engedelem nélkül magok szabadságokkal, ide- való Törsökös Lakos Társaink és fiaink terhekre és Sérelmekre magokat alattomosan meg vonván itt maradnak”, mindezért utasították az utcabírákat a szorosabb felvigyázásra, és „minden Vallású Tisztelendő és fő tisztelendő Lelki Atyák az eránt meg kérettetni rendeltetnek: Hogy tekintetbe ezen köz jóra czélozó törekedésünket, semmi féle ide való személylyel össze kerülni, és az alatt a' szín alatt itt lakni szándékozó Idegent a' Várostól és földes Uraságtól nyert lakosi Jussnak írásban előre leendő be mutatása nélkül meg ne eskettesenek . . .”²⁵ A magisztrátusok különösen nagy súlyt helyeztek a léha, tolvaj, „betyár” elemek eltávolítására a városokból, s ennek érdekében Kecskemét és Nagykőrös több statutumot is hozott. Pl. Nagykőrös 1747. évi szabályrendelet gyűjteményében olvashatjuk a következőket: „Sokféle szomorú dolgok történnek a' másunnan titkon a' Városban bé jövő 'Sellér és Rideg Emberek miatt . . . annakokáért, minden ember úgy gondolkozzék, hogy valaki olyan jött ment embert bé fogad, véle edgyütt a' Városbul ki küldtetetik, vagy ha valamely gonosztévő találna lenni, érette a' törvény Széken felelni, 's eleget tenni köteleztetni fog”.²⁶ Hasonló értelemben rendelkezett Kecskemét városa is 1758-ban: „Valaki valamely idegen Helyről jöttet Magistratus híre nélkül be fogad, mellé bilintseltetik és gyalázatosan ki küldetik”.²⁷ Az 1776. évi statutum 10. pontja a szegényekre volt „tekintettel”: „Mivel sok tehetetlen és koldusforma jövevény Zsellérek, Szolgák, Betyárok és Szolganők Párosodván; a' Magisztratus híre nélkül itt maradnak, azért az ilyeneknek Násznagyaik, még a' kézfogás előtt ezekről a' Magistratusnak Hírt tegyenek kemény büntetés alatt”.²⁸

A különböző tanácsi rendeletek elsősorban a gyanús, rosszéletű emberek felkutatására, s eltávolítására serkentették a lakosokat. Természetesen, a béresek, szolgák, ha szorgalmas munkával, jó magaviselettel megbecsülték magukat, a közterhek viselésével is érdemessé tették magukat, engedélyt kaptak a megtelepedésre a három városban. A ceglédi tanács pl. úgy határozott 1836-ban, „mivel ide való lakos Balogh Mihálynak leányán

24. 69 ceglédi gazdához 183 német családot szállásoltak el 1785/86-ban, akiket Bercelre hoztak telepíteni. PML CV Tan. ir. 1784–1783. Litt. nro. 34.

25. PML CV Tan. jkv 1810–1816. 35. sz. 1811. márc. 8. 24. pag.

26. NOVÁK László, 1979. 187.

27. BKML KkV Tan. Stat. Fasc. 8. No. 1. 1758.

28. BKML KkV Tan. Stat. Fasc. 9. No. 7. 1776.

kívül több gyermeke nem volt, 's Molnár János Jámber és jó erkölcsűnek állítottatott Pánd Helyséje előjáró által, Lakosnak bévétetett".²⁹ A rosszerkölcű emberek ilyen kegytől elestek, mint pl. 1824-ben az öcsödi születésű Pápai István, aki „alattomban be tsuszott és a' Vejenek Florián György Kanásznál tartzkodó külömben erkölstelen maga viseletéről esmeretes Bibinének vagy Dunna Katának meg esett Menyetske Leányával fajtalan életet él és minden tzél nélkül itt betyárkodik".³⁰ A XIX. század első felében többek között a környező tápiósági falvakból (Szentmártonkáta, Szele, Bicske, Nagykáta, Sáp, Farmos stb.), s távolabbi helységekből (Alattyán, Jászberény, Tar stb.), telepedtek meg bérese, szolgák Cegléd mezővárosban. Kecskemét és Nagykőrös is főként a környező falvakból, városokból (Kécske, Alpár, Tószeg, Vezseny, Csongrád, Szabadszállás stb.), de távolabbi vidékekről is fogadott be lakosokat, mint pl. a felvidéki vármegyékből (Zólyom, Trencsén, Túróc, Árva, Nógrád stb.) sőt még Lengyelországból is.³¹

Míg a nagylétszámú, tömegszükségleti cikkeket gyártó mesterek (csizmadia, takács, kovács stb.) csak ritka esetben kaphatták meg a letelepedési engedélyt, a hiányszakmák, ritka mesterségek üzői könnyebben lakosokká válhattak a három városban. Példaként említhetjük, hogy Kecskeméten Klárik János – aki a Nógrád vármegyében fekvő Kisbéren született – miután négy évig legénykedett, s a „folyamodó erköltsére nézve a' helybeli B. Szüts Czéh által ajánltatnék, de egyéb aránt is nem lévén még a' helybeli B. Szüts Mesterek annyira el sokasodva hogy azoknak a' Czeheket a' folyamodóval szaporítani ne lehetne", engedélyt kapott a letelepedésre 1812-ben.³² A német származású, de gyöngösi születésű Greber József szűcslegényt 1809-ben fogadták be lakosnak.³³ Bár a szabó-

29. PML CV Tan. jkv. 1834–1838. 438. sz. 186. pag.

30. PML CV Tan. jkv. 1824–1828. 22. sz. 22. pag.

31. Pl. Cegléden 1813-ban elhunyt Krnács Ádám a Zólyom vármegyei Alsómicšináról került el, Számel György pedig a nógrádi Felsőmicšináról 1822-ben, Hegedűs Márton pedig a Zólyom megyei Mocsáról 1820-ban. PML CV Tan. Birói végz. jkve 1812/13. 41. sz. 23. pag., 1829/33. 339. sz. 157. pag., 1819/20. 80. sz. 52. pag.; „Lengyel országi Fiú Ogyela Márton nevű, kiis Holrolara valonak mongya magát, N. Körösre jöven Kaszálni, történt hogy 23 . . több Kaszás Felföldi Tótokkal egygyütt ivott a' Magyarokkal a' Korcsmában". PML NkV Tan. Diárium Miscell. 1769–1771. 1770. jún. 27. 99. pag.

32. BKML KkV Tan. jkv. 1812. 66. sz. 28–29. pag.; Másokat viszont elutasítottak: pl. „Guthaisz Károly Burkus országi születésű rostás Legény bé nyujtott folyamodó levelében elől adván: hogy tanult rostás mesterséget ezen városban kezdeni és folytatni szándékozna" 1810-ben Kecskeméten, de mivel „magaviselete sem tetszven, s mivel helybeli születésű rostás is akad", nem kapta meg a letelepedési engedélyt. BKML KkV Tan. jkv. 1810. 373. sz. 190. pag.; Ugyancsak Kecskeméten, Vass Mihály Gömör vármegyében levő Benna község szülöttje, csizmadia legény kérte a letelepedési engedélyt, de elutasították, mondván „A' Csizmadia Mesterek 'e Városban már külömben is szer felett el lévén szaporodva és ennél fogva a' folyamodóra ezen publicumnak éppen semmi szüksége nem lévén". BKML KkV Tan. jkv. 1812. 63. sz. 28. pag.; A kereskedők sem számíthattak a tanács kegyére: „Perván János a' Pantsovai vég Határ őrizethez tartozó Hantsi Helységből való születés és Szavits János Budai Lakos Rátz Kereskedők be jelentvék hogy itt az Kereskedés Kedvéért le telepedni és állandó Lakásaikat ide venni számdékoznának . . ezen tanátsi Gyűlés eleibe állíttatván meg intettek, hogy az városban lévő Dolgaikat egy hólnapok alatt el intézven innen minden további vonogatás nélkül Hazájokba takarodjanak" – szólt a végzés 1810. január 9-én. BKML KkV Tan. jkv. 1810. 19. pag.

33. BKML KkV Tan. jkv. 1808/09. 271. pag.

céh is telített volt, s a „Ketskeméti születésű mester Legényekre nézve a' Külföldieket Társaságába nem örömet venné, mivel mindazonáltal, ezen publicum az ugy nevezett német szabó . . . nélkül szűkölködik”, Langer János szabólegény folyamodásának helyt adtak 1810-ben.³⁴ A ritka szakmák mestereit szívesen látta a város: többek között a felső-ausztriai Mattinghoffen városából való Buczingen Mihály „Kapcza szövő Mester” 1810-ben, Alexius János „Cseh Országból származó Kéményseprő Legény” 1812-ben Marganther Ferenc nyeregjártó – aki „ez előtt a Katonaságnál most Czepléd Várossában úzván említett mesterségét, minthogy itt Szerentséjét remélhetné” – 1808-ban.³⁵ Nagykőrösön többek között Katus János Kecskemétről „származott Szabó Legény” azért maradhatott 1810-ben, mivel „ezen Városban Aszszony szabóra a' milyennek a' folyamodó lenni mondatott, szükség volna . . . ezen Városba Lakosnak bé vétetett”.³⁶ Pappenbergen rézműves „Sz. K. Fehér Várossában tisztességes szüléktől származott születés” – aki négy évig tanulta mesterségét, majd Budán, Pesten, Temesvárott, s nagyobb külföldi helyeken, mint „Monachium, Memmingen, Tigurum, Varsovia Nagy Várossaiban” hat évig vándorolt – kapott megtelepedési engedélyt 1807-ben.³⁷ Cegléden pl. a győri születésű Ditrich János asztalosmester 1827-ben, Rakusz János szíjártólegény – aki „Ttes Ns Turotz Vgyében helyhez tetett Blatnicza helységbeli születésű”, s egyébként helybeli Mikula István műhelyében szabadult – 1830-ban, Borsuk István csizmadia „Árva megyei Nagyfalu szülötte” 1821-ben, Klinger János szentesi és Glabla János túrócszentmártoni muzsikuskok 1820-ban, Zágráb vármegyéből származó Philippits János gombkötő 1832-ben, morvaországi születésű Stoss Jakab „Harisnyakötő legény” 1840-ben kapott letelepedési engedélyt.³⁸ Még 1818-ban vált ceglédi lakossá a Kur-Hessen tartományi Fuld városból származó Dibérius Ádám nyergesmester, s annak ellenére, hogy örökölt szülővárosában, nem akart visszatérni hazájába 1840-ben.³⁹

Miként a mesterek, úgy a házassági kapcsolatok sem befolyásolták döntően a három város lélekszámát, viszont, interetnikus hatások hangsúlyozása miatt is szükséges említést tenni az e révén kialakult területi kapcsolatokról. A XVII–XVIII. századból tudjuk, hogy Nagykőrösről többek között a szomszédos két városba, Kecskére, Szabadszállásra, Pándra, Dömsödre, Inokára, Jászberénybe, Jászkísérre, Tassra, Alsónémedire, Kunszentmiklósrára, Halasra Sáriba is vittek menyasszonyt, s e tágabb körzetből hoztak asszonyt a körösi legények⁴⁰ Ceglédre pl. Irsára, Nagykőrösre, Tápiószentmártonba, Gombára, Tápióbicskére, Szentesre, Abonyba, Kecskére, Jászberénybe vittek menyasszonyt, viszont Nagykátáról, Kecskemétről, Pándról, Albertiről, Monorról, Nagykőrösről Tápióságáról, Irsáról, Fülöpházáról nősültek a ceglédi legények az 1727–1634 közötti években.⁴¹

34. BKML KkV Tan. jkv. 1810. 224. sz. 112. pag.

35. BKML KkV Tan. jkv. 1810. 19. pag., 1812. 40. sz. 18. pag., 1808/09. 48. pag.

36. PML NkV Ta. Prot. Miscell. 1808–1810. 575. pag. 88. sz.

37. PML NkV Tan. Prot. Miscell. 1805–1807. 62–63. pag.

38. PML CV Tan. jkv. 1824–1828. 561. sz. 383. pag.; Bírói végz. jkve 1829/33. 192. sz. 95. pag.; Tan. jkv. 1819–1821. 451. sz. 382–383. pag., 1840–1842. 269. sz. 80. pag.

39. PML CV Tan. jkv. 1840–1842. 533. sz. 155. pag.

40. NOVÁK László, 1978. 27–28.

41. PML CV Tan. SZK 1727–1734.

A szegény sorú társadalmi réteg nagyobb migrációs fluktuációja s expanziója a jobb megélhetést biztosító helységek felé, Nagykőrös példájával is igazolható. A XVIII. században majd szín református mezőváros katolikus rétegét a kertészként, cselédként, pásztor-ként beszívargó, főként jázsági eredetű népesség gyarapította. A XVIII. század végére már oly jelentős tömegben voltak Nagykőrösön hogy – paradox módon – az Edictum Tolerantiae nyomán építhették fel templomukat az 1780-as években. Kocsér, Kara jász pusztákról, a körösi határba fokozatosan vándorolt a népesség: a mezeikert-tanyákon kertészkedtek, s alkalomadtán házhelyet is szerezhettek a városban, a peremi részeken való telekosztásokon, mint pl. a *Tobánban*, valamint – a későbbi – *Gatyszárfalu*, *Rendőrfalu* részekén.⁴² Századunk elejére már tekintélyes arányban voltak jelen a katolikusok: a többséget, 61%-ot alkotó reformátusok mellett 36%-kal részesedtek Nagykőrös összlakosságából.⁴³ A jázsági eredetű bevándorlás interetnikus hatásként is megragadható. A törzsökös református lakosság szokásai között nem ismeretes a bakfázékolás húshagyó kedden, míg a jázsági pusztákról bekerült katolikusok között megtalálható.⁴⁴

Az utóbbi időben nagyobb migrációs folyamat Cegléd esetében figyelhető meg, a XIX. század második felétől: fokozatosan megvetették lábukat a ceglédiek a szomszédos Midebuda-pusztán és az Irsához tartozó *Homokrést* (pl. a református Orosz család ágai). *ERDEI Ferenc* is felfigyelt erre a jelentős társadalmi mozgalomra: „A ceglédi nép terjeszkedik. A körösi, berceli határban, sőt a tiszántúlon is szereznek ceglédiek birtokot és mindenütt magasabb agrikultúrával jelennek meg, mint a bennszülöttek” – írta.⁴⁵

KERESKEDELEM – ÁRUCSERE

A három város mezővárosi jellegét hangsúlyozza a privilégium birtoklása. A XV. században földesúri kézre került Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd már 1368 óta volt a Clarissa apácarend birtokában. A kedvező táji adottságok, a mezőgazdálkodás lehetőségei, megteremtették az árutermelés feltételeit, amely az árucserre, kereskedelem fellendülését eredményezték. A vásártartás jogának megszerzése nemcsak a communitas, de a földesúr érdeke is volt, a mezőváros gyarapodása az ő anyagi jólétének növekedését is szolgálta.⁴⁶

A XV. században a három város már rendelkezett a vásártartás privilégiumával, évente három alkalommal tarthattak országos vásárokat: Kecskeméten Gergely, Lőrinc és Katalin, Nagykőrösön Friderik, László és Demeter napokon, Cegléden Gyümölcsoltó Boldogasszony, Barnabás apostol és Máté evangélista napján.⁴⁷ A török hódoltság korában a vásártartás – a rossz közbiztonsági állapotok miatt – akadályokba ütközött. A bizonytalan politikai helyzetben nem lehetett vásárokat tartani. A XVII. század végén, királyi megerősítéssel helyezték vissza a három várost e privilégiumába. Mivel a török hódoltság

42. NOVÁK László, 1978/b. 223.; SZABÓ István–SZABÓ László, 1978.

43. Magyar Statisztikai Közl. 83. k. Budapest, 1932. 185.

44. NOVÁK László, 1983.

45. ERDEI Ferenc, 1977. 98.

46. BÁCSKAI Vera, 1965.; FÜGEDI Erik, 1981.

47. BALANYI Béla, 1968. 102–103.; GALGÓCZY Károly, 1896. 594–596.; VASS Előd, 1982. 88.

korában a földesúri függőség meglazult, önkormányzatát megerősíthette a három város. Kecskemét és Nagykőrös nem a földesurak kegyéből kapták vissza, illetve erősítették meg vásártartási jogukat. BALLA Gergely így ír erről a kőrösi krónikájában a XVIII. század közepén: „Anno 1697. die 25. Január. Felséges Leopoldus császár és király vásári privilégiumot adott elsőben Kőrös városának 5-a Martj, 27 Junj, és 26 Octobr. melly privilégiummal most is él a város, de nem a földesurak szerzették, hanem a város, azért jussa sincs hozzá senkinek is”.⁴⁸

Kecskemét és Nagykőrös önrendelkezése folytán, de Cegléd földesúri fennhatósága ellenére is megőrizték vásártartási jogukat a XVIII. században, sőt, tovább erősítették azt. Kecskemét újabb két vásárnapot szerzett: Gordián napját (május 10.) 1746-tól, valamint – Bujánovics bécsi ágens közreműködésével – Szent Mihály napját (szeptember 29.) 1788-tól. Nagykőrös 1749-ben kapott megerősítést Mária Terézia királynőtől a Szent György-napi (április 24.) vásárra. A kecskeméti Gordián és a Szent György-napi vásár jeles tavaszi vásár, a jószág legelőre hajtása idején tartották meg. A Gordián-napit *zöldvásár*nak is nevezték. Legjelentősebb volt a kecskeméti *fehértói vásár* (Matkó-pusztá és Ballószög találkozásánál levő Fehér-tó környékén). Két hétig tartott ez a baromvásár, s a Lőrinc-napi (augusztus 10.) kirakodóvásárral fejeződött be, Kecskemét melletti páston.⁴⁹

A kereskedelem, árucseré döntő fontosságú volt a három város életében, fejlődésében. Különösen a távolsági, a távolsági és tájközi cserekereskedelem, amely az árutermelő mezőgazdaság feleslegeit volt hivatva értékesíteni, megteremtve a tőkefelhalmozódás, a vagyonosodás feltételeit, a tekintélyes civis társadalom kialakulását.

A XV. századtól egészen a XIX. század közepéig legjövedelmezőbb volt a jószágkereskedelem. A XV. században az Alföldről származott az ország marhakivitelének legalább 60%-a, amelyből a három város is számottevően kivette részét.⁵⁰ A török hódoltság korában tovább növekedett a nyugatra irányuló marhakereskedelem, melynek pontos indexeit rögzítik a török vámnaplók. Pl. a ráckevei és dunaföldvári réven Kecskemétről 3200 darab marhát hajtottak 1562-ben, s a következő év augusztusától 1564 januárjáig a váci réven pedig 1691 darabot. Cegléd alig maradt el Kecskemét mögött (1645 db), míg Nagykőrösről „mindössze” 948 marhát hajtottak fel.⁵¹ A török hódoltság után, a XVIII. században hanyatlásnak indult a távolsági jószágkereskedelem, viszont megnövekedett a helyi vásárok jelentősége. A XIX. század közepéig prosperált a nagyhirű fehértói vásár, ahová ezerszámmra hajtottak fel marhát, juhot, sertést a déli országrészekből, sőt külföldről is. Az 1840-es évekre már oly annyira lecsökkent a jószágforgalom, hogy meg is szűnt a határban tartott állatvásár 1847-ben.⁵² A marhakereskedelem lehanyatlásával szinte egy időben nőtt meg a kupeckedő kereskedelem. Különösen sok ceglédi állt össze „egy társaságba”, s mentek sertésekért Magyarország déli vidékeire (Bánát, Szerémség, Temes), s az al-dunai fejedelemségekbe (pl. 1833-ban Rum városába is elvetődtek a ceglédi kupecsek).⁵³

48. TÖRÖS László, 1970. 87.

49. BKML KkV Balla János jegyzetek II. k. 581–583.; GALGÓCZY Károly, 1896. 594.

50. BÁCSKAI Vera, 1965. 62–85.

51. MÉSZÁROS László, 1979. 134–135.

52. BKML KkV Balla János jegyzetek II. k. 581–583.

53. NOVÁK László, 1982. 164.

A kupeckedés hízalással párosulva jövedelmező foglalkozás volt. A fővárosba, sőt Bécsbe is szállítottak hízott sertést. A XIX. század végén különösen Kecskemét és Cegléd jeleskedett a sertéshizlalásban és kereskedelemben.⁵⁴

A távolsági, árutermelő mezőgazdálkodáshoz kapcsolódó kereskedelem a XIX. század végén virágzott ismét, a gyümölcs értékesítése révén. Pl. a híressé vált „kőrösi meggy” európai hírnévre tett szert, Londontól Szentpétervárig keresett árucikknek számított.⁵⁵ Századunk elején, a gazdasági világválságig különösen Kecskemét és Nagykőrös emelkedett ki a zöldség- és gyümölcsexport-tevékenységben. Pl. 1928-ban Kecskemétről vitték a szőlő 47, a barack 84%-át az országból,⁵⁶ Nagykőrösről pedig a salátának 99,5, a szilvának 49,5 és az uborkának 22%-át szállították külföldre.⁵⁷

A három város fontos szerepet töltött be a tájközi kereskedelemben is. Összekötő kapocs volt Délnyugat-Dunántúl és Észak-Magyarország között. A tradicionális kereskedelmi kapcsolatokra a XVII. századtól rendelkezünk adatokkal.

A török hódoltság korában nemcsak a pénzbeli adózás, de a korlátlan méreteket öltő ajándékozás, a török és magyar seregek „vendéglátása” is súlyos terheket rótt a három városra. Az ellátás folyamatossága megkövetelte a hiánycikkek és a szűkösen termelt mezőgazdasági áruféleségek nagyobb tömegű beszerzését, mint pl. a búza, árpa, zab, s nem utolsósorban a bor felvásárlását. A három város közvetlen környéke (Kécske, Tószeg, Földvár, Abony, Jászberény stb.) mellett Baranyából is nagy mennyiségű árut hoztak ide. Pl. Nagykőrös városa 1654-ben zabot és cirkot hozatott onnan, s a tanács egyik megbízottja – Karay Ferenc – pedig 50 tallér értékben vásárolt búzát, szintén Baranyában 1631-ben.⁵⁸ Bort is nagy mennyiségben, szekérszámba szállítottak Baranyából a három városba. A kereskedelem lebonyolításában az elszármazott baranyaiak jeleskedtek, akik Halason, Patajon, s más Duna–Tisza közti biztonságos helyen telepedtek meg,⁵⁹ s élénk kapcsolatot tartottak fenn szülőföldjük, valamint a felvevő piacok között. Pl. A Bangó család is Baranyából került Halasra (a kőrösi tanács 1642-ben a Halason élő Bangó Istvántól 12,5 *terő*, a Harkányon lakó Bangó Jánostól pedig 2 *terő* bort vásárolt a kőrösi piacon.⁶⁰ A baranyai falvakból lakók is rendszeresen megfordultak Kecskemét, Nagykőrös hetivásárain boroshordókkal megrakott szekereikkel. A nagykőrösi számadó bírósági feljegyzése szerint pl. 1636-ban „Pecz Varadi Bardi Tamástól és Patain lakozó Harkay Páltól 12 *Terő*” bort vásárolt a tanács 1064 forint 50 dénár értékben, majd 1644-ben halasi Bangó István és Czerepes Mátyás hozott Nagykőrösre 11,5 *terő* (szekér) bort.⁶¹

Baranya mellett a XVII. században Gömör volt a fő ellátó központ, s onnan cserépedényeket, vas- és faárukat hoztak a három városba.

54. VÁCZY János, 1891. 202.; KOC SIS Gyula, 1982. 220.

55. VÁRADI Géza, 1930.

56. SZABÓ Kálmán, 1934. 82.

57. NAGY Lajos, 1930. 48.

58. PML NkV Tan. SZK 1642, 1631.

59. Vö. TÁLASI István, 1977. 38.

60. PML NkV Tan. SZK 1642.

61. PML NkV Tan. SZK 1636. 188–189. pag.; SZK 1644.

A homokos táj nem tette lehetővé a fazekasságot, s ezért importra szorult a három város. A XVI–XVII. századi háborúságok miatt a ma hagyományos alföldi fazekas központok (Mezőtúr, Szentés, Hódmezővásárhely) nem működtek, illetve nem folytathattak különösebb árutermelést és kereskedelmet, s ezért is nyílhatott lehetőség a gömöriek számára, akik nagy árutömeggel árasztották el a három várost. A jó piaci lehetőségeket az is növelte, hogy ott tűzálló cserepek készítésére adódott lehetőség. A kőrösi számadó bíró feljegyzése szerint is megbizonyosodhatunk arról, hogy igen sok és tömeges edényféléket szállítottak ide. Pl. „Az Rimaszombatiaktul vöttünk vainak valo fazekakat d 73 ... Az Rimaszombatiaktul vettem d 43 arra fazekakat ... Esmet korsot dn 10 ... Esmet más ronden dn 1 arra fazekakat Vöttem egj Üveget dn 5 ... Az Rimaszombati Bardosoktul vöttünkivainak valo fazekakat, Talakat és Korsokat ...” 1631-ben.⁶²

A gömri áru közvetítőkereskedelem útján került a három városba. Nemcsak fazekasok, hanem mindenki árult cserepet, aki onnan jött kereskedés céljából, sőt, megbízottjuk vagy idetelepedett képviselőjük foglalkozott az árusítással. Pl. 1660-ban jegyezték fel Kőrösön, hogy „Egy Ryma szombathi aszszonytul vettünk vásznat, fazekakat, üvegeket in summa f 2 d 33”, sőt, „Rymaszombathi Molnár Tamástul hitelbe valo” vásárlása is volt a városnak: „nagy koros fazek d 32 ... Tizen harmad fél sing vászon Tiz penzivel singhe f. 1 d 25 ... Tizenhét pár Gyöngyhasas kés hatvan eöt pénzével f 11. d 5 ... Három üveghet Tizedesünknek 1/2 Tallér” értékben.⁶³ Az 1631. évi adat szerint „Bardosoktul”, azaz vágóeszközt árusítóktól is vettek cserepet. Ez is mutatja a rimaszombatiak közvetítő kereskedelmi tevékenységét: felvásárolva a tágabb környék cserép- (Süvete, Lice, Melléte, Osgyán stb.), gyoics-, vászon-, vas-, fa-, üvegtermékeit hozták az Alföldre, a három városba.

A török hódoltság korában kialakult intenzív kereskedelmi kapcsolatrendszer a három város és Magyarország felvidéki területei között tovább fejlődtek. A gömri fazekasok a XVIII–XIX. században is elhozták az itteni vásárookra portékáikat, csupán az első világ-háborút követő országcsönkítés után szűnt meg ez a tradicionális kapcsolatrendszer. Pl. 1680-ban valóságos rimaszombati piac volt Nagykőrösön: Szabó István, Pásztor Istvánné, Gyarmati Kata talakat, fazekakat, Székely Jánosné sajtruhát, Szarvas Mihályné, Némédi András, Szücs György vásznat, Magyar Pál pedig vasat árusított.⁶⁴ Gömör mellett más felvidéki helységek is megjelentek áruikkal a három városban, viszontkereskedők közvetítésével. Nagykőrösről tudjuk, hogy a város számára nagy mennyiségű cserépedényt vásárolt a számadó bíró a Nógrád vármegyei Nagyfaluból érkezett kereskedőktől 1751-ben: „Nagy falusi Pál Mártontól vévén a' Kortsoma házakhoz 1160 Kantsokat, egy krajczárjával számláván egyet egyet ... Lörintzik Páltul 1800. korsokat vettem a' Pinczékre százát f 1. 50 db. f 27 ... Némédi József Ur által vöttem Lörintzik Páltul 800. Kantsót a' közönséges Csapszékhez f. 12 ... Nagy faluban lakó Lörintzik Páltul vöttem Kortsomára való nyölcz száz ötven kantsókat, százát egy egy talléron ... ugyan Lörintzik Pálnak 1100.

62. PML NkV Tan. SZK 1631.

63. PML NkV Tan. SZK 1660. 265. pag.

64. PML NkV Tan. SZK 1680. 123. pag.

kantsókért f. 16. deb 50" került kifizetésre.⁶⁵ Gömör vármegyéből többek között 1839 októberében is jöttek osgyáni fazekasok a körösi vásárra.⁶⁶

A XVII. század végétől jelentek meg az alföldi fazekas központok termékei is a három városban. Feltételezhetően, a körösi varga céh díszes, zöldmázás korsóját a túri fazekasok készítették 1696-ban,⁶⁷ mint ahogyan ők készítették később is gyertymártókat, korsókat, butellákat, s más edényeket.⁶⁸ Kecskemét hetivásárain 1789/1790-ben összesen kilenc fazekas fordult meg, valamint négy szekér korsót hoztak a szentesiek.⁶⁹ Hódmezővásárhelyről — egészen századunk közepéig — főként tálakat, kantákat, kuglóf-sütőket, Kalocsáról jellegzetes mázatlan, vörössesszínű locsolókat, kantákat hoztak a három város piacaira, vásáraitra.

A Felvidékről a gyalocs mellett jelentős mennyiségű faáru is érkezett a három városba. Nagykörös városának pl. az 1813. évi vásári limitációjában többek között egy „Gyoltsos szekérnek” 40 krajcár, „Hordós Tótnak” 1 forint, „Kerekes Tótnak”, Lábás ólas Tóthnak” szintén egy forint taxa fizetését írták elő.⁷⁰ A kecskeméti hetivásárokra pl. 1789/1790-ben Cinóbányáról, Gömörvárról, Hnusztyánról, Osgyánból és Rimaszombatból érkeztek szatócsok, abroncs és egyéb faárut hozó kereskedők szekereikkel. Az alföldi helységekből általában gabonát, hagymát, zöldséget, baromfit, s a Tisza-menti falvakból pedig halat szállítottak ide.⁷¹

A nagyobb tömegű élőállat-kereskedelem mellett jelentős volt a tájközi árucseré-forgalom: különböző állati termékeket, bort, gyümölcsöt szállítottak el a három városból, Magyarország különböző vidékeire. A felvidéki szücsök rendszeresen eljártak erre a vidékre állatbőröket felvásárolni. Pl. Wesselényi Ferenc nádor 1659-ben vette oltalmába a jólsvaiakat, megintve Kecskemét városát: „a' kik számokra afféle bőroket gyűjtögetnek és hordanak, ez illeténi bőroknak vásárlásokban és megszerzéseken háborgatni, bántani 's azokat erőszakkal hátakrol levenni, tilalmazni, és másféle alkalmatlanságokat az ország törvénye ellen cselekedni és próbálni ne merészeljék ...”⁷² Ahogyan a jólsvaiakat megvédték a kecskemétiakkal szemben, úgy Batthyány Ádám magyar fővezér a kecskeméti tőzséreket is védelmébe vette 1655-ben írott levele által, biztosítva nekik szabad mozgást a felvidéki területeken.⁷³

A három városból nagy mennyiségű bort és gyümölcsöt szállítottak az Alföld mostohább feltételekkel rendelkező vidékeire. Bort vittek a három városból a Tiszántúlra (Gyoma, Szarvas, Kunhegyes stb.), gyümölcsöt és bort a Kiskunságba (pl. Szabadszállás), s a Jászságba. A mezővárosi őstermelők nagyarányú kereskedő tevékenysége gyakran sérthette a communitas érdekeit, mint pl. kiderül ez Nagykörös esetében is 1802-ben: „sokan

65. PML NkV Tan. SZK 1751/52. máj. 8., máj. 14., máj. 28., jún. 22., aug. 16., szept. 7.

66. PML CV Tan. Bírói végz. jkve 1838/39. 605. sz.

67. NOVÁK László, 1982/b. 11–14.

68. NOVÁK László, 1982/c.

69. BALANYI Béla, 1968. 116–117.

70. OL Abonyi uradalmi iratok 1813. jún. 26. (Nagykörös)

71. BALANYI Béla, 1968. 113–117.

72. BKML KkV Tan. jkv. 1659. dec. 6. (kelt Pozsonyban) 57. fol.

73. BKML KkV Tan. Kiv. jkv. 1655. szept. 28. (kelt Érsekújváron) 60. fol.

egész szöllejeknek terméseket el adták, többen pedig Pestre vagy más Helységekbe vagy eladni, vagy búzáért tserébe tsak nem egészen el hordták, mivel pedig az ollyatén minden határ nélkül gyakorlott vissza élésekből, mind a' Városnak a' Bor Dézmában szenyvedő szembetűnő fogyatkozása miatt tetemes kára következne . . . meg határozottatott: a' mai naptól fogva senkinek is szöllejit ezen esztendőbe többé el adni Pestre vinni, vagy falukra tserébe hordani egy átallyában nem fog szabad lenni".⁷⁴ A természetes árucserét azonban csupán akadályozni, de megszüntetni nem lehetett, mit igazol *GALGÓCZY Károly* is: „Nemcsak a közelfekvő Pest és Buda fővárosok, azután a körülfekvő vidék népessége volt biztos vevője e termékeknek; hanem a gyümölcsben szegény, de gabonatermelésben gazdag tiszántúli részek is nagy terjedelemben csatlakoztak a vásárlókhoz, a kikkel nagy forgalmú cserekereskedés fejlett ki és állott fenn ekkép, hogy a nagy-körösi kofa-sereg sok kocsi számra szedte össze és szállította túl a Tiszára a különféle gyümölcsöt, szőlőt és bort, a hol ezt gabonára cserélte be, a fővárosból pedig pénzt szerzett azért. A borkereskedés különösen a Szepességre, sőt Galíziára is kiterjedt . . . Uborkát már régidőben olly nagy mennyiségben termesztett a város, hogy az a fővárosba is a vidékre épen oly nagyban képezte a szállítás tárgyát, mint a gyümölcs. Friss állapotban, azután kocsira rakott hordókban kovászszal besavanyítva ment az mindenfelé széljel, úgy hogy az uborka évszak idején, ezzel megrakodva naponként 50–60 szekér hagyta el a várost".⁷⁵

ÖSSZEGEZÉS

Hangsúlyoznunk szükséges, hogy Kecskemét, Nagykörös és Cegléd mezővárosi fejlődésében alapvető a migráció és kereskedelem, illetve az árucseré. A migráció révén a népességük gyarapodott, amely a termelés, főként az agrártermelés és hozzákapcsolódó kézműipar-munkaerő alapfeltételeit biztosította. A mezővárosi fejlettség kialakulása a XIV–XV. században döntően a belső, kiskörzetű migrációnak köszönhető: amikor az életképtelenebb települések elnéptelenedtek, s lakosságuk pedig a központibb szerepkörű helységekbe tömörült. A másik nagy migrációs időszak, a XVI–XVII. század, amelyet a török hadjáratok, s a felszabadítási háború pusztításai váltottak ki. A harmadik migrációs időszak a XVIII–XIX. század, amikor a nagyobb mozgások megszűntek, kiegyenlítetté vált a népességvándorlás, elsődlegesen a gazdasági tényezők befolyása következményeként.

A migráció és árucseré, illetve kereskedelem elválaszthatatlan egymástól. Míg a mezővárosi árutermelést fémjelző konjunkturális kereskedelem (jóság, majd gyümölcs és zöldség) nem váltott ki különösebb migrációs folyamatokat, addig a különböző helyi energiákkal rendelkező tájak, síkvidéki, dombsági és hegyvidéki területek között szükség-szerűen kialakultak árucserével is járó migrációs kapcsolatok, és viszont.

Bár a három város számottevő agrár- és kézműipari termelést valósított meg, s magasabb szerepkörű kereskedelmi funkciókat is betöltött: ennek megfelelően más vidé-

74. PML NkV Tan. Prot. Miscell. 1796–1805. 1802. szept. 19. 364–365. pag.

75. GALGÓCZY Károly, 1896. 532.

kek termék- és árufeleslegeit is felvette. Baranyából, Gömörből, és más felvidéki tájakról, alföldi területekről származó áruk tömegét fogadta heti és országos vásárain. Mindez részben helyi szükségleteket, igényeket elégített ki, de egyben nagyobb körzet ellátását is biztosította, a három város társadalmi-gazdasági fejlettsége által meghatározott minőségnek megfelelően.

A XV. századtól birtokolt vásártartási privilégium – valamint az önkormányzat, a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlettsége – határozta meg a három város – a vidék viszonylatában – magasabbrendűségét. Az itt kialakult kereskedelem, árucsere a helyi feleslegek értékesítésével, s ahhoz kapcsolódóan, idegen áruk befogadásával, magasabb városias szerepkört biztosítottak Kecskemétnek, Nagykőrösnek és Ceglédnek. Olyan szerepkört, amely nemcsak lokális funkciókat töltött be, de magasabb szintű, tágabb horizontú kapcsolatrendszereket is életben tartott, megteremtve a gazdasági vérkeringést – és bizonyos mértékig az interetnikus kapcsolatokat is – a más feltételekkel és kultúrával rendelkező alföldi és hegyvidéki tájak között.

IRODALOM

ADÁM Gerzson–JOÓ Imre

1981 A Nagy-Kőrösi ev. ref. Főgymnasium története. Nagykőrös.

BALANYI Béla

1968 Kecskemét gazdasági jelentősége a XVIII. század végéig. In.: Kecskemét. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről (szerk. Heltai Nándor). Kecskemét, 96–122.

BÁCSKAI Vera

1965 Magyar mezővárosok a XV. században. Budapest.

BENKŐ Imre

1930 A három város törvénytörvénye. A Nagykőrösi Arany János Társaság Évkönyvei V. Nagykőrös, 153–164.

ERDEI Ferenc

1974 Magyar város. Budapest.

1977 Futóhomok. Budapest.

FÜGEDI Erik

1981 Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest.

GALGÓCZY Károly

1896 Nagy-Kőrös város monográfiája. Budapest.

GYETVAI Péter

1979 A tiszai korona-kerület újranevesedése a XVIII. században. In.: Bács-Kiskun megye múltjából II. (szerk. Iványosi Szabó Tibor). Kecskemét, 343–406.

IVÁNYOSI SZABÓ Tibor

1982 Baranyai–somogyi szokott jobbágyság Kecskeméten. Pécs. Klny.

KATHONA Géza

1974 Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből. Humanizmus és Reformáció 4. Budapest.

KOCSIS Gyula

1982 A város a jobbágyság-felszabadulástól az első világháborúig. In.: Cegléd története (szerk. Ikvai Nándor) Studia Comitatus 11. Szentendre, 215–262.

MÉSZÁROS László

1979 Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. In.: Bács-Kiskun megye múltjából II. (szerk. Iványosi Szabó Tibor). Kecskemét, 58–286.

NAGY LAJOS

- 1930 Nagykőrös város gyümölcs-, zöldség- és főzeléktermelésének állapota 1930-ban. Nagykőrös város kiadványai IV. Nagykőrös.

NOVÁK László

- 1978/a Nagykőrös mezővárosi fejlődése és településrendszere a XVII–XIX. században. In.: Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából (szerk. Novák László) Acta I. Nagykőrös, 9–168.
- 1968/b A Duna–Tisza köze temetőinek néprajza. Cumania V. Ethnographia. Kecskemét, 219–305.
- 1979 Nagykőrös mezőváros önrendelkezése (az 1747. és az 1817. évi statútumok). Studia Comitatus 7. Szentendre, 171–211.
- 1982 Cegléd mezőváros a XVIII. században és a XIX. század első felében. In.: Cegléd története (szerk. Ikvai Nándor) Studia Comitatus 11. Szentendre, 121–188.
- 1982/b Egyedülálló céhtörténeti emlék a nagykőrösi Arany János Múzeumban. Pest Megyei Múzeumi Híradó IX/3. Szentendre, 11–14.
- 1982/c Mezővárosi népművészet (Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd.) Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 2. Nagykőrös.
- 1983 Adatok a mezővárosi hiedelem- és szokáskultúrához a XVII–XVIII. századból. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1982–1983. Szolnok, 205–212.

SZABÓ István–SZABÓ László

- 1978 Nagykőrös mezőváros kapitalizmus-kori paraszttársadalma. In.: Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából (szerk. Novák László) Acta I. Nagykőrös, 359–432.

SZABÓ Kálmán

- 1934 Kecskemét szőlő- és gyümölcstermelésének múltja. Kecskemét.

SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor

- 1863 Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Nagy-Kőrös, Cegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból. I–II. Pest.

TÁLASI István

- 1977 Kiskunság. Budapest.

TÖRÖS László

- 1970 Balla Gergely nagykőrösi krónikája. Nagykőrös.

VASS Előd

- 1982 Cegléd az Árpád-kortól a török kor végéig. In.: Cegléd története (szerk. Ikvai Nándor) Studia Comitatus 11. Szentendre, 83–120.

VÁCZY János

- 1891 A „három város” – Cegléd, Nagy-Kőrös, Kecskemét. In.: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben VII/2. Budapest, 192–206.

VÁRADI Géza

- 1930 A kőrösi meggy hódító útja Szentpétervártól Londonig. Nagykőrös.

DER WARENAUSTAUSCH DER LÄNDLICHEN STÄDTE (DAS BEISPIEL DER „DREI STÄDTE”) (Auszug)

Die „Drei Städte” (Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd) sind die drei hervorragenden Städte des Raumes zwischen Donau und Theiß. Den Gegebenheiten der Gegend des Tieflandes entsprechend schuf hier die Agrarproduktion die Bedingungen zur Entstehung der Städte: Auf einem verhältnis mäßig kleinen Raum konzentriert sich (wohnt) eine

zahlenmäßig große Bevölkerung, welche sich in erster Linie mit Landwirtschaft beschäftigt und damit die handwerkliche Produktion versorgt. Die ausgedehnten Fluren sicherten als produktive Kraft die Warenproduktion. Eine wichtige Funktion der ländlichen Stadt war die Abhaltung des Marktes, bzw. der Handel; Abwicklung des Warenaustausches nicht im lokalen Sinne, sondern in einer wichtigeren Rolle: Die Herstellung der Verbindung zwischen den Gegenden.

Die Migration des Volkes in die ländlichen Städte kann man vom 14. Jahrhundert bis in unsere Tage verfolgen. Die Einwohnerzahl der „Drei Städte“ hat sich besonders im 13. Jahrhundert (Zug der Tataren, Depopulation) und im 16–17. Jahrhundert (in der Zeit der Unterwerfung unter die Türken) erhöht. Sie wurden Ausnahmestädte der Türken (Has) und hier – gegen gewichtige Abgaben – konnten die aus fernerer Gegenden (Aus dem Komitat Baranya in der Mitte und am Ende des 16. Jahrhunderts, aus den Komitaten Bars, Hont, Nyitra, Esztergom und Nógrád in der Mitte und am Ende des 17. Jahrhunderts) kommenden Menschen verhältnismäßig ruhig leben und wirtschaften.

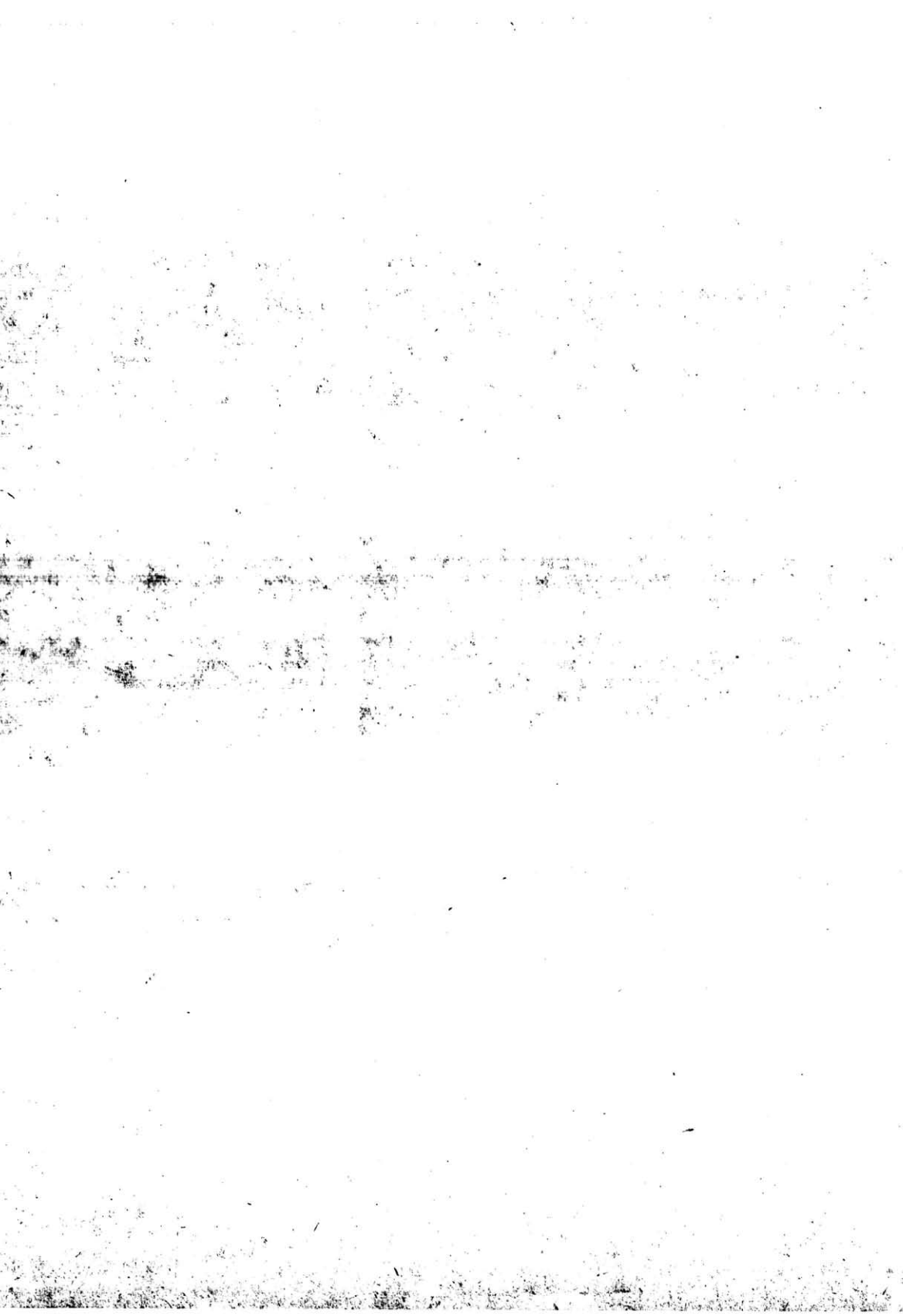
Ab dem 18. Jahrhundert verlangsamte sich die Einwanderung in die „Drei Städte“, sogar Abwanderung kommt vor (nach Bácska, ins Banat, in die benachbarte Puszta, wie Mikebuda und Homokréz in der Nachbarschaft von Cegléd).

Die Warenproduktion der ländlichen Städte wurde durch die konjunkturellen Möglichkeiten bestimmt: Große Mengen Rinder, Pferde wurden im 15. Jahrhundert auf die deutschen, mährischen und norditalienischen Märkte getrieben, hauptsächlich im 16–17. Jahrhundert, dann in der 2. Hälfte des 19. Jahrhundert blühte der Obst- und Gemüseexport der „Drei Städte“ auf.

Die Migration und der Warenaustausch hängen besonders im Handel zwischen den Gegenden zusammen. Die drei ländlichen Städte waren ihrer städtischen Funktion entsprechen in der Lage eine größere Handelstätigkeit zu entfalten: Dementsprechend wechselten hier die verschiedenen aus fernerer Gegenden stammenden, in großen Mengen vorhandenen landwirtschaftlichen Produkte und handwerklichen Gegenstände auf den Wochenmärkten, Märkten den Besitzer.

Die „Drei Städte“ nahmen große Mengen Getreide, Wein (im 17. Jahrhundert wegen den Kriegen) und lebende Tiere aus den südungarischen Gebieten, aus dem südwestlichen Transdanubien und aus ausländischen Gebieten, sowie wichtigen Eisen-, Holz-, Textil- und Tonwaren aus den nordungarischen Gebieten (Gömör, Nógrád, Árva, Trencsén) auf. An der Abwicklung des Handels waren die Hersteller nur zum kleinen Teil beteiligt, das erledigten größtenteils Weiterverkäufer, Händler.

László Novák

A TANYÁK ÉS A VÁROS ÁRUCSEREKAPCSOLATA: TANYA–VÁROS MIGRÁCIÓ

SZTRINKÓ ISTVÁN

1. Az árucserének fontos szerepe, sokoldalú funkciója van a népelet alakításában. A téma néprajzi kutatása mégiscsak az utóbbi évtizedekben élénkült meg, különösen DANKÓ Imre munkássága révén.¹ Ma már számos tanulmány olvasható az ország különböző városainak, tájainak árucserre-kapcsolatairól, e kapcsolatok meghatározó jegyeiről, lényeges elemeiről.² Az Alföld középső részéről, a Duna–Tisza közéről, így vizsgálandó területünkéről, a Kiskunságról és az azt környező Homokhátságról azonban alig-alig van néprajzi publikáció, amely az itteni árucserével foglalkozna.³

Alaposabb néprajzi vizsgálatok hiányában a kérdésnek csak néhány vonását kíséreljük meg felvázolni, elsősorban a termelés oldaláról közelítve a problémához. Nemcsak a forrásadottságok és az az elv, amely szerint a termelés és az árucserre között rendkívül szoros kapcsolat áll fenn, késztet az ilyen megközelítésre, hanem az a tény is, hogy a Duna–Tisza köze története során mindig agrárterület volt, ahol a múlt század utolsó évtizedeitől kezdődően igen erőteljes intenzívalódási és belterjesülési folyamat indult meg a mezőgazdaságban. Ebben az időben alakul ki, hódít meg mind nagyobb területeket a futóhomokon a FÜR Lajos által *kertes tanya*nak nevezett, szőlő- és gyümölcskultúrára, kisebb mértékben zöldségtermesztésre alapozott, belterjes, határozottan árutermelő jellegű tanyarendszer.⁴

2. A tanya és város árucserre-kapcsolatáról szólva mindenekelőtt egy látszólagos önellentmondásra kell kitérni. Tanyás vidékeinken a hagyományos értelemben vett tanya nem válik külön a várostól, annak szerves része. A történeti és néprajzi irodalom kellőképpen dokumentálta már, hogy a tanyás gazdálkodás klasszikus korában „a tanya mint üzemhely és a városi ház mint állandó lakóhely és gazdasági központ mindvégig zárt üzemi egységet alkotott. Magasabb fokon a tanyás határ és a város zárt gazdasági egységbe szerveződött össze.”⁵ Ilyen értelemben tanya és város közötti árucseréről csak attól az időtől kezdve beszélhetünk, amikortól a kettő szerves egysége megszűnik.

Az egység megszűnése ERDEI Ferenc kategorizálása szerint a tanyafejlődés második, még inkább harmadik szakasza, melynek jellemzője többek között, hogy a városi

1. DANKÓ Imre 1979. 251–289., valamint a Magyar Néprajzi Lexikon piac és vásár címszavai

2. DANKÓ Imre 1979. 251–289. Ebben további részletes irodalom

3. Mindössze NAGY-CZIROK László 1965. 307–335. és részben CSONKA Mihály 1977. 109–110.

4. A kérdés részletes kifejtése FÜR Lajos 1983.

5. BALOGH István 1965. I. 434.; ERDEI Ferenc 1976.

6. ERDEI Ferenc 1976. 98–122.

polgár végleg kiköltözik tanyájára, s így az üzemhely egyben állandó lakóhelyként is funkcionál.⁶ Mindez magával hozza a várossal való kapcsolatok nagy részének megszakadását, illetve e kapcsolatok átrétegződését. A termelés és a fogyasztás egy helyre, a városon kívülre összpontosulva, szükségszerűen alakulnak ki árucsereszonyok.

Természetesen nem beszélhetünk általában tanyáról, hiszen a Homokhátságon is számos típusuk élt egy időben egymás mellett. Az irodalomból jól ismert típusok részletezése nélkül csak megemlítjük a tanyai kertészség intézményét, a gazdatanyákat, a bérelt földek rendszerét vagy a néhány holdas törpebirtokokat.⁷

Eltételezve a tanyafejlődésre ható valamennyi társadalmi–gazdasági tényező részletes taglalásától, néhány mozzanatra mégis szükséges utalni. A múlt század utolsó harmadában a kiskunsági tanyafejlődésnek nagy lendületet adott a városok határának *tagosítása*.⁸ A tagosítás előnyeit főként a redemptus gazdák élvezték, kik összevont birtokukra állandó lakást építve gazdálkodtak. A tagosításból kimaradt földnélküliek, zsellérek vagy úgy szereztek birtokot, hogy a gazdák által értéktelennek ítélt homokföldeket megvásárolták, vagy pedig a várostól távol eső külső puszták, legelők felosztásakor jutottak néhány holdhoz.

A birtoknagyságon kívül befolyásolták a tanyák jellegét a földrajzi körülmények is, hiszen másfajta gazdálkodást követeltek a fekete földi határrészek, mint a barnahomokos vagy futóhomokos, illetve a szikes területek.

Nem hagyhatók figyelmen kívül a közlekedés és értékesítés tényezői sem.

Érdemes röviden idézni egy 1934-es felmérés azon kérdőpontjára adott és valamennyi előző szempont figyelembevételével megfogalmazott válaszokat, amely az után érdeklődött, hogy általában hány holdból képes egy család megélni a településen.⁹ Pl. a jó közlekedési feltételekkel, fejlett szőlő-, gyümölcskultúrával és kiegészítő jövedelemszerzési lehetőségekkel (halászat) is rendelkező Apostagon szőlőből 2 hold, szántóból 5 hold kellett. A vasúti fővonal mellett fekvő Soltvadkerten, ahol a jó minőségű bornak és gyümölcsnek elfogadható piaca volt, kötött területen 5 hold, szőlőből 2 hold kellett a megélhetéshez. Kunszentmiklóson, Szabadszálláson és Fülöpszálláson a birtokminimumot 10 holdban jelölték meg, mivel a belterjes kultúrák ebben az időben még nem voltak jelentősek. Más forrásból azt is tudjuk, hogy a 17–20 holdas gazdaságot tartották ideálisnak.¹⁰ A közlekedési utaktól távol eső Páhiban vagy Tázlaron középkötött talajon 10, homokon 30 holdon lehet megélni ha nincs rajta szőlő. Ugyanekkor Jakabszálláson is még csak a kezdeteknél tart a szőlő- és gyümölcskultúra, a növénytermesztés és az állattenyésztés a meghatározó, ezért 40 holdban jelölik meg az ideális birtoknagyságot.

A különböző jellegű tanyai gazdaságok nyilvánvalóan az árucserébe is más-más arányban és különböző termékekkel tudtak bekapcsolódni.

3. A tanyafejlődés, a tanyás gazdálkodást folytató terület nagyarányú megnövekedése azonban nem csupán gazdaságtörténeti kérdés, hanem olyan folyamat, amely sok

7. ERDEI Ferenc 1976. 142–150.

8. JANÓ Ákos 1965. 79–83.

9. KIRÁLY László 1981. 53–54.

10. SZABÓ László 1982. 293.

szálon összefügg a táj népesedéstörténetével is. Szempontunkból a migrációnak döntően két irányát kell figyelembe venni.

Az egyik az a folyamat, mikor a város lakossága települ ki a határba, állandóan lakott tanyákat és onnan művelt gazdaságokat hozva létre. Lényeges jegye ennek a migrációnak, hogy kizárólagosan egyirányú, nem véglegesen lezárt, mivel a legtöbb esetben megvan a városba való visszatelepülés lehetősége.

Igaznak látszik ez a megállapítás még az ún. *farmtanyák* esetében is, annak ellenére, hogy itt a kiköltözés végleges. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy ez mégsem jelent gyökeres szakítást az anyatelepüléssel, hiszen a szűkebb, családi, rokon kapcsolatok odakötnek, az árucseré is természetsszerűleg a kibocsátó település felé irányul, s megvan az a lehetőség is, hogy a tanyai üzem felszámolása árán városi házat szerezvén visszakérüljenek a korábbi közösségbe.

A migráció másik típusánál idegen helyről származók létesítenek tanyai gazdaságot, kik viszonylag távol kerülve saját településüktől, avval megszakad kapcsolatuk, vagy alkalmosszerűvé válik. A Kiskunság és a Homokhátság területén számos ilyen *szórványtanyás* övezet jött létre ezen az úton. Ehhez az alapot a településektől távol eső puszták felosztása adta, ahová a város lakossága nem szívesen költözött ki, mivel a nagy távolság gyakorlatilag a kapcsolatok végleges megszakadásával járt, miként Majsa-Jakabszállás, Szank, Mórícgát esete is igazolja.¹¹

Az uradalmak, nagybirtokok homokpusztáinak parcellázása ugyancsak megteremthette a tanyásodás alapfeltételeit.

Olyanok vásároltak itt kisbirtokokat, akik eredeti lakóhelyükön a földszűke miatt jó áron értékesítették gazdaságukat, s az értéktelennek tartott homokon a korábbinál nagyobb területet szerezhettek meg.

A migráció e típusánál legalább három irányt vehetünk számba. Az első a Jászság kiskunsági pusztáinak felosztása idejére esik, mikor számos jászsági család települ meg a Lajosmizsén, Kerekegyháza vagy Jászszentlászlón szerzett birtokán.¹² A másik a szegediek kirajzása a Kiskunság déli részeinek pusztáira. Kiskunfélegyháza vonaláig szinte minden település határában, s a legtöbb felosztott pusztán is kisebb-nagyobb számban találkozunk szegedi eredetű családokkal.¹³ A harmadik irány eredőjeként nem jelölhető meg az előzőekhez hasonló egységes terület. A Tiszántúltól kezdve az ország legkülönbözőbb helyeiről származók próbálnak, mindenekelőtt az uradalmak parcellázásaiban részt venni, s megszerzett néhány holdas birtokon új gazdaságot létrehozni.

Tipikus példája ennek a Jánoshalma melletti Illancs pusztája, ahol nemcsak a jánoshalmiak, de a Bácskából, Szeged környékéről és a Dunántúlról származók egyaránt részt vettek a parcellázásban.¹⁴ A terület neve igen tanúságos, nem véletlenül nevezték el Illancsnak. Az első, fekete földi területekről származó megtelepülők nem értették a homoki gazdálkodáshoz, s néhány éves hiábavaló küzdelem után feledve a harcot, tovább költöztek.

11. Ehhez JANÓ Ákos 1982. 23–24.

12. SZABÓ László 1978. 307–308.

13. BÁLINT Sándor 1976. 140–252.

14. SZTRINKÓ István 1978. 143.

Ez a példa is jól mutatja, hogy a feltört legelők, homokpuszták hagyományos gazdálkodási szisztémával nem voltak hasznosíthatók. A szőlő és a gyümölcs meghonosítása, művelése, volt a legmegfelelőbb válasz a környezet kihívására. E kultúrák művelését erősítette továbbá az is, hogy a homokos területeken elsősorban kisbirtokok alakultak ki, amelyek csak akkor tarthatták el a családot, ha belterjes műveléssel hasznosították. A belterjes kultúrák meghonosításában rendkívül nagyhatású példával szolgáltak egész környezetünknek a szegedi kirajzások.

Csolyospáloson pl. 1200 négyszögöl szegedi örökföld árából 18–20 hold alsópálosi pusztát vásárolhattak az idetelepülők. Hazulról hozott szőlővesszővel megkezdik a telepítést, fát ültetnek, hozzáfognak a paprika- és dohánytermesztéshez. Az öregek úgy emlékeznek vissza, hogy az itteni szőlő- és baracktermesztés alulról, azaz Szegedről indult fölfelé, vagyis a futóhomokon nyugat, észak felé, írja Bálint Sándor.¹⁵

4. A tanyafejlődés vázlatos áttekintése után nézzük meg a század első évtizedeiben a tanyás gazdálkodás egyes típusainak árutermelését és bekapcsolódását az árucserébe.

A gazdálkodás egyik típusának azt tekinthetjük, amelyik a földművelés és az állattartás kettősségére, ezek egymást kiegészítő egységére épül. A két ágazat aránya külső tényezők hatására módosulhat, ám a piacra történő gabonatermesztés sohasem volt igazán meghatározó. Egy 140 holdas halasi tanya 1880-as évekbeli gazdálkodására így emlékeztek vissza: „... volt egy fogadott gulyás is, mert voltak marhák, lovak, birkák már akkor nem voltak, kellett a pénz. Szántóföld kevés volt még abban az időben, a többi járás és kaszáló, kevés erdő, vízállás, nádas. Abban az időben nem nagy súlyt fektettek a gabonatermelésre, eladásra nem igen jutott ...” A gazdaságnak az állatok eladásán kívül pénzbevétele még abból volt, hogy a kiterjdt járásokra szájbérért vállaltak legeltetést.¹⁶

Szabadszálláson egy 20 holdas gazdaság az 1920-as években állt 7 hold legelőből és kaszálóból, a továbbiak egyharmada ugar volt, a fennmaradó részt pedig kukorica és búza között osztották meg. Tartottak 3–4 tehenet, 4–6 ökröt, 2 lovat, 2–3 anyadisznót, 80–100 db libát és 40–50 db kacsát.¹⁷

A példák szaporítása nélkül is kimondható, hogy a földművelés az önellátáson túl elsősorban az állattartás érdekeit szolgálta. A piacra vitt állatokból tettek szert az ilyen típusú gazdaságok jövedelemre. Csupán néhány vállalkozó szellemű gazda szerzett nagyobb jövedelmet heremag vagy más termesztéséből, ez azonban nem mondható általánosnak.

A nagyállatok eladásán kívül jelentős bevételi forrást biztosított a *baromfitartás*. Jellegetes baromfitenyésztő körzetek alakultak ki Halas, Félegyháza vagy Szabadszállás környékén. Az értékesítést már a múlt század végén felvásárló és exportáló cégek biztosították, mit a halasi Schneider vagy a félegyházi Shwitzer-féle vállalkozások. „A félegyházi tanyákon ősz beálltától kezdve fűtik a baromfikamrákat, s a rántani való csirkét már karácsony táján küldözik Varsóig, Szent-Pétervárig.” – írják 1891-ben.¹⁸ Az 1910-es évek

15. BÁLINT Sándor 1976. 157., 159.

16. CSONKA Mihály 1977. 85.

17. SZABÓ László gyűjtése, KJM NA 124. 79.

18. HOITSY Pál 1891. 226.

ben Félegyháza monográfiája a csirkepiacról megjegyzi, hogy „Ez utóbbin már kora hajnalban megkezdődik a vásár. Százával állnak itt a baromfit szállító tanyai kocsik. A tér közepén nagy garmadában állanak a csirke-nagykereskedők szállító kosarai.”¹⁹

Halason a legnagyobb baromfifelhozatal a nyári, úgynevezett *bocskoros vásáron* volt. Különösen sok volt a pulyka, „mivel itt, a homokos tájakon, tenyésztésük könnyebb volt, mint más vidékeken. A homokon sok volt a *szücskő*, ami a pulyka számára igen jó eledel.”²⁰

A harkakötönyi gazdák ugyancsak a halasi Schneider cégnél értékesítették a tanyák körül nagy számban nevelt pulykát.

A felvásárló cégek mellett a magánértékesítés formái is kialakultak. „Érdekes pl. a szabadszállási 'tömők' eljárása. Ezek az egész vidéken, különösen Kiskőrös és Akasztó vidékén, szedik össze, a kitollasodott fiatal libát, megtömik, s kihizlalva értékesítik. Sok család él ebből és egy-egy helyen 100–200 db fiatal libát tömnek.”²¹ Az 1930-as években a piacozásnak azt a formáját, mikor az asszonyok ősszel 2–3 hizott és megtisztított libával vonaton jártak Budapestre, *pestőzésnek* hívták.

Az állattartó tanyák nagy többségében képződött tejfelesleg. Nehézkés szállíthatósága miatt nem elsősorban a tejjel, inkább a belőle készült termékekkel minden település heti piacain megjelentek a tanyai gazdasszonyok.

A tanyai gazdálkodás másik típusát azok a gazdságok jelentik, ahol a termelés súlypontja a szőlő- és gyümölcskultúrán van. Legtöbbször nem jelentenek ezek tiszta profilú gazdaságot, hiszen a néhány holdas homokföldön az 1–2 holdnyi szőlő mellett igyekeznek megtermelni a kenyérrevalót és az önellátáshoz szükséges többi terményt is. A hangsúly azonban a szőlő és a gyümölcsön van, mivel viszonylag kis területen is intenzív munkaráfordítással jelentős haszon érhető el.

Az 1930-as évek elején nagyhírű gyümölcspiaca volt a Kiskunság szélén fekvő Jánoshalmának. A község vásártere „... Nagy négyszögletes tér, ügyes beosztással az árusítók részére, egyik oldalon cégtáblával jelzett nagy nyitott színek a gyümölcs csomagolására ... Ezen a téren ezren is összegyűlnek hetenként háromszor s olyankor emberember hátán tolong a sokadalomban ... A termelők megvonulazott helyeken árulják kosarakban a gyümölcsöt és trágacsaikat külön megjelölt helyen rakják halomba ... A kereskedők egy része helybeli, a többi halasi és kecskemét–kőrösi cégek megbízottja. ... A jánoshalmi piac körébe számíthatók Rév, Borota, Mélykút és a halasi tanyák egy része is. A forgalom méreteit jellemzi, hogy van olyan nap, amikor hatszáz kocsis és mérhetetlen nagyszámú trágacs hozza föl az árut, és ilyenkor harminc vagon is elmegy az állomásról.”²²

Területünkön az értékesítés esélyeit tovább növelte egy-egy jellegzetes tájfajta kialakulása is, mint pl. a halasi Kieffer-körte vagy az izsáki sárféher szőlő, amelyek külföldön is jó piacokra találtak.

19. SZALAY Gyula é. n. 398.

20. NAGY-CZIROK László 1965. 307–308.

21. SERFŐZŐ Géza é. n. 72.

22. ERDEI Ferenc 1977. 219–221.

A homok meghódítása, termőre fordítása, belterjes kulturákkal való intenzív megművelése igen összetett folyamat volt. Sajátos eszközökre, technikákra, termelési tapasztalatokra, s nem utolsósorban újító, vállalkozói szellemre volt szükség. A Felső-Kiskunságban, ahol domináltak a törzsökös települések, a homokföldeknek, mivel alkalmatlanok voltak a hagyományos gazdálkodás folytatására, nem volt becsületük, értékük. Szabadszálláson elmondták, hogy „... mikor a szabadszállási határt felosztották, a fekete földet adták a járandóságot. Adtak hozzá Aranyegyházán homokot, Balázson rétet, kaszálót. ... Amikor bejöttek a Zrínyiek, Síposok, Molnárok, akkor volt olyan ember, aki két bornyuért odaadta azt a 8 hold járandóságot, nem való az a rossz homok semmire se, mondták. No mikor ezek telepítettek szőlőt, akkor osztán mondták a szabadszállásiak, hogy tényleg Aranyegyháza most már, mert ontotta a pénzt a szőlő.”²³ A homokot vásárlók itt is, mint a többi régi kiskunsági településen a környező uradalmak katolikus cselédei, vagy a kenyérkereset nélkül maradt juhászai voltak.

Ugyanekkor az Alsó-Kiskunságban a szegedi kirajzások és a migráció egyéb irányai révén a homok is értékke, termelésre alkalmas területté vált. Itt mindössze egy törzsökös település, Halas található, s ezért bizonyára nem véletlen, hogy az e tájon alakuló társadalom nyitottabb volt az újításokra, ami megfelelő társadalmi-gazdasági körülmények között a szőlő- és kertkultúrát meghatározó szerephez juttatta.

Néprajzi módszerekkel is jól dokumentálható, hogy a homok termőre fordításában az új tanyai gazdák többsége mindenkor a rentabilitásra törekedett, s nem a földművelés és állattartás kettősségére alapozott. Pl. a Kísszállásra kerülő szegediek hegyhúzóval, talicskával, bakittyal hordták el a buckákat s tették művelésre alkalmassá a területet. Utána szőlőt, főleg kövidinkát telepítettek, gyümölcsfát ültettek, dinnyét termesztettek, mellette aprójószágot, leginkább pulykát neveltek.²⁴ Illancsban a szőlőtelepítés első egy-két évében ugyancsak dinnyét termesztettek, s a környékbeli piacokon abból pénzelték.

Az árutermelő tanyai gazdaságok mellett meg kell említeni azokat is, akik igazán nem tudtak bekapcsolódni az árucserébe. Apró homoki birtokokon a létminimumot is alig tudták biztosítani, így piacra vitt árujukat legtöbbször saját maguktól vonták meg, hogy a legszükségesebb dolgokat beszerezhessék. Bodozláron volt olyan 5 holdas gazda, aki 4,5 holdon gabonával küszködött, s csak fél holdon telepített szőlőt. A gazdálkodást házkörüli állattartás egészítette ki. Még az 1980-as évek elején is egy kétosztatú vályogházacskára és 14 putriépület jellemezte a gazdaságot.

Nehezen kerültek be az árucseré vérkeringésébe azok a tanyák is, amelyek minden közlekedési útvonaltól távol estek, mint Bócsa, Tázlár, Orgovány külső határai.

5. A terület árucseréjével kapcsolatban, a közel sem teljes ismeretanyag alapján is elmondható, hogy tanya-város összefüggésben a tanyai gazdaságok üzemszervezeti formája a meghatározó. A parasztüzem szerkezetéből következik, hogy milyen termék vihető piacra. Az árucserére jellemző a *nagykereskedelmi* forma, bár természetesen mellette más típusok is találhatók. A vásárokon, hetipiacokon a felvásárló és exportáló cégek tevékeny-

23. KJM NA 124. 79/123.

24. BÁLINT Sándor 1976. 185.

sége volt a meghatározó. Még olyan periférikus területre is kiterjedt működésük, mint a két világháború között Majsza környékén az árvalányhaj gyűjtése és felvásárlása, amivel néhány szegény embernek biztosítottak szerény kereseti lehetőséget.

A fejlett árucserre mellett találkozhatunk a *közvetlen csere* gyakorlatával is. Az 1920-as, 30-as években a keceli kofák gyümölcscsel, szőlővel járták a kalocsai szállásokat, ahol azokat gabonafélékért, kukoricáért, daráért egy az egy arányban cserélték el.²⁵

6. Az árucserre legjelentősebb alkalmai a piacok és vásárok, nemcsak gazdasági tevékenységként értékelendők, de egy sor társadalmi, folklór, interetnikus és migrációs vetületük is van.²⁶ Ma még ezekről a Kiskunságban, s tágabban a Duna–Tisza közén hiánysak az ismereteink. Jellemzőnek tarthatjuk azonban szinte valamennyi településünk piacára JANÓ Ákos alábbi sorait a halasi piacról: „A piacozás, ha ki akarta kerülni a nagykereskedők kofáinak közvetítését, létszükségletévé vált a tanyai népnek. Az adás-vevésen túl a piac alkalmat adott a város látogatására, arra, hogy az asszony nép kibeszélgesse magát, híreket csippentsen fel a világ folyásáról. A tanyai gazda piacnapkor hozta be javításra váró szerszámát a városi mesterhez... Egymástól távol lakó rokonok, atyafiak szíves szóval leltek egymásra a piacon, a boltban vagy a közeli kiskocsmákban.”²⁷

A Duna–Tisza közti vásárokkal kapcsolatban szükséges felvetni egy sajátos problémát, az ún. *zöldvásár* kérdését. Közismert a „Zavaros a Tisza” kezdősorú, Bogár Imréről szóló betyárballada, amit a szakkutatás az egyik legegységesebb betyárballadánként tart számon.²⁸ A második versszak leggyakrabban így hangzik:

Által akar menni,
Lovat akar lopni,
Kecskeméti zöld vásáron
El akarja adni.²⁹

Az utolsó sor variánsaként gyakran szerepel a „pénzt akar csinálni” sor is.

A zöldvásár nem ismeretlen az árucserre néprajzával foglalkozó szakirodalomban sem. A gyulai vásárok kapcsán úgy emlegetik mint az illegális vásárok egyik típusát, ahol a vitatható, kétes eredetű áru, jószágok kerülnek piacra.³⁰ A magyar vásárok funkcióiról szóló összefoglalóban is azt olvashatjuk, hogy az illegális vásárok „közé tartoztak az úgynevezett zöldvásárok is, amelyeket a körülkerített vásárhelyeken kívül, a fűvön, a zöld gyepen tartottak. A zöldvásárokon rendszerint vitatható eredetű árukat, főleg állatokat adtak és vettek.”³¹

25. BODOR Géza 1984. 664.

26. DANKÓ Imre 1979. 251–289. Részletes irodalommal

27. JANÓ Ákos 1965. 138.

28. Néprajzi Lexikon I. 303.

29. Pl.: SZAPPANOS Jolán 1981. 97.

30. DANKÓ Imre 1963. 297–298.

31. DANKÓ Imre 1977. 374.

Úgy tűnik, mintha ezek a megállapítások MÓRICZ Zsigmond Rózsa Sándor c. regényében található leírások alapulnának. E szerint a „zöldvásár . . . Az a betyárvilágban azt jelentette, hogy a betyárok a jószágokat a nagyvásárokra nem merték behajtani, mert rendszerint nem volt íráruk az állatokról. Megállottak valahol egy csárdánál a vásár közelében a zöld fűvön s ott tartottak privát vásárt az orgazdákkal, akik hamar értesültek, hogy most van a zöldvásár.”³²

MÓRICZ leírásának a hitelessége azonban kétséges, mert a szegedi népelet legalaposabb ismerője, BÁLINT Sándor tájszótárában ilyen jelentéstartalomról nem tud, mindössze annyit közöl, hogy a zöldvásár a szentgyörgynapi szegedi vásár, amelyet rendszeren május első vasárnapján szoktak tartani.³³

Szegeden kívül Kecskemétről is ismeretes a zöldvásár kifejezés. A város a nagy forgalomra való tekintettel 1746-ban a meglevő három vásáron kívül egy negyedik megtartására kért engedélyt. Ezt másképpen „zöld vásárnak” nevezett vásárt Mária Terézia május 10-re, Szent Gordián napjára engedélyezte.³⁴ Más forrásunk „zöld vásár hétfőjén”-t emleget.³⁵ Kiskunhalason a kora tavaszi vásárt József-nap után, március 19. környékén tartották, s zöldvásárként is emlegették.³⁶

Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy a zöldvásár, legalább is a Duna–Tisza közti mezővárosok esetében nem a zugvásárt, hanem a tavaszi, a határ kizöldülésének idejére eső, május eleji vásárt jelentette.

Meggonndolandó, hogy a zöldvásár zugvásárral való azonosításában nem játszott-e közre az is, hogy a Duna–Tisza köze nagy részén a passzushamisítókat *zöldmezőjegyzőnek* nevezték.³⁷

A zöldvásár kérdése csupán azt kívánta példázni, hogy mennyi tennivalónk van még a Duna–Tisza közti árucseré néprajzi vizsgálata terén.

IRODALOM

BALANYI Béla

1968 Kecskemét gazdasági jelentősége a XVIII. század végéig. HELTAI Nándor (szerk.): Kecskemét. 96–122. Kecskemét

BÁLINT Sándor

1957 Szegedi Szótár I–II. Budapest

1976 A szegedi nemzet. I. A Móra Ferenc Múzeum Evkönyve 1974/75–2. Szeged

BALOGH István

1965 Az alföldi tanyás gazdálkodás. SZABÓ István (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. I–II. 429–479. Budapest

32. MÓRICZ Zsigmond 1946. 75.

33. BÁLINT Sándor 1957. II. 693.

34. BALANYI Béla 1968. 103., és PETRI Edit 1975. 37.

35. JOÓS Ferenc 1979. 91.

36. NAGY-CZIROK László 1965. 312.

37. Ehhez NAGY-CZIROK László 1965/a.

BODOR Géza

1984 Gyümölcstermelés. BÁRTH János (szerk.): Kecel története és néprajza. 623–665. Kecel

CSONKA Mihály

1977 Csonka Mihály önéletrajza. FORRAI Ibolya (szerk.): Néprajzi Közlemények 77–158. Budapest

DANKÓ Imre

1963 A gyulai vásárok. Gyula

1977 A magyar vásárok funkciói. Opuscula Ethnographica 367–387. Debrecen

1979 Vándorlás és árucsere. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1978. 251–289. Debrecen

ERDEI Ferenc

1976 Magyar tanyák. Budapest

1977 Futóhomok. Budapest

FÜR Lajos

1983 Kertes tanyák a futóhomokon. Budapest

HOITSY Pál

1891 Jellemvonások a népről. Az Oszták–Magyar Monarchia írásban és képben VII. 220–230. Budapest

JANÓ Ákos

1965 Gazdasági élet. JANÓ Ákos (szerk.): Kiskunhalas. 72–108. Kiskunhalas

1982 Fejezetek a szanki és mőricgáti tanyásgazdálkodás múltjából. Kecskemét

JOÓS Ferenc

1979 Katona József hivatali irataiból. Cumania VI. 87–118. Kecskemét

KIRÁLY László

1981 Az „amerikai utas” agrárfejlődés Bács-Kiskunban a második világháború előtt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából III. 5–69. Kecskemét

MÓRICZ Zsigmond

1946 Rózsa Sándor. Budapest

NAGY-CZIROK László

1965 Régi halasi vásárok. JANÓ Ákos (szerk.): Kiskunhalas. 307–335. Kiskunhalas

1965/a Betyárélet a Kiskunságon. Budapest

PETRI Edit

1975 A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században. Cumania III. 17–78. Kecskemét

SERFÖZŐ Géza

é. n. Mezőgazdaság és állattenyésztés. BOROVSZKY Samu (szerk.): Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye I–II. 38–92. Budapest

SZABÓ László

1978 A kiskunsági puszták emléke a mai Jászságban. Cumania V. 307–324. Kecskemét

1982 A parasztiüzem szerkezetének néprajzi vizsgálata. BALASSA Iván–UJVÁRY Zoltán (szerk.): Néprajzi Tanulmányok. 271–289. Debrecen

SZALAY Gyula

é. n. Kiskunfélegyháza. BOROVSZKY Samu (szerk.): Pest–Pilis–Kiskun vármegye I–II. II. 384–403. Budapest

SZAPPANOS Jolán

1981 A nagy pusztán. Kecskemét

SZTRINKÓ István

1978 Primitív faltechnikák az illancsi tanyák népi építkezésében. Cumania V. 143–157. Kecskemét

DER WARENAUSTAUSCH-KONTAK
ZWISCHEN DEN EINZELGEHÖFTEN (TANYA) UND STADT:
DIE MIGRATION EINZELGEHÖFT-STADT

(Auszug)

In dem Gebiet zwischen Donau und Theiss können wir von der Zeit an über einen Warenaustausch zwischen den Einzelgehöften und der Stadt sprechen, als die Einzelgehöfte nicht mehr nur Produktionsstätten waren, sondern auch zu ständigen Wohnstätten wurden. Die diesertige Umgestaltung der Einzelgehöfte trieben, neben vielen geschichtlich-wirtschaftlichen Faktoren, vom letzten Drittel des vorigen Jahrhunderts an auch die Vorgänge der Migration voran. Die Migration hatte im Grund genommen zwei Richtungen. Für die erste ist die Einrichtung der Bewohner von Ortschaften mit grosser Ausdehnung auf das ständige Leben auf den Einzelgehöften charakteristisch, für die zweite sind es die aus der Fremde stammenden Einzenhof-Wirtschaften.

Der Charakter des zum Warendproduzenten gewordenen Einzelgehöftes wurde entscheidend von den geografischen Gegebenheiten und von der Grösse des Besitzes entschieden. Der eine Typ der Bewirtschaftung ist der, welcher auf die Duplizität der Bestellung der Felder und auf der Haltung von Tieren beruht, sodass alles zur Aufzucht von Vieh dient, das auf den Markt gebracht werden kann. Der andere Typ wird in erster Linie durch irgendeine Monokultur, hauptsächlich Wein- und Obstanbau, charakterisiert.

Im Waranaustausch des Gebietes zwischen Donau und Theiss war die Form des Grosshandels bezeichnend. Auf den Jahrmärkten und Märkten war die Tätigkeit der Aufkaufs- und Esportfirmen entscheidend. Neben dem entwickelten Warenaustausch kamen auch andere Formen vor und sogar der unmittelbare Tausch war nicht gänzlich unbekannt.

István Sztrinkó

VÁSÁROZÁSI KÖRZETEK ÉS IPAROS-MIGRÁCIÓ A DÉL-ALFÖLDÖN

JUHÁSZ ANTAL

A kézműiparral foglalkozó néprajzi, gazdaságtörténeti tanulmányok általában jó adatokat nyújtanak egy-egy műhely, vagy iparág helyi mestereinek áruértékesítési formáiról. Kevesebbet tudunk viszont arról, meddig terjed egy-egy település kézműveseinek vásároló körzete, hogyan fedték egymást a nagyobb piacközpontok vonzáskörzetei, s milyen tényezők határozták meg a mesteremberek vásároló körzeteinek kiterjedését. Legutóbb Bácskai Vera és Nagy Lajos készített kiváló elemzést a magyarországi piacközpontokról és körzeteikről az 1828. évi országos összeírás alapján.¹ Kíváncsinos lenne az általuk kipróbált modellt egy (másik) korunkhoz közelebbi időmetszetre alkalmazni. Sajnos, későbbi időből nemigen áll rendelkezésre olyan, az egész országról információt adó forrásanyag, amilyent az 1828. évi összeírás kínált a történetkutatás számára. Ám a néprajz a maga módszereivel pótolhatja az írott források hiányát: visszaemlékezők révén föl tudja tárni a falusi, városi kézműipar századunk első harmadára jellemző vásárolási körzeteit. Ezt többen már megtették,² de még sok terepkutatásra van szükség a különböző tájak közötti termékcserre teljes ismeretéhez. Ezúttal a dél-alföldi kézműipar-kutatás néhány idevágó tapasztalatáról kívánok számot adni.

Az orosházi kézműves mesterek századunk elején többnyire 40–50 km-es körzetben jártak vásárokra. Legjobb vásárhelyeik a községtől délre, az országhatár közelében fekvő Battonya, Mezőhelyes és Makó voltak. A bőriparosok azonban távolabbi városokat is fölkerestek: az első világháború előtt a tímárok készítményeinek legjobb felvevőhelye Arad, majd Gyula, Nagyvárad, Békéscsaba volt, a szűcsök pedig Duna–Tisza közí városokba, a papucsosok Bihar és Szolnok megyei településekre is elmentek vásárolni.

Az orosházi bőrfeldolgozó iparosok vásári expanziójának hátterét a jó nyersanyagellátás, vagyis a környék fejlett állattartása szolgáltatta. A környékbeli puszták felosztása után – az uradalmak mellett – a tanyás gazdaságok voltak a szarvasmarha- és juhtartás bázisai. A tímárok mészárosoktól, kereskedőktől, a szűcsök – az előbbieken kívül – parasztoktól vették a bőrt. A rackajuhot, amelynek a bőre a subakészítésre alkalmas, legtovább az Orosháza közelébe benyúló Vásárhelyi pusztán tenyésztették, innen adódott a magyar szűcsök jó nyersanyagellátása.

1. BÁCSKAI Vera – NAGY Lajos 1984

2. KISS Lajos 1956., 1964. 257.; DANKÓ Imre 1963.; DOMONKOS Ottó 1977–1978.; JUHÁSZ Antal 1963/a. 115.; JUHÁSZ Antal 1963/b. 153.; JUHÁSZ Antal 1965. 337–338.; JUHÁSZ Antal 1976.; JUHÁSZ Antal 1984.

Jellemző tanulságokkal szolgál az orosházi magyarszűcsök vásározó körzetének számbavétele.³ Fő vásárhelyeik: Makó, Hódmezővásárhely, Szeged, Csongrád és Kiskunfélegyháza. A közelebbi Békéscsabán a himzett subát kedvelték, amit a helyi ízlés szerint főleg helybeli mesterek varrtak. Himzett subát az orosházi szűcsök nem készítettek, egyébként minden tekintetben kielégítették a táj népességének eltérő viseleti igényeit. A makóiak a nagy, fehér bőrű, a vásárhelyiek a sötétbarna, szinte fekete subát, Szeged környékén a sárgásbarna, a Kiskunságon pedig a barnásbőrű subát kedvelték. A kívánt színárnyalatot a szűcsök úgy érték el, hogy az eperfigombából főzött festékkel különböző ideig *színelték* a juhbőröket. Félegyházán, Kecskeméten, Fülöpszálláson, Szabadszálláson, Kunszentmiklóson a vásárokon sok juhász megfordult, akik értettek a bőrökhöz, s csak kifogástalan bőrű és kikészítésű subát vásároltak, Szarvason viszont az olcsó *purzsubának* volt keletje. Itt jegyzem meg: az orosházaiak emlékeztek arra, hogy a rendelt, *mondvacsinnált* subát régebben annyi búzáért adták, amennyi belefért, mielőtt a *nyakkivágást* a szűcs kivágta volna.

A hódmezővásárhelyi és a szegedi magyarszűcsök a múlt században és századunk első évtizedeiben himzett subát is készítettek. Kiss Lajos kutatásai szerint a vásárhelyiek Békés megyéből Csaba, Gyula, Békés, Szarvas, dél felé Nagykikinda, Pécska, Arad, nyugatra Szeged, Szabadka, Baja, észak felé Szentés, Kunszentmárton, Csongrád, Kecskemét vásárait jártak el.⁴ Vásározó körzetük érintkezett a szegediek és részben az orosházaiak körzetével is, így tehát egyik település szűcsmestereinek sem volt nagy a *tiszta piackörzete*, annál messzebbre terjedt *vegyes* vagy *megosztott piackörzetük*.

Szeged a 19. században a kétfestőipar jelentős tájközpontja volt. A helyi műhelyek a Duna–Tisza köze délkeleti része és a Tisza–Maros köz – a Bánát – északi települései parasztlakosságának szükségleteire dolgoztak. A német- és délszlávlakta településeken kedvelték a több színű: sárga és zöld mintás festőt, ezért a régi mesterek elsajátították és készítettek a színes mintázást – bár a szegedi nép ezt nem szerette. Az első világháború után a szegedi kétfestők elvesztették legjobb vásárhelyeiket, s ezután Makó, Apátfalva, Battonya, a Kiskunság déli része (Dorozsma, Halas, Majsa, Félegyháza) és Kistelek tartozott a vásári körzetükbe. A legtávolabbi települések Szegedtől 50–60 km-re vannak. Apátfalván, Battonyán, Nagylakon a sötétkék, szinte fekete festőt, Szeged környékén a középkék alapon mintás festőt szerették. Apátfalván a nagy mintás, Kisteleken az apró mintás festő volt kedvelt.⁵

Hogy a kézművesek mennyire alkalmazkodtak vásárlói igényeihez, arra a dorozsmai kocsigyártó-mesterek példáját említem. A Szegeddel szomszédos Kiskundorozsma bognár- és kovácsmesterei legalább a 19. század első fele óta híresek jó tartású és díszesen, cifrán vasalt készítményeikről. A környék homokos talajú, ezért a parasztnak a könnyű, 6-6 és fél *sukk* hosszú, vékony vasalású igáskocsit vették, de a dorozsmai mesterek készítettek erős fájú, hosszabb és vastagabb vasalású kocsit is a feketeföldi parasztnak. Ilyen kocsikat rendelésre is készítettek és vásárokra is vittek pl. Makóra és a Délvidékre. A vásá-

3. JUHÁSZ Antal 1969. 273–274.

4. KISS Lajos 1964. 257.

5. JUHÁSZ Antal 1963/b. 153–154.

rozási körzetet ez esetben nem csupán a kistáj szükségletei határozták meg, hanem a mesterség helyi fejlettsége, kiemelkedő színvonala és – ebből eredően – a készítményei iránti nagy kereslet.

A vásárolás nem csupán a helyi igények földerítésére nyújtott alkalmat, hanem arra is, hogy kifürkésszék, hol érdemes a fiatal mesternek műhelyt alapítani. Lássunk erre néhány példát.

A 19. század végén és a 20. század elején Kistelek a szegedi kékfestők egyik legjobb vásárhelyének számított. Az egyik szegedi festő rendszeresen árult a kisteleki hetipiacon is és a századfordulón műhelyt nyitott a községben, ahol kétévig egy segédje dolgozott. Három évtized múlva, 1933-ban a halasi kékfestő-családból származó Perényi János váltott Kisteleken iparigazolványt és műhelyében a 60-as évek elejéig folytatta a kékfestést.⁶

Hasonló motivációja volt két kékfestőmester keceli letelepedésének.⁷ 1926–28 között egy kiskőrösi festő települt Kecelre, mivel Kőrösön idősebb szaktársa jobban tudta értékesíteni portékáját, a keceliek öltözködési szokásai pedig jó felvevőpiacot ígértek számára. Számítása bevált, ám betegsége miatt mesterségét öt-hat év múlva földadni kényszerült. A halasi Perényi kékfestő rendszeresen eljár a forgalmas keceli vásárokra és a keceliek is gyakran fölkeresték műhelyét. Másik fia, Perényi Rezső az 50-es években előbb helyiséget bérelt, majd házat vásárolt és műhelyt rendezett be Kecelen. A község és a környékbeli lakosság vásárlásai annyi munkát adtak számára, hogy 1957–58-tól vásárokra sem kellett járnia. 1960 után kezdett ismét vásárolni, amikortól vevőköre – az idősebb asszonyok kivételével – kezdte elhagyni a festőviseletet.

Egy soltvadkerti németzabó, úriszabó 1934-ben azért települt át Kecelre, mert falujában „telített volt a szakma”, Kecelen viszont csak egy úriszabó dolgozott. Ez jelzi a két község lakóinak viseleti ízlése és polgárosultsága közötti fáziskülönbséget. Letelepedéséhez így vállalkozókészség is kellett. „Mikor idejöttünk, – említi a soltvadkerti szabó – nem tudták, hogy rendelt szabóság is van. Aztán bejöttek hozzám, először a gazdák.” Télikabátot, csizmanadrágot, legényfiúknak öltönyt rendeltek. Az úriszabóság iránti igényt tehát maga a mester keltette föl. Ez a tapasztalat Erdei Ferencnek azt a meglátását látszik igazolni, hogy a két háború között a falusi kisipar „irányítózerepet foglal el társadalmi környezetében és a szükségleteket, amiket kielégít, maga teremti meg.”⁸ Megállapítása nem érvényes valamennyi falusi kézművességre, de ennek elemzése tárgyunktól most messzire vezetne.

Egykorú feljegyzés szerint az orosházi csizmadiák a múlt században „nehéz, formátlan, azonban felette tartós csizmákat készítettek lóbőről. A szegedi csizmadiáknak kellett a 70-es évek vége felé piacaikat felkeresni – írja az újság tudósítója –, hogy az itteni maradi szellem megszűnjék. Az ő formás, tetszetős és amellettt tartós csizmáik egyszerre megnyerték az orosházi közönség tetszését.” A híradást megerősíti és kiegészíti az emlékezet: Oskó Sándor papucsos szerint az 1879. évi szegedi árvíz után több szegedi

6. JUHÁSZ Antal 1963/a. 102–105.; JUHÁSZ Antal 1963/b. 153.; DOMONKOS Ottó 1977–1978. 244.

7. JUHÁSZ Antal 1984. 675–676.

8. ERDEI Ferenc 1980. 333.

csizmadia települt Orosházára. Ugyancsak Oskó mestertől tudjuk, hogy nagyapja — aki csizmadia volt — egyik fiát Szegedre küldte papucsosságot tanulni. Bálint Sándor kutatásaiból ismert, hogy a szegedi papucsosság a csizmadia mesterségből önállósult az 1850-es évek táján. Az orosházi csizmadia — jó két évtized múlva — fölismerhette, hogy a papucsok helyben is van kereslete, és jól számított. Fia csizmadiaként kezdte és papucsos lett belőle. A 19. század végére kialakult Orosházán az önálló papucsmesterség. További tanulságot hordoz, hogy az unoka (adatszolgáltatónk) a 60-as években ezzel a táblával keltette föl vevőköre érdeklődését: „Oskó Sándor papucsmester, szegedi fazont is készít.”

A Dél-Alföldön az tapasztalható, hogy a 19. század utolsó és a 20. század első harmadában városi származású és mesterségüket ottani műhelyekben elsajátító iparosok települnek a városok piackörzeteinek közséjeibe. Ez az iparos-migráció több körülményből adódik: részint abból, hogy egyes mesterségek városon és korán polgárosodó nagyközségekben, ún. óriásfalvakban (ilyen Orosháza, a békési Mezőberény, a Duna-Tisza közén Kiskőrös is) már telítettek, részint a falusi lakosság igényeinek (öltözködési szokásainak stb.) változásából, amire az ott műhelyt alapító mesterek egzisztenciájukat építhetik, s harmadrészt abból, hogy a 19. század második felében gyorsan gyarapodó falusi, tanyai parasztság nem küldi fiait a népesség növekedésével azonos arányban mesterséget tanulni. Ismert, hogy a földtulajdonos parasztember az iparost a közelmúltig önmagánál kevesebbre tartotta, lenézte és az iparos utánpótlás, a kézműves dinasztiákon kívül, napszámos, cseléd és törpebirtokos családokból verbuválódott.

Most nézzünk a falusi, mezővárosi iparosság származási megoszlására három példát. 1881-ben Kecelen 84 iparos közül 51 (60%) volt helyi születésű, 6 halasi, 5-5 kalocsai ill. soltvadkerti, 3 kiskőrösi származású és 13 településről 1-1 mester származott be. Csaknem száz évvel később 31 iparos adatszolgáltatóm közül 18-at találtam helybelinek (58%), s a többiek zömmel környékről (Soltvadkert, Halas, Kiskőrös, Majsza, Harta) származtak. A helybeliek és a beszármazottak, a *gyűttmön*tek aránya egy évszázada alig változott. Az 1945 után várossá vált, korábban is mezővárosi nagyságrendű Orosházán 1963–64-ben 37 megkérdezett iparos közül 25 fő (67%-uk) volt helyi születésű. Kisteleken az 1970-es évek közepén megkérdezett iparosmesterek fele bizonyult helybelinek. Úgy látszik, mezővárosi jellegű és nagyságú településen az iparosmesterek nagyobb hányadát biztosítja maga az iparosodott környezet, míg falukba számottevőbb a bevándorlás. Ez még csak néhány „mélyfúrás” tapasztalata, ami az általánosításhoz korántsem elegendő.

A bemutatott példákkal azt is bizonyítani kívántam, hogy századunk első felének vásározási körzeteit és iparos-migrációját érdemes és szükséges a néprajzkutatás eszközeivel vizsgálni. A történészek 19. századi forrásanyag alapján megtették a magukét, most az etnográfusokon a sor — amíg nem késő.

IRODALOM

BÁCSKAI Vera—NAGY Lajos

1984 *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban.* Akadémiai Kiadó, Bp.

DANKÓ Imre

1963 *A gyulai vásárok.* Gyula

DOMONKOS Ottó

1977–1978 *Magyarországi kékfestőműhelyek vásári körzetei.* Arrabona 19–20. Győr, 183–256.

ERDEI Ferenc

1980 *A magyar társadalomról.* Erdi Ferenc összegyűjtött művei. Bp.

JUHÁSZ Antal

1963/a *A kisteleki kékfestőműhely.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Szeged, 101–120.

1963/b *Adatok a szegedi kékfestő mesterséghez.* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Néprajz és Nyelvtudomány VII. Szeged, 145–155.

1965 *Kismesterségek.* Orosháza néprajza. NAGY Gyula (szerk.): Orosháza, 295–343.

1969 *Orosházi subásszúcsók.* Békési Élet, IV. 2. 269–275.

1976 *Kistelek kézműipara.* JUHÁSZ Antal (szerk.): *Tanulmányok Kistelek történetéből és népeletéből.* Kistelek, 469–497.

1984 *Iparosok és paraszt kézműves specialisták.* BÁRTH János (szerk.): *Kecel története és néprajza.* Kecel, 667–693.

KISS Lajos

1956 *Vásárhelyi híres vásárok.* Szeged

1964 *A szűcsmesterség Vásárhelyen.* Vásárhelyi kistükör. Bp. 243–278.

DIE MARKTBEZIRKE UND DIE HANDWERKERMIGRATION IM SÜDLICHEN TIEFLAND (Zusammenfassung)

Vera Bácskai und Lajos Nagy haben auf der Basis der Landes- Zusammenfassung des Jahres 1828 eine ausgezeichnete Analyse der ungarischen Marktzentren und ihrer Bezirke angefertigt. Nach Meinung des Autors wäre es wünschenswert dieses „Modell“ auf einen unserer Zeit näherliegenden Zeitquerschnitt anzuwenden. Da aus späterer Zeit nicht mehr ein solches über das ganze Land Informationen gebendes Quellenmaterial wie die Zusammenfassung von 1828 zur Verfügung steht, muß die Ethnographie mit ihren Methoden — durch Rückerinnerungen — das Fehlen der schriftlichen Quellen ersetzen. Die Marktbezirke der Handwerker sind von vielen erforscht worden, aber es sind noch viele Erkundungen nötig, um das Sachgebiet gründlich zu kennen.

Der Autor stellt auf der Basis der Forschungen von Lajos Kiss, Imre Dankó, Ottó Domonkos und seiner eigenen Forschungen die Marktbezirke einiger Handwerke des südlichen Tieflandes — der Kürschner, der Färber, der Pantoffelmacher und der Wagenmacher — im 19–20. Jahrhundert vor. Der auf dem Markt verkaufende Handwerker lernte die Ansprüche des Volkes der Gegend, seinen Geschmack kennen und paßte sich dem an. Der Autor führt Beispiele an, daß der Handwerker an einem bewährten Marktplatz wo für ihn ein bedeutender Käuferkreis entstand, mit der Zeit eine Werkstatt gründete.

Im südlichen Tiefland siedelten sich im letzten Drittel des 19. und im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts in den Ortschaften des Marktbezirkes der Städte Handwerker an, die aus der Stadt stammen und sich ihr Handwerk in Werkstätten in der Stadt angeeignet haben.

Im Jahre 1881 waren in Kecel von 84 Handwerkern 51 (60%) einheimischer Geburt, die übrigen stammten aus der Umgebung. Kaum hundert Jahre später fanden wir, daß 58% der befragten Handwerker Einheimische sind. Das Verhältnis zwischen Einheimischen und Zugewanderten hat sich also in einem Jahrhundert kaum geändert. In Orosháza waren im Jahre 1963/64 67% der uns ihre Daten zur Verfügung stellenden Handwerker Einheimische, in Kistelek waren es um das Jahr 1975 die Hälfte der Handwerksmeister. Es scheint, daß in Ortschaften mit städtischer Bedeutung und Größe die industrielle Umgebung selbst den größeren Teil der Handwerker sichert, während auf den Dörfern die Zuwanderung bedeutender ist.

Antal Juhász

PIACKÖZPONTOK ÉS JELLEMZŐIK A DÉL-DUNÁNTÚLON A SZÁZADFORDULÓTÓL NAPJAINKIG TERJEDŐ IDŐSZAKBAN

NÁDASI ÉVA

E rövidre szabott keretek között a dél-dunántúli vásár- és piacközpontokról, illetve ezek jellemzőiről, változásáról, alakulásáról szeretnék beszámolni saját vizsgálataim alapján. A probléma elemzésére egy nagyobb kutatás részeként került sor. Mivel e kutatás fő szempontjait, különféle módszereit és eredményeit részben már publikáltam, illetve anyagai megjelenés alatt állnak, így ezekről nem ejtenék szót, de nem teszi ezt lehetővé a rendelkezéseimre bocsátott idő sem. Ezért, a kutatás egészével kapcsolatos bármilyen kérdésben a megjelent publikációk adnak tájékoztatást.¹

A vásározás, a kereskedelem, illetve általában az árucseré témaköre a kutatáshoz használt kérdőív anyaga, tehát az ún. lágy adatok alapján került számítógépes elemzésre.² Az adatbázisról elmondható, hogy egyrészt szubjektív, másrészt némileg esetleges, de nem jobban és nem kevésbé, mint a kérdőíves anyagok általában. Tervezem azonban a meglévő statisztikai anyag idevágó adatainak felhasználását, illetve a kétféle adatbázis összekapcsolását is.

A vizsgálat a kérdéscsoporton belüli szöveges válaszok szótárszerű összesítésével kezdődött. A falunévek öt, vagy annál több hivatkozás esetén, tehát bizonyos szelektálás után kerültek fel az előzetes listára. Így 172 település neve gyűlt össze, melyek közül azonban további 74, azaz 43% esetlegesnek bizonyult, így vizsgálatuktól el kell tekinteni.

1. a) NÁDASI Éva 1983.
b) NÁDASI Éva: A dél-dunántúli régió migrációs folyamatai a századfordulótól napjainkig terjedő időszakban. Megjelenés alatt a Népi Kultúra–Népi Társadalom c. évkönyv XVI. kötetében.
c) NÁDASI Éva: A gazdasági és a társadalmi szféra összefüggései, kapcsolatai egy elvégzett matematikai–statisztikai vizsgálat alapján. Megjelenés alatt az MTA DTI Értekezések sorozatában.
d) NÁDASI Éva 1985. 23–26.
2. A kérdőívből kiemelt megvizsgált kérdések a következők:
 1. Hol voltak a környék legfontosabb vásárai az I. világháború előtt?
 2. Hol voltak a környék legfontosabb vásárai a két világháború között?
 3. Hol voltak a II. világháború után?
 4. Hová jártak vásárolni állatokkal?
 5. Melyik vásárra hordták a mezőgazdasági terményeket?
 6. Hová jártak piacozni?
 7. Mely vásárokon vásároltak állatokat?
 8. Mely vásárokon vásároltak terményt?
 9. Hol vásároltak gazdasági felszerelést?
 10. Hová, melyik vásárra szállították az iparosok a termékeiket?

A maradék 98 falu, vagy város jelentette a kereskedelmi központokra, illetve a vásárhelyekre vonatkozóan azt az elemzési bázist, melyre a számítógépes matematikusok segítségével és közreműködésével különféle tesztelesek, csoportosítások készültek.³

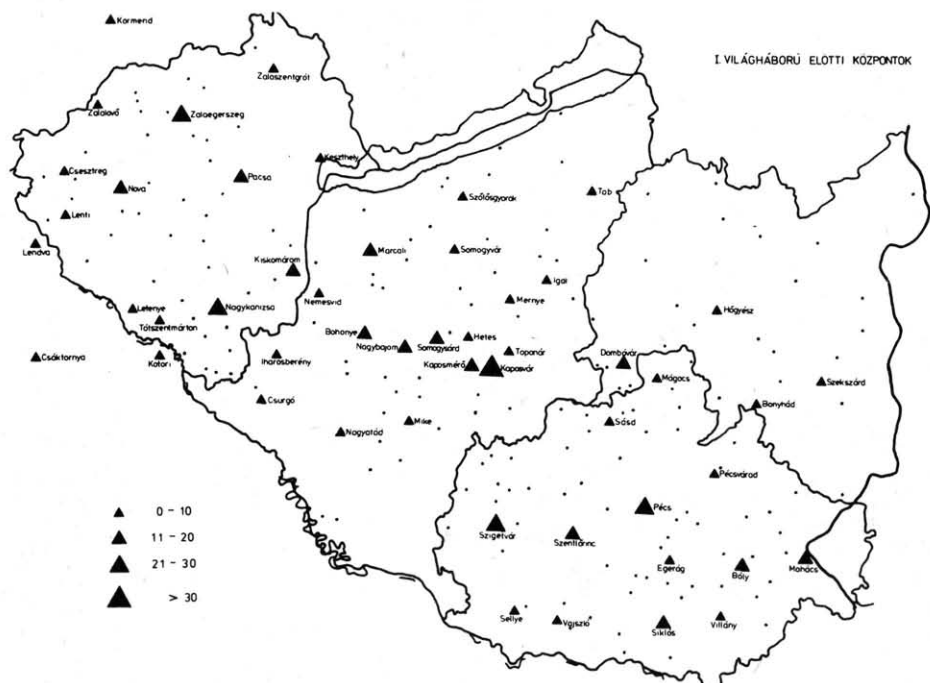
A kérdőív anyaga többféle bontásra adott lehetőséget, így a problémakör egyrészt időben, illetve árufeleségek szerint, majd az eladás és vétel szempontjából is elemzésre került. Ezenkívül megvizsgáltam azt, hogy a kutatópontok hogyan csoportosíthatók.

Az elemzés tehát többféle problémára terjed ki, így az eredmények teljes körű ismeretetéséhez egy hosszabb lélekzetű előadásra lenne szükség. A megszabott keretek között csupán a vásárhelyek, illetve a kereskedelmi központok alakulását tudom nyomon követni, így az előadás eredeti címét – némileg meglepetésszerűen – módosítanom kellett.

A vizsgált területen, az ún. dél-dunántúli régió négy megyéjében – ahogy már említettem – összesen 98 település jelentette az elemzés bázisát. De akadt néhány olyan vásárhely is, amely az említett megyék, azaz Zala, Somogy, Tolna, ill. Baranya határain kívül, sőt a mai országhatárokon túl található. (pl. Körmend, Baja, Csáktornya, Lendva, Kotori.) Ez a 98 település az egyes kérdésekre lebontva azonban csupán 39–58 központot jelentett, azaz szűkebb intervallumban mozgott, mivel az átfedések miatt elég nagy volt a kérdésenkénti szóródás. Így lehetséges az, hogy a megvizsgált viszonylag nagyszámú vásárhelynek mintegy 20%-a (21 település) bírt csupán minden korszakban és minden szempontból központi funkcióval. Vagyis ez azt jelenti, hogy az adott 21 vásárhely volt az, amely a vizsgált időszakban – a századfordulótól napjainkig terjedő intervallumban – változó módon ugyan, de folyamatosan központi szerepkört töltött be mind az eladás, mind a beszerzés szempontjából, árufeleségektől függetlenül. E 21 település, amely az *első csoportot* alkotja, a következők: Bonyhád, Csurgó, Dombóvár, Kaposvár, Keszthely, Körmend, Lenti, Letenye, Marcali, Mohács, Nagyatád, Nagykanizsa, Nova, Pacsa, Pécs, Pécsvárad, Sásd, Siklós, Szentlőrinc, Szigetvár és Zalaegerszeg.

Részen e csoporthoz kell sorolni azt a kereken egy tucat települést, melyek a második világháborút követően nagymértékben visszafejlődtek, ezért piacközponti szerepük részben beszűkült, illetve többenél meg is szűnt. Ezek: Bóly, Hőgyész, Kiskomárom (=Zalakomár), Mágocs, Mike, Nagybajom, Sellye, Szekszárd, Tótszentmárton, Vajszló, Villány, Zalalövő. A két háború közötti időszakban e települések gyakran nagyobb súllyal bírtak, mint akár a mai központok közül jó néhány, de különféle okokból lemaradtak. Az okok között szerepelhet bizonyos területek, tájak általános erodálódása következtében létrejövő leromlás (pl. Sellye, Vajszló), kitelepítés okozta változás (pl. Bóly), egyéb központok létrejötte, vagy a meglevők gyorsabb fejlődése nyomán kialakuló lemaradás (pl. Hőgyész), de tudatos településfejlesztési tevékenység is, mint pl. Nagybajom esetében, ahol egy, a második világháború előtt jóval kisebb súlyú település (Nagyatád) gyors fejlesztése megbontotta a korábbi települési pozíciókat. Természetesen itt sem csak a mesterséges tényezők hatottak. Minden esetben számított, illetve számított az adott település korábbi helyzeti energiája is, pl. Nagybajom esetében az, hogy nincs vasútja.

3. Az adat-előkészítést és a számításokat Bártfai Imre rendszerszervező matematikus és Kádár János programtervező csoportvezető végezte el a Pollach Mihály Műszaki Főiskola Számítástechnikai Intézetében, BMDP-programcsomag felhasználásával.

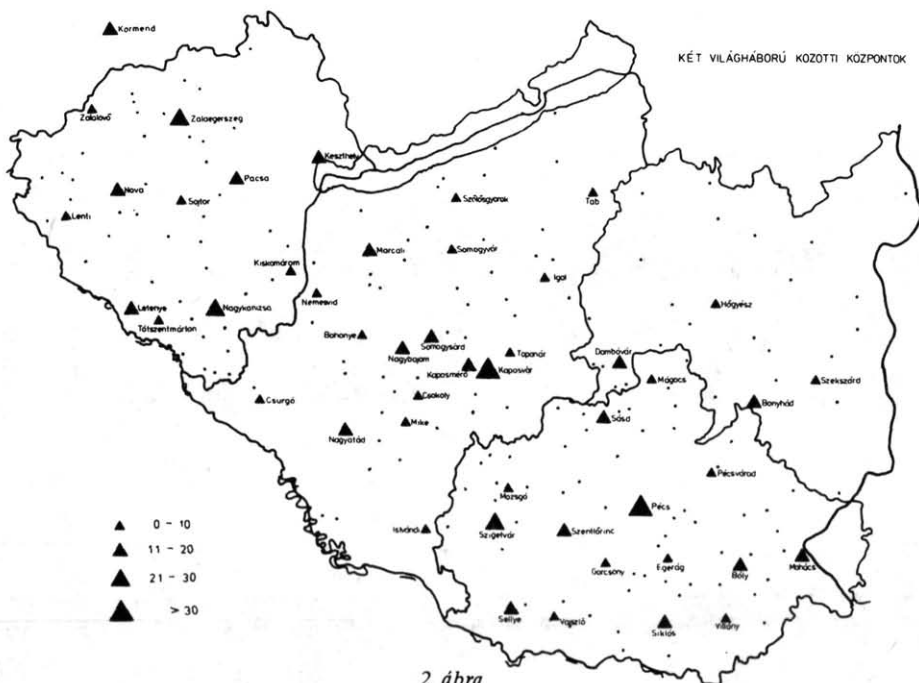

1. ábra

A *harmadik csoportot* — szám szerint a legnépesebbet, 40 tagból állót — azok a központok alkotják, amelyeknek központi szerepe időben nem folyamatos, funkciójukban is csak részleges, tehát míg egyeseké megszűnik, másoké látszólag minden előzmény nélkül hirtelen kialakul.⁴ Ez utóbbi tendencia különösen az 1945 utáni korszakban és többnyire Tolna megyében jellemző, s az adott települések a már említett helyzeti energiájukon túl, jórészt a különféle területfejlesztési programok nyomán indultak erőteljes fejlődésnek. Ezek térszervező ereje, súlya napjainkban még nem éri el az előző két csoportét, így tulajdonképpen piacközponti funkciójuk is megkérdőjelezhető, s hogy azzá válnak-e, azt majd az idő dönti el. (Lásd a 3. ill. 4. ábrát, ahol a jelek a hivatkozási gyakoriságtól függően növekvő méretükkel jelzik a települések súlyát.)

E csoporton belül némileg más a helyzete a megszűnt központoknak, különösen az elcsatolt területeken levőknek, mivel ezekről tudni lehet, hogy korábban fontos térszervező erejük volt, s központi funkciójukat a gazdaságon kívüli szférák hatása következtében veszítették el. (Pl. Lendva, Csáktornya.)

4. A *harmadik csoport* tagjai a következők: Babócsa, Baja, Balatonlelle, Barcs, Bátaszék, Böhönye, Csáktornya, Csesztreg, Csököly, Csokonyavisonta, Egerág, Gamás, Göcsöny, Hetes, Horvátország, Igal, Iharosberény, Istvádi, Kaposmérő, Kotori, Lendva, Mernye, Mozsgó, Nagydorog, Nemesvid, Páka, Paks, Pincehely, Rédcics, Simontornya, Söjtör, Somogysárd, Somogyvár, Szőlőgyörök, Tab, Tamási, Tolna, Toponár, Tornyica, Zalaszentgrót.

2. ábra

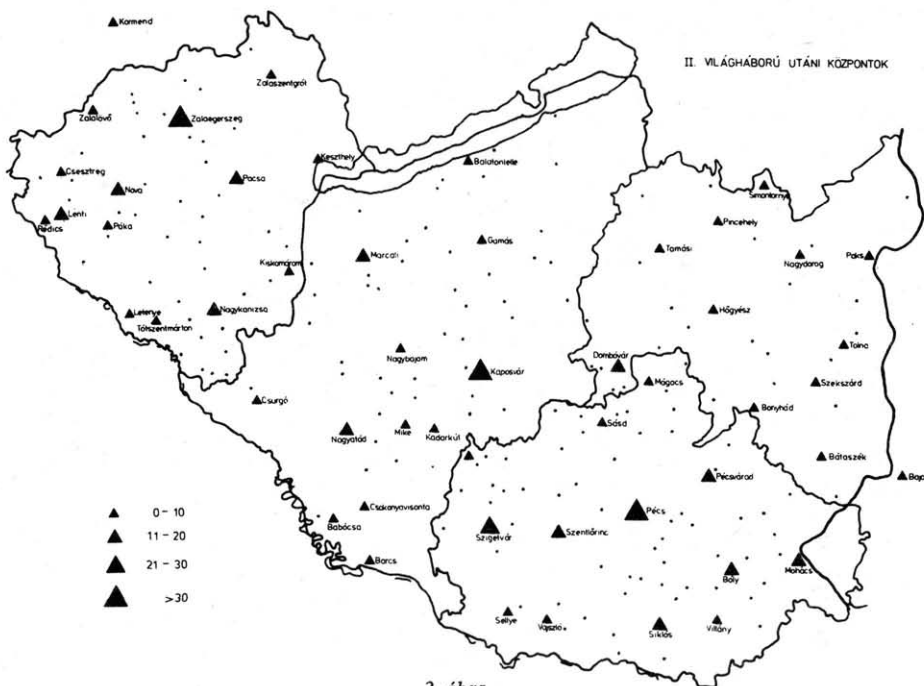
A *negyedik*, egyben utolsó csoportot az a maradék 25 település alkotja, melyeket részleges központnak sem lehet tekinteni, csupán speciális funkciókat ellátó, alkalmankénti vásároshelyeknek, illetve részben ipari termékek, gazdasági felszerelések beszerzőhelyeinek.⁵ Ezek súlyukat, térszervező erejüket tekintve egyaránt jelentéktelenek, így a további elemzésből elhagyhatók.

Ha az első három csoport tagjait összesítem, akkor 73 település az, amellyel számolni kell, vagyis a többszörösen megrögzött 98 tagú bázisnak pedig 74%-ával, az előzetes 172 tagú listának pedig csak 42%-ával.

Röviden összegezve a mondottakat, a 98 vásároshelynek mintegy 21,5%-a bír folyamatos és domináns, ill. átfogó piacközponti funkcióval, 12,2%-a visszafejlődő, erodálódó központi funkcióval, 40,8%-a időben nem folyamatos és csak részleges központi funkcióval, 25,5%-a pedig pusztán speciális, illetve kiegészítő funkciót lát el.

A dominancia, illetve a térszervező erő szerinti csoportosítás után nézzük meg a példa kedvéért a gravitációs térképen (5. ábra) a két világháború közötti körzeteket,

5. A *negyedik csoport* tagjai: Balatonboglár, Berzence, Búcsúszentlászló, Budapest, Döbrököz, Egyházasköz, Felsőmocsolád, Felsőseged, Godisa, Harkány, Kadarkút, Karád, Komló, Köröshegy, Mezőkomár, Nagykönyi, Siófok, Somogyuszil, Szakcs, Szászvár, Szentgyörgyvölgy, Újpetre, Vásárosbéc, Zalaszentiván. A 25. név egy földrajzi fogalom, a Balatonpart, ami többnyire a Balaton dk-i részét jelenti.

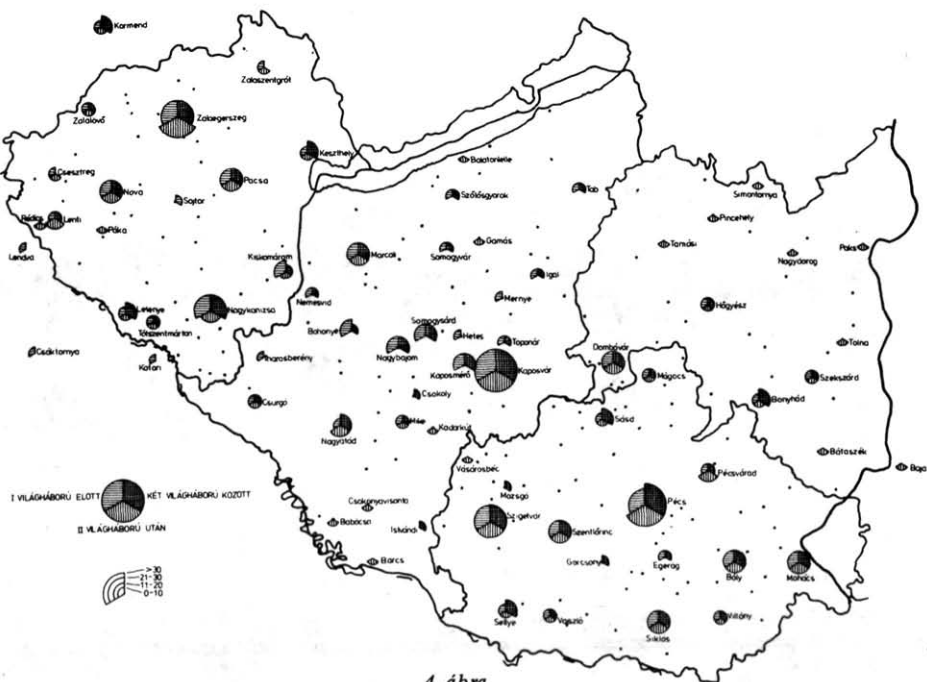

3. ábra

amelyek szemléletesen bizonyítják, hogy a központok által létrehozott terek több átfedéssel egymásba fonódnak. Ez egyéb időszakokban sincs másképp, sőt a központok szaporodásával még bonyolódik a kép, pedig a kutatás „csak” 20%-os mintával dolgozott, tehát nem folyamatos teret fedett le.”⁶ Ezek alapján elképzelhető, hogy egy községsoros vizsgálatnál milyen nehéz lenne kizárólagos körzeteket lehatárolni. De miért említem mind ezt, mikor azt állítottam, hogy idő híján nem térek ki a körzetek problémájára? Pusztán azért, mert az eddigi anyag alapján úgy tűnik, hogy nem igazolható a Bácskai Vera–Nagy Lajos-féle ún. tiszta körzet létezése.⁷ Még a folyamatos és domináns központok közelében levő falvak sem csak az adott centrummal tartanak fenn kapcsolatot, hát még a távolabbiak! A vizsgálat alapján a 3–4 vásároshellyel fenntartott kapcsolat általános, de az ennél több sem ritkaság. Ezért valószínűsíthető, hogy az ún. tiszta körzetek kimutatása a felhasznált adatbázis hiányosságaiból adódott.

6. A megvizsgált 181 kutatópont az ún. dél-dunántúli régióban található, ebből Baranyában 61, Tolnában 23, Somogyban 49, Zalában pedig 48 falu, mivel figyelni kellett a megyénként eltérő sűrűségű településhálózatra. Ez a szám megközelítőleg 20%-os mintát jelent a régióban és megyénként egyaránt, bár némi eltolódás így is észrevehető Baranya megye javára, ill. Zala megye rovására. Ez azonban 4–5 falut jelent csupán, ami a feldolgozott bázis 2,5–3%-át teszi ki.

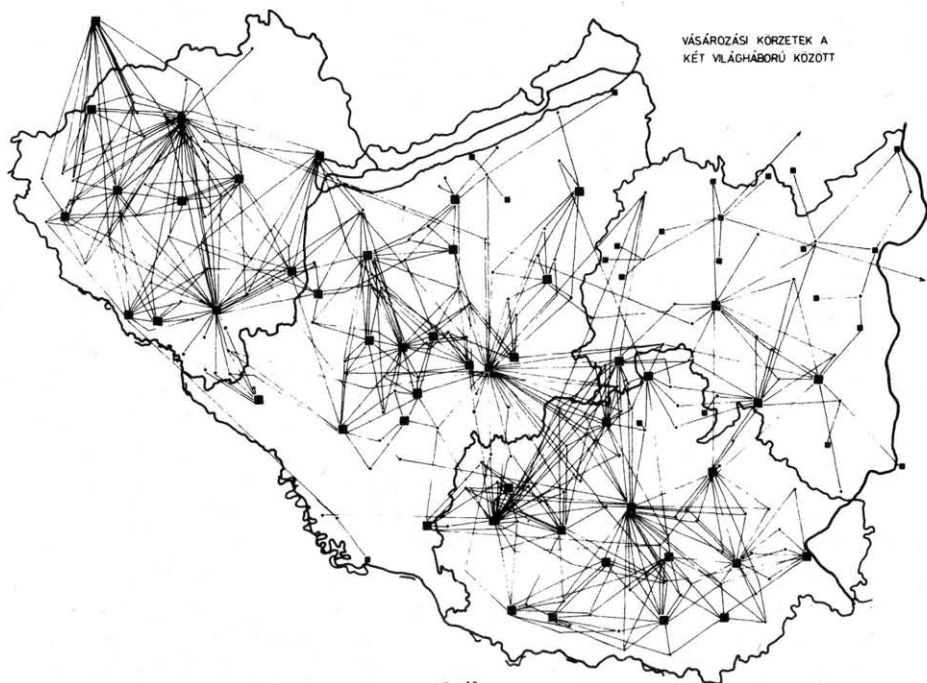
7. BÁCSKAI Vera–NAGY Lajos 1978.

4. ábra

Részen e kérdéshez kapcsolódik az adott *piacközpontok területi elhelyezkedésének* problémája is. (1., 2. és 3. ábra) A térképekről rögtön szembetűnik egyrészt az, hogy a központok elosztása nem egyenletes, másrészt az, hogy a vizsgált időszakokban az átstrukturálódás folyamatos. Az *eloszlás szempontjából* Baranya megye van a legjobb helyzetben, öt követően pedig Zala. Somogy megye ÉK-i és DK-i csücske nincs lefedve, Tolna megyében pedig a század 20-as, 30-as éveiben is mindössze csak négy központ található. Ezzel kapcsolatos változás csak a második világháború után következett be, nagyrészt tudatos beavatkozások nyomán, a már említett területfejlesztési politika következtében. Más kérdés az, hogy ezek a települések jelentőségükben egyelőre nem vethetők össze a korábbiakban keletkezett domináns központokkal, mivel fejlődésük nemrégiben s részben szervesen indult meg.

A három időszakot együttesen ábrázoló térképen (4. ábra) jól követhető az átstrukturálódás s látható az is, hogy az egyes megyék központjainak térszervező ereje mennyire eltérő, amiből arra lehet következtetni, hogy a négy megye területe nem tekinthető egységes régióknak. A körökkel jelzett arányok érzékeltetik az egyes vásároshelyek időben változó súlyát, ezek a jelek azonban néha megtévesztőek. A finom változásokat ugyanis nem lehetett jelölni velük, de néha még a nagyobb mértékűeket sem, ha azok a kategória határán belül zajlottak le. Pl. hiába esett vissza 1945 után Hőgyész vagy Mike potenciálja közel 40%-kal, ha a változás semmilyen kategóriahatárt nem lépett át. Ez esetben ugyanis minden időszakban ugyanakkora körrel kellett jelölni a központot. A folyamatok pontos

5. ábra

követésére minden egyes centrumra elkészített grafikon, valamint ezek egymásra vetítése lenne alkalmas, azonban a központok számát ismerve, rá kell jönnünk, hogy ez a módszer sokkal kevésbé lenne szemléletes.

Elemzésre alkalmas információt tartalmaz a központok számának már említett kérdésenkénti változása, szóródása is. A három megvizsgált időszakban ezek a számok pl. nem mutatnak nagy eltérést (az I. világháború előtt 51 vásároshely, a két világháború között 48, a II. világháború után pedig 52), de mint láhattuk, a felszín mögött folyamatos és jelentős átstrukturálódás zajlott le. Többet tudunk meg, ha ehhez az adathoz hozzákapcsoljuk a 181 kutatópont adott kérdésre vonatkozó összes hivatkozási gyakoriságát, illetve az ebből számított százalékos értékeket. Ez az első világháború előtt ez 16,2%, a két világháború között 18%, 1945 után pedig 11,9%, ami arra enged következtetni, hogy *a kereskedelmi tevékenység, illetve az ezzel kapcsolatos migráció a két világháború között volt a legélénkebb, s a második világháború után a legalacsonyabb*, mivel ekkor a század eleji szint alá esett vissza. Ennek oka kezdetben a második világháború utáni általános gazdasági leromlás, később pedig a tsz-ek megszervezése volt, mivel ezt követően egyrészt a gazdálkodási kedv és a termelékenység visszaesett, másrészt a beszolgáltatások miatt piaci kapcsolatok amúgy is erősen lecsökkentek.

Ha *áruajták* szerint vizsgáljuk meg a központok jellemzőit, azt látjuk, hogy az *állatforgalom* mind a központok számát és szerkezetét, mind a hivatkozási gyakoriság

százalékos arányát tekintve egyenletesebb tendenciát mutat. Az eladás és a vétel szempontjából a körzetek nemigen térnek el egymástól, bár az is megfigyelhető, hogy vásárlás esetén az átlagos távolságon és a szokásos helyeken túlra is elmentek, különösen tenyész állatokért. Az eladásnál a hivatkozási gyakoriság 13,1%, vásárlásnál 13,3%, tehát elenyésző (0,2%-os) különbség mutatkozik. A forgalom volumene tehát mindkét esetben ugyanaz, ami arra utal, hogy piacorientált állattenyésztés nem folyt, ill. ha igen, az nem e szférákban jelentkezett.

Egészen más a kép a *gabonaneműekkel* kapcsolatban. Egyrészt kissé nagyobb körzetben adtak el, mint ahol vásároltak (a központok száma eladásnál 45, ill. vételnél 39), ill. az is megfigyelhető, hogy gyakrabban adtak, mint ahogy vettek. Ezt bizonyítja a százalékos mutató aránya is, amely eladásnál 5,5, vásárlásnál 4,6% volt. A különbség nem jelentős, de jellemzi azt a paraszti magatartást, amely a gabonafélékből önellátásra törekszik. Még nyilvánvalóbb ez a tény akkor, ha ezeket az adatokat az állatok forgalmával vetjük össze. Az állatok eladása ugyanis 2,4-szer, vásárlása pedig 2,9-szer volt gyakoribb mint a gabonaneműeké. Az állatkereskedelemnek tehát mind a volumene, mind a jelentősége jóval nagyobb volt. Ez a tény arra is következtetni enged, hogy az állattartó ágazat termelékenyebb volt a szántóföldi növénytermesztésnél.

Viszonylag magas, 8% volt a *gazdasági felszerelések forgalmának* aránya. A beszerzési körzet ebből a szempontból a legtágabb, illetve szám szerint a legnépesebb. Ennél a kérdésnél minden egyebet megelőzve 58 település neve került fel a listára. Természetesnek találok, hogy a szóródás itt a legnagyobb, mivel a vásároshelyeken kívül egyéb urbánus települések is szóba jöhettek és jöttek beszerzési hely gyanánt. A hagyományos eszközök mellett a modernebb szerszámokat, munkaeszközöket ugyanis egyre kevésbé lehetett vásárokon megvenni, többnyire szaküzletekben, vasboltokban kellett beszerezni.

Külön vizsgáltam a *kézműipari termékek forgalmát*, amely meglepően alacsony, 4,6%-os volt, tehát a gabonaneműekkel egy szinten mozgott. Ebből három dologra lehet következtetni: 1. a tradicionális gazdálkodásban e téren is önellátásra rendezkedtek be, de itt nem családonként, hanem falvanként, esetleg kisebb térségenként, vagyis az iparosok egy-egy szűkebb terület ellátására termeltek; 2. ha esetleg nagyobb körzetben dogoztak, akkor a forgalom nem vásárokon bonyolódott le, hanem direkt rendeléssel-szállítással, ez azonban körülményessége miatt kevésbé lehetett gyakori; 3. az adott terület ellátásán, illetve a rendeléseken felül piacra keveset termeltek, másképp a százalékos mutatónak magasabb értéket kellett volna felvennie.

A *napi termékekkel* (pl. tojás, tejtermék, gyümölcs, baromfi stb.) *sem igen piacoztak*, mert a gyakorisági százalék ennél a kérdésnél is csak 4,9, a vártnál alacsonyabb volt. Ez újra csak azt bizonyítja, hogy a paraszti gazdaságok zöme nem termelt felesleget, tehát nem volt piacorientált. Ami piacra került többnyire az sem felesleg volt, hanem a pénzhez jutás kényszerének egyik eszköze. Gyakorlatilag csak az állatforgalomból lehet tényleges keresletre, illetve kínálatra következtetni. A nagyobb volumen azonban inkább csak az állatok paraszti gazdálkodásban való jelentőségét, súlyát bizonyítja, mintsem a felesleg termelésének tényét.

Az eddig mondottakból, az áruforgalom jellegéből, volumenéből tehát kézenfekvő az a konklúzió, hogy az Andrásfalvy Bertalan által leírt táji munkamegosztás inkább

csupán esetleges, mintsem általános lehetett, ha pedig általános, akkor volumenét tekintve mindenképpen kisebb jelentőségű volt, mint ahogy ő állítja.⁸ Vagyis azok a kereskedelmi kapcsolatformák, amelyek tradicionális viszonyok között alacsony százalékot képviselnek, semmiképpen sem tekinthetők közgazdasági értelemben vett rendszeres piaci kapcsolatoknak, különösen, mivel a kényszerelem – a megélhetés kényszere – jelentős szerepet játszott kialakulásukban, fennmaradásukban. Továbbá, ha ezek tényleg piaci kapcsolatok lettek volna, az egyéni érdekeltség és a konkurencia létrejötte viszonylag hamar szétbomlasztotta volna az adott tradicionális közösségeket, ez pedig nem történt meg.

Összegezve az elmondottakat, a vizsgálatból tehát kiderült:

- a) hogy a központok és ezzel együtt a körzetek dinamikus átstrukturálódása a vizsgált időszakokban folyamatos volt;
- b) hogy a vásárhelyeknek mintegy 21%-a bírt hosszú távon keresztül központi funkcióval;
- c) hogy ún. tiszta körzeteket nem voltak lehatárolhatók;
- d) illetve, hogy az áruforgalom szempontjából az állatkereskedelem volt a legjelentősebb tényező, egyéb téren a piaci kapcsolatok esetlegesnek bizonyultak, alig haladták meg az önellátás szintjét.

Természetesen ezeket a konklúziókat az adatbázis említett korlátai miatt lehet vitatni, de akkor tulajdonképpen minden néprajzi kutatás, illetve minden lágy adattal dolgozó társadalomtudományi kutatás eredménye megkérdőjelezhető.

IRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan

1978 A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata. *Ethnographia*. 231–241.

BÁCSKAI Vera–NAGY Lajos

1978 Piackörzetek a XIX. század elején. *Ethnographia*. 217–230.

DANKÓ Imre

1977 A dunántúli népi árucseré nemzeti viszonyai a XVIII–XIX. sz. fordulóján.

PAB–VEAB Értesítő. 242–244. p.

FÖLDES László

1974 Hagyományos gazdálkodás és életszerűség. *Világosság*. 1–9.

FÖLDES László

1974 Csereformák a hagyományos társadalmakban. *Világosság*. 483–493.

FÖLDES László

1976 Árucseré és piac a hagyományos társadalmakban. *Világosság*. 343–351.

KÓS Károly

1972 Az árucseré néprajza. In: *Népélet és néphagyomány*. Bukarest. 9–51.

NÁDASI Éva

1983 Falu és csoporttípusok. MTA DTI kutatási eredményei 1981–1985. Kutatási zárótanulmány Pécs. 1–82.

**DIE MARKTZENTREN IN SÜD-TRANSDANUBIEN
UND IHRE CHARAKTERISTIKEN IM ZEITRAUM
VON DER JAHRHUNDERTWENDE BIS IN UNSERE TAGE
(Auszug)**

Der Autor berichtet über die Markt- und Jahrmarktszentren von Süd-Transdanubien, bzw. über deren Charakteristiken, Veränderungen und über die hauptsächlichen Tendenzen ihrer Entstehung. Die Analysierung des Problems fand als Teil einer grösseren Forschung statt, bzw. im Zuge der Aufarbeitung der sogenannten „weichen Daten“ mit dem Rechner. Die Untersuchung begann mit der Wörterbuchartigen Zusammenschreibung der in Text gefassten Antworten, dann mit einer gewissen Selektierung. So kam eine aus 172 Ortschaften bestehende Liste zustande, bei der vom Gesichtspunkt des Marktes bzw. des Handels her sich 43% als zufällig erwiesen. Die endgültige analytische Basis bedeuteten 98 Dörfer, für die in verschiedenen Zeitquerschnitten Rechner-Gruppierungen, sogenannte Cluster-Analysen angefertigt wurden.

Auf der Basis der Untersuchungen stellte sich heraus:

- a) dass sich die Zentren und damit auch die Bereiche im untersuchten Zeitraum kontinuierlich umstrukturierten;
- b) dass lediglich 21% der Märkte über einen langen Zeitraum hinweg seine zentrale Funktion erfüllte;
- c) das sogenannte „reine Bereiche“ nicht festzustellen und einzugrenzen waren;
- d) bzw., dass vom Gesichtspunkt des Warenverkehrs her gesehen der Tierhandel der bedeutendste Faktor war, auf anderen Gebieten zeigten sich die Markt-Kontakte als zufällig und überschritten kaum das Niveau der Selbstversorgung.

Éva Nádasi

VÁNDORKERESKEDELEM A MEZŐFÖLDÖN

LUKÁCS LÁSZLÓ

A Kárpát-medence vándoralakjainak árukat, kultúrjavakat közvetítő szerepét GUNDA Béla hangsúlyozta A magyar népi műveltség kelet-európai helyzete című tanulmányában: „A gazdasági életforma különbsége miatt az elmúlt századokban a Kárpát-medence népei között igen élénk volt a közlekedés, az érintkezés. Szlovák, ruszin, román, horvát vándoralakok jelennek meg a magyar népterületen, hogy ott munkájuk, háziipari készítményeik révén megélhetést találjanak. Jönnek a ruszin, szlovák aratók és faárusok. A híres árvai lenből férfiak, nők szövik a vásznat és hordják szét a kárpáti medencébe. A múlt századból ismerünk kaszás, vajas, sajtos, ablakos, szentképes, drótos, viaszkos, kosaras, gereblyés, fazekas, tilinkós, miskároló, zsindelyes, lókupec és juhkereskedő szlovákokat”.¹ GUNDA Béla egyik legújabb tanulmányában azokat a vándoralakokat, vándorárusokat mutatta be, akik a két világháború közötti időszakban a mezőföldi Kismarton- és Szentlászló-pusztát felkeresték.²

A vándoralakok, vándorárusok feltűnése szorosan kapcsolódik a területi, táji munkamegosztás kialakulásához: elsősorban a területi, táji munkamegosztás rendszerében előállított termékeket, árukat közvetítik, cserélik. Előadásomban egy néprajzi értelemben vett nagytáj, Kelet-Dunántúl vándoralakjaival, vándorkereskedelmével foglalkozom. ANDRÁSFALVY Bertalan szerint a néprajzi értelemben vett nagytáj földrajzi, ökológiai különbözőségeket foglal egységbe.³ Kelet-Dunántúl területén e földrajzi különbözőségeket a Dunántúli-középhegység és a tőle délre elterülő alföldi jellegű Mezőföld képviselik.

Az ökológiai viszonyoktól függően egyes települések földművelése egy-egy növényfajra szakosodhatott. E községek lakói nagy mennyiségű terméküket közelebbi vagy távolabbi piacokra, sok esetben távoli helységekre szerezve értékesítették, vagy vidéki kereskedők, vevők jöttek hozzájuk az áruért. Területünkön számos település szakosodott egy-egy növény termesztésére. Közülük elsősorban a zirci, balinkai krumpli, a balinkai,

1. GUNDA Béla 1949. 15. — A vándoralakokkal kapcsolatos kutatások az utóbbi években Szlovákiában is megélénkültek. Ezt a zsolnai várban látható drótos kiállítás mellett a túróci olejkárokról, sáfrányosokról, valamint a drótosokról megjelent könyvek is jelzik: HROZIENČIK, Jozef 1981; FERKO, Vladimír 1985.

2. GUNDA Béla 1983. 7–18.

3. ANDRÁSFALVY Bertalan 1978. 85–90.; ANDRÁSFALVY Bertalan 1978. 240–241; ANDRÁSFALVY Bertalan 1980. 39–58.

fehérvárcsurgói, csóri káposzta, a nagyvelegi, magyaralmási, perkátai torma, a székesfehérvári zöldségek, saláta, zeller, a pákozdi paradicsom, az abai, cecei paprika, az alapi, faddi dohány érdemel említést.⁴ A híressé vált székesfehérvári zöldségfeléket, elsősorban zellert és salátát a nyugati külváros, Palotaváros Sárrétre dülő-kertjeiben termesztették. Gazdag zöldségtermésük miatt *Aranykerteknek* is hívták ezeket a kerteket. A nagy mennyiségű zöldséget a székesfehérvári, várpalotai, veszprémi piacokra hordták, a múlt század végén még került belőle Budapest piacaira is.⁵

Balinkán és Fehérvárcsurgón a Gaja-patak menti, Csóron a sárréti földeken édes, vékony levelű, nem eres káposztát termeltek. Ősszel a móri, székesfehérvári, várpalotai piacokon árulták. Budapestről, Győrből kereskedők jöttek, akik vagonként szállították a káposztát. A két világháború közötti időszakban csak Fehérvárcsurgóról évente 80–100 vagon káposztát szállítottak Budapestre. Kocsival hordták a káposztát a bicskeiek, akadt köztük olyan káposztával kereskedő gazda, aki nyolcszor-tízszer is fordult. Maguk a termelők is elszekereztek a Vértes, Velencei-, Budai-hegység és a Mezőföld falvaiba, pusztáira, ahol jóhírű terményük mindig gyorsan vevőkre talált. 1934-ben a velencei Dömötör-napi vásáran 124 csóri káposztás kocsit számoltak meg. Aki a vásáron nem tudta eladni káposztáját az elvitte a közeli pusztákra, ahol a cselédek pénzért vagy kukoricáért megvették. Kápolnásnékre, Martonvásárra, Érdre, Nagytéténybe, Százholombattára, Ercsibe is elvitték a csóri káposztát. E távolabbi helységekbe már előző nap elindultak. Mindig a Velencei-tó északi partján, a sukorói beszálló vendéglőben éjszakáztak. A kocsmárosnak visszafelé jövet, a káposzta árából fizettek.⁶ Keresett volt mindhárom községben a káposztamag is, budapesti, székesfehérvári, zalaegerszegi kertészek, kereskedők vásárolták fel, s a termelők a fehérvári piacon is árusították.

Hasonló szakosodást látunk a nagytáj egyes vidékein a szőlő- és gyümölcsstermesztésben is. Bortermelésben elsősorban a Keleti-Bakony, Vértes, Velencei-, Budai-hegység, Váli-völgy és a Duna menti dombvonulat területe tűnt ki, de a házi szükségletre a Mezőföld falvaiban is elegendő bor termelt. A Mezőföld török alatti bortermelését jól jellemzi az a Seregélyesen fennmaradt történeti hagyomány, amely szerint Seregélyest sem a simontornyai törökök sem a várpalotai magyar legények soha nem tudták kirabolni, mert ha megjelentek a községben, az itt termelt finom borral mindig leittatták őket. FÉNYES Elek a XIX. század közepén a csókai, móri, kincsesi, isztiméri, váli, diódsi, érdi, velencei, nadapi, tordasi, sósküti és zámosi borokat tartotta a legjelesebbeknek. A hegyvidékeken elsősorban fehér, a Duna menti dombos településein (Érd, Ercsi, Adony, Rácalmás, Dunapentele, Dunaföldvár, Paks) a múlt században még vörös bort termeltek. Ekkor a Keleti-Bakonyban, Vértesben és a Mezőföld egy részén termelt fehér bort a komáromi, pozsonyi és nagyszombati kereskedők egységesen móri bor elnevezés alatt hozták forgalomba a Felföldön.⁷ A Velencei-, Budai-hegységben, a Váli-völgyben és a Mezőföld Duna menti

4. VADAS Ferenc 1984. 265–322.

5. GELENCSÉR József 1980. 28–35.; GELENCSÉR József 1982. 40–42.; WEKERLE Sándor 1896. 552.

6. KISARI Sándorné 1983. 93–94.

7. FÉNYES Elek 1847, 36.

dombsorán termelt fehér és vörös bort elsősorban budai és pesti borkereskedők, kocsmárosok vásárolták fel. Gyurón minden évben nagy eseményszámba ment a borszállítás napja. A budai, pesti vendéglősök az első fejtés után nagy mennyiségű bort vettek meg a faluban, amit a szőlősgazdák egyszerre, egy meghatározott napon kocsikon szállítottak a fővárosba. Ez alkalommal mindig hoztak valami ajándékot az asszonyoknak, gyerekeknek is.⁸ A XIX. század második felében a móri borvidék (Mór, Pusztavám, Csókakő, Csákerény, Söréd) küzdötte fel magát önálló minőségi borvidékeink közé. Az I. világháború végéig Németországból, Csehországból, főként Ausztriából jöttek ide a borkereskedők. A Monarchia korában Bécsben külön móri borozó volt.⁹ Egyedül Mórról a múlt századi filoxeravérszt megelőző időszakban évenként 50 000 hl-t meghaladó bort vittek ki.¹⁰ Az osztrák borkereskedők gyakran transzport hordókat is rendeltek a móri kádároknál.¹¹ A bortermelő községekben a borkereskedelmet szervező, bonyolító *alkuszok, cenzárok, ügynökök, és fuvarosok* rétege alakult ki.

Gyümölcsstermesztéssel elsősorban a Keleti-Bakony, a Vértes és a Velencei-hegység területén foglalkoztak. A Keleti-Bakonyban, főként Dudar, Bakonycsernye környékén gyümölcsösöket találunk, a többi területen a gyümölcsfákat a szőlőkbe köztesként ültették. A gróf Zichy Ferenc által 1775-ben kiadott urbáriumban már szó van a bakonycsernyeiek gyümölcsöskertjeiről. 1797-ben a bakonycsernyei jobbágyság a határban 600 négyszögöl szilvást kaptak, amely a fák alatt termő széna miatt egyúttal elsőosztályú rétnek is számított.¹² A gyümölcsstermelő községek lakói a közeli piacokra vitték árujukat. Így a két világháború közötti időszakban a csókakőiek rendszeresen megjelentek gyümölcsükkel a székesfehérvári piacon. A kocsival rendelkezők a távolabbi falvakból is gyakran keresték fel ezeket a helységeket, s egy egész kocsi rakomány gyümölcsöt szállítottak haza. TÁNCSICS említette, hogy apjának nagyigmándi (Komárom m.) ismerőse a Keleti-Bakonyban Dudaron vagy Csesznekben vásárolt egy kocsit almát.¹³ A zámolyiak (Fejér m.) Dudarra szilváért, Csókakőre körtéért jártak. A sárkeresztesiek Dudar környékéről almát, körtét, szilvát hoztak. Egy kocsit szilvából a lekvárfőzésre és aszalásra felhasznált mennyiségen felül a falu és a környező puszták lakói részére is jutott. A Velencei-hegység déli részén, a sukorói szőlőhegyekben már május elején beérett a cseresznye, amit az asszonyok kis csomókba kötve vittek a környék, elsősorban Székesfehérvár piacaira. GUNDA Béla említett tanulmányából tudjuk, hogy a Martonvásár melletti Kismarton és Szentlászló-pusztákon gyakran megjelentek a gyümölcsáruló szekerek, akik a Velencei-hegység falvaiból (Sukoró, Velence, Nadap, Pázmánd) hozták a cseresznyét, meggyet, barackot, almát, körtét, szilvát, szőlőt. A dinnyeárúsok Gárdonyból, Kápolnásnyékről, Ráckevéről, Kiskunlacházáról érkeztek a pusztákra. A paprikaárús egy ráckevei szerb férfi volt.¹⁴

8. FÉNYES Elek 1847, 38.; BOGÁR János 1978. 38.

9. HAMBACH, Vendel 1981. 70–71.

10. WEKERLE Sándor 1896. 558–559.

11. SCHINDELE Ildikó 1978. 36.

12. HEICZINGER János 1974. 76, 171.

13. TÁNCSICS Mihály 1978. 15.

14. GUNDA Béla 1983. 9.

Érintették a nagytáj területét a Győr, Sopron, Bécs felé tartó somogyi, baranyai, szlávóniai disznókereskedők is. Alakjukat néprajzi szempontból is figyelemre méltó módon rajzolta meg BABAY Kálmán Balaton-melléki történetek című könyvében: „A zákányi disznó-hajcsárok arról voltak híresek, hogy piros szegélyű, durmógombos puruszkájuk belső zsebéből elsőszóra ki tudtak volna fizetni egy ezer holdas gentryt. Alsó-Baranya és Bácska tele volt ily hajcsár-tözsérrel, kik kezdtek egy kocza-süldőn s végeztek emeletes házzal Győrben, Sopronban vagy Bécsben. A bácskai *birkások*tól összeszedtek 1–2000 darab sügét s terelték fölfelé; utjuk mentén mindegyik falu végén hatalmas „hizlaló”-k voltak berendezve, hol egy-egy rövid napra megállottak etetni. Kanizsától fel, a Mezőföldön keresztül Veszprémig, majd onnét Győrön, Sopronon át Bécsnek 100 és 100 ily hizlaló volt felállítva, hova a rengeteg fókát behajtották... A nyár elején így megindított falka útközben annyira felhízott, hogy az Erzsébet-napi soproni vagy a Katalini győri vásárra teljesen elkészülve érkeztek meg; a mi itt megmaradt, azzal tovább mentek Bécsnek, ott bizonyosan akadt gazdája”. A Mezőföld területén az egyik *hizlaló* a balatonkenesei csárdánál volt.¹⁵

Nagy területek vásárait keresték fel a marhakereskedelemmel foglalkozó parasztok (*csiszárok*) is. A Székesfehérvár környéki falvak marhakereskedői a Bakonyból vagy a Duna–Tisza közéről hoztak tinókat és gyengébb minőségű marhákat. Ezeket jó takarmányon *kiüditették*, majd magasabb áron adták tovább a székesfehérvári, badajki, móri, kisbéri, lovasberényi, csákvári, seregélyesi, sárosdi vásárokon. A sárkeresztesiek a marhákat Bakonycsernyén (Fejér m.) Kisbéren, Nagyigmádon (Komárom m.) Zircen, Veszprémbe, Nagyvázsonyban, Tótvázsonyban, Somlóvásárhelyen, Kertán (Veszprém m.) vásárolták. Fehérvárcsurgóról Tökölre, Taksonyra, Nagykőrösre (Pest m.), Dunapatajra, Kalocsára (Bács-Kiskun m.) jártak tinókért és marhákért. Marhakereskedelemmel általában a szegénységből feltörekvő, már néhány hold földdel rendelkező parasztok foglalkoztak. Néha az adófizetés a jobb gazdákat is rákényszerítette. A sárkeresztesi vállalkozó szellemű kisparasztok a Keleti-Bakonyból, elsősorban Balinkáról, Bakonycsernyéről, Csetényből libákat, malacokat hoztak. Szeptemberben összevásárolták a sovány libákat, a kocsijuk alja és a kocsioldalak fölé rakott ketrecek megteltek velük. Sárkeresztesen megfürösztötték őket a patakban, jól megettették őket, az ólban tiszta szalmát raktak alájuk. Másnap a székesfehérvári piacon mint tömni való libákat haszonnal eladták őket. Szilveszter előtt a pecsenyemalacokat vásárolták fel, majd a fehérvári piacon nyereséggel túladtak rajtuk.¹⁶

Az állatkereskedelem kapcsán a nagytáj vásáraitól is meg kell emlékeznünk. Annál is inkább, mivel a vásárok nem csupán az anyagi javak, hanem a hírek, szellemi termékek (kalendáriumok, ponyvanyomtatványok), ismeretek, műveltségi elemek kicserélésének is fő helyei voltak.¹⁷ A tájak közötti munkamegosztást jól tükrözték, s vonzották magukhoz a különböző vándoralakokat is. A vásárok kommunikációs alkalomjellegét bizonyítja, hogy a nagyobb városokban katonáskodó legények az országos vásárookra mindig

15. BABAY Kálmán 1892. 89–91.

16. GELENCSEI József 1986.

17. DANKÓ Imre 1977. 375.

kimentek, számítva arra, hogy ott földjeikkel, rokonaikkal találkozhatnak. Országos vásárok idején az iskolákban tanítási szünet volt, a gyerekek is mentek a sokadalomba.

A nagytáj fő vásárhelyei Székesfehérvár és Veszprém voltak. Székesfehérvár évi öt országos vására valóban országos, szerdai és szombati hetivásárai nagytáji jelentőségűnek számítottak. Elsősorban a ló- és marhavásár, de a gabona- és kirakodóvásár is említést érdemel. WEKERLE Sándor XIX. század végi leírásában így mutatta be a fehérvári vásárt: „A méntelepen kívül híres vásárai is nevezetes góczpontjává teszik Székes-Fejérvárt ló-tenyésztésünknek. A fehérvári országos vásárok az e nembeli sokadalmak legnagyobbjai közé tartoznak. A vásár egészen átalakítja a város képét. A kocsiknak végtelen sora sűrű egymásutánban tölti meg az utcákat, úgy hogy az utca egyik feléről a másikra alig lehet átmenni. Szébbnél szebb fogatok robogása, gyönyörűbbnél gyönyörűbb lovak szökdelése teszi ezt a végtelen kocsisort érdekessé. A fehérvári lóvásár nemcsak a legnagyobbak közé tartozik, hanem az oda piacra vitt lovak jelessége által is kiválik. A bel- és külföldi vevőknek egész serege tódul ide, mert bizton tudja, hogy itt nem egy megye, hanem a lótenyésztés terén előhaladt egész nagy országrész lovaiban válogathat. A lóvásárokkal egyidejűleg tartott marhavásárok is igen élénkek. Ezek sem helyi jellegűek, hanem a helyi és megyebeli tenyésztést és szükségletet nagyban meghaladó fontosságúak. Főleg magyarfajta marhákat, különösen ökröket sokat hajtanak ide az Alföldről, sőt Erdélyből is. Igen élénk szokott lenni az áruvásár is. Alkalommal szolgál ez Székes-Fejérvár jó hírnevű iparosainak, hogy legalább a vásárokon ne csak a helyi és megyebeli szükségletek kielégítésére szorítkozzanak, hanem, hogy áruikat eladhassák olyanoknak is a kik távolabb vidékről, más megyéből látogatják az egész Dunán túl híres tavaszi és őszi fehérvári vásárokat.”¹⁸ A fehérvári lóvásárt PETŐFI Sándor is megénekelte. Gyors a madár, gyors a szélvész ... című, 1845-ben keletkezett költeményében írta a fehérvári vásárra menő alföldi betyárról:

Ma ökelme csikót szerez
Kecskeméten,
Szentmártonnál aznap át is
Megy a réven.

Holnap a csikót eladja
Fehérváron,
Eladja, még újat is lop
E vásáron.

Tudjuk, hogy a Monarchia korában Ausztria, Olaszország és Törökország állandó lószorozó bizottságot tartott a székesfehérvári lóvásárokból.¹⁹ A marhavásárokról elsősorban Bécsbe került a vágómarha. Ennek egy része a Duna–Tisza közéről származott. Az 1890-es években a Kiskunságban több olyan gazda volt, aki a fehérvári nyári vásárra

18. WEKERLE Sándor 1896. 552–553.

19. VÉRTES József 1939. 179.

70–80 borjút is felhajtott.²⁰ A hetivásárok a gabona, fa, valamint a táji munkamegosztás rendszerében előállított termékek szempontjából voltak fontosak. A múlt század közepén: „a gabonát sok puszta egyenesen hajóra rakják, némelyek pedig Veszprémbe, Fejérvárra, vagy Budára viszik tengelyen”.²¹ Tűzifával és más faáruval a Bakony és a Vértes falvaiból érkeztek a hetivásárba. Tejtermékekkel a székesfehérvár-felsővárosiak, a sárkeresztesiek, úrhidaiak, egy helyi jellegű áruval, a sült *liba*- és *kacsafertály*val a felsővárosiak és az úrhidaiak jelentkeztek.²² Kapható volt a heti vásárokbán a táji munkamegosztás rendszerében előállított valamennyi áru a cecei paprikától a csákvári cserépedényig.

Veszprémbe évente négy országos vásárt rendeztek. FÉNYES szerint: „sokkal fontosabb ezeknél pénteken tartott hetivására gabonára nézve; úgy hogy a veszprémi gabonapiac az elsők közé tartozik hazánkban”.²³ Korábban Richard BRIGHT a bécsi kongresszus idején Magyarországon járt angol orvos és geológus útleírásában is megemlékezett a veszprémi hetivásárokról: „Veszprém bor- és gabonapiaca jelentékeny, talán forgalmasabb, mint a székesfehérvári...”.²⁴ A vasútvonalak megépüléséig hét vármegye hordta Veszprémbe gabonáját eladni.²⁵ A gabonában szegény Bakony területének ellátásán túl a veszprémi gabonapiacnak közvetítő szerepe is volt Győr illetve Graz felé. A vasútvonalak kiépülése után Veszprém kereskedelmi szerepét részben már központok (Nagykanizsa, Tapolca) vették át. JANKÓ János feljegyzéséből tudjuk, hogy a Mezőföld északnyugati részén a balatonfőkajári nép a századfordulón heti vásárra inkább Veszprémbe, országos vásárra azonban főleg Fehérvárra járt.²⁶

A többi mezőföldi vásárra (pl. Paks, Dunaföldvár, Adony, Sárosp, Seregélyes) is hoztak át a Duna–Tisza közéről állatokat. A közlekedésben, szállításban, állathajtásban nagy szerepük volt az ún. marhahajtási utaknak és a réveknek. A vizsgált nagytáj törzsterületét képező Fejér megyében 1889-ben az alispán 35 marhahajtási útvonalat jelölt ki. Közülük országos viszonylatban a nagytáj északi részét Bicskénél érintő Budapest–Bécs útvonal a legfontosabb (*Mészárosok útja*).

Nagytáji szempontból a Budapestről Székesfehérvárra, innen a Bakonyon át Veszprémbe, a Balaton északi partján Keszthelyre, Tapolcára, déli partján Nagykanizsára, a Bakony és a Vértes közötti Móri-völgyben Győrbe, Komáromba, Székesfehérvárról dél felé a Mezőföldön keresztül a dunai révekhez, később a dunaföldvári hídhoz vezető utak voltak a legjelentősebbek. A Mezőföld és a Duna–Tisza köze kapcsolatát hét rév szolgált. Százhalombatta–Tököl, Ercsi–Szigetújfalu, Adony–Lórév, Baracs–Dunaegyháza, Dunaföldvár–Révbérmajor (Solt), Paks–Zádor-pusztá, Paks–Dunaszentbenedek között. Utóbbi két rév történetét BÁRTH János dolgozta fel úttörő tanulmányában.²⁷ A vásárok

20. TÁLASI István 1936. 204.

21. FÉNYES Elek 1847. 38.

22. GELENCSEI József 1983. 243–248.

23. FÉNYES Elek 1851. IV. 297.

24. BRIGHT, Richard 1970. 85.

25. ILA Bálint–KOVACSICS József 1964. 398.

26. JANKÓ János: Vásárokról adatok. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest Lelt. sz.: EA. 1573.

27. BÁRTH János 1978. 97–142.

vonzották magukhoz a különböző vándoralakokat is. A székesfehérvári vásárokon az I. világháború előtt még láthatók voltak a felföldi szlovák *drótosok*, *ablakosok*, *olejkárok*. Bosszniából érkezett *bosnyákok* nyakba akasztott tálcájukról mindenféle apró portékát árultak a bicskától a bajuszpedrőig. A piactéri Ponty vendéglő előtt fogadhatták fel a gazdák a bosnyák *herélőket*, *miskárlókat*. Megjelentek a vásárban a román *medvetáncolatok* és a cigányok különféle csoportjai is.²⁸ Székesfehérvár szabad királyi város 1786-os vámtarifája szerint: „Az Tzitromosok és Gyotsos Totthok terhelt vagy üres Lovaitul” 2 krajcár vámpénz szedendő.²⁹ Székesfehérvár 1712-ben alakult Kereskedelmi Társulatának tagjai örökös harcban álltak a Gottscheeből érkezett házaló vándorkereskedőkkel, kucséberekkel, felföldi gyalocsosokkal. Már III. Károlytól nyert kiváltságlevelükben kimondatták, hogy a vándorkereskedők csak az országos vásárokon árulhatnak. Azt hangsúlyozták, hogy a gottscheiek csak citrommal házalhatnak. 1802-ben küldöttségük jelentette a városi tanácsnál, hogy a citrommal kereskedő kucséber (pomorum citri quaestores vulgo kutseber) minden tilalom ellenére más cikkeket is árusítanak. 1806-ban újra panaszkodtak: „miután a citrom árulók, Gyotsos Tótok, és más hasonló árusok a N. Magtusnak tilalma ellen szabadon árulni merészelnék”.³⁰ A társulati kereskedők hiába tiltakoztak, a vándorárusok bejárták az egész nagytáj területét. Emlékük néhol még a földrajzi neveken is megőrződött. A Székesfehérvár melletti Zámoly község földrajzi neveinek számbavétele során az elöljáróság 1864-ben a *Csipketemető* nevű határrészről ezt írta PESTY Frigyesnek: „hajdan erdő volt, most szántó; — itt régebben egy csipkét áruló tót vagy horvát eltemettetett.”³¹ Székesfehérváron a csipkével házaló szlovák alakja megjelent a múlt századi lakodalmi rigmusban is.³² Tréfás versében a vőfély így szólt a menyasszonyhoz:

Házad előtt ha tót jár,
Majd úgy hajt mint a tatár:
Végy csipkét, egyebet,
Tudja menkü mit többet . . .

Szlovákok nem csupán vándorárusként, hanem tutajosként is érkeztek területünkre. Felföldi szlovák tutajosok a Vágon, Garamon majd a Dunán Adonyig usztatták le a fátlan Mezőföldre az építkezésekhez szükséges fenyőfát, deszkát, lécet, faszindelyt. A tutajozásról levéltári adataink vannak, azt a népi emlékeket is őrzi. Székesfehérváron a Rákóczi szabadságharc idején a serfőző-ház romos állapotba került. Újjáépítéséhez a fát Budán vásárolták, Adonyig a Dunán usztatták le, onnan kocsikkal szállították Székesfehérvárra.³³ Ugyancsak Székesfehérváron 1823-ban a vihar megrongálta a görögkeleti temp-

28. LUKÁCS István 1981. 38–39.

29. MOENICH Károly 1916. 131.

30. VÉRTES József 1910. 88–91; VÉRTES József 1938. 134.

31. PESTY Frigyes 1977. 302.

32. SZEKERES Mihály 1860.

33. KÁLLAY István 1971. 57.

lom tetőzetét. Az egyházközségi ülésen megbízást adtak a gondnoknak, hogy az áccsal menjen el Komáromba vagy Dunavecserre és ott vegyék meg a tetőzethez szükséges fát, majd a Dunán úsztassák le Adonyig.³⁴ A polgári iskola, templom és községháza építésekor, 1872-ben a község megbízottai Révkomáromba mentek, ahol egyet megvásároltak a Vágon leúsztatott tutajok (*deszka- és gerendatalpak*) közül. Tutajost fogadtak, és a saját emberüket is felültették a tutajra, amelyet Adonyig úsztattak le. Innen 67 kocsival szállították a faanyagot Székesfehérváron keresztül Polgárdiba. A megvásárolt tutaj 28 fenyő-rönkből, 300 szál deszkából, 100 szál lécből és 60 ezer faszindelyből állt. Ezt a nagy mennyiségű faanyagot nem használták fel teljesen a középületek építéséhez, a felesleges fát a falubeliek megvásárolták. Bélei János tabajdi bognármester (sz. 1899) nagyapja, aki faragó specialista volt, házépítés előtt Trecsénbe ment fát venni. A fából tutajt készítettek és az eladóval együtt lejöttek vele a Vágon és a Dunán Ercsiig. Ercsiből kocsival szállították a fát Tabajdra.³⁵ Területünk északi része Komáromhoz közel fekszik, ezért ide közvetlenül Komáromból szállították az épületfát. A móri Lamberg-uradalom krónikájában olvasható: „Az 1755. év júliusában fejeződött be a móri magtár építése, ami egy évig tartott, mivel éppen 1754 júliusában vásárolták meg hozzá az épületfát Komáromban.”³⁶

A Keleti-Bakony házi faipara a Mezőföld ellátását is szolgálta. Termékeikkel (favilla, fagereblye, falapát, járom, keréktalp, kaszanyél, talicska, ródli, szán, kocsioldal, fakanál, nyírágseprű, véka, kosár, méhkas) készítőik az itteni vásárokon is megjelentek, vagy szekerezve árusították azokat. Dudaron és a Vértesben Gánton hízóknak számára összeállítható tölgyfa disznóól, *hidas* is készült. Ezt is a vásárokon értékesítették. A gántiak, zámoilyiak és móriak nagy mennyiségű tűzfát hordtak a székesfehérvári heti piacra a Vértes erdeiből. Ezt kocsiszám vagy *csillénként* árulták. A *csille* 25–40 db apróra vágott, zsúpkötéssel összekötött facsomó. Kőkenyveszöből készített tövisboronát a magyaralmásiak árultak a székesfehérvári vásárbán.³⁷

A Keleti-Bakony erdeiben előállított faszénnel a bakonycernyei, borzavári, bakonyszentlászlói, cseszneki, dudari, fenyőfői faluzó *szenesek* jelentek meg a Mezőföldön. Mésszel a várpalotai *meszesek* járták a vidéket. Mezőföldi útjaikat a Lepsény és Enying közötti földút *Meszes-út* elnevezése is jelzi. Kővel is a középhegység látta el a Mezőföldet, bár a területet elsősorban a sárépítkezés jellemezte. A Velencei-tó jegén is szállítottak követ a Velencei-hegységből: a Velencei-tó „télen midőn bé fagy, a' mi többnyire minden esztendőben megesik, a' túlsó parti lakosok igen nagy könnyebbséggel hordják rajta a' Velentzei, Sukorói és Pákozdi köveket, mellyekkel ők magos rónaságokon szükölködnek.”³⁸ A Velencei-hegységben a múlt században malomköveket is vágtak.³⁹

UGRIK Aliz Oroszlány monográfiájában jól jellemezte az erdei munkákkal, fuvarozással, alföldi idénymunkával foglalkozó község lakóinak életmódját: „A lakosság élet-

34. JAKŠIČ, Ivan 1957. 58.

35. A polgári református egyházközség irattára. Gondnoki számadások 1843-tól.

36. SEIDEL, Ignaz 1898, 10.

37. GELENCSEI József 1978. 18.

38. BOLDOGRÉTI VIG László 1817. 79.

39. KÁROLY János 1896. 9.

módja, foglalkozása terén nagyjából az 1940-es évekig nincs lényeges változás. Fényes Elek 1860-ból is azt írja az oroszlányiakról, hogy szén-, mészégetéssel, fuvarozással foglalkoznak. 'Ezek miatt gazdaságaikat elhanyagolván lovaik nagyon elcsigázottak.' Bizony a fuvarozás, mint jobb kereseti forrás, még a XX. század első felében is főfoglalkozás marad az élelmes oroszlányiaknak. Nemcsak fát, szenet, de edényt is fuvaroznak a meszesek. Egészen Komáromig, Hatvanig eljutnak, sőt még a Duna északi partjára is, s hangos „Meszet vegyenek” kiáltással ajánlják portékájukat. Már éjfélről hangos az utca a kocsi-zörgéstől. Egy kis szalonna, kenyér, hagyma az útravalójuk. Mennek, amíg el nem cserélték a portékát gabonára. Egy mérő mészárt egy mérő gabona járt. Ha kedvező alku adódott, a gabonát tovább cserélték edényért, ezért-azért, s csak az utoljára cserélt gabonát hozták haza. Sokszor egész nyáron át oda voltak. Jártak csapatostul az Alföldre is aratni, nyomtatni lóval. 1780 óta a zsemlyei (vértessomlói) bányából is fuvaroztak szenet az Alföldre.”⁴⁰

Befejezésül a csak alkalmi képárlással foglalkozó *vendelek*ről és a *bosnyákok*ról szeretnék szólni. Valódi vándoralakoknak a Mezőföldön pusztáról pusztára járó, a családból kiszakadt, rendszeres munkát nem folytató, lelkileg sérült férfiak, a *vendelek* számítottak. ILLYÉS Gyula *vándollóknak* nevezte őket a Puszták népében.⁴¹ GUNDA Béla tanulmányából tudjuk, hogy a *vendelek* Kismartonban és Szentlászló-pusztán is feltűntek, valami ősi ösztön hajtotta őket pusztáról-pusztára.⁴² Sárosdon Gyimesi Károly (sz. 1924) az Aba melletti Kajtor-pusztá birtokosának fia beszélt arról, hogy a *vendelek* festményekkel házaltak: „A legszegényebb koldusi sorban élők voltak. Úri vagányok is akadtak köztük, akik Csekonics bárót játszották. Képeket árultak, olajfestményeket, festőktől vették át és házaltak vele. Komoly szellemi képességük volt, a viccek tárháza volt a fejükben. Kóklereknek is nevezték őket. Rendesen voltak felöltözve, volt akin csokornyakkendő is volt, csikos öltönyben és pepitában. Némelyiknél esernyő vagy gombos sétatálcá is volt. Utóbbit az ujjai között pörgette, ez nagyon tetszett a pusztai gyerekeknek. Mesélni jól tudtak, például Toldiról, kívülről tudták Arany János szövegét, volt olyan vendel aki a modorával leszerelte az egész családot, rögtön meg is ebéltették. 5–20 pengőért adtak egy vászonra festett képet. Még gyűrött ruhában is elegánsan hatottak. Az ököristállóban éltek, 35–45 év körüliek voltak. Ittak, elzüllöttek, egyik kocsmából keveredtek a másikba, elvesztették teljesen az akaratukat.”⁴³

A *bosnyák* árusokkal a közelmúltban több alkalommal foglalkozott néprajzkutató-sunk.⁴⁴ Szerb-horvát anyanyelvű *bosnyákok*, *babkárosok*, a mezőföldi falvakban, pusztákon is kínálták portékájukat.⁴⁵ Az 1909-ben megjelent, ma már néprajzi szempontból is figyelmet érdemlő Rendőri Lexikon szerint magyarországi megjelenésük korábbi Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációjánál: „A közönségesen bosnyáknak nevezett házalók leg-

40. UGRÍK Aliz: Oroszlány monográfiája. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest. Lelt. sz.: 13 630.

41. ILLYÉS Gyula 1936. 215–216.

42. GUNDA Béla 1983. 14–15.

43. A mezőföldi *vendelek*ről részletesebben: LUKÁCS László 1983. 188–189.

44. DANKÓ Imre 1981. 81–88.; DANKÓ Imre 1982. 105–110.

45. GUNDA Béla 1983. 11.

nagyobb részben azonban nem bosnyákok, hanem Fiume és környékbeli tengerparti lakosok, kiknek az 1855. évi december hó 31-én kelt parancs kivételes kedvezményt biztosított; a házalási szabályzat 17. §. f. pontjában felsorolt árukra nézve ezek tehát házalási könyvük láttamozása mellett a jelzett cikkeket házalási engedélyük alapján akár házról-házra járva, akár a főváros utcáin szabadon árusíthatják. A tapasztalat szerint azonban sem ezen kivételes házalási engedéllyel bíró tengerparti lakosok, sem a valódi bosnyákok a tulajdonképpeni házalással nem foglalkoznak, hanem csak az utcai árusítást űzik és pedig nem a kedvezményezett cikkeket, hanem szipkák, kések, botok, papucsok s különféle norinbergi árukkal, ebbeli foglalkozásuk tehát nem a házalás, hanem az úgynevezett mozgó iparüzés fagalma alá tartozik . . .⁴⁶ A Fiume és környékbeli tengerparti lakosok 1855-ben osztriga, faolaj és különféle déligyümölcsök árusítására kaptak kivételes házalási engedélyt.

A Mezőföld pusztáit még az 1930-as években is járta egy fakezű *bosnyák*, aki az első világháborúban a Borojevics-hadseregcsoporthoz volt rohamutász. 1917-ben az olasz fronton Asiagonál vesztette el a fél karját, amikor a bosnyák hadtest katonái éjszaka, puská nélkül, csupán bosnyák görbe késekkel támadtak az ellenségre. Az I. világháború után hadirokkantként kapott árusítási engedélyt. Bőrköténye előtt nagy ládikából bicskát, halbicskát, bugylibicskát, tükröt, fésűt, kefét, szappant, borotvát, cipőfűzőt, cipőpasztát, tűzkövet, meggyfaszipkát, pipát, cigarettát kínált vevőinek. Ládikája sarkában kis képeskönyvek voltak színes rajzokkal. Egykori vásárlói ma is emlékeznek vicces kedvére, emlegetik, hogy fél kézzel milyen gyorsan csavarta a cigarettát. Úgy tudják, hogy valahol a Mezőföld déli részén telepedett meg.

IRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan

1977 A településszerkezet és a táji munkamegosztás (a baranyai Hegyhát példája). Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője, A Dunántúl településtörténete II/1. 85–90. Pécs

1978 A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata. Ethnographia LXXXIX. 231–243.

1980 Néprajzi csoport, kistáj és régió. Népi Kultúra Népi Társadalom XI–XII. 39–58.

BABAY Kálmán

1892 Balaton-melléki történetek. Veszprém

BÁRTH János

1978 A dunai átkelés és révjog bérbeadásának néhány kérdése. Cumania VI. 97–142. Kecskemét

BOGÁR János

1978 Népszokások Gyurón. Néprajzi Pályamunkák Fejér megyéből I. 37–52. Székesfehérvár

BOLDOGRÉTI VIG László

1817 Velentzei Tó Székes Fehérvármegyében. Tudományos Gyűjtemény I. 77–81.

BRIGHT Richard

1970 Utazásai a Dunántúlon 1815. Veszprém

46. RÉDEY Miklós–LAKY Imre 1909. 122.

DANKÓ Imre

- 1977 Opuscula Ethnographica. Debrecen
1981 Wandernde Händler aus Bosnien. Műveltség és Hagyomány XII. 81–88. Debrecen
1982 A bosnyák. Múzeum Kurír 40. 105–110. Debrecen

FERKO Vladimir

- 1985 Svetom, moje, svetom . . . Slovenski drotari doma i vo svete. Bratislava

FÉNYES Elek

- 1847 Magyarország leírása. Pest
1951 Magyarország geographiai szótára. Pest

GELENCSÉR József

- 1978 A tövisborona készítése és használata Sárkeresztes községben. Néprajzi Pályamunkák Fejér megyéből I. 12–18. Székesfehérvár
1980 Adalékok Székesfehérvár–Palotaváros néprajzához. Fejér megyei Szemle 1980/2. 21–50. Székesfehérvár
1982 Palotavárosi kertészkedés. Palotavárosi Írások 40–42. Székesfehérvár.
1983 Tejfeldolgozás, tejtermékfogyasztás Sárkeresztesen. Alba Regia XX. 243–248. Székesfehérvár
1986 A sárkeresztesiek szerepe a táji munkamegosztásban. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei XVIII. Veszprém (sajtó alatt)

GUNDA Béla

- 1949 A magyar népi műveltség keleteurópai helyzete. Néprajzi Tanulmányok. I. 3–19. Budapest
1983 Vándorok a pusztán. Fejér megyei Szemle 1983/1. 7–18. Székesfehérvár

HAMBUCH Vendel

- 1981 Der Weinbau von Pusztavám. Budapest

HEGYI Imre

- 1978 A népi erdőkiélés történeti formái. Az Északkeleti-Bakony erdőgazdálkodása az utolsó kétszáz évben. Budapest

HEICZINGER János

- 1973 Bakonycsérnye múltja a telepítéstől 1848-ig. Bakonycsérnye

HROZIENČIK Jozef

- 1981 Turčianski olejári a šafranici. Bratislava

ILA Bálint–KOVACSICS József

- 1964 Veszprém megye helytörténeti lexikona. Veszprém

ILLYÉS Gyula

- 1936 Puszták népe. Budapest

JAKŠIĆ Ivan

- 1962 Srbi u Stolnom Beogradu. Novi Sad

KÁROLY János

- 1896 Fejér vármegye története I. Székesfehérvár

KISARI Sándorné

- 1983 A népi gazdálkodás ünnepei, szokásai Csórón. Fejér megyei Szemle 1983/1. 79–94. Székesfehérvár

LUKÁCS István

- 1981 A székesfehérvári Palotai-városrész. Székesfehérvár

LUKÁCS László

- 1983 Vándoralakok, vándormunkások és a területi munkamegosztás Kelet-Dunántúlon. Alba Regia XX. 185–199. Székesfehérvár

PESTY Frigyes

- 1977 Helységnévtár. Fejér megye. Fejér megyei Történeti Évkönyv XI. 161–305. Székesfehérvár

- RÉDEY Miklós–LAKY Imre**
1909 Rendőri Lexikon. Budapest
- SCHINDELE Ildikó**
1978 A móri kádárok élete és munkája. Néprajzi Pályamunkák Fejér megyéből I. 24–37. Székesfehérvár
- SEIDEL Ignaz**
1898 Chronologische Erzählung der Ereignisse und Begebenheiten in der Herrschaft Csókakő-Moor im Stulweißenburger Comitatus in Ungarn. Steyr
- SZEKERES Mihály**
1860 Fejér megyei táj- és népismertetés. Győri Közlöny, 63.
- TÁLASI István**
1936 A Kiskunság népi állattartása. Budapest
- TÁNCSICS Mihály**
1978 Életpályám. Budapest
- VADAS Ferenc**
1984 Faddi dohány. A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. XII. 265–322.
- VÉRTES József**
1910 Kétszáz esztendő. A székesfehérvári Kereskedelmi Társulat története az 1712. év óta. Székesfehérvár
1938 Székesfehérvár szab. kir. város kereskedelmének története. Székesfehérvár és Fejérvár-megye ipara és kereskedelme Szent István évében. 99–187. Székesfehérvár
- WEKERLE Sándor**
1896 Fejér megye. Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képen XXIII. 528–576. Budapest

DER WANDERHANDEL AUF DEM MEZŐFÖLD-GEBIET (Auszug)

Das Erscheinen der Wandergestalten, Wanderhändler ist mit der regionalen Arbeitsteilung eng verbunden: Sie vermitteln und tauschen vor allem die Kulturgüter, die in einem System der regionalen, landschaftlichen Arbeitsteilung erzeugt wurden. Eine Großlandschaft im volkskundlichen Sinn faßt geographische, ökologische Unterschiede in einer Einheit zusammen. In Ost-Transdanubien werden diese geographischen Unterschiede durch das Transdanubische Mittelgebirge und dem weiter südlich liegende Flachland, genannt Mezőföld, repräsentiert.

Je nach den ökologischen Verhältnissen konnte sich der Ackerbau der verschiedenen Siedlungen auf eine oder die andere Pflanzengattung spezialisieren. Eine süße, dünnblättrige und nicht geaderte Kohlsorte wurde in Balinka, Fehérvárcsurgó und Csór gezüchtet und auf den Märkten von Mór, Székesfehérvár und Várpalota verkauft. Die Kohlzüchter fuhren ihre Ware in die Dörfer des Schildgebirges, der Velencer und Ofner Berge sowie des Mezőföld-Gebietes und fanden auch immer ihre Abnehmer. Im 19. Jahrhundert brachten die Weinhändler aus Komorn, Preßburg und Tyrnau die Weißweine aus dem östlichen Bakonyer Wald, dem Schildgebirge und einem Teil des Mezőföld-Gebietes unter dem Namen Mórer Wein in Umlauf. Die Weiß- und Rotweine aus den Velencer und Ofner Bergen, dem Váler Tal und dem Hügelland an der Donau kauften die Weinhändler und Gastwirte aus Ofen und Pest auf. Nach Mór kamen die Weinhändler aus

Deutschland, Böhmen und Österreich. Unter der Monarchie gab es in Wien eine eigene Mórer Weinstube. Allein aus Mór wurde im 19. Jahrhundert jährlich eine Weinmenge über 50 000 hl ausgeführt. Die Dorfbewohner der Großlandschaft trugen das Obst zu den Märkten der umliegenden Ortschaften. So erschienen in der Zwischenkriegszeit die verschiedenen Obstsorten aus Csókakő regelmäßig auf dem Markt von Székesfehérvár. Aus entlegenen Dörfern kamen oft die Käufer mit Wagen in diese Dörfer und fuhren das Obst nach Hause.

Im Bereich der Viehzucht war die Schäferei mit den meisten Wanderungen verbunden. Auch die im Viehhandel tätigen Bauern suchten die Märkte umfangreicher Gebiete auf. Die Viehhändler der Dörfer aus der Gegend von Székesfehérvár brachten Jungvieh oder Rinder minderer Qualität aus dem Bakonyer Wald oder den Gebieten östlich der Donau. Diese wurden aufgefüttert und sodann für höhere Preise auf den Märkten von Székesfehérvár, Bodajk, Mór, Kisbér, Lovasberény, Csákvár, Seregélyes und Sárospatak verkauft wurden.

Die wichtigsten Marktorte der Großlandschaft waren Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) und Veszprém. Die fünf Jahrmärkte von Székesfehérvár waren tatsächlich von landesweiter Bedeutung, während die Wochenmärkte an Mittwoch und Samstag innerhalb der Großlandschaft hervorragten. Erwähnenswert sind vor allem die Pferde und Krammärkte. In Veszprém fanden jährlich vier Jahrmärkte statt. Der Wochenmarkt am Freitag war in bezug auf Getreide viel wichtiger. Die Märkte zogen auch die verschiedenen Wandergestalten heran. Auf den Märkten von Székesfehérvár waren vor dem ersten Weltkrieg die aus Oberungarn kommenden slowakischen Drahtbinder, Glaser, und Ölhändler zu sehen, aus Bosnien kamen Wanderhändler, auf ihrem Tablett, das sie über den Hals gehängt trugen, stand allerlei Kram, vom Taschenmesser bis zur Bartwichse, zum Angebot. Vor dem Gasthof zum Karpfen am Marktplatz konnten die Bauern die bosniakischen Verschneider und Gelter anwerben. Rumänische Bärenführer und verschiedene Zigeunergruppen traten ebenfalls in Erscheinung. Die Mitglieder der 1712 gegründeten Handelsvereinigung von Székesfehérvár waren in ständigen Streit mit den Wanderkrämeren aus Gottschee und den nordungarischen Leinwarenhändlern. Slowaken kamen nicht nur als Wanderhändler, sondern auch als Flösser in das hier erörterte Gebiet. Aus Oberungarn brachten sie auf der Waag und der Donau bis Adony Bauholz, Bretter, Latten und Holzschindeln in das unbewaldete Mezőföld-Gebiet.

Wandernde Kohlenbrenner aus Bakonycsérnye, Borzavár, Bakonyzentlászó, Csesznek, Dudar und Fenyőfő brachten die in den Wäldern des östlichen Bakonyer Waldes gebrannte Holzkohle ins Mezőföld-Gebiet. Kalkbrenner aus Várpalota fuhren mit ihrer Ware durch das Land. Auch Bausteine wurden aus dem Transdanubischen Mittelgebirge ins Mezőföld-Gebiet befördert, obschon hier die Lehmbauten vorherrschten.

Die hier geschilderten Wandergestalten haben in der Tat durch die Verbreitung althergebrachter und das Kennenlernen neuer Kulturelemente in der Erhaltung bzw. Gestaltung der Volkskultur eine bedeutungsvolle Rolle gespielt.

László Lukács

AZ ÜVEGHUTÁK FELVEVŐ PIACA A 18–19. SZÁZADBAN

VERES LÁSZLÓ

A 18. század elejére alakult ki a magyarországi üvegipar jórészt a 19. század végéig változatlanul nevezhető hálózata, amelyet a manufaktúráis technológia jellemzett. Az üveghuták szorosan körbefogták Magyarország területét. Kihasználva a természetföldrajzi adottságokat, főként a hegyvidékeken helyezkedtek el, s igen sajátos módon a faze-kasközpontok konkurenciáját kiiktatva az így keletkezett *tároló- és ivóedényekkel* ellátatlan területek meghódítását tűzték célul. A korabeli statisztikai és geográfiai munkák szerzői meglepően nagy számú üveggéscső központról adnak tájékoztatást. *Korabinszky* leírása szerint 1711–1786 között 32 üveghuta működött Magyarország területén. Vagyis 32 üveggéscső-központ létezett. Ugyanis *Korabinszky* sem számolt az időnként új, fában gazdag területekre átköltöző üvegcsővel, csupán az éppen üzemelő műhelyeket vette számba.

A legjelentősebb üveggyártó központ Erdélyben működött. A Bethlen által a porumbákai uradalomban letelepített olasz üvegesek alig egy évtizedes tevékenysége elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a környék román és magyar falvainak jobbágyságai elsajátítsák az üveggéscső készítés alapvető ismereteit. A fejedelemszónok kománai és porumbákai uradalmában újból és újból beindított üveggéscső készítést román és magyar jobbágyságból lett üvegesek végeztek. Erre utalnak a hutamunkások neveit tartalmazó összeírások, a román *Glesar* vagy *Glisár* (Glajár=üveges) családnév, és a magyaroknál az *Üveges* vezetéknevek. A román és a magyar üvegesek azonban csak ritkán váltak hutásmesterekké, hutabérletké. Ez a szerep ugyanúgy, mint az ország más részeiben, Erdélyben is a tőkeerős cseh–morva, német és alkalmanként lengyel származásúaknak jutott. A népi üvegeket készítő erdélyi üveggéscső központok közül az *Olt menti*, a székelyföldi és a szorosan vett Erdély határain kívül a *száldobágyi* és a *máramarosiak* voltak a legjelentősebbek. (Az *Olt menti* huták közül a fogaraszöldi Porumbákon működő üzemekben kikísérletezett és a közhasználatban is elterjedt üvegformák, üvegtípusok döntően meghatározták az erdélyi üveggéscső útját, így az *ejteles üveggéscső*, a *bugyogós korsók*, az *ugorka sózni való üvegek* és a *kotyogós üvegek*.)

A székelyföldi hutákban a zalánpatai üzem kivételével főként háztartási célokat szolgáló öblösüvegeket, palackokat készítettek. Közülük a sepsibükkszádi huta emelkedett ki, amelyet 1750-ben létesítettek. A székelyföldi huták palacküvegeinek jelentős részébe *borvizet* töltöttek, s ezeket Erdély és az Alföld nagy területein forgalmazták. Több esetben olvashatjuk, hogy a termelés még így sem volt képes az igényeket kielégíteni. A borszéki hutában „vagy 12 legény szüntelen fújja az üveget és mégsem elég.”

A történelmi Erdély szorosan vett határain kívül a *Károlyi család* jeleskedett hutaalapításokkal. 1722-ben helyezték üzembe a híres száldobágyi hutájukat, majd 1762-ben, illetve 1777-ben a Máramarosban levő Pappbikón és Szelestyén megtörtént az első üvegtárgyak gyártása. A száldobágyi hutában 1727-ben több mint 30-féle terméket állítottak elő. A huta raktáraiban levő áruk között felsoroltak még 309 000 kalárist, melyek fekete, kék, sárga, vörös és fehér üvegből készültek.

A 18. században Felső-Magyarországon alakult ki az üveghuták számát tekintve a legjelentősebb magyarországi üvegipari központ. E területen, különösen az északi részen számtalan korai, 17. századi alapítású üveghuta üzemelt közel 3 évszázadon keresztül. Az Alfölddel határos hegyvidéki területek üvegipara újabb képződmény volt, főként a 18. században jött létre. A Felső-Magyarország északi részén (Ung, Zólyom, Bars, Árva, Liptó, Nyitra, Szepes és Ugocsa vármegyékben) működő üveghuták történetét csak vázlatosan ismerjük, az itt gyártott közhasználati üvegeket pedig csak igen felszínesen. Felső-Magyarország déli része sajátos üvegiparának kialakulását a gazdasági tényezők befolyásolták. A Zempléni-hegy, a Bükk és a Mátra erdőségeiben megbúvó kis üveghuták elsősorban az Eger–Gyöngyös környéki és a Tokaj-hegylajai borvidéket látták el bor tárolására és fogyasztására alkalmas termékekkel. A közhasználati üveggyártásra inspirálóan hatott az, hogy a hutákat alapító földesurak pincészei nagy mennyiségben igényelték a bor tárolásához szükséges palackokat. Az első hutatermékek borosüvegek voltak, amelyeket általában a megrendelő nevének kezdőbetűjét is tartalmazó üvegpecsétekkel láttak el.

A közhasználatra szánt öblösüveg-készítésében élenjáró zempléni, borsodi, hevesi és nógrádi hutákat a hatalmas kiterjedésű uradalmak birtokosai alapították. II. Rákóczi Ferenc 1698-ban létesítette a regéci, majd 1708-ban a parádi üzemet. Ezeket követte 1712–15 között a diósgyőri koronauradalom Bükkben létesített hutája, majd pedig Nógrád vármegyében Divény mellett az 1740-es években alapított *hasznosi üveghuta*. A regéci, az óhutai, a parádi és a hasznosi huták borosüvegeket, korsókat, butelliákat, változatos méretű és formájú kancsókat és poharakat gyártottak elsősorban. A felső-magyarországi üveghutákban Erdélyhez képest hamarabb jelentek meg a német és a cseh—morva üvegesek, s a lengyel kapcsolat is jóval tovább élt, mint Erdélyben. II. Rákóczi Ferenc főként a makovicei hutákból csábított munkásokat áttelepülésre. Innen költözött be Hutnik Tamás is a regéci uradalomba, és korszerűsítette, majd virágoztatta fel a 1918-ig működő regéci üzemet. Krakko és Sandomierz környéki hutákból hozatott mestereket Trantsohn herceg is, miután átvette a Rákócziak uradalmát. A bükki hutákban és a hasznosi üzemekben is lengyelek voltak az első üveggéztítők. Amíg Felső-Magyarország keleti és déli részén a lengyel munkások jelentős számára utaló adatokat találunk, addig északon és nyugaton feltehetően Szilézia és a cseh területek közelsége miatt óriási túlsúlyba kerültek az innen származó mesterek. A 18. század derekára már valamennyi felső-magyarországi hutába eljutottak. A cseh—német üvegesek térhódításával egyidőben egy igen érdekes, sajátos változás is lezajlott. A főként szlovák-lakta területeken levő huták német és morva szakembereinek lehúzóadását követték a szlovákok is, akik kezdetben segédmunkásként dolgoztak a hutákban, de ellesve, eltanulva az üveggyártás fortélyait, rövid idő alatt szinte az egész Felső-Magyarországon ők lettek a közhasználatra szánt üvegek készítői. Ezt a helyzetet hűen dokumentálják a Felső-Magyarország déli

területein levő huták munkásságának összetételében bekövetkezett változások. A bükki üvegkészítő műhely munkásai között még a 18. század derekán is találunk lengyeleket, németeket és magyarokat, azonban 1770-re már csak szlovákok dolgoztak itt. Felső-Magyarország talán egyetlen magyar munkásgárdájú üze me, a parádi huta 1762-ben már fele-fele arányban magyarokat és szlovákokat foglalkoztatott. Felső-Magyarország üvegkészítőinek vándorlása szinte állandó volt. Amíg Erdélyben az egyes üvegkészítő-központok hosszú élettartama miatt a migráció jelei alig-alig érződtek, addig Felső-Magyarországon a sok kis üveghuta közül a legtöbb csak néhány évtizedig tartotta fenn magát, és munkásai ilyenkor újabb hutákban kerestek megélhetést, vagy újabb üzemeket létesítve tettek eleget egy-egy uradalom tulajdonosa kérésének. A hutások vándorlása nyugat-keleti és észak-déli irányú volt. Nyitra, Trencsén, Pozsony, Árva és Zólyom vármegyei településekből származók neveivel igen gyakran találkozunk a nógrádi, a hevesi és a bükki huták kimutatásaiban.

Dunántúl közhasználatra szánt üveget előállító ipara az ország más tájegységeihez hasonlóan a 18. században bontakozott ki. De Erdellyel és Felső-Magyarországgal ellentétben csak a 19. században vált jelentőssé. Az üveghuták száma, a termelt produktumok értéke és a mennyisége is jelentéktelenebb volt, mint a másik két üvegkészítő területünké. A legjelentősebb üzemek a Bakonyban jöttek létre. Ezek is a bor tárolására és fogyasztásra alkalmas üvegeket gyártottak. A bakonyi terméket oly gyakran díszítő szarvasmotívumok Zala két híres hutájának, a murarátkai és a vétyemi üzemek termékein is feltűnnek, de ezeket a hutákat már a 19. század elején, 1806-ban létesítették. 18. századi üvegesközpont volt viszont Baranyában a Zselicségben. A szentlukai és a lukafai huták Somogy, Baranya és Tolna közkedvelt termékeit gyártották. A dunántúli huták történetét vizsgálva szembetűnő az, hogy a munkásgárda kialakulásában a lengyel elem teljes egészében hiányzik, s a szlovákok szerepe is elenyésző. A cseh—morva területekről származó üvegesek viszont majdnem minden hutában megtalálhatók, és kevés kivételtől eltekintve, főként Somogyban, Zalában és Baranyában kerültek ki közülük a hutaalapító-bérlők, akik a magukkal hozott munkásokkal dolgoztattak. A cseh—morva üvegesek mellett az egyes műhelyekben, főként így a Keleti-Mecsek területén és a nyugat-magyarországi hutákban (Léka, Szalonak, Rohonc) változó arányban még horvátok, németek és osztrákok is részt vettek a termék-előállításban.

A közhasználatra szánt üvegek térhódítása csak igen lassan következett be. A magyarországi udvarházak, várkastélyok inventáriumait és a különböző társadalmi rétegek képviselőinek hagyatéki leltárait vizsgálva igencsak szembetűnő, hogy a 18. századig milyen szembetűnően jelentéktelen volt az üvegtárgyak száma a háztartásokban. Az üveghuták elsősorban a hutaalapító főúri családok igényeit elégítették ki háztartási öblösüvegekkel. Feltehetően a 18. század eleji nagy építési láz játszhatott közre abban, hogy a huták döntő mértékben ablaküveget termeltek és forgalmaztak.

Az üveghuták inventáriumai ban a 18. század közepétől tűnt fel a parasztüveg elnevezés. Ez az általánosan elterjedt terminológia a viszonylag olcsó, rendszerint zöld színű, vagy tisztítatlan üvegből készült, kizárólag közhasználatra szánt termékek megjelölésére szolgált. Az 1770—80-as évektől szaporodtak meg a különböző testamentumi végzésekb en a paraszti használatban levő üvegekre való utalások. Nem ritkák az olyan kimutatások,

amelyekben 15–20 féle üvegféleséget soroltak fel. A paraszti és mezővárosi polgári háztartásokban levő üvegtárgyak száma fokozatosan emelkedett, s az 1830–40-es években 200–250 db üvegtárgy is előfordul a hagyatéki leltárakban. Ezek a háztartások azonban szinte kivétel nélkül az üvegfőző-központok szomszédságában levő, vagy közeli településeken voltak. Mindez azt támasztja alá, hogy a huták túlnyomó többsége saját körzetének ellátására törekedett, mintegy monopolizálva ezt a területet. Igen ritkán figyelhető meg az, hogy egyes huták átlépték volna termékeikkel a megyehatárokat, egymás érdekét sértették volna. Hogy a 19. század 10–20-as éveit egy más huta termékének tartott produktumot fedezhetünk fel távolabbi területeken, meggyőződés, mint a kemény-cserép-gyártásban, itt is a hutások elvándorlásának, áttelepülésének köszönhető az új forma, termék felbukkanása. A 19. század elejéig egyedül csak két üveghuta kísérletezett távolabbi területek meghódításával, illetve az erdélyi huták értékesítették produktumaikat külföldön. Az Olt menti huták török tartományokba, főként Havasalföldre szállítottak üveget. A szaldobágyi üveghuta termékeinek jelentős részét a Tiszán tutajosok szállították egészen Belgrádig, észak-kelet irányba pedig fuvarosok Nagykárolyig, Szatmárig. A 18. század másik igen jelentős erdélyi üzeme az Erdéllyel határos területeket érintve egészen Kalocsáig jutott el.

Amíg a 19. század elején az üvegtárgyak növekvő száma figyelhető meg a huták melletti településeken, addig az Alföld központi részein még mindig igen jelentéktelen az üvegek száma a háztartásokban. Ennek illusztrálására Nagykőrös, Cegléd és Kecskemét példáit emeljük ki. 1843-ban egy nagykőrösi armalista birtokában mindössze 10 üveg volt. Ugyanekkor egy ceglédi és egy kecskeméti nemesember háztartásában csak 8 illetve 13. 1851-ben, amikor Felső-Magyarországon Božena Nemcova leírása szerint nem volt gazdasszony, az, aki legalább 100 üveg befőttet ne tett volna el télire, egy módos ceglédi gazdának egyetlen feljegyzésre sem érdemes üvegtárgya nem volt.

Az alföldi helyzet jól példázza azt, hogy miért fordulnak a 19. század derekán a különböző huták érdeklődései ezirányba. A béli huta ekkor kezdte el szállítani termékeit Nagykárolyra és vidékére, Békéscsaba környékére, de több alkalommal az Alföldet keresztül szelve egészen Dorogig. Azonban a közelség miatt az Alföld a dunántúli és a felső-magyarországi huták árusítóhelye lett igazán. A Felső-Magyarországról érkezett üveget árusító fuvarosok szinte állandó vendégekké váltak a nagykálói, a debreceni, a nyíregyházi és a kecskeméti piacokon, vásárokon. A nyugat-magyarországi huták képviselői elsősorban a zselici és a zalai hutákból Baja, Mohács, Szeged környékéig egészen le Szabadkáig fuvarozták az üveget. A huták aktív közreműködésnek köszönhető az, hogy a kínálat mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt lenyűgöző volt, és a termékek ára is a korábbi időszakhoz képest már alacsonynak számított. Természetesen, ha nem ment a pénzért való értékesítés, akkor terményért, különböző ipari termékekért is cserélték az üveget. Ennek a vándorló, hálózó kereskedelemnek köszönhető lényegében az, hogy a 19. század végi vagyonkimutatásokban már rendszeresen és jelentős számban előfordulnak az üvegek és a parasztság által szívesen vásárolt és használt üvegeket napjainkban már a néprajztudomány is bevonja vizsgálata körébe, egyre inkább népművészeti tárgyaknak is tekinti az éppen fennmaradt emléanyagot.

DER AUFNAHMEMARKT DER GLASHÜTTEN IM 18–19. JAHRHUNDERT (Zusammenfassung)

Am Anfang des 18. Jahrhunderts entsteht das, bis zum Ende des 19. Jahrhunderts als unverändert bezeichnbare, Netz der ungarischen Glasindustrie, das durch die manufaktuelle Technologie charakterisiert war. Das Gebiet von Ungarn wurde von den Glashütten dicht umschlossen. In Ausnutzung der natürlichen geografischen Bedingungen wurden sie hauptsächlich in den Gebirgsgegenden errichtet und auf eigenartige Weise die Konkurrenz der Töpferzentren auslassend, stellten sie sich das Ziel, das so entstandene, mit Lager- und Trinkgefäßen nicht versorgte Gebiet zu erobern.

Das bedeutendste Zentrum der Glasherstellung wirkte in Erdély. Die Glashütten von Erdély exportierten ihre Produkte nach Süden nach der Türkei und in das rumänische Fürstentum, nach Norden und Nordwesten in die Richtung des Tieflandes. Die Produkte einiger Zentren der Glasherstellung gelangten bis nach Transdanubien, nach Dorog. Die Glashütten von Oberungarn versahen die Weingegenden von Eger, Gyöngyös und Tokaj-Hegyalja mit für die Lagerung und den Verzehr des Weines geeigneten Produkten. Vom Beginn des 19. Jahrhunderts an richteten diese Hütten ihre Transporte auch in die unversorgten Gebiete des Tieflandes. Die bedeutendsten Zentren der Glasherstellung in Transdanubien entstanden in der Bakony, in Zala und in Baranya. Sie befriedigten bis zum Ende des 18. Jahrhunderts lokale Bedürfnisse und erst ab dem Beginn des 19. Jahrhunderts bemühten sich diese Hütten um die Eroberung neuer Märkte. So bedeutete für sie, ähnlich wie für die Zentren der Glasherstellung in Erdély und in Oberungarn die Erneuerung der Märkte in den ländlichen Städten und in den Dörfern des Tieflandes die Möglichkeit zur Erweiterung ihrer Produktion. Die Inventuren des bäuerlichen Erbgutes zeigen, dass alle drei Zentren der Glasherstellung (Erdély, Oberungarn und Transdanubien) Erfolge in der Eroberung der nicht über Zentren der Glasherstellung verfügenden Gebiete des Tieflandes erreichen.

László Veres

A DUNAI HALÁSZOK ÁRUCSEREVISZONYAI

SOLYMOS EDE

Száz év óta számtalan könyv, tanulmány és adatközlés jelent meg a magyar hagyományos (népi) halászatról. Annál feltűnőbb, hogy milyen keveset tudunk a halkereskedelemről. Ez a kevés is elsősorban levéltárosok tollából jelent meg, ők viszont elsősorban a gazdaságtörténeti adatokat hangsúlyozták, nem pedig az életformát.

Hogy néprajzosaink a halászok árucseréviszonyait figyelmen kívül hagyták, annak két fő oka lehet. Az egyik az, hogy a halászatban többnyire egy ősi élelemszerzési mód maradványait keresték, mely alkalmas etnogenetikus kapcsolatok vizsgálatára is. A származások, az elnevezések alkalmasak az összehasonlításra, etimologizálásra, de a kereskedelem ilyen lehetőségekkel nem kecsegtet. A másik ok az lehet, hogy a kereskedelmet nem tekintették magyar, főleg népi foglalkozásnak, hisz még az elnevezésük, a *fisér* sem magyar szó. Herman erről így ír: „... a ‚fisér‘, mely nyilván a német »Fischert« vallja ősenek, a halászok közt polgárjogot nyert, és ezt jelenti, »a ki a hallal *csak* kereskedik«. Halászszájon az a *csak* mindig jól megnyomintva kerül ki, nehogy azt higye valaki, hogy az a fisér halászember. Van ebben jellemző, t. i. az, hogy a magyareMBER jó termelő, de rossz kereskedő; ezt az utóbbit szereti másra bízni, a német pedig derekasan felhasználja ezt az erős nemzeti vonást.”¹ Van ebben némi igazság, hisz valóban sok volt a német halkereskedő, mint ahogy a Dunán a német halász is. Ebben viszont sokkal inkább történelmi és társadalmi viszonyok játszottak szerepet, mint eme bizonyos „nemzeti vonás”.

A halkereskedelem szorosan hozzátartozik a halászhoz, hisz fő célja a zsákmány áruba bocsátása, egyéb javakra való cserélése. Mint más helyen bizonyítani igyekszünk, a halászcéhek létrejöttének talán legfőbb indítéka a halkereskedelem biztosítása volt. Az 1400-as években ugyanis nemcsak a mézárások, de a vargák és szabók is rendelkeztek halárusítási joggal Budán, s éppen a halászoknak jutott a legkevesebb hely a halpiacon.²

Ahogy a halászoknak több típusa alakult ki az alkalmanként halászgató paraszttól a céhes halászig,³ úgy az árucserének, intenzitásának – részben az előbbtől függően – több válfaja volt.

Magát az árucserét két nagy csoportra oszthatjuk: a szolgáltatás és a kereskedelmi jellegűre.

1. HERMAN Ottó 1887. 537.

2. SOLYMOS Ede, A magyarországi halászcéhek kialakulása és artikulusai. Kézirat, 1985.

3. SOLYMOS Ede 1964. 133–157.

Szolgáltatás jellegűnek tekintjük azokat a természetbeni juttatásokat, mellyel a halász a jogtulajdonosnak tartozott. Ilyen a feudalizmusban a haladó, az ajándékhal, az ebédhal, később pedig az a sokszor nagy mennyiségű és jelentős értéket képviselő halmennyiség, amit az árendás volt köteles beadni. 1772-ben pl. a kalocsai érseki uradalomnak a győri és budai halászok a 2000 ft árenda mellett „Konyhánkra tartoznak ingyen jo friss Halat administralni Száz Id est 100. Mázsát”. 1857-ben Schröder Jakab pesti halász 4000 Ft-ot fizet és évi 15 mázsa „asztali nemes friss halat, és két mázsa vizát ingyen” leszállít.⁴ századokon át a vizának, toknak negyedét, ötödét is be kellett adni. Ehhez járult még az elővételi jog, mely szerint a földesúr a „megkívántató mennyiséget” előre kikötött, s a piacinál jóval alacsonyabb áron vásárolhatta meg.

Az albérlő kishalásztól ugyancsak alacsony árért vette át a halat a főbérlő nagyhالász, vagy a nagyhالóval résziből halászhók részét a hالótulajdonos bérlő.⁵

Kereskedelmi jellegű tevékenységnek tartjuk azt, amikor a halász a piac törvényei szerint szabadon értékesítheti zsákmányát.

A mai napig is gyakori a szó szerinti árucseré. Néhány liter borért, egy darab szalonáért, kolbászáért vagy főzelékféléért cserélnek egy-egy főzet halat a közeli parasztokkal, vagy a tanyát felkereső városiakkal. A zsákmány zöme még így is a piacra kerül és került.

A Duna menti városok arculatához hozzátartozott a halpiac. Ez a halászhók és a városnak egyaránt érdeke volt, de az ellentéteknek is állandó forrása. A halászhók mennél jobb üzleteket akartak kötni, a magisztrátus azt akarta, hogy elegendő és olcsó hal legyen, de az egészségügyi követelményeknek is megfeleljen. Ezért beengedte volna az idegen halászhókat és kereskedőket, a piac fenntartási költségeit pedig igyekezett a halászhókra hárítani. Ez a viaskodás minden városban évszázadokon át váltakozó eredménnyel folyt.

A halpiacon, mely a víz közelében volt, bódékban vagy sátrakban folyt az árusítás, különösen a böjti napokon. Itt jelentős szerephez jutottak a halászhók, mesternék. Míg a férfiak a halat hordták fel a bárkából az árusító kádakba, vágták a nagy harcsákat, vizákat, a kiszolgálás jórészt az asszonyok feladata volt. Herman míg egyenlőségjelet tesz a halkereskedő és a fisér közé, a „halárosnét” lovagiasan mentesíti a „Fischweib”-halaskófa elnevezés alól. „A németeknél — még irodalmunkban is — a szájasság legdurvább fogalma a »Fischweib« . . . alakjához van kötve . . . A magyar »halaskófa« sértésnek veszi az imént leírt elnevezést, — mert legtöbbje »mesterné« . . . ki leginkább pénteki napon takarosan kiöltözve oda áll a kád mögé; a tisztaságra rátartós s rendes vevőkkel dicsekszik.”⁶ Hasonló képet fest Singhoffler Mátyás József is a mesternékről a múlt század 60-as éveinek pesti halpiaci leírásaiban.⁷ A pestihez hasonló élet folyhatott — ha kicsiben is — a többi városban. A halázhmesterek kor szerinti sorrendben helyezkedtek el az árusító helyeken. A vásárlók közt a tényleges fogyasztók mellett természetesen voltak közvetítők is. Ezek közt találhatjuk meg az igazi halaskófákat. Ezek tulajdonképpen kicsiben árusítottak, sokszor szatyrokban hordták házról házra a halat — ahogy egyébként a kishalászhók vagy

4. SOLYMOS Ede—SOLYMOSNÉ GÖLDNER Márta 1978. 63., 79.

5. SOLYMOS Ede 1955. 445—470.

6. HERMAN Ottó 1887. 540—541.

7. SMJ 1917. 158—162.

asszonyaik is megtették. — Baján sikerült kimutatni, hogy a kofák jórésze elszegényedett halászözvegy volt. A jobb módú özvegyek alighanem a nagyban kereskedő fisérek táborát gyarapították. Ezt a gyanúkat mintha erősítené egy adatunk: az 1828-as bajai összeírásban a halászok közt egyetlen özvegyasszony van, s egyedül ő rendelkezik lovakkal! A fisér ugyanis lajtos kocsival vagy vizes fű, jég közé öntve szállította a halat távolabbi falvakba, városokba. Ez azonban nem csak az ő privilégiumuk, a halászok is megtették. Az 1930-as években pl. a kalocsai pénteki piacra rendszeresen hoztak halat dunapataji és bajai halászok.

A jeget télen át vágták, és gyűjtötték hatalmas jégvermekben.

Ha már kialakult egy-egy halászmester állandó vevőköre, az üzleti érdek és a becsület úgy kívánta, hogy azokat el is lássa hallal. Ezért, ha saját vizén nem fogott eleget, maga is vásárolt. A bajai halászok pl. az első világháború előtt rendszeresen jártak Apatinba halért. Lefelé ereszkedtek, felfelé vontatták a bárkákat. (Erre utalhat Herman is: „A magyarországi fisérek majdnem kivétel nélkül vállalkozó, jómódú emberek, kik az »üzletet« leginkább Apatinban tanulják meg, mely a fisérkedésnek úgyszólván egyeteme. Nagyön természetes is, mert a Duna és Dráva összeölelkezése táján még fizet a halászat, a bérletek összege százezrekre rúg; a halhasítás, sózás és szárítás, a halzsírfőzés nagyban járja s ellátja a Balkán félsziget szigorúan vallásos népét bőjti eledellel”.⁸ Ezen a tájon, főleg a bélyei uradalomban hajdan nagyban ment a halszáritás, amit a halászok fogadott segítségekkel végeztek.⁹ Arról nincs adatunk, hogy a Duna más tájain hasonló mértékű halszáritás lett volna, de kisebb tételekben — főleg saját használatra — még a közelmúltban is szárítottak. Említésre méltó, hogy 1770-ben a kalocsai érsekuralalom plenipotenciáriusa utasítása szerint: „... iparkodgyon a Tiszt, hogy az Uraság Sója mellett Pinteki halon kívül némely Pontyot Cir. egy egy Tanyán 10 fontot Szárazszanak.”¹⁰

A halszáritás mellékterméke volt a belekből kisütött halolaj, mely Apatinban olyan mennyiségben keletkezett, hogy a bőrgyárnak adták el.

A pesti halászmesterek a viza ikrájából kaviárt készítettek, hólyagját borderítésre árusították, de készítettek a menyhal májából olajat szembetegségre, a csukából csukamájolajat, sőt a ponty pikkelyeket is eladták, amiből egyes asszonyok tájképeket készítettek.¹¹

A körülmények és az üzleti érzék hatására ezek a halászmesterek egyre inkább kereskedőkké váltak. Jó példa erre egy bajai üzleti levélpapír fejléce: „Schmidt Lajos halászmester, Baja, Deszkás u. 18. Sürgőncím: Schmidt halász Baja. Ajál édes vizi, pataki halakat és rákokat, ugymint harcsa, tokk (sic), fogas, kecsége, ponty, csuka stb. melyek mindenkor nagy választékban kaphatók. Vidéki megrendelést pontosan teljesít. Baja 190.” Ugyanez a szöveg németül ismétlődik. A kínálatból kétségtelen, hogy kereskedő, de hangsúlyozza, hogy halász. Ebben igaza is van, hisz a halászcéh könyvében szerepel a neve, s bérlettel is rendelkezett.

8. HERMAN Ottó 1887. 539.

9. HERMAN Ottó 1887. 505–508.; SZILÁGYI Miklós 1975–76. 137–171.

10. SOLYMOS Ede–SOLYMOSNÉ GÖLDNER Márta 1978. 59.

11. SMJ 1917. 178.; SMJ 1918. 44., 71., 79.

A pesti halpiac árusító sátrai ugyancsak neves halászfamíliák neve volt olvasható. Ők is a céh tagjai voltak, fiaikat szegődttették, szabadították, s ifjabb korukban valamely bérletükön dolgoztatták, vagy az ottani halászat irányítását bízták rájuk. Mert volt bérletük, a Tiszán, az Al-Dunán, a Balatonon, közben vagontételben hozták a halat Orsováról, a cseh tőzgasdásokból, és bárkaszárm vásárolták a dunai halászoktól.¹²

A nagyhalások azonkívül, hogy környéküket ellátták, a fogás zömét tovább adták. Gyakori volt, hogy a kereskedő a parton várta a hálózók eredményét, és azonnal szállította tovább. Máskor a halások küldték – leginkább Pestre. A vasúti szállítás megindulása után vízzel telt kádakban ún. vonásokban, vagy kosárba, ládába csomagolva szállították. Korábban bárkával vitték az őszi hónapokban a halat.

Hogy mennyire összefonódhatott a halkereskedő és a halász foglalkozás, arra jellemző példa a pécsi halászcéh. Az iratok mindenütt halászokról beszélnek, halászatról azonban soha. Annál többet a halkereskedelemről. A Dráván és Dunán felvásárolt halat vitték a pécsi, esetleg távolabbi piacokra is. Nincs vizük, nincs inas, nincs legény, csak halvásárlás.¹³

A Batthyány levéltár publikálatlan adatai azt mutatják, hogy még az ilyen főúri uradalmak is foglalkoztak halkereskedelemmel. A 16. században a hódoltsági területen a törököktől, vagy magyar halászoktól vásárolták össze a halat, amit tengelyen szállítottak Körömdre, majd a grazi piacra.¹⁴

Csak néhány éve, hogy egy másik kereskedelmi forma is kirajzolódott a levéltári anyagból. Az 1700-as években a kalocsai uradalom vizét győri halások árendálták. Már ott feltűnt, hogy a bérlők egyike búzával is kereskedik, hajói vannak.¹⁵ Világosabbá vált a kép három győri halkereskedő peranyagán át.¹⁶ Ebből megtudjuk, hogy akkoriban Győrben több olyan – nevük alapján magyar, sőt nemes – ember élt, akik kisebb csoportokban társultak „bárkabéli kereskedésre”. A Duna alsó szakaszán fekvő uradalmakkal szerződést kötöttek, hogy az őszi lehalászások zsákmányát megvásárolják. Több száz mázsa befogadóképességű bárkákkal ereszkedtek le, s azokat megtöltve, lovakkal vontatták vissza. Egész télen bárkában tartották a halat, s a nagybőjtben dobták piacra, ill. küldték Bécsbe. A szállítás alatt a hal 50%-a általában elpusztult, de így is tekintélyes nyereségre tettek szert.

Legutóbb Szilágyi Miklós közöl hasonló adatokat a bátafejei uradalomból. Ugyancsak győri és mosonmagyaróvári halkereskedők pereskednek, ezúttal az uradalommal.¹⁷ E néhány adat is azt bizonyítja, hogy itt nem elszigetelt jelenségről van szó, hanem egy jól bevált rendszerről.

A kereskedelemnek ezek a formái lényegében egész a felszabadulásig megmaradtak, ami változás volt, az inkább a szállítási módok modernizálásában következett be.

12. SMJ 1917. 138.

13. SOLYMOS Ede 1967. 183–191.

14. GAÁL Károly szíves szóbeli közlése

15. SOLYMOS Ede–SOLYMOSNÉ GÖLDNER Márta 1978.

16. SOLYMOS Ede–SOLYMOSNÉ GÖLDNER Márta 1979. 271–284.

17. SZILÁGYI Miklós 1984. 337–351.

1945-ben megalakultak a halászszerkezetek, az értékesítés az ő feladatuk lett. Ekkor sem szűnt meg az illegális cserélgetés, vagy kisebb mértékben való eladás.

Ami a halászok speciális beszerzését illeti: a kendert, a fonalat majd a kész hálót az apatini ill. a szegedi gyárakban vásárolták nagy tételben, kicsiben pedig a szaküzletekben. A horgokat vagy a helyi kovácsok, cigánykovácsok készítették, vagy hajósokkal hozatták Romániából, Ausztriából. A ladikokat ugyancsak leginkább hajósokkal hozatták Apatinból vagy Linzből.

Ha az árucseré fogalmát „kulturjavak” cseréjére bővítjük ki, ugyancsak sokmindenről kellene beszélnünk. Kezdhetjük azzal, amit Jankó János leírt már A magyar halászat eredete c. munkájában, hogy a magyarság vándorútja során milyen népektől milyen halászati módokat tanult el, vett át. A Kárpát-medencében az itt élő és a szomszédos népektől ugyancsak tanultak, de tanítottak is. A javak cseréje folytatódott a céh keretein belül is. A legények vándorlása közismert tény, azzal sokan foglalkoztak, de fel kell figyelünk az inasokra is. A tolnai és a bajai halászcséhek iratainak feldolgozásánál kitűnt, hogy a szűkebb környéken túl Németországból, Ausztriából, Horvátországból, Szerbiából is érkeznek tizegynéhány éves fiúk halászinásnak.

Mint említettük, céhes mesterek távoli vizeket béreltek, ahol tulajdonképpen egy-két saját munkavezető halással helybeliekkel dolgoztattak. Így kapcsolatba kerültek pl. a pesti német halászok balatoni és tiszai magyar halászokkal, nem is beszélve a dunaiakról. Ez többek között nemcsak halászati módok és szerszámok megismertetésével járt, de a halász mesterszavaknál a két nyelv egymásrahatásával is. Helyenként ebbe még a délszláv is belezajszolt.

A nagy bérletek kialakulása után a tökeszegény dunai mesterek más vizeken kerestek olcsóbb bérleteket. Ez megint migrációval, és kulturális hatásokkal járt. Szerencsés esetekben nyomon követhetjük egy-egy csoport hatását vagy egy-egy szerszám vándorútját. Így pl. a nagybaracscai halászok széttrajzását, ill. a nyomóháló elterjedését. (Felső-Duna, Velencei tó, Tisza, Körösök.)

Megemlítendő az 1945 után Csehszlovákiából áttelepült halászok hatása is (búvárháló).

Néhány esetben rekonstruálható volt az átadás-átvétel folyamata, s két tanulság is levonható. Az egyik az, hogy az újat csak akkor fogadták be, ha hasonló szerszámmal még nem rendelkeztek, és lényegesen termelékenyebb volt a korábbiaknál, a másik, hogy az átvevők a fiatalok ill. a hagyomány nélküli halászok közül kerültek ki. Az öregek csak akkor vették át, amikor az újítás előnyeiről kétségkívül meggyőződtek.

Tévedés lenne azt gondolni, hogy ezek a halászok, akik az év javarészét lakott helyektől távol fekvő halásztanyákon töltik, elmaradnak a világ dolgaitól. Sokszor tájékozottabbak, mint a falubeliek. A közelben dolgozó parasztok, erdőmunkások, újabban nyaralók, turisták, és főleg a hajósok hozzák-viszik a híreket, akárcsak a kereskedők. Így aztán semmi különös nincs abban, hogy a vízparton élő halászok jobban értesültek, mint a falubeliek.

A felsorolt kérdéseket tulajdonképpen senki sem vizsgálta eddig, így tanulmányozásuk hálás feladatnak látszik.

HERMAN Ottó

1887 A magyar halászat könyve. Budapest, 539., 540–541., 537.

SMJ

1917 A régi jó időkől. Halászat, 158–162.

1918 A régi jó időkől. Halászat, 44., 71., 79.

SOLYMOS Ede

1955 Bérő és szövetkezeti halászat a Duna alsó szakaszán. Ethnographia, 445–470.

1964 Fischertypen des ungarländischen Donaugebietes. Acta Ethnographica. Tom 3. fasc. 1–4. 133–157.

1967 Adatok a pécsi és mohácsi halászcéh történetéhez. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 183–191.

SOLYMOS Ede–SOLYMOSNÉ GÖLDNER Márta

1978 A kalocsai érsekség halászati szerződése 1725–1916. Cumania V. Kecskemét, 63., 79.

1979 Győri halkereskedők Baranyában. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1978). Pécs, 271–284.

SZILÁGYI Miklós

1975–76 A szárított hal. Halkonzerválási módok a magyar halászok gyakorlatában. A szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve VI–VII. 137–171.

1984 A sárközi halászat bekapcsolódása a nemzeti piacba. Egy győri halkereskedő-vállalkozó konfliktusai. Történeti antropológia. Antropológiai írások 8–10. Budapest, 337–351.

DER VERHÄLTNISSE DES WARENAUSTAUSCHES DER DONAUFISCHER

(Auszug)

Unter dem Warenaustausch der Fischer verstehen wir in erster Linie den Fischerhandel. Eine vom Gesichtspunkt der Ethnografie her kaum geprüfte Frage, es ist aber sicher, daß sie eine breite Skala umfaßt. Auch heute tauschen Fisch gegen Fleisch, Gemüse, Obst und Wein. Sie trugen den Fisch in Körben von Haus zu Haus, fuhren ihn mit dem Wagen von Dorf zu Dorf. Die Fischmeister hatten Verkaufsstände auf dem Fischmarkt. Wenn der eigene Fang zu gering war, holten sie von anderswo Ergänzung. So entstand eine Fischer-Fischhändlerschicht (neben den reinen Fischhändlern). Vor dem Ausbau der Eisenbahn war die gewohnte Art des Massentransportes von Fisch die, daß große, mehrere hundert Doppelcenter aufnehmende Barken mit Pferden sogar mehrere 100 km zum dort befindlichen Markt zogen. Die Fischer konservierten an eigenen Orten die Fische durch Trocknung und verkauften sie der orthodoxen Bevölkerung des Balkans mit Hilfe von vermittelnden Händlern.

Hanf, Garn, Netze kamen zuerst aus der Netzfabrik von Apatin später aus der von Szeged, Haken vom Schmied des Ortes oder über die Schiffer aus Rumänien, Österreich; Boote wurden aus Apatin und aus Linz ebenfalls mit Hilfe der Schiffer besorgt. Für den Austausch des geistigen Gutes gab es ebenfalls viel Gelegenheit: Fischergesellen, Wander-

gesellen, ferne Mietungen gaben die Möglichkeiten zum Kennenlernen bzw. Bekanntmachen neuer Werkzeuge, Fischereimethoden. Zu deren Übernahme war es allerdings notwendig, daß das Neue irgendwelche Lücken ausgefüllt. Die die es übernahmen waren vor allen Dingen Jugendliche bzw, solche ohne eigene Traditionen.

Ede Solymos

A FOLYÓK ELVÁLASZTÓ, A RÉVEK ÖSSZEKÖTŐ SZEREPE A PARASZTI ÁRUCSERÉBEN

BENCSIK JÁNOS

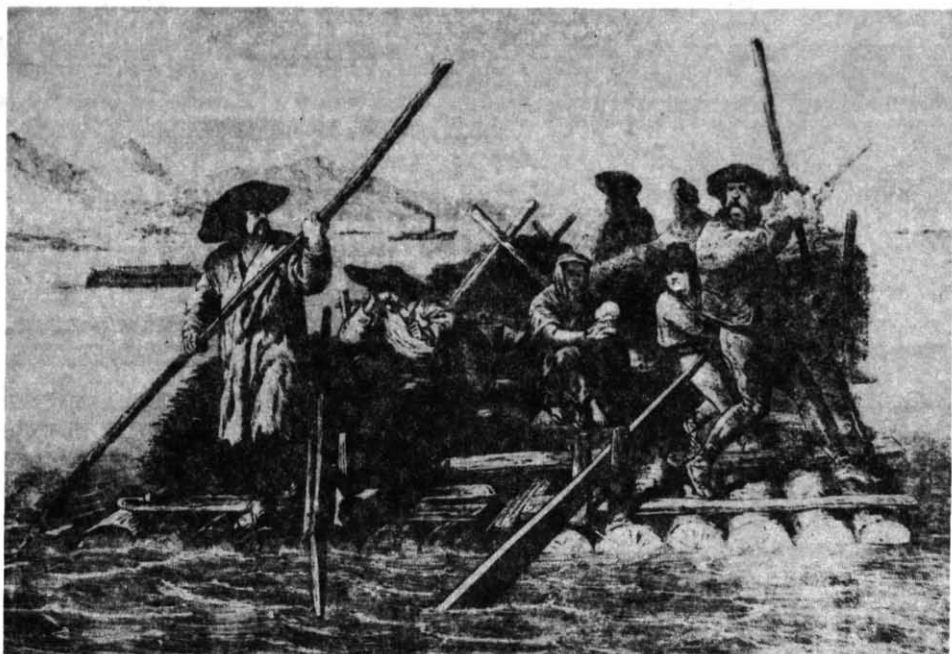
Kutatásom témája a Tiszának Tokaj és Tiszafüred közötti szakasza; illetve a folyónak az a funkciója, melyet betölt a jobb- és balparti települések népének mindennapi életében, gazdálkodásában, gazdasági tevékenységében; sorsának alakításában. Az adott folyószakasz mentén az 1930-as években jobbról 18, általában kisebb lélekszámú falu, a balparton 11, többségében nagyobb népességgel rendelkező község helyezkedett le. A folyó bal partján már a múlt század végén megépült az a vasútvonal, amely Ohatpusztakócsnál a debrecen–füzesabonyi, Görögszállásnál a miskolc–tokaj–nyíregyházi fővonalhoz csatlakozott. E vasútvonal a bal parti települések szinte mindegyikét érintette. Ezzel szemben a jobb parti települések, egy-két kivételtől (mint Tiszalúc) eltekintve messze estek a fejlődés, korszerűsödés lehetőségét hordozó vasútvonalaktól. Ez az elzártságuk jelentős mértékben éreztette hatását gazdasági és társadalmi életükben. A fejlődésbeli különbségek, továbbá a lélekszámban mutatkozó eltérések a Tisza két partján levő települések egymásrautaltságát csak hangsúlyozták. Esetenként külső tényezők is éreztették hatásukat e települések fejlődésében, gazdasági és társadalmi életében. Ilyen hatást fejtettek ki a hegyaljai mezővárosok, mindenekelőtt Tokaj és Tarcál, továbbá olyan városok mint Miskolc vagy Nyíregyháza, illetve a távolabbi Debrecen vagy Eger. A felsorolt városok piaci és országos vásárai vonzást gyakoroltak a Tisza partján települt közösségekre is. Esetenként áruikkal e városok piacain jelentkeztek,¹ a nincstelen családok is e városokban kerestek lehetőségeket. Ennek ellenére is az mondhatjuk, hogy általában Dél-Borsod, Dél-Zemplén, illetve Nyugat-Szabolcs és Nyugat-Hajdú megye tiszamelléki települései szoros egymásrautaltságban éltek és gazdálkodtak. Ez az egymásrautaltság az élet minden területén tapasztalható, s gondos elemzéssel sok-sok jelenség mélyén kimutatható, – s nem korlátozódott csupán egy-egy korszakra, hanem folyamatosan hatott a táj emberére. Talán napjainkban mondhatjuk azt, hogy ez a korábban szoros kapcsolatok kötelei meglazultak; azzal, hogy a kis települések lakói előtt is széles lehetőségek nyíltak, a szomszédos falvak már nem jelentenek nélkülözhetetlen társakat sem társadalmi, sem gazdasági vonatkozásban.

Megjegyezhetjük még, hogy az adott folyószakasz mentén többnyire régi református vallású népességet találhatunk. Kivételt két-három település alkot, elsősorban is a protestáns hajdúktól 1717-ben visszaperelt Polgár, a XVIII. század végén rekatolizált

1. Jellemző, hogy a tiszadobi asszonyok vadon termett gombával a vasút igénybevételével átkelve a tiszai réven Miskolcra piacoztak.

Egyek, illetve részben ide kapcsolható Ároktő, továbbá Tiszatardos. Másutt kisebb-nagyobb közösségek voltak római katolikus vallásúak.

A Tiszának térségünkben középfolyó jellege van. Már közepes vízhozamnál sok hordalékot sodor magával, partját erősen rombolja. Medre emiatt kisebb-nagyobb kanyarulatokkal tarkított. Alacsony vízálláskor hol szakadozott, hol homoklapályos partvonal kíséri a folyót. Árvizek esetén a szabályozatlan folyó rendszeresen elöntötte az árszint alatti térségeket. E pusztítások ellen az egyes települések lokális védelmet biztosító, csupán a települést védő *töltéseket* építettek. A folyó múlt századi szabályozása több irányú változást hozott. E változás nemcsak abban nyilvánult meg, hogy az átvágott kanyarulatok következtében megrövidült a folyómeder, a víz folyása felgyorsult, illetve a kiépített gátak védelmet biztosítottak a folyóparti települések számára, hanem megváltoztatta a táj arculatát, olykor átrendezte a falvak gazdálkodásának szerkezetét is. Gondoljunk csak arra, hogy hány esetben vágtak el határrészeket egy-egy településtől, melyek lakói arra kényszerültek, hogy immár a folyón túli szántóikat, legelőiket stb. esetenkénti vízi átkelés közbeiktatásával műveljék, hasznosítsák. A folyón való alkalmi vagy rendszeres átkeléssel teremtettek egymással kapcsolatot a folyóparti települések, így végezték munkáikat, járhattak el magán vagy hivatalos ügyeikben. Az átkelésnek az alábbi módok fordultak elő; éspedig az egyszerű *ladikkal* (melyből kisebb és nagyobb méretű volt) való átevezéstől a *hidason* (kompon) való közlekedésen át a nyári idényre létesített hajóhídig.

1. kép. Tutajos tótok (Vasárnapi Újság 1865. 420. MMMA. 95. 991.)

A zavartalan átkeléshez a járműveken túl még további két feltétel volt szükséges: az egyik a révhez vezető megfelelő gyalog- vagy szekérút, amelyet az árvizekre, illetve a nagyobb esőzésekre tekintettel *gátakkal* emeltek meg; a másik az átkelést biztosító célszerű partszakasz, amely se szakadozott (magas), se zátonyos, lapályos ne legyen, vagyis ahol a vízen közlekedő járműveket zavartalanul meg lehetett közelíteni. Az *országos révek* végig a középkoron ott vezettek át a Tiszán is, ahol a feltételek biztosítva voltak. E réveken szekereztek a kereskedők, a vonuló hadak is itt keltek át. Ilyen nagy fontosságú rév (majd híd) volt Tokajnál, már kisebb jelentőségű volt a polgári, a csegei vagy a füredi rév (illetve majd a híd). Mellettük a hajdúvárosok és a hegyaljai települések közötti kapcsolatot a tiszalöki, a szikszói tájat a tiszadobi, a szerencsi tájat a tiszadadai rév tette megközelíthetővé részükre. A környező falvak lakói azonban nem szívesen tettek kerülő utat, ha át akartak jutni a szemközti faluba, no meg vámot sem szívesen fizettek. Ezért a Tisza-partján levő két olykor három szemközti település együtt működtetett egy-egy révet. Ilyen helyi érdekű, helyi jelentőségű rév volt pl. a szomszédos Tiszaladány és Tiszaeszlár, vagy Tiszacsege és Tiszakeszi között. Különösen jó időben szívesen vették igénybe ezeket a jobbára gazdasági természetű forgalmat lebonyolító réveket a távolabbi települések lakói is. Mád és Rátka lakói például a tiszadadai révén keltek át, ha a szentmihályi tanyákra vagy a tirpák szállásokra igyekeztek sertést vásárolni. Itt megemlíthetjük azt is, hogy a tokaji hidat nem szívesen használták, mert magasnak tartották a hídvámot.

2. kép. Tutajos tótok (Vasárnapi Újság 1892. 191. MMMA. 96. 292.)

Ezért aztán elkerülték, ha tehették a tokaji hidat is, olykor magát a várost is a közút használatáért szedett kövezetadó miatt.

A tiszamenti falvak népe számára tehát alapvetően nem jelentett, nem is jelenthetett leküzdhetetlen akadályt a 180–200 m mederszélességű Tisza. A táj népe éppen abból a tényből eredően, hogy egymásra utaltságuk igen erős volt, az esztendő minden szakában járt-kelt a Tiszán, felkereste rokonait, vitte áruját, hajtotta állatait.

Ezt követően pedig vegyük szerbe-számba azokat a helyzeteket, amelyek a Tisza két partján levő településeket összekötötte, összekapcsolta.

A társadalmi kapcsolatukat párválasztásukban érvényesülő lokális exogámia alapján vizsgálhatjuk. Ha településeink közül egyiket-másikat ilyen szempont érvényesítése alapján vizsgáljuk, tanulmányozzuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy ugyanolyan szoros rokonsági kapcsolatok alakultak ki a szemközti települések között, mintha a Tisza közöttük sem lett volna. Adatainkból kiderül, hogy igen erős kiházásodás érvényesült Tiszaladányban a XVIII–XIX. század fordulóján. A ladányiak elsősorban a szemközti parton levő települések, Tiszaeszlár és Tiszalök lakóival házasodtak össze.² E tendencia csak az utóbbi évtizedekben gyengült. Eszláron minden megkérdozett tudta, hogy mely családok származtak át Ladányból. Számon tartották azt is, hogy a ladányiak általában szegényen kerültek Eszlárra. Ezért, hogyha közülük valaki valamiért méltatlankodott, gyorsan meg is jegyezték: „Ne járjon a szád, 1 kéve csutkaizikkel jöttél át Eszlárra a Tiszán!” Ezek rendszerint benősültek Eszlárra, szakítottak azzal a hagyománnyal, hogy az asszonynak-valót hazavitték volna falujukba. Hasonlóképpen szoros, összeházásodásokból eredő rokonsági kapcsolat volt Prügy, illetve Taktakenéz és Tiszadada között. Tiszacsege és Ároktő, illetve Tiszacsege és Tiszadorogma exogámikus párválasztására is vannak adataink.³ A felsorolt, exponált települések uralkodó rokonsági kapcsolatai mellett szinte minden településre jellemző volt az effajta, a folyón át szövődött párválasztás. Az exogámikus házasodásban részt vevők között jobbágyokat, parasztokat, mellettük kézműveseket, esetenként armalista nemeseket, továbbá a falusi értelmiség tagjait is ott találhatjuk.

A házasodásokkal, hacsak nem özvegyek kerültek össze, együtt járt a lakodalmi mulatozás, de eközben sem jelentett akadályt a Tisza. Természetesen arra kényszerítette a násznépet, hogy szekérre telepedve kisebb-nagyobb kerülővel ott keljen át a Tiszán, ahol alkalmas híd vagy hidasos rév volt. A tokaji hídon, amolyan nászajándékként is felfoghatóan, a násznép fizetség nélkül kelhetett át.⁴ Arra nem tudtak példát adatközlőim, hogy a násznép nagyobb befogadóképességű ladikon kelt volna át a Tiszán.

A létrejött és folyamatosan terebélyesedő rokonsági kapcsolatok feltételezték azt, hogy a családok akár rendszeresen, akár időszakosan meglátogatták egymást. Fontosabb családi eseményekre, lakodalmakra, keresztszülőkre többnyire hivatalosak voltak, a temetésre pedig illet elmenniük. Emellett az esztendő nagyobb ünnepein, különösen húsvétkor a fiatalok meglátogatták a szülőket. A húsvétot a rokonok látogatása ünnepének

2. BENCSIK János 1985.

3. BENCSIK János 1977. 73.

4. HÖGYE István 1979. 124.

tartották s tartják ma is. Ilyen utazásokhoz megfelelőnek bizonyult egy-egy nagyobb lakik is.

Itt megemlítjük még azt is, hogy a falu bálozó legényei szívesen látogattak át a szomszédos településre, különösen oda, ahol kiterjedtebb rokonságuk élt, hogy ott részt vegyenek a táncmultságokon. Ezek a multságok aztán újabb alkalmak lehettek a fiatalok összeismerkedésének, majd a párválasztásoknak. Természetesen e bálozások nem minden esetben voltak maguktól értetődőek, hiszen az e célból meglátogatott falu legényei számos jelét adhatták nemtetszésüknek.

A Tisza személy- és teherforgalmának másik igen fontos forrása volt a szántóföldi, a rét- és legelőgazdálkodás. Részben a folyószabályozás következtében számos határrész esett át a Tisza szemközti oldalára, részben az elszármazott személyek szülőfalujukban kisebb-nagyobb földtulajdont, erdő-, legelőrészt örököltek. Az ingatlanok megközelítése, azok megművelése, továbbá a termények hazaszállítása, általában tehát a „tulatizán” folyó gazdálkodás feltételezte a tiszai átkelést. Más esetekben egy-egy legelőrészt az állatokat – hová többnyire növények szarvasmarha gulyát állítottak – kellett hidason átszállítaniuk.⁵ Amely falu jelentős gazdálkodást folytatott a Tiszán túl, annak célszerű volt saját forgalmú gazdasági révet működtetni. Ilyen gazdasági révről tudunk Ároktőn, Tiszanagyfaluban, Tiszakeszin. Ebben az esetben a révést a gazdasági közösség tartotta el, s évi *komenciót* fizettek részére az érdekelt gazdák.

Igen élénk volt a paraszti árucseré-forgalom is a két part települései között. Nyugodtan állíthatjuk, hogy egyes falvak már a század fordulóján zöldség, gyümölcs termesztésére specializálódtak. Ilyen településként ismertük meg Tiszaladányt. Maguk is elmondják, hogy a század elejétől egyre nagyobb területen, s mind jobb minőségű zöldséget termeltek. Az áruval pedig gyalog, szekéren, illetve az 1930-as évek végétől kerékpárral is piacoltak. Ladánynak első rendű felvevőpiaca volt Tokaj, Tarcsl és Tiszaeszlár. Kerékpárral azonban elmentek Szerencsre, Bodrogkeresztúrra, sőt Szikszóra is. Az ároktővekről tudjuk, hogy a szőlőskerti terményeiket a csegei piacokon és vásárokon értékesítették.⁶ Más esetekben egyes falvak burgonyával, szemes terménnyel vásároztak. E körbe vonhatjuk a baromfival való kereskedést is. Ahol jelentős számban élt zsidóság (pl. Tokaj), ott igen jelentős baromfi-összettel pedig hízótliba-keresletre számolhattak a környező mezőgazdasági termelők. A friss tej és tejtermékek is kelendő cikkek voltak a hegyaljai mezővárosok piacain.

Szólnunk kell arról is, hogy az egyes települések lakói éppen a rendszeres piacozás, vásárolás segítségével megismerték egymást. Szívesen attól az árustól vásároltak, akit megbízhatónak ismertek meg. A rendszeres piacozás az egyéniség erkölcsi arculatát formálta, s a kedvező vonásokat felerősítette. Ilyenek voltak a megbízhatóság, a nyíltság és őszinteség. A piacozás arra is lehetőséget teremtett, hogy a nagyobb lélekszámú, fejlet-

5. BENCSIK János 1974. 11. Itt említhetjük meg azt a tényt is, hogy nemcsak a közeli helységek, hanem a távolabbi hegyaljai mezővárosok is legeltettek szarvasmarhát a hajdúnánási közlegelőkön a XVIII. században.

6. BENCSIK János 1973. 92–98, BENCSIK János 1982. 407–422.

tebb kereskedelemmel rendelkező mezővárosokban, illetve nagyközségekben (pl. Tokaj vagy Polgár) értékesítve az árut, a termelők a helyi boltokban beszerezhették a nekik szükséges cikkeket: cukrot, petróleumot, textiliákat, a tokaji *sóház*nál a sót is. A múlt századi állapotokra utalva pedig a vásárolók Tokajban szerezték be pl. az ablaküveget, a háztartáshoz szükséges rézedényeket.⁷

A vásárolás már a távolabbi települések között zajlott. Egy-egy tokaji vásárra elszekereztek a szomszédos hajdúvárosok, Nánás, Dorog, Böszörmény lakói. Csoportokba, *bandák*ba összeállva hajtották *fótos* marháikat a vásárokra.⁸ Arra is van adatunk, hogy az eladatlan marhakkal nem tértek haza, hanem tovább hajtották azokat az időrendben következő hegyaljai, környékbeli vásárra. A tokaji és bodrogeresztúri vásárokra állatokat hajtó nánásiak a tiszalöki révén keltek át. Ha Szikszóra tartottak, akkor inkább a tiszadobi révet vették igénybe.⁹ A lábon hajtott állatok mellett szemes terményt, búzát, köles-

3. kép. Sószállító oláhok a Tiszán (Vasárnapi Újság 1873. 333. MMA. 96. 087.)

7. HAJDÚ-Bihar megyei Levéltár, Hajdúnánás város iratai továbbiakban (Ir.) No. 786. 1734. „... az elmúlt Demeter napi Tokaji vásárra készültek, s kirte Soltiszné a Fantest, hogy vigye el egy Ludgyát, s hozzon Űveg ablakot néki rajta”.

8. Fasc. XXXII. No. 990. 1769. „ilányan voltak kendtek egy társaságban akik együtt hajtották egy fótban a marhákat...”

9. Fasc. XX. No. 462. 1750. „Pünkösöd havában esni szokott Szikszai vásárokból való utazások után összeveszték a Jakab napi vásár után a Tisza dobi vendég fogadóban.” fasc. XXVIII. No. 747. 1764. „... úgy mint egy Bottos (a) marha mellett szolgált (...) Szikszóra vásárra marhát hajtott.”

kását, vagy kész lisztet is szállítottak a hegyaljai vásárokra.¹⁰ De füstölt szalonnával is vásároztak az említett hajdúvárosiak.¹¹ Az előbbi, a XVIII. századvégi kép a kereskedelmet a XIX. század második feléig, nagyjából a vasútvonalak kiépüléséig jellemezte a Tisza két partján levő településeket.

Tudunk arról, hogy az 1950-es évekig a kistájak jelentős vásárait szekereken közelítették meg az eladni avagy vásárolni szándékozók. De a nem vásárra irányuló szekerezés is megmaradt a két part között. Sőt újabban a gépkocsiforgalommal bonyolított magánke-reskedelem is megérdemli figyelmünket. Egy-egy jó lisztet őrlő malom kedvéért – ilyen-nek ismerték a dadai malmot – is szívesen keltek át a Tiszán őrletni. Ugyanilyen vonzást gyakorolt egy-egy jó *olajútó* vagy *pálinkafőző* is, sőt az 1950-es években a geleji szűcs-mester műhelye is.

Tiszaladány és Tiszadorogma szép és jó fűz vesszőből készített áruikról is ismertek voltak.¹² A rászoruló és az élelmesek a Tisza partján és az ártéren termett vesszősöket kitermelésre *árendáltak*. A *nyers* vesszőt ladikon vagy nagyobb tételben szekérre rakva hidason szállították át a Tiszán. *Kosarakat*, *kasokat*, *faroskasokat* kötve a vesszőből, hátan cipelték a környező piacokra. A távolabbi vásárokra már szekérrel szállították, a ladányiak például Erdőbényére, Olaszliszkára, Encsre vagy éppen Balmazújvárosra is eljuttattak fűzárjukkal.

A szóba hozott táj szegényemberét kenyérkereső foglalkozása is arra kényszerítette, hogy igénybe vegye a révet, hogy átkeljen a Tiszán. Levéltári források vallanak arról, hogy a nánásiak a XVIII. századtól a keresztúri szőlőhegyekre jártak kapálni.¹³ A szőlőművelés a későbbiekben is mindig jó munkaalkalom maradt. Az eszláriak például rendszeresen jártak a tarcali, a tokaji és a keresztúri szőlőhegyekre, egészen a Meszes-dűlőig, ahol mindenfajta munkát vállaltak. Tavasztól, a szőlő nyitásától, mikor kezdődött a munka, éven át rendszeresen jártak munkába, következésképpen a tiszai réven is. Azok akiknek nem volt biztos helyük, már vasárnap délután elindultak, átkeltek a réven és gyalogoltak Tokajba vagy más város szőlőhegyeire. Akiknek már biztos munkahelyük volt, azok ráérték hétfőn reggel, inkább hétfőn hajnalban indulni. Hátukon a heti étellel rakott tarisznával, igyekeztek a gazdához és szombaton fejezték be a hetet. Idegenben rendszerint valamelyik állattartó gazda tehenistállójában, a jászolban éjszakáztak. Ezért az állatait reggel megétették, megittatták, az istállót kitakarították, felseperték. Az idősebbek, a gyengébb fizikumúak inkább a napszámos munkát vállalták. Akik bíztak erejükben, a *szakmány munkát* jobban kedvelték. Nem egyszer a vincellér is szakmányra adta a munkát.

10. Uo. fasc. XXV, No. 583. 1756. „Tokaji vásárban 6 köből árpát, 2 köből buzát, a keresztúri vásárban 3 sák buzát, 4 sák árpát, 1 sák kását (adott el).” fasc. XXV. No. 582. 1756. „Hát a Mátyás napi Keresztúri vásárban micsoda életet vittél és mennyit? Négy Sák Buzát, hatvéka Kását.” fasc. XXXII. No. 986. 1769. „Hegy alá mentünk lisztel...”

11. Ir. Fasc. XXII. No. 505. 1752. „... két szalonnáját vittem Szebenyinével Vencsellőre, onnét Liszkára, Elmenvén együtt Mádra (is).”

12. KOZÁK Barnabás 1976. 129–135.

13. Ir. fasc. XIX. No. 418. 1749. „32 éves Sándor János (...) Tokajba igyekezvén kapálni innét, a Zoltán Vendég fogadójába harmad magával érkezett volna...” Fasc. XXIV. No. 555. 1754. „Horvát Ilona ... Kapástól kaptam a Keresztúri hegyen ...”

Jó munkaalkalmat nyújtottak a környék falvainak a szerencsi cukorgyárnak répát termelő mezőgazdasági nagybirtokok. A répamunkára szegődött fiatal *summáslányok*, *summásfiúk* csoportosan igyekeztek a munkába, az eszláriak csoportosan keltek át a réven is. Ugyancsak a tiszai átkelő forgalmat növelték azok is, akik a bükkaljai településekről takarni igyekeztek az egri káptalan polgári birtokára.¹⁴ Az eszláriak rendszeresen vállaltak hordást Megyaszón és környékén, ezért szekerekkel és lovakkal indultak a munkába, felhasználva az eszlári révet.

Azt is megemlíthetjük, hogy a tiszai áruszállítás, elsősorban a só és a fa forgalmazása növelte a révek és a települések melletti kikötők forgalmát.¹⁵ A tokaji kikötőkben mind fát, mind sőt vásárolhattak. A löki, a csegei és a füredi partoknál fatelepek alakultak, a Tiszából kiemelt szálfat itt értékesítették, s nyers vagy feldolgozott állapotban szállították az Alföld belseje felé. Egy-egy rév, illetve kikötő forgalma számos lótarló családnak biztosított munkaalkalmat. Ezek a családok arra vállalkoztak, hogy a Tiszán érkezett árut Debrecenbe, Egerbe, Miskolcra és másutt élő megrendelőhöz fuvarozzák. E fuvaros-vállalkozók léte is az országúti forgalom függvénye volt, s addig virágzott a fuvarozás, amíg a vasútra nem terelődött az áruforgalom.

A Tiszán átmenő forgalmat egyéb tényezők is növelték. Ilyenek voltak a lakosság közigazgatási teendői. A tiszalöki járási központot (1950-ig), a szolgabírói és egyéb hivatalt járó taktaköziek rendszeresen megfordultak a tiszai révben. A közigazgatási határ arra kényszerítette őket, hogy évszázadokon át ilyen céllal is járják a révet. A szabályozás okozta terület-elcsatolások is azt eredményezték, hogy az érdekelt falvak lakói adót fizetni átjárjanak a túlparti faluba. De arra is volt példa, hogy valamilyen vallásos céllal keresték fel a szomszédos településeket. A ladányi zsidócsaládok a tizsaeszlári zsinagógát vették igénybe. Máskor búcsúsok keltek át a polgári vagy az egyeki réven, akik jelesebb búcsújáró helyekre igyekeztek.

A révek tehát fontos szerepet töltöttek be egy-egy partszakasz népe életében. A rév-jogot gyakorló község vezetése rendszeresen foglalkozott a rév, a révészek irányításával. Az *előljáróság* tagjai közül egy személyt, a *révbíró*t azzal bízott meg,¹⁶ hogy a forgalmat ellenőrizze, a forgalomból származó jövedelmet kezelje, azzal az illetékes irodának, személynék vagy hivatalnak elszámoljon. Felügyelte a révek forgalmát azért is, mert a *nem igaz* jószág is átjutott a túlsó partra. Nem véletlen az sem, hogy a folyóparti települések (Csege, Ladány) népének nyelvhasználatában él egy kifejezés, amely az ellopást is felté-

14. BENCSIK János 1974/a. 297. Hasonló munkásvándorlásra korábbról is vannak adataink. Ir. fasc. XXXII. No. 996. 1769. „Szatmári Péter 20 esztendő, csikós, tokaji születés vallja, hogy Ongai Szabó István 40 éves, Tokaji lakos (...) munkára jött, képes volt, egy kis pénzt akart itt (Nánás) szerezni.”

15. PAPP József 1967. 11.

16. BENCSIK János 1970. 55. Adatközlőim: Prügy: Tassonyi András (sz. 1922). *Taktabáj*: Szalai Sámuelné, Ostváth Sándor, Gál Györgyné, Bíró László, Kiss János. *Csobaj*: Szoboszlai Istvánné (1925.), *Tizsaeszlár*: Alexa András (1920), Ábrók Gáborné (1904). *Tizsada*: Juhász Mihály (1909), Juhász Benedek (1912). *Tizsadalány*: Takács Gáborné Cserés Jucsa (1903), M. Csikai Miklós (1911). Segítségükért itt is köszönetet mondok.

telezi: „Ez is a te réveden tűnt el!” A révbíróhivatal akkor veszítette el jelentőségét, amikor a vasutak révén a révek szerepe is csökkent.

A révek munkásai a *révészek* voltak. Nem egyszer apáról fiúra szállt ez a mesterség. Másutt a révész személye időről időre cserélődött. A XX. század elejétől csak akkor lehetett megfelelően kereső foglalkozás a révészség, ha a révész kihasználta minden jövedelemszerző alkalmat. A révész és családja, bár ki nem költözött a Tiszához, a *révház* (kunyhó) környékén állatokat, elsősorban baromfiakat nevelt. Begyűjtötte a téli széna szükségletét, beszerezte a téli tüzelőjét. Fűzvesszőt vághatott, azt alkalmasint *felesbe* megkötötte, s a kész áruval kereskedett. A rév melletti 100–100 méteres Tisza-meder halászati joga is őt illette. A hal pedig keresett cikk volt mindig.

A révészek munkáját az előjáróság szabályozta. Meghatározta a viteldíjat, az ún. *ripízt*. Gondoskodott a vízi szállítójárművekről, ha a szükség úgy kívánta, akkor ezeket javíttatta. A ladikokat pedig három évenként cseréltette. A hidasokat, a ladikokat toka-ji, illetve felsőtiszai hajóácsoktól vásárolták.¹⁷ Ha *kapós volt* a révészet, akkor árverésen árendába adták (pl. Tiszaeszlár, 1936.). Napjainkra azonban egy-két rév kivételével, mint a tiszalöki, a tiszadobi, a tiszacsegei, melyek célirányult forgalmat bonyolítanak le ma is, a révek elvesztették szerepüket. Az autóbusszforgalom elterjedésével a személyi forgalmat lebonyolító eszlári rév megszűnt, a dadai forgalma is megcsappant. Az egykor oly forgalmas *káptalani* rév Tiszakeszivel szemben szintén megszűnt.

A révész, életmódját tekintve mindig a határbeli munkások, a halászok, a pásztorok, a csöszök közé számított. Rendszerint kisebb folyóparti épületben, *kunyhó*ban húzta meg magát. Hevenyészett *dikó* volt a fekhelye, szabad tűzhelyen bográcsban főzött, étrendje is a határbeliekéhez igazodott. Ha közel volt a rév a faluhoz, akkor naponta kijárt munkahelyére, a révbe. Ilyen esetekben étkezni hazajárhatott, vagy nagyobb forgalom esetén családja ebédet vitt számára. A révész munkája a forgalom függvénye volt. Egy-egy hetipiac vagy *nagyvásár* alkalmával igen sok dolga akadt. Virradattól alkonyatig a vízen volt. Arra is ügyelt, hogy akit átvitt a vízen, azt, ha szándékában volt aznap hazatérni, vissza is hozza. Nagy forgalom esetén hidassal jártak, de ebben társ is kellett. Csendesebb napokon a kisebb ladik vagy a *lapsoló* is elegendő volt. A gyalogos forgalmat egy nagyobb, 16–18 személyes ladikkal is lebonyolíthatták. Télen-nyáron volt munkája a révésznek. Amíg a Tisza vize *be nem állt*, hidassal, ladikkal járta a vizet. Az őszi hidegek bizony próbára tették erejét, megviselték egészségét. A víz *beálltával* (befagyott a Tisza) a jégen való közlekedést is biztosítani kellett. Utat jelölt ki a jégen, ennek mentén két oldalt lékeket vágott, a jégre szalmát, töreket szórt, s vízzel locsolta, *hízaltta* a jeget. Mind a gyalogos, mind a járműforgalom a jégen zajlott. Ha árvíz volt, a hidas-forgalom szünetelt. A ladikkal pedig töltéstől töltésig jártak.

A révész ismerte a Tisza vizét. Munkája közben számításba vette a széljárást, a víz mélységét, erejét. A Tiszán a *felsőszél* segítette, az *alszél* gátolta, nehezítette munkáját, különösen a hidasos átkelést. Alacsony vízállás esetén a víz ereje kevésnek bizonyult a hidashoz, ezért egy fahorog és a drótkötél segítségével kézzel vontatták át a hidast a vízen.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a Tisza – bár tájunkon már jelentékeny mederszélességű és vízhozamú folyó – éppen a révek, illetve a révészek segítségével nem jelentett leküzdhetetlen akadályt a két part településeinek társadalmi életében, gazdasági tevékeny-

ségében. A szemközti települések lakossága szoros kapcsolatot tartottak egymással, s nem volt eközben gátja a Tisza e kapcsolatok tartásának. Ellenkezőleg, olykor azt tapasztalhatjuk, hogy erősen érvényesült az egymásra utaltság közöttük, miközben természetesen nélkülözhetetlenek voltak a révek.

IRODALOM

BENCSIK János

1970 Egy jobbágysközösség gazdasági, társadalmi élete az úrbérrendezéstől a jobbágyszabadításig. Debrecen, in. ALKU. Ser. Hist. III.

BENCSIK János

1973 Az „Irigyli” szőlőskert. in. Herman Ottó Múzeum Közleményei 12. Miskolc.

BENCSIK János

1974 A szarvasmarha paraszti tartása Hajdúnánáson a XVIII. század végétől. Hajdúböszörmény.

BENCSIK János

1974/a A paraszti közöszség gazdasági tevékenysége. in. Polgár Története, Polgár (szerk. Bencsik J.)

BENCSIK János

1977 Csege, szabadmenetelű fobbágyfali társadalomrajza a XVIII–XIX. század fordulóján. in. Hajdúsági Múzeum Évkönyve III. Hajdúböszörmény, 63–150.

BENCSIK János

1982 Adatok a délborsodi falvakból az árutermelés és piacozás ismeretéhez. in. Módy-Balass–Ujváry: Néprajzi Tanulmányok, Debrecen. 407–422.

BENCSIK János

1985 Tiszaladány és a táj házassági kapcsolatrendszere a feudalizmus utolsó évszázadában. in. Herman Ottó Múzeum Közleményei

HÖGYE István

1979 XVII–XVIII. századi adatok a tokaji lakodalmi szokásokhoz. HOM. Közl. 17. 127.

KOZÁK Barnabás

1976 A tiszadorogmai vesszőfonás. in. Foglalkozások és életmódok. Miskolc, 129–135.

PAPP József

1967 Tiszacsege. Debrecen.

DIE TRENNENDE ROLLE DER FLÜSSE, DIE VERBINDENDE ROLLE DER ÜBERSATZSTELLEN IM BÄUERLICHEN WARENAUSTAUSCH (Auszug)

Im ausgewählten Themenkreis geht es darum, inwieweit besonders am 10 km langen Abschnitt der Theiß zwischen Tokaj und Tiszafüred der Fluß die am rechten und linken Ufer gelegenen mehr als 30 Ortschaften voneinander trennt. Es geht darum, ob trotz des 180–200 m breiten, bedeutenden Wasserreichtum aufweisenden Flusses die an beiden Ufern gelegenen Ortschaften in gesellschaftlicher und wirtschaftlicher Beziehung die Verbindung miteinander halten konnten. Auf Grund der detaillierten Untersuchung kann gesagt werden, daß:

- die Verbindung zwischen den erwähnten Ortschaften in gesellschaftlicher Hinsicht kontinuierlich und ausdauernd waren, Heiraten kamen laufen vor,
- die an beiden Seiten des Flusses befindlichen Gärten, Felder, Weiden und Wälder forderten, daß sie auch über den Fluß hinweg bestellt und bewirtschaftet wurden,
- mit den überflüssigen Produkten, weiterhin mit den von vorn herein für den Verkauf auf dem Markt bestimmten Produkten wurden regelmäßig die Märkte der benachbarten, vielmals auf der anderen Seite gelegenen Ortschaften aufgesucht, um sie dort zu verkaufen,
- die Besuche auf dem Markt, besonders auf dem Jahrmarkt, behinderte die Theiß nicht. An den Übersetzstellen konnten diejenigen, die sich auf den Markt bemühten reibungslos übergehen und mit ihren Fuhrwerken in schon weitere Entfernung fahren.

Da die einzelnen Übersetzstellen in ihrer Wichtigkeit nicht gleich waren, konnten auf der Basis des von ihnen abgewickelten Verkehrs Unterschiede gemacht werden: häufig waren es sogenannte *Fußgänger-Übersetzstellen*, bei denen die Reisenden in *Booten* übersetzen konnten. Die Übersetzstellen, an denen der zwischen zwei gegenüberliegenden Ortschaften stattfindende Verkehr abgewickelt wurde, waren mit örtlicher Bedeutung versehene *wirtschaftliche Übersetzstellen*, wo der Verkehr mit Fähren stattfand. Wo die die kleineren Gebiete miteinander verbindenden Straßen den Fluß kreuzten entstanden die *Landes-Übersetzstellen*. Solche waren bei Tokaj, bei Polgár, oder bei Tiszacsege. Auch diese glichen sich untereinander nicht in ihrer Bedeutung. Zwischen ihnen ragte das an auch Landesteile verbindenden Straßen gelegene Tokaj hervor. Wegen seiner Bedeutung wurde hier zuerst eine zeitweilige, später eine dauernde Brücke über die Theiß gebaut.

Der Verkehr der Übersetzstellen stagnierte nach dem Ausbau des Eisenbahnnetzes, in Folge des auf den Landstraßen mit modernen Verkehrsmitteln abgewickelten Verkehrs wurde ein Teil der Übersetzstellen vollständig eingestellt (wie z. B. Tiszaeszlár).

János Bencsik

ÁRUCSERE A TISZA KÉT PARTJA KÖZÖTT

PÁLL ISTVÁN

A címben jelzett téma megközelítésére több variációs lehetőség kínálkozott; ezek közül itt csupán arra vállalkoztam, hogy a Tisza felső szakasza (az ún. Felső-Tiszavidék) árucseréjének fő irányait vázoljam s megpróbáljam – ha csak felsorolásszerűen is – az árucserében szerepet játszó termékek széles skáláját is bemutatni. A tárgyalandó sávot, amely a Tisza két partján részt vett a kereskedelemben, a történeti vármegyékre szűkítettem, bár igyekeztem a Tiszához közel eső területekhez közelíteni. Ugyanakkor tágitani is kellett a kört, hiszen nemcsak a Tiszán *keresztül*, hanem annak *hosszában* is nagyméretű és nagy fontosságú kereskedelem folyt. Itt nem szólok a folyami átkelők jelentőségéről (arra más dolgozat hivatott), csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy azok vám-szedési joguk miatt nemegyszer inkább gátlói mint elősegítői voltak az árucserének. Nem véletlenül jegyezték fel 1772-ben a *gávai* vizsgálatokban, hogy a lakosoknak „Hátrányuk az, hogy akár a tokaji hídon, akár a kenézlői réven mennek a hegyaljai vásárokbá, mindenkor megvámoltatnak. Sőt, ha maguk csónakon mennek is, még télen is.”¹

Bizton mondhatjuk, hogy a Tisza nem állított jelentős akadályt a két partja mentén fekvő területek árucseréje elé, s a folyón a révek, a „hidasok”, a tokaji híd csak kézzelfoghatóvá tették a kapcsolatot, amely a két terület között mindig is fennállt. A Szatmár, Szabolcs, Ung, Bereg, Ugocsa, Zemplén, Borsod megyék peremén hömpölygő folyam közigazgatási határok figyelmen kívül hagyásával segítette elő a lakosság boldogulását vagy gyakori áradásaival okozott neki szenvedést. Azzal, hogy a megyék egyikének-másikának területe néhány település erejéig át-átnyúlt a Tiszán, s nagyobb birtokosok birtokai több megyében feküdtek, mind-mind a folyó elválasztó szerepét csökkentették. A nagyobb vásárközpontok (pl. Debrecen, Szatmár, Ungvár, Kassa) árnyékában kialakult mikrocentrumok (pl. Tiszaújlak, Csenger, Bátor, Kisvárd, Tokaj és a hegyaljai mezővárosok) a közeli területek árucseréjét voltak hivatottak megvalósítani, s a lakosság széles rétegei számára tették lehetővé az abba való bekapcsolódást. Éppen e mikrocentrumok eredményezték azt, hogy pl. a Szabolcs megyéhez tartozó Tisza menti települések nem a megyeközpont Nagykálló (vagy később Nyíregyháza), hanem sokkal inkább Tokaj és a hegyaljai városok vonzáskörzetébe tartoztak mind a kereskedelem, mind a munkavállalás szempontjából.

Az áruszállításban a korabeli mostoha útviszonyok miatt a mainál jóval jelentősebb szerepe volt a *Tiszának*. SZIRMAY Antal XIX. század elején írt munkájában jegyzi meg a

1. KISS Lajos 1961. 113.

folyó Szatmár megyei szakaszáról, hogy az „hajókázható, 's ezért töménytelen só köveknek, fa száloknak, gerendáknak, szőlőkaróknak, deszkáknak, gyümölcsnek, gubacsnak, égetett, és kő szénnek vívője.”² A felsorolásból nem tűnik ki, hogy e termékek mely területekről származnak, de FÉNYES Elek későbbi munkájában, amikor szinte szó szerint megismételte a fentieket,³ hozzáteszi, hogy a faanyag a Tisza „segedelmével” Máramaros vármegyéből érkezik. Más helyen megemlíti, hogy Szabolcs megyébe „ugyancsak a’ Tiszán úsztatnak le Beregh és Szathmár vgyékből gyümölcsöt. Bort hoz Zemplin, Bihar és Ungh vgyékből.”⁴

A fentiekből kiderült, hogy a XIX. század közepén jelentős fakereskedelem folyt a tiszai kikötők tájékán (ilyen kikötő volt pl. Kisvarsány, Gyüre, Bercel Szabolcs megyében), ahonnan a Tiszán leúsztatott fenyő szálfáknak és egyéb áruknak a tömege egyrészt szekéren, másrészt kedvező vízállás esetén vízi úton jutott el a rendeltetési helyére. Igen sok településről tudunk, melynek lakossága nagyrészt szekerezéssel kereste meg a kenyerét. (Csak néhányat említve: Szatmár megyében Fernezely, Fehérgyarmat,⁵ Szabolcsban Ajak, Döge, Rozsálypuszta, Rétközberencs, Fényeslitke, Kisvárd, Tiszabercel stb.)⁶ FÉNYES írja a kenézlőiekről, hogy „Áradások alkalmával e szakadékon (a maloméren – P. I.) S-Patakra fenyőszálakat szoktak szállítani.”⁷ A Máramarosból származó fenyődeszkával és zsindellyel a Nyírség déli részein is találkozunk,⁸ mivel a Tisza melletti árterületeken (Szabolcsban, Szatmár és Bereg Tiszához közeli részein, a Bodrogyközben) főként keményfa-erdők terültek el, s így a fenyőfát igen nagy távolságból – s jelentős költség-növekedéssel számolva – lehetett csak beszerezni. A múlt század második felében Tiszaújlakon, Naményban, Tokajban és Szolnokon létrehozott faraktárak a munkácsi uradalom bereg megyei erdeiből kitermelt fa eladását segítették elő, komoly konkurenciát jelentve az addig nagyrészt Máramarosból leúsztatott fának.⁹

A Tisza Tiszaújlaknál ér ki a sík vidékre, s innen szétterülve, kisebb eséssel folytatja az útját az Alföld irányába. Az Újlakhoz közel fekvő településekről többen vállalkoztak arra, hogy a Tiszán érkező fa- és egyéb áruk továbbfuvarozásában segítenek. Tiszabecs, Tiszakóród, Csécse, Cseke lakóiról írta SZIRMAY, hogy fizetésért kormányosnak, csajkásnak szoktak beállni,¹⁰ „s ezzel sok pénzt keresnek”.¹¹ A XVIII. század második feléből végéről vannak adataink arra, hogy a dombrádiak „fizetésért szálra járnak és száljokon kereskednek”,¹² s Kékcse lakói is „lápokon” járnak a Tiszán.¹³ Több Bereg megyei

2. SZIRMAY Antal 1809–10. I/15.

3. FÉNYES Elek 1836–40. IV/259.

4. FÉNYES Elek 1836–40. IV/216.

5. FÉNYES Elek 1851. II/16., SZIRMAY Antal 1809–10. II/232.

6. KISS Lajos 1961. 13., 88., 100., 205., 332., 342., 356.

7. FÉNYES Elek 1851. II/199.

8. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár. A Szabolcs vármegyei Tűzkármentesítő Intézet iratai (a továbbiakban: SzMLt.) IV. A. 19. 10.

9. LEHOCZKY Tivadar 1881–82. II/339.

10. SZIRMAY Antal 1809–10. II/238., 258–61.

11. FÉNYES Elek 1851. II/249.

12. KISS Lajos 1961. 71.

13. KISS Lajos 1961. 198.

településről rendelkezünk a XIX. század közepéről olyan adatokkal, hogy az ott lakók fával kereskednek (pl. Gergelyi, Tiszaadony és Vámosatya),¹⁴ bár itt főként a helyi erdőkből kitermelt tölgy-szálfákra gondolunk. A „tiszahátinak” nevezett gerendák bizonyára e területekről kerültek a Nyírség belsejébe (pl. Kislétára¹⁵), hiszen a nyírségi községek lakói előszeretettel használták fel építkezéseikhez a Tisza melletti szegélyerdők jó minőségű faanyagát. Pap község gondnoki számadásában olvashatjuk, hogy az egyháztanács tagjai favételi szándékkal a Tisza jobb partján fekvő eszenyi erdőt is felkeresték 1834-ben;¹⁶ Eördögh Dániel kopócsapáti birtokos a Tisza túlsó partján elterülő eszenyi erdejében hasítottatott zsindelet a maga számára, vidi erdejéből adott fát az építkezőknek,¹⁷ a fényeslitkeiek pedig a leányvári és a lónyai erdőkbe jártak fát venni, miután saját erdeiket kipusztították.¹⁸ Abban, hogy a panyolaiak a nagybereg-i erdőbe jártak épületfáért, nagy szerepe volt az ottani fabőrségnek, s ahol emiatt pár forint ellenében szabad rakodás volt.¹⁹ Tisztaberek lakói az erdejükben nőtt 8–9 öles égerfákat és tölgyeket vágták ki és azok „a’ Tiszán Láboknak széjjel hordatnak” – írta SZIRMAY.²⁰

A fakereskedelem másik ágát a *feldolgozott* faárúkkal folytatott árucseré jelentette. A faárúk neme széles skálán mozgott: a Szatmár megyei Tatárfalva lakói mogyorósfából hasított abroncsokkal,²¹ az uszkaiai fa „műszerekkel”²² a Bereg megyei Csomonya, Daróc, Kisdobrony, Dercény, Serbóc lakosai faedényekkel és egyéb faeszközökkel, szerszámokkal kereskedtek, s azokat messze elhordták a XIX. század első felében.²³ A fent említett „egyéb faeszközök” minémiségéről LEHOCZKY Tivadar 1881–82-ben megjelent monográfiájából értesülünk. Azt írja, hogy a beregi „Tiszaháton egyes földművelők csinos guzsalyokat és rokkákat, a nagy-dobronyaiak válukat és sertésóákat, a csomonyaiak pedig gabonatartó hombárokát és szuszékokat készítenek.”²⁴ Bizonyára a Szentmihályon 1843-ban összeírt 181 darab „tiszaháti sertésól” szintén e vidékről származott²⁵, annál is inkább, mert a beregiek termékeikkel nagyméretű kereskedelmet folytattak. „Bereg legnagyobb részét erdő borítván, természetes, hogy a fának házi iparszerűleg való feldolgozása régóta divatozik – írja LEHOCZKY. Bodnár munkával, legkivált hordó-, veder- és dézsakészítéssel foglalkoznak különösen Derczen, Fornos, Gát, valamint Nagy-Bereg, Bereg-Újfalu, Makarina, Izsnyéte, s a Munkács-körül helyiségekben, mégpedig oly terjedelemben, hogy áruikat nemcsak a megyében jól értékesíthetik, hanem azokat a szomszéd Szabolcs és Szatmár megyékbe is szállítják. A Makaria-vidékiek nemcsak dongát készítenek,

14. FÉNYES Elek 1851. II/45., II/10., 59.

15. SzMLt. IV. A. 19. 9.

16. Pap község református egyházközségének gondnoki számadása. 1831–1857. 1834. évi bejegyzés.

17. Eördögh Dániel árendáskönyve. 1796. és 1806. évi bejegyzések. Beregi Múzeum Dokumentumtára D 69. 141. 2.

18. KISS Lajos 1961. 102.

19. GUNDA Béla 1984. 95.

20. SZIRMAY Antal 1809–10. II/268.

21. SZIRMAY Antal 1809–10. II/210.

22. SZIRMAY Antal 1809–10. II/262.

23. FÉNYES Elek 1851. I/225., 241., 271., 252., IV/25.

24. LEHOCZKY Tivadar 1881–82. II/483.

25. SzMLt. IV. A. 19. 14.

hanem a munkácsi és beregszászi piacokat is ellátják kútágasokkal és gémekekkel, szulákokkal s tölgyfa-deszkákkal.”²⁶ A Szabolcs megyei Gégény és Rétközberencs lakói emlékeztek arra, hogy a „gömbölyű” csónakokat a Tiszahátról, Bereg megyéből hozták a Rétközbe.²⁷

Szabolcs megyéből is van adatunk faedények és szerszámok készítéséről s eladásáról, bár ez nem volt olyan méretű, mint a fentebb említett Bereg és Szatmár megyékben. KISS Lajos idézi az 1772-es vizsgálati jegyzéket, melyben a nagyhalásziakról írták, hogy a fabőség miatt ülték a fenti foglalatosságot, sőt még kovácsoknak való faszenet is égettek, „amit nem messze levő városokban haszonnal eladhatnak.”²⁸

A természetből származó ásványi javak közül csupán néhányat emelünk ki, melyek jelentős szerepet játszottak a Tisza két partja közötti kereskedelemben. Elsőként a meszet említhetjük, amely – ha kisebb mennyiségről, egy-egy háztartás ellátásáról volt csak szó –, vándor meszesek révén került a borsodi Bükkből egészen a Szatmár megyei Tiszaberekig az azt felhasználókhoz.²⁹ „A bükszentkeresztiiek az ország keleti, északkeleti részét járták be, legtávolabbi célpontjuk a Nyírség és a Hajdúság volt, de eljutottak Békéscsabáig is” – írja VIGA Gyula, s közli a vándor meszesek által bejárt terület térképét is.³⁰ Egy-egy nagyobb építkezéshez közvetlenül a mészetítő központból hoztak meszet. Híres volt a bodrogi *Lagmóc* (vagy Ladomuch), ahová többek között a tiszántúli településekről is mentek mésztér. A XIX. századból több községből van adatunk, hogy innen hoztak meszet, főként a közösségi épületek készítéséhez. (Gáva, Tiszabercel, Pap, Ilk).³¹

Az építkezéshez szükséges követ a már említett kezdetleges útviszonyok miatt nagyobb távolságra nemigen szállíthatták, bár így is vannak adataink a Tisza jobb partján található kőbányák köveinek a Tiszán túlra való eladásáról. Lagmóc márványbányája, Bégány kőbányája híres volt a múlt század közepén,³² az 1860-as években nyitott tarpai kőbányából pedig 1871-ben Ilkre szállítottak az iskolaépítéshez kőanyagot.³³

A kőkereskedelem szempontjából a legjelentősebb a *malomkő* volt a Tisza két partja közötti forgalomban. Bereg megyében Bene és Nagymuzsaly³⁴ malomkövei voltak a leghíresebbek a XIX. század közepén, míg Zemlénben Sárospatak volt a legismertebb malomkővet szállító település³⁵. SELMECZI KOVÁCS Attila írja, hogy a kézimalmokhoz szükséges malomköveket egykor a máramarosi kőbányákból román vándorárusok révén

26. LEHOCZKY Tivadar 1881–82. II/483.

27. KISS Lajos 1961. 122., 329.

28. KISS Lajos 1961. 248–249.

29. GUNDA Béla 1984. 95.

30. VIGA Gyula 1980. 254–255.

31. KISS Lajos 1961. 112.; 1808. jún. 19.: „Végeztetett a Consistoriumban hogy Lagmóczi 10 hordó mész hozattasson a prédikatori házhoz” (Kivonat a *tiszaberceli* ref. egyház számadásaiból. Sóstói Múzeumfalú Adattára); *Pap* község református egyházközségének gondnoki számadása. 1831. évi bejegyzés („A mész Ladomaczról haza hozódván...”), *Ilk* ref. egyházközségének gondnoki számadása. 1871. évi bejegyzés az iskolaépítésről. Beregi Múzeum Dokumentumtára.

32. FÉNYES Elek 1851. III/8., I/107.

33. Ilk ref. egyházközségének gondnoki számadása. 1871. évi bejegyzés.

34. FÉNYES Elek 1851. I/114., III/123.

35. FÉNYES Elek 1851. IV/14.

szerezték be, akik kifaragva hozták azokat. A szabolcsi falvakban viszont a Bodrogke-resztúrról, Tokajból vagy Tarcáról szállított kövekkel felszerelt kézimalmokon őröltek a legszívesebben.³⁶

Az ásványi anyagok közé tartozik a korábban már többször említett só is, amely főként a Tiszán leúsztatva került forgalomba. Mennyiségére egy jellemző adat: Tiszaújlak-nál (ahol sóvámhivatal is volt) a Vasárnapi Újság 1867-es híradása szerint a nagy víz és az erős szelek miatt rövid idő alatt több tutaj elsüllyedt, „melyeken 5000 mázsa só volt”.³⁷ De szárazon is szállítottak sót a területre: a beregdaróciak pl. gyümölcsöt vittek szekéren Máramarosba, ahol azt sóra cserélték,³⁸ vagy a román tutajosok által a tiszaberceli kikötőig tutajon szállított sót az ottaniak szekéren, hordóban vitték Tokajig, ahol aztán különféle termékekre (tej, túró, csizmaszár) cserélték;³⁹ arról is van adatunk, hogy a dombrádiak tutajosnak állva szállítottak sót Naményba, Tárkányba, Tokajba.⁴⁰

Az ásványi anyagokon kívül feldolgozott *ipari termékeket* is hoztak be a Felső-Tisza-vidékre, bár ez nem minden esetben származott a Tisza közelében előállítottak köréből. FÉNYES említi, hogy pl. Szabolcs megye Debrecenen keresztül szerez be „mindenféle gyárműi, fényűzési, coloniális portékákat, vasat, rezet stb.”,⁴¹ de a turjaremetei, a szelestől⁴² vagy a munkácsi vasgyárak öntöttvas készítményei közvetlenül kerültek a tárgyalt területre.

Igen nagyméretű volt a Felső-Tisza-vidék *cserépedény-behozatala* is. Mivel Szabolcs megye nem rendelkezett a fazekassághoz szükséges megfelelő minőségű agyaggal, a lakosság a gömörin kívül főleg a sárospataki, nagybányai, avassági, ungvári, barakszói, bereg-szászi, gejőci^{42/a} tálakat, tányérokat kedvelte, de szinte az egész Alföld és a szomszédos területek minden jelentős és kevésbé jelentős fazekas-központjainak termékei fellelhetők területünkön.

Jelentős volt Szabolcsban a növényi anyagokkal való kereskedelem is. A rétközi *fedő-nád* főként a Nyírség belsejében talált vevőre, de Tokaj vagy más zempléni területek is részesültek belőle.⁴³ A vastag, jó minőségű nádszálakért a Szepességből, Nógrádból és főleg Gömörből jöttek el a szlovákok a rétközi falvakba,⁴⁴ s vagy itt kötöttek belőlük szövőbordákat,⁴⁵ vagy odahaza, s a kész bordával házaltak a Tiszántúlon.⁴⁶

A rétköziek másik fontos csereterméke a *gyékény* volt. Ezt vagy lábon adták el pl. a cigándiaknak hazavitelre,⁴⁷ vagy helyben készítettek belőle ponyvákat, méhkasokat,

36. SELMECZI KOVÁCS Attila 1984. 224.

37. Vasárnapi Újság, 1867. 206.

38. GUNDA Béla 1984. 95.

39. KISS Lajos 1961. 356.

40. KISS Lajos 1961. 72.

41. FÉNYES Elek 1836–40. IV/216.

42. FÉNYES Elek 1851. III/286., IV/84.

42/a KISS Lajos 1985. 29.

43. KISS Lajos 1961. 36., 300.

44. KISS Lajos 1961. 121., 176., 244., 300., 312., 330., 355., 404.

45. KISS Lajos 1961. 121.

46. GUNDA Béla 1984. 94.

47. KISS Lajos 1961. 121., 176., 300., 355., 370.

kosarakat.⁴⁸ Már 1772-ből van adatunk arról, hogy Dombrád, Kék és Óntelek lakosai eladásra készítettek gyékényeszközoeket,⁴⁹ s szállították azt Zemplénbe, Máramarosba, Ugocsába,⁵⁰ de a híres berencsi gyékényponyva még a XX. század elején is keresett portéka volt Tokaj, Tállya, Keresztúr vásárain.⁵¹ A lápokon nőtt háromélű *sást* szőlő-kötözésre vitték eladni a Hegyaljára, s a jobbágyokat még úrdolga fejében is kötelezték kötőfű vágására.⁵² A Jászói Prépostság 1883-ban kelt szerződése szerint a paszabiak minden év tavaszán 4500 férfimarok kiszáritott kötőfüvet szállítottak a gávai birtokköz-pontba.⁵³

Még jó néhány, a természetből összegyűjtött termék talált csere útján gazdára. A beregi tiszahátiak a nyíri emberrel dolgoztatták fel a *szénájukat* vagy adták el pénzéért neki,⁵⁴ a besztereciek *gyógyfüvekkel, sulyommal* kereskedtek,⁵⁵ a Borsod és Gömör megyei tótok *sonkolyt* vittek magukkal a rétközi falvakból⁵⁶ adva érte kaszát, szövő-bordát⁵⁷ s készítettek belőle méhviaszt; még a *nadállyal* való kereskedés is hozott valamit a szegényebbek konyhájára a debreceni, pesti, nagyvárad, tokaji és keresztúri vásárokon.⁵⁸ A *hal* már a XVIII. században is fontos árucikke volt a vizek mellett élőknek. BÉL Szabolcsról írta, hogy „a megye Tisza felőli része a halászatnak annyi hasznát veszi, hogy még disznóhízlalásra és másutt való eladásra is jut belőle.”⁵⁹ A rétköziek a fogott halat Debrecen, Kassa, Szatmár, Miskolc vásáraitra, sőt még messzebb, Lengyelországba, Krakkó és Lemberg városokba is elvitték;⁶⁰ még egyetlen község, Kék halásza is a Hegyaljától egészen Nagyváradig ismertek voltak.⁶¹ A Rétköz csíkját főleg Ungvárra vitték hordókban, de ide is eljöttek érte más vidékekről.⁶² Az Ecsedi-lápiak Munkácsra, Ungvárra, Beregszászra, Nagyszőlőstre, Técsőre szekereztek a fogott csíkkal, s ott böjt idején a ruszinoknak adták el azokat. Útközben még szekeret és más holmikat (gyapjút, cserépedényt, sulykot, gereblyét) is kaptak érte cserébe.⁶³ De nemcsak a Tisza bal, hanem a jobb partján élők is kereskedtek hallal, csíkkal. FÉNYES írta a Bereg megyei Bányáról, hogy „fával, hallal, csíkkal bővelkedvén, ezekkel jutalmas kereskedést folytat.”⁶⁴

48. KISS Lajos 1961. 24., 121., 312., 330., 370., 383.

49. KISS Lajos 1961. 176., 293.

50. KISS Lajos 1961. 68.

51. KISS Lajos 1961. 330., 370.

52. KISS Lajos 1961. 24., 36., 244., 298., 312., 330., 370., 404.

53. KISS Lajos 1961. 300.

54. USZKAY Mihály 1985. 286.

55. KISS Lajos 1961. 24.

56. KISS Lajos 1961. 159., 312., 371.

57. GUNDA Béla 1984. 94.

58. KISS Lajos 1961. 158.

59. BÉL Mátyás 1979. 17.

60. KISS Lajos 1961. 49., 135.

61. KISS Lajos 1961. 181.

62. KISS Lajos 1961. 68., 370.

63. GUNDA Béla 1984. 91.

64. FÉNYES Elek 1851. I/103.

A szatmári, szabolcsi, beregi, hegyaljai gyümölcs igen nagy mennyiségben termelt, s emiatt élénk kereskedelmet bonyolítottak le velük. Sokszor éppen a bőség miatt volt nehéz a szomszédos területek közötti árucseré, s ezért a Tisza segítségével messze vidékekre szállították a megtermelt gyümölcsöt. (FÉNYES jegyezte meg Szabolcs megyéről, hogy „Kereskedése nem felette élénk, mert bőséges termékeit messze kell hordani 's olcsón vesztegetni”.⁶⁵). A XVIII. század első harmadában BÉL Mátyás felhívta a figyelmet arra, hogy Szatmár megyében sűrűn látni almát, körtét, szilvát, diót, s „haszonnal terem a gyümölcs a Tisza mellékén kívül a Szabolcs megyével határos részeken is”, mely termékekkel az itt lakók a környéken kereskednek.⁶⁶ BÉL külön kiemelte Nagybánya híres gesztenyéjét, amely itt „oly tömegben terem, hogy az egész Tiszántúl szükségletét fedezi, sőt távolabbi eladásra is jut belőle.”⁶⁷ SZIRMAY Antal is megemlékezett a Bányák tájékának messze földön ismert gesztenyéjéről, s azt írta a XIX. század elején Szatmárról megjelent monográfiájában, hogy „más gyümölcsöknek sok féle nemei, kivált a szilvának, és almáknak sokasága... a Tiszahátról és Szamoshátról szálacon, szekereken a szomszéd Megyékbe szállítatik. *Kormos* almák mint ízekre, mint tartósságra nézve leginkább dicsértetnek, szilvák-ból pedig sok, és jó pálinka égettetik, aszalva is el árulhatnák.”⁶⁸ A XIX. század közepi munkák mind megemlítik a Tisza melletti települések nagyméretű gyümölcsstermesztését és bőségét, az azzal való kereskedést. A beregi Tiszahát lakói USZKAY Mihály szerint „Almájukat, s a körtét többnyire a Nyírré viszik ki, miket a Nyír éhes kíváncsisággal vár, gabonát s más életműveket adva cserébe nekik... Van takarékos pörgazda, ki gyümölcséből ezer forintot is bevesz, egyszerre levitetvén almáit a makrancos Tiszán, talpakon.”⁶⁹ Tuzsér-ről Máramaros-szigetre jártak olcsó almát venni, s azt a románok a vevőnek le is szállították. A tuzsériak innen vitték tovább a Tiszán az Alföld más területeire, Szeged, Szolnok, Szentés vásárait a saját maguk által megtermelt gyümölccsel együtt.⁷⁰ De hoztak szilvát és más gyümölcsöt a Hegyaljáról is a XIX. század végén a rétközi Paszabrá, ahol aztán gabonáért cserélték el portékájukat.⁷¹ A Hegyaljáról származó jó minőségű bor mindig kedvelt volt a Tisza bal partján is, annak ellenére, hogy a Nyírségben és a nyíri Mezőségen sok település saját szőlőskerttel, szőlőterülettel rendelkezett. Szekerekkel hordták a bort pl. Tiszadobra is a XIX. század 40-es éveiben a földesúr számára.⁷²

A lecsapolás után a megnövekedett szántóterületen termesztett növényeknek igen nagy része vett részt az árucserében. Demecser, Gégény, Pátroha, Rétközberencs *káposz-*

65. FÉNYES Elek 1836–40. IV/215.

66. BÉL Mátyás 1982. 31.

67. BÉL Mátyás 1982. 61.

68. SZIRMAY Antal 1809–10. I/27.

69. USZKAY Mihály 1985. 286.

70. KISS Lajos 1961. 393.

71. KISS Lajos 1961. 302.

72. SzMLt. IV. A. 19. 1. („Édes apám nem volt itthon, mer éppen akkor jött haza Tartzáról, több szekerekkel bort hoztak” – olvashatjuk a tanúvallomásban.)

tája,⁷³ Gáva krumplija,⁷⁴ Komoró dinnyéje,⁷⁵ Dombrád hagymája,⁷⁶ Demecser dohányja⁷⁷ nemcsak a Nyírség és a Hegyalja, hanem Ungvár, Debrecen, Szeged, sőt Törökország vásárain is kelendő volt. „A' rozsot részint Debreczenbe, 's innen Gömörbe 's a' Szepességbe, részszint a' Hegyaljára, részint Szathmár megyébe Nagykárolyba hordják, hol az főképpen pálinka főzésre vásároltatik” – írta FÉNYES Elek 1839-ben megjelent munkájában Szabolcs megye kereskedéséről.⁷⁸ A gabonáért kisebb tételben helybe jöttek a vevők: Rimaszombatról felvidéki edényt hoztak gabonáért, s meszet is lehetett érte venni a vándorárusoktól.⁷⁹

A feldolgozott élelmiszerekkel való kereskedelemre nincs sok adatunk. Mint érdekességet említhetjük meg a Szabolcs megyei Szentmihályt, amelynek lakosai FÉNYES szerint „Tokajra sok kenyeret szoktak hordani.”⁸⁰

Jelentős volt a vidék állatkereskedelme is. Szatmár megyéről írja SZIRMAY 1809-ben, hogy „A' juhok számos seregeit vásáron kívül is minden tavasszal jó áron a' fel-földi tótok el hajtják,”⁸¹ de a környékbeli vásárok (Szatmárban Szalka, Csenger, Gyarmat vagy Jánk,⁸² a Tisza túlsó partján⁸³ a hegyaljai városok, Újhely, Nagyszőlős, később Csap, Ungvár, Királyhelmec⁸⁴) szintén alkalmat adtak a helyben nevelt jószágok eladására.

Sok egyéb termékről lehetne még szó, amely a Tisza két partja közötti forgalomban cserélt gazdát. A fent elmondottaknál többre azonban egy rövid előadás keretében nem vállalkozhattam.

73. KISS Lajos 1961. 50. 122., 314., 333.

74. KISS Lajos 1961. 111.

75. KISS Lajos 1961. 222. Komoró dinnyéjét már a XVIII. század végén és a XIX. század közepén is említik – írja KISS Lajos. Egyébként Szabolcs megye híres volt dinnyetermesztéséről már a XVIII. század elején is. (BÉL Mátyás 1979. 14.)

76. KISS Lajos 1961. 68.

77. KISS Lajos 1961. 50.

78. FÉNYES Elek 1836–40. IV/215. A terület vásárai fontos szerepet töltöttek be az Alföld és a hegyvidék közötti kereskedelemben. Pl. *Sátoraljaújhelyről* FÉNYES Elek megjegyzi, hogy itt a „vásárok igen élénkek szoktak lenni, kivált gabonára, melyet a felföldi tótok vesznek meg.” (FÉNYES Elek 1851. IV/237.) A megvásárolt gabona egy részét az új tulajdonosok helyben vagy útközben meg is őröltették, lendítve ezzel a vásárhelyek közelében lévő malmok forgalmán.

79. KISS Lajos 1961. 302.

80. FÉNYES Elek 1851. IV/111.

81. SZIRMAY Antal 1809–10. I/29.

82. SZIRMAY Antal 1809–10. I/29.

83. FÉNYES Elek 1851. IV/156., 206., 237.

84. KISS Lajos 1961. 223.

IRODALOM

BÉL Mátyás

1979 Szabolcs vármegye. Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I–II. GYARMATHY Zsigmond szerk. Nyíregyháza. 12–44.

1982 Szatmár vármegye ismertetése. Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás III–IV. GYARMATHY Zsigmond szerk. Nyíregyháza. 24–77.

FÉNYES Elek

1836–40 Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben I–VI. Pesten.

1851 Magyarország geographiai szótára I–IV. Pesten.

GUNDA Béla

1984 A szatmári hagyományos népi műveltség etnogeográfiai helyzete. Tanulmányok Szatmár néprajzához. FARKAS József és ÚJVÁRY Zoltán szerk. Debrecen. 35–137.

KISS Lajos

1961 Régi Rétköz. Budapest.

1985 Lakásbelsők a régi Rétközben. Szabolcs-Szatmári Szemle XX. 3. sz. 29–34.

LEHOCZKY Tivadar

1881–82 Beregvármegye monographiája I–III. Ungvár.

SELMECZI KOVÁCS Attila

1984 Kézimalmok Kelet-Magyarországon. Tanulmányok Szatmár néprajzához. FARKAS József és ÚJVÁRY Zoltán szerk. Debrecen. 217–233.

SZIRMAY Antal

1809–10 Szatmár vármegye' fekvése, története és polgári esmérte I–II. Budán.

USZKAY Mihály

1985 Tiszaháti népelet Bereg megyében. Magyar tájak néprajzi felfedezői. PALÁDI-KOVÁCS Attila szerk. Budapest. 271–287. (3. kiadás).

VIGA Gyula

1980 A Bükk-hegység szlovák meszeseinek kereskedőútjai az Alföldre. Ethnographia XCI. 252–258.

WARENAUSTAUSCH ZWISCHEN DEN BEIDEN UFERN DER THEISS

(Auszug)

Die Arbeit zeichnet den Warenaustausch des oberen Abschnittes der Theiß vom Anfang des 18. Jahrhundert bis zum Anfang des 20. Jahrhundertts auf und stellt den bedeutendsten Teil der am Warenaustausch teilnehmenden Produkte vor. In die Untersuchung wurden acht Burg-Komitate (Máramaros, Szatmár, Szabolcs, Ung, Bereg, Ugocsa, Zemplén und Borsod) unter dem Gesichtspunkt einbezogen, mit welchen Anteilen sie an dem zwischen dem rechten und dem linken Ufer der Theiß stattfindenden Warenaustausch teilnehmen. Darin werden auch die Mikrozentren erwähnt, welche die Bevölkerungsbewegung des Gebietes, die Richtung des Warenaustausches beeinflussen.

Der Verfasser skizziert kurz die Bedeutung der Theiß als Wasserweg und spricht über die in diesem Zusammenhang von der am Fluß wohnenden Bevölkerung ausgeübten ergänzenden Tätigkeiten, Berufen (Fuhrmannsberuf, Steuermänner auf Flößen, Flößer usw. . . .) Nach der Abhandlung der im Handel große Bedeutung tragenden Flößung des

unverarbeiteten máramaroser und bereger Holzes wird in der Arbeit der Warenaustausch der aus Holz hergestellten Produkte behandelt, dann wird über den Handel mit verschiedenen mineralischen Stoffen (Kalk, Steine, Mühlsteine, Salz) gesprochen. Bei den pflanzlichen Stoffen hatten hauptsächlich Schilf und Rohr eine größere Bedeutung im Warenaustausch am Oberlauf der Theiß, während bei den Lebensmitteln am ehesten das Obst am Verkehr zwischen beiden Ufern des Flusses teilnahm. Der Verfasser erwähnt noch den umfangreichen Tierhandel der behandelten Gebiete und die bedeutenderen Marktplätze.

István Páll

A BALATON SZEREPE A PARASZTI ÁRUCSERÉBEN

S. LACKOVITS EMÓKE

Az 1896. évi mezőgazdasági statisztikák alapján JANKÓ JÁNOS összegezte a Balaton két szemben lévő partja községeinek művelési ágait és terményeit.¹ Ennek során megállapította, hogy az északi oldal 30 községére kevesebb szántóterület jut, mint a déli oldal 20 községére. A szőlő- és gyümölcssterület kivételével északon kisebb volt a rét, legelő és a kertek nagysága, aránya is, mint délen. De kevesebb az állatok létszáma is úgy az ígásjószágot, mint a sertés- vagy baromfiállományt tekintve.²

A földtani sajátosságok, a talajadottságok, az éghajlati tényezők eltérő volta következtében délen a gabonatermelés, míg északon a szőlő- és borgazdálkodás képezte a lakosság fő foglalkozását.

Ez a gazdasági szükség alakította ki azt az árucserét, amelynek során az északi part termékfölöslege a déli part szükségleteit, míg a déli oldalé az északiét elégítette ki.³ A kapcsolat kialakulásában és megerősödésében szerepet játszott a területek viszonylagos közelségén és a gyors megközelítési lehetőségeken túl az árak kedvező volta is. Mert ugyan az 1860-as évekig, amint KUN LAJOS veszprémi főrabbi leírta:⁴ Veszprém volt a Dunántúl egyik legnagyobb kereskedelmi központja, ahol 3–4 dunántúli vármegye gabonáját értékesítették. Azonban itt az árak mindig magasabbak voltak, mint a Balaton déli oldalán.

A két part közötti termékcseré fejlett formában és nagyobbbrészt a vásárokon, piacokon bonyolódott le, közvetlenül és kisebbbrészt pedig házaló kereskedelemmel. Az északi oldal községeiből: Füredről, Tihanyból, Aszófőről, Udvariból, Akaliból, Badacsonyból, Győrökről, Csapokról, Gulácsról, Káptalantótiból, Vonyarcról, Edericsről, Révfülöpről és a Káli-medence nyolc községéből (Kővágóórs, Köveskál, Szentbékáll, Mindszentkál, Balatonhenye, Monoszló, Kékkút, Salföld) mentek a somogyi Szántódra, Boglár, Kőröshegyre, Kerekibe, Őszödre, Lellére, Karádra, Tabra, Lengyeltótiba, Marcaliba, Zamárdiba, Endrédre, Látványba, Szőlősgyőrökre, Böhönyére, Ládra, Kapolyba, Kaposvárra. Somogyból pedig Füred, Kővágóórs, Pécsely, Kapolcs, Gyulakeszi és Zánka vásárain kívül Aszófőn, Udvariban, Tihanyban, Szentjakabfán, Csapokon, Köveskálon fordultak meg a

1. JANKÓ János 1902.

2. JANKÓ János 1902. 241–290.

3. A táji munkamegosztás és az árucseré összefüggésére v.ö. ANDRÁSFALVY Bertalan 1978. 231–243. KÓS Károly 1972. 9–52. KÓS Károly 1976. 326–331. DANKÓ Imre 1977. 367–387.

4. KUN Lajos 1932. 4.

somogyi gazdák és kereskedők.⁵ Tehát az északi és déli oldalon is elsősorban a part menti községek kerültek árucserre-kapcsolatba egymással. A távolabbi települések közül csak azok, amelyek a vízi átkelőt könnyen és gyorsan megközelíthették. A kereskedelmi kapcsolatokban az áru mennyisége és minősége, valamint vételára mellett a közlekedés gyors és viszonylag biztonságos volta is döntő szerepet kapott.

A CSERETERMÉKEK

A fejlett árucserre legfontosabb csereterméke északi oldalra a somogyi gabona volt: a búza, árpa, de a kukorica és a rozs is. A déli oldalra pedig a vulkáni talajon termett szőlők bora. A Balaton két partja között már BÉL MÁTYÁS is említi a gabona–bor termék-cserét.⁶ A Somogyból való gabonabeszerezést írta le 1834-ben OLÁH JÁNOS: „Itt (Kővágóórs) a gabonából gyakorta megszükülő Balatonmellékiek számára van épülve egy igen derék magház, melly Somogyból átszállított mindennemű eleséggel töltetik meg és mivel árra olcsóbban szabatik mint kél Veszprémben és közelebb is esik, jó keletben vagon.”⁷ Ugyanerről néhány esztendővel később FÉNYES ELEK is tudósít, megnevezvén a magtár tulajdonosát is: Jankovich birtokost.⁸ A borral kereskedést pedig EÖTVÖS KÁROLY említi: „... s bort is vásárol a somogyi Zalában.”⁹

Ez a rendkívül jelentős termékcserre nemcsak a korábbi századot jellemezte. Recens néprajzi adatok sokasága igazolja, hogy a múlt század második felétől az 1950-es évekig rendszeresen vásároltak és szállítottak Somogyból gabonát az északi oldal gazdái, míg a déliek – tekintettel arra, hogy Somogy már a 18. századtól nem tartozott a jelentős borvidékek közé¹⁰ – az északi oldalon szerezték be a bort.¹¹

E két termék mellett rendkívül jelentős volt az állatkereskedelem is. Szarvasmarhát, sertést, de lovat is vásároltak a somogyi gazdák az északi part községeiben, míg az északi part falvaiból a déli oldal állatvásárait látogatták.

Mindezekon kívül közvetlenül kereskedtek még hallal, mésszel, sikálófölddel, náddal is. Mert ugyan a déli oldal nagyobb nádas területtel rendelkezett, azonban az északi part nádasai sokkalta értékesebbek voltak, csaknem kétszerre jövedelmezőbbek, délen is kelen-dőbbek, s míg délen 20 falból mindössze 13-nak, addig északon mind a 30 falunak volt nádasa.¹² Miután a Balaton bérbe adásával, majd a berkek lecsapolásával a halászat el-sor-vadt, a tihanyi halászoknak lehetősége nyílt nemcsak az északi, hanem a déli oldalon is a halértékesítésre.¹³

5. Erre vonatkozóan még: MOLNÁR Ágnes 1985. 675–681.

6. V.ö. CSOMA Zsigmond 1984. 331–349.

7. OLÁH János 1834. 71.

8. V.ö. FÉNYES Elek 1836. 485.

9. EÖTVÖS Károly 1982. 106.

10. Vö. KNÉZY Judit 1981–83. 299.

11. CSOMA Zsigmond szíves közlése.

12. JANKÓ János 1902. 300–301., valamint MARTON Jenő szíves közlése.

13. KNÉZY Judit 1981–83. 303.

Természetesen árucseré nemcsak észak–dél között alakult ki és volt intenzív, hanem az északi part községei között is, ebben azonban a Balatonnak kevés szerep jutott: egyedül Tihany halászatában és víznyerésében számított jelentős tényezőnek.

A KERESKEDELMI UTAK, AZ ÁRUCSERE ÉS AZ ÁRUSZÁLLÍTÁS MÓDJA

A két part árucseréje kevés kivételtől eltekintve a Balatonon keresztül zajlott le. Ebben a forgalomban a réveknek volt nagy szerepe: a Szántód–Tihany és a Boglár–Révfülöp közöttinek. Míg előző keskeny, utóbbi széles vízi út volt. BÉL MÁTYÁS szomorúan állapította meg, hogy az elégtelen vízi közlekedés, a hirtelen támadó viharok miatt a Balaton-mellék népe olyannyira fél vízre szállni, „hogy egymással tőszomszédos megyék, mintha egy év választaná el őket egymástól, kénytelenek az egymás közötti forgalomról lemondani.”¹⁴ De még a múlt század végén EÖTVÖS KÁROLY is ezt fogalmazta meg: „Mi köze Somogy vármegyének Zala vármegyéhez? Bizony kevés köze van. Ahol pedig a Balaton köztük fekszik: ott nyári évszakban éppen semmi...”¹⁵ JANKÓ JÁNOS is úgy vélekedett, hogy a Balaton inkább elválasztja, mint összeköti a két partot. A néprajzi adatok ez állításoknak ellentmondanak. Néhány, a parttól távolabbi község esetében pl. Dörgicse, Balatonszőlős, valóban a legutóbbi időkig nem volt kapcsolat a déli oldallal. A századforduló után azonban a révközlekedés általánossá vált, bár Tihany és Révfülöp közönsége, s a velük szomszédos települések lakói Boglárhoz, Szántódhoz hasonlóan a múlt században is használták kereskedelmi utak lebonyolítására.

A keszthelyi SÁGI JÁNOS 1902-ben a rév közönségét is bemutatja: „... kiránduló hölgyek és urak, iskolásfiúk, üveges tót, facér vándorló legények, vásárra hajtott tehének és ökrös szekér vegyes társaságát szállítja át a Balatonon.” Ekkor a gyalogos embert 14 fillérért, a terhes kocsit 2 Koronáért, az üres kocsit 1 Korona 40 fillérért szállították egyik partról a másikra.¹⁶ 1920-ban pedig a viteldíj a következő volt: egy személynek 2 krajcár, két lovaskocsinak vagy ökrösszekémek 70–80 krajcár (csak az állatokért fizettek), egy lónak vagy számárnak 30 krajcár, egy juhnaak vagy kecskének 10 krajcár.¹⁷

Így, a réven szállították a gabonát Kővágóörs piacára, vagy a réven átkelve mentek Szántódra, Kőröshegyre, Kerekibe, Bálványosra, Pusztaszemesre, Kapolyba gabonát beszerezni, s északra szállítani. Egy-egy rosszabb esztendő után kukoricát, babot is délen vettek. A gabonaféléket a megnevezett falvakban a piacokon, vagy úgy vásárolták meg, hogy faluról falura menve végigjárták az utcákat, érdeklődve a vásárlási lehetőségekről. A búza q-ját 6–8, míg a rozsét 4–6 pengőért szerezték be. Így olyan üzleti kapcsolatok jöttek létre egy-egy falu gazdáinak között, hogy gabonáért később is mindig ugyanoda jártak vissza. Sőt előfordult, hogy a jobb termés érdekében rakókrumplit (vetőburgonya) és vetőkukoricát is Somogyból vittek, hogy keverjék, cseréljék, frissítsék a meglévőt.

14. ZÁKONYI Ferenc 1981. 35.

15. EÖTVÖS Károly 1982. 105.

16. ZÁKONYI Ferenc 1981. 82.

17. ZÁKONYI Ferenc 1981. 82. és 128.

EGYMÁSSAL KAPCSOLATOT TARTÓ KÖZSÉGEK A BALATON ÉSZAKI ÉS DÉLI PARTJÁN

Amint azt SÁGI JÁNOS is említette, a révet használták az állatok átszállítására is. Még a kapolyi nagygazdák is Szántódig gyalogolva a réven mentek át Tihanyba, onnan gyalog tovább a füredi vásárba állatot venni, majd visszafelé az ökrökkel ugyanezt az utat tették meg. Így fordultak meg itt az északi oldal gazdái is, akik ökreiket Kőröshegy, Marcali, Tab vásáraiban szerezték be. Gyakran előfordult, hogy az így megvett jószág többször is gazdát cserélt, az állatkereskedők nyereségét növelve.¹⁸ Pl. a megöregedett ökröket főzött rozssal, árpa-kukoricadarával felhizlalták, a füredi vásáron eladták, majd a kőröshegyi vásáron tinókat vettek, s a fiatal állatokat nagy haszonnal az északi parton továbbadták. Így a Tabon vagy Kőröshegyen 400 pengőért megvett egy pár tinót Füreden, Pécselyen, Zánkán vagy Köveskálon már 600 pengőért adták tovább. A nyereség, 200 pengő elegendő volt „egy ötözet” ruhára. A somogyi gazdák északon vehettek olcsóbban edzettebb állatokat, amelyeket otthon felhizlaltak. Általában 2–4 gazda ment együtt a vásárba. Ha növendék állatokat vittek, az egyik vezette, a másik hajtotta őket. A vásárhelyen az egy faluból származó gazdák többnyire egymás közelében árusítottak. Előfordult az is, hogy nem vásáron, hanem háztól szerezték be a hizlalásra szánt ökröt: pl. egy kapolyi gazda ilyen céllal rendszeresen járt 1920–30 között Aszófőre.

De disznókereskedők is mentek a Balaton mindkét oldaláról a szemközti partra. Csopakról Gáspár kupec, aki az északi községeket végigjárva felvásárolta a disznókat, majd a réven átkelve a tabi piacon értékesítette őket. 100–150 kg-os sertés 140 pengőért kelt el. Kapolyon Juhász János volt az 1920–30-as évek ismert disznókereskedője, aki a füredi vásárban, valamint az északi oldal falvaiban megvásárolt disznókat a karádi és a tabi piacon tette pénzzé. Udvariban hasonlóképpen kereskedett a disznókkal Biró Lajos.

A bort kizárólag szőlősgazdáktól vásárolták személyesen a déli partról érkezett kocsmárosok, nagygazdák. Egy-egy faluba betérve, érdeklődtek a bor után, s jutottak el egy-egy borosgazdához, pl. Füreden, Aszófőn, Udvariban, Szentjakabfán, Badacsonyan vagy a Káli-medence falvaiban, s alkudtak meg a termésre. Később is visszajártak ugyanazon helyre, ha a vásár jól sikerült. Nem egy esetben barátság is szövődött az üzletfelek között. Ha a termelő személyesen vitte eladni a borát – s ez, ha kevés számú esetben is, de előfordult – többet kapott érte: pl. Udvariból Pákozdi Lajos amikor maga vitte eladni a borát, literéért 20 fillért kapott, míg a kocsmáros a helyszínen literenként 14–16 fillérért vásárolta meg.

A halászkódtól összevásárolt halat is a réven át vitte a vállalkozó szellemű tihanyi Bercsik a déli part falvaiba: „Halat! Halat! Mert nem marad!” – kínáló szavakkal árusítva. Udvariból pedig Keller Kálmán járt árulni a felvásárolt halat. De halat nemcsak ily módon árusítottak. A győri orvhalászok 1903–1936 között a Gyömbér nevű iszapos vízfőnyelen varsával és eresztőhálójával nagy mennyiségű halat fogtak ívás idején, amelynek egy részét Balatonkeresztúron és Újlakon eladták, a kapott pénzből húst vásároltak.¹⁹

A révet használták a szőlőkaró és a kő északról (Badacsony, Alsóörs, Tihany) délre (Boglár, Siófok, Fonyód), a hordódonga délről északra szállításakor. NAGY LAJOS, az utolsó révfülöpi révész elmondta, hogy 1901–1905 között nagy mennyiségű áru szállításakor az északi vizeken halat fogtak, amit a déli oldal kikötőjében értékesítettek. Délen

18. MOLNÁR Ágnes 1985. 677.

19. BÁNDI Margit (Balatonmárfiafürdő) szíves közlése. Köszönöm dr. Geiszt Jakabnének, hogy az adatra felhívta figyelmemet.

pedig a Nagyberekben vadlibákat szedtek össze, amit a fonyódi Félix vendéglősnek különként 1 koronáért adtak el.²⁰

A szegényebbek kisebb értékű dolgokat is szívesen vittek a gazdagabb déli partra, így pl. a csobánciak a határban ásott vulkanikus eredetű földet, ún. rózsaszín földet, s Somogyban kályhafestő földként kereskedtek vele.²¹

A két part közti árucseré télen is folyt. Amikor a Balaton igazán befagyott, szeke-
rekkel, szánnal ráhajtvá vitték portékáikat. EÖTVÖS KÁROLY szerint: „... ha igazán
megfagy: akkor biztos lehet rajta járni. Akár vásárt tartsunk rajta. Ökröt, lovat rá lehet
hajtani, terhes kocsival is lehet rajta nyargalászni...”²² Amikor Udvariban „részibe”
learatták a nádat, ketten összefogtak, szánra raktak 50–60 nádkévet, s lábukon jégpatkó-
val átkeltek a szemközti oldalra, ahol kedvező áron eladták árujukat: 15–20 fillérért
kévéjét. Egy napot vett igénybe az oda-vissza út. Előfordult, hogy közben kód ereszkedett
le, akkor csak „kódorogtak” a jégen, rájuk virradt, mire a hazafelé vezető utat megta-
lálták. De így, a jégen szénát, szalmát, gabonát is szállítottak délről északra, de még bort is
szekérrel, északról délre. Ilyenkor, amint BÉL MÁTYÁS is megfigyelte: „... egyszerre
kirajzolódik a jégen az utak szövedéke, innen is, túlról is szánkókkal húzatják magukat, s
hol kedvtelés céljából, hol ünneplésre, majd egymásnak vagy vásároknak látogatására, sűrű
vándorlásokat szoktak végezni a partlakók...”²³ A tihanyiak csak végszükségben men-
tek jégen a túlsó partra (pl. haláleset, temetés vagy lakodalom), mert a révnél mindig
vékonyabb volt a jégréteg, s ezért messzebbre kellett indulásnál is, érkezésnél is kerül-
jenek. Ugyanakkor Udvariból pedig a jégborította part mentén szánnal húzták el Tihany-
ba az eladásra szánt bormennyiséget. A jégi útnál balesetek is előfordultak, különösen az
idő enyhébbre fordulásakor, rianáskor.

Télen a révészek „saját zsebre” dolgozva, azaz a szállítási díjjal szabadon rendel-
kezve, a szemben lévő partra átmenni szándékozókat szánkón szívesen áthúzták. Csiz-
májukra jégpatkót erősítve, napi 2–3 alkalommal is megfordultak. Így szállították a szán-
tódi erdőből az Apátság fáját is a kolostorba.²⁴

A határozott céllal történő árucserén túl az északiak alkalomadtán szívesen felkeres-
ték portékáikkal a déli oldal vásárait is: pl. a füredi cipészek, csizmadiák, a szentkirály-
szabadjai asztalosok. Részvételük azonban esetleges volt. Délről viszont rendszeresen meg-
jelentek az északi oldal vásárain a méterárusok és a vásári szabók. Búcsúk idején élénk
forgalom bonyolódott le a két part között. Tömegesen ment a réven keresztül az északi
oldal katolikus lakossága Andocsra és a szántódi Szent Kristóf-napi búcsúvásárra, ahol
nagy mennyiségű árut – jobbára kézműipari termékeket – s a kedvelt lacikonyhát is
megtalálták.²⁵

Említést érdemel az az árucseré-kapcsolat, amely a bakonyi vándorárusok és a so-
mogyi falvak lakói között jött létre. Az 1900–1930-as években Várpalotáról Szeivolt

20. NAGY Lajos 1974. 9–13.

21. OLÁH János 1834. 74.

22. EÖTVÖS Károly 1982. 106.

23. ZÁKONYI Ferenc 1981. 35.

24. ZÁKONYI Ferenc 1981. 122.

25. ZÁKONYI Ferenc 1981. 42.

Márton, Nagy László, Patonai József, Boncz Gyula és Szeivolt József meszesek Siófokra, Zamárdiba, Kőröshegyre, Szárszóra, Lellére, Szentgyörgyre, Földvára, Boglára, Fenyvesre is vitték a meszet, időnként a réven, de gyakrabban Lepsény felé, megkerülve a vizet, majd hat letérési lehetőséggel elmenve Belső-Somogyig. Az ilyen utak közvetítő kereskedelmi alkalmat is jelentettek, amikor gyümölcsöt, gabonát, takarmányt, de még fokhagymát is vásároltak. Üres szekérrel soha nem mentek visszafelé. Valamennyi üzleti útjuk közül a somogyit tartották legjobbnak.²⁶

EGYÉB KAPCSOLATOK

Az árucserén túl munkakapcsolat is létrejött a Balaton két oldalának községei között. A somogyi munkaerő-szükséglet felszívta az északi munkaerő-felesleget. Különösen a nagy nyári munkák idején (aratás, cséplés) nyílt lehetőség a bérmunkára. A déliek pedig a réven vagy a jégen észak vízimalmaiba vitték örletni gabonájukat: a múlt század elején Papkeszibe²⁷, s a századforduló éveiben még Szigliget, Badacsony, Tapolca környékére.²⁸ Ezekkel a kapcsolatokkal részletesen MOLNÁR ÁGNES foglalkozik.²⁹

De a különböző házalók és a vásárok, búcsúk jellegzetes alakjai, a koldusok is közlekedtek a két part között: pl. a kapolyi vak Csató lányával, majd unokájával látogatta a füredi, pécselyi, zánkai vásárokat még az 1930-as évek végén is.

A II. világháború után ismét felélénkült az árucseré-kapcsolat az északi és déli oldal között. Északról ágyneműt, ruhaneműt, cipőt vittek délre a tehetősebb gazdák, amit baromfiért, kukoricáért, búzáért cseréltek el. Az egyik tihanyi asszony használt ruhákból kenderkóc hajú nagy babákat készített, amelyeket a férje által csinált kordéba téve vitt át a déli oldalra. Bejárta az egész partszakaszt, s élelemért: lisztért, terményért, cérnáért, szappanért cserélte el babáit ott, ahol játékszerre volt igény.

Az 1950-es években a szőlőterületek miatt magas beszolgáltatási kötelezettségekkel terhelt északiak Somogyban vásárolták meg a leadásra szánt baromfit, s a nagyszámú tojást.

További vizsgálódást igényel, hogy a termékek cseréjén túl, a kultúra elemeinek milyen cseréje játszódott le a Balaton két partjának kapcsolatában. Pl. a kapolyi Király Imre az 1930-as években Aszófőn ökröket vásárolván, életében először ott látott mandulát – bár mandula elenyésző számban Somogyban is volt. Három csemetét is kapott, amelyeket otthon elültetett. Kettő termőre fordulva megmaradt belőlük.

A különböző kultúrelemek vándorlásában, valamint a kereskedelmi kapcsolatok erősítésében, kiterjesztésében jelentős szerepet játszottak a házassági kapcsolatok, bár mennyiségileg nem voltak számottevőek.³⁰

A filoxéravész után a két partszakasz mentén egy speciális kapcsolat is megfigyelhető. Balatonkeresztúr határában, Mária-telepen immunis homoktalajon jelöltek ki szőlő-

26. FODOR Sári, Pacsuné 1985.

27. OLÁH János 1834. 5/.

28. EÖTVÖS Károly 1982. 107.

29. MOLNÁR Ágnes 1985. 675–681.

30. GERGELY Katalin 1985. 636–637.

betelepítésre alkalmas területet. Az északi oldalról Badacsonyból, Kővágóörsről, Meszesgyőrökről, Gulácsról, Káptalantótiból, Vonyarcvashegyről, Edericsről mentek 1891–93 között a telepre. A szőlőkarót, szénkéneget továbbra is északról szereztek be, sőt, még a szőlő alá való trágyát is az északi oldalról húzták át a Balaton jegén. Még a háború után is, az 1940-es évek végén Tapolca és Sümeg környékéről vitték a meszes kocsik Mária-telepre a darabos meszet. A mária-telepi paprikaárusok pedig az otthon kevert piros paprikát az északi oldal községeiben árulták.³¹ A Badacsonyan szőlőt birtokló somogyi Talján család vincellérje gabonajárandóságát mindig a déli oldal terméséből biztosította.³²

Összegzésként elmondható, hogy a Balaton az északi és a déli oldal számára amennyire elválasztó, olyannyira összekötő is volt. A közvetlen part menti községek között ez a kapcsolat intenzív volt, míg a távolabbiak, az ún. második vonalba tartozók többségét egyáltalán nem érintette. A termékhiány és termékfelesleg az eltérő adottságokkal rendelkező, egymásra utalt két partszakasz között lehetővé, sőt szükségessé tette az árucserét.

Itt mondok köszönetet adatközlőim sok szíves segítségével;

Bertók Mária 1916. Balatonfüred

özv. Bende Józsefné Fodor Margit 1905. Balatonhenye

Berzsenyi Gézáné 1901. Balatonudvari

Biró Lajos 1912. Balatonudvari

Marton Jenő 1917. Szentjakabfa-Balatonudvari

Mátyás István 1922. Balatonhenye

Neuperger Lajosné Szabó Irén 1904. Szentbékállá

Pákozdi Lajos 1905. Balatonudvari

özv. Pintér Pálné Tóth Lidia 1912. Kapoly–Tihany

Szalay Lajos 1915. Mindszentkálá–Balatonfüred

Szücs Károlyné 1916. Balatonszőlős

Weinhardt Ferenc 1908. Balatonudvari

Weinhardt József 1914. Balatonudvari

31. CSOMA Zsigmond 1985. 740.

32. özv. HERTELENDY Gáborné BÉKÁSSY Clair szíves közlése.

IRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan

1978 A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata. *Ethnographia* 2.231–2.243.

CSOMA Zsigmond

1984 A hagyományos borértékesítés rendszere és felbomlása a Káli-medencében 19–20. század. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16/1983. 331–349.

1985 A filoxéra és hatása a Káli-medencében. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 17/1984. 733–759.

DANKÓ Imre

1977 A magyar vásárok funkciói. In: *Opuscula Ethnographica*. 367–387. Debrecen.

EÖTVÖS Károly

1982 Balatoni utazás I–II. Budapest.

FÉNYES Elek

1836 Magyarországnak s a' hozzá kapcsolt tartományoknak leírása . . . I. Pest.

FODOR Sári Pacsuné

1985 A palotai meszesek. Bakonyi Múzeum Néprajzi Adattára Veszprém. (kézirat).

GERGELY Katalin

1985 Köveskál község lakosságának házassági kapcsolatai 1742–napjainkig. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 17/1984. 629–643.

JANKÓ János

1902 A Balaton melléki lakosság néprajza. Budapest.

KNÉZY Judit

1981–83 Somogy megye jobbágyparaszti népének csoportjai és gazdálkodása a 18. század elejétől a 19. század közepéig. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeumok Közleményei. 285–308.

KÓS Károly

1972 Az árucseré néprajza. In: *Népelet és néphagyomány*. Bukarest. 9–52.

1976 Vásárok és vidékek. In: *Tájak, falvak, hagyományok*. Bukarest. 326–331.

KUN Lajos

1932 A veszprémi zsidóság múltja és jelene. Veszprém–Karcag.

MOLNÁR Ágnes

1985 A községek közötti kapcsolatok és ezek változásai a Káli-medencében. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 17/1984. 675–681.

NAGY Lajos

1974 Életrajzom. Bakonyi Múzeum Néprajzi Adattára Veszprém. 10 780–10 781/174. (Kézirat.)

OLÁH János

1834 Balaton mellyéki tudósítások barátságos levelekben. *Tudományos Gyűjtemény* I. 51–96.

ZÁKONYI Ferenc

1981 A szántódi rév története. *Szántódi Füzetek* II. Siófok.

DIE ROLLE DES BALATON IM BAUERLICHEN WARENAUSTAUSCH

(Auszug)

Auf Grund der Verschiedenheit der geologischen Eigenarten, der Bodenbeschaffenheit und der Klimafaktoren bildete auf der Südseite des Balaton der Getreideanbau, auf der Nordseite die Weintrauben- und Weinwirtschaft die Hauptbeschäftigungsquelle der Bevölkerung. Dieser wirtschaftliche Zwang bildete den Warenaustausch heraus, bei dem die Nordküste mit ihrem Warenüberfluß die Ansprüche der Südküste befriedigte, die Südküste mit ihrem Überfluß die Ansprüche der Nordküste. Bei der Herausbildung und Stärkung dieser Verbindung haben über die verhältnismäßige Nähe der Gebiete hinaus die schnelle Annäherungsmöglichkeit und die günstigen Preise eine Rolle gespielt.

Der Produktaustausch zwischen den beiden Ufern spielte sich in einer entwickelten Form und zum größten Teil auf Märkten und Jahrmärkten ab, direkt und zum kleineren Teil durch Hausierer-Handel. Auf unserer Karte haben wir alle die Ortschaften auf beiden Ufern eingezeichnet, zwischen denen im 19. und in den Jahren der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts Verbindungen des Warenaustausches bestanden. Außer mit den direkt am Ufer gelegenen Ortschaften kam die Verbindung zum Warenaustausch zwischen den weiter weg gelegenen Ortschaften nur bei solchen zustande, die den Wasserübergang leicht und schnell erreichen konnten. Das wichtigste Tauschprodukt nach der Nordseite war Weizen, Gerste, Mais und Roggen, das nach der Südseite Wein. Neben diesen beiden Produkten war der Viehhandel außerordentlich bedeutend: Rinder, Schweine, Pferde wurden gekauft. Außer diesen wurde noch mit Fisch, Kalk, Scheuersand und Rohr gehandelt, welches von der nördlichen auf die südliche Seite geschafft wurde.

Die Warenaustausch zwischen beiden Ufern fand von wenigen Ausnahmen abgesehen über den Balaton hinweg statt: An den Übersetzstellen zwischen Szántód-Tihany und Boglár-Révfölöp, sowie im Winter über das Eis.

Neben dem Warenaustausch zwischen den Ortschaften beider Seiten waren auch die Arbeitsverbindungen bedeutend: Während der Zeit der großen sommerlichen Arbeiten (Ernte, Dreschen) saugte der Arbeitskräftebedarf von Somogy den Arbeitskräfteüberfluß des Nordens auf. Eine bedeutende Rolle bei der Wanderung der Kulturelemente und bei der Stärkung der Handelsbeziehungen spielten die zahlenmäßig allerdings nicht beträchtlichen Heiratsverbindungen.

Zum Schluß kann gesagt werden: Im Gegensatz zu früheren Forschungen hat sich herausgestellt, daß wenn der Balaton auch die Ortschaften an beiden Ufern trennt, so verbindet er sie auch genauso.

Emőke S. Lackovits

A GYÜMÖLCS A NÉPI ÁRUCSERÉBEN

VIGA GYULA

A Kárpát-medence változatos felszíni tájai, s az azokhoz társuló különböző tevékenységi formák eltérő jellege nagy hagyományú termékserendezsereket alakított ki e térségben, melyek révén a legfontosabb, nélkülözhetetlen anyagok és termékek olyan területekre, olyan populációkhoz is eljutottak, amelyek környezete egyébként nélkülözni volt kénytelen azokat. A termékcsere, a táji munkamegosztás révén aztán ezek az autonóm egységek mind több szállal kapcsolódtak össze, és saját tevékenységi formájukba kész elemként adaptálták az árucseré révén beszerezhető javakat, s így más tájak, más népcsoportok tevékenységének produktumait is.

Nyilvánvaló persze, hogy az egyes termelvényekkel, termékekkel való kereskedelem amplitúdója különböző volt. Legkisebb utat azok a javak tettek meg, amelyek gyakoriak, sok helyütt fellelhetők voltak, a legnagyobbat viszont azok, amelyek csak lokálisan voltak megtalálhatók, elsősorban geográfiai, geológiai, illetve növényföldrajzi adottságok miatt. Az utóbbiakra legjobb példa a neolitikum kontinentális méretű obszidián-kereskedelme¹, valamint a középkori sókereskedelem, az előbbire pedig a fával, valamint speciális növénykultúrák produktumaival való kiterjedt vándorkereskedelem. Ez utóbbiak sorában különös figyelmet érdemel a gyümölcskereskedelem, még akkor is — s ezt előre kell bocsátanom —, ha nem tudjuk ma még egészen pontosan, hogy a gyümölcs valójában milyen szerepet játszott a középkor népi táplálkozásában.

Ma már nyilvánvalónak tűnik — anélkül, hogy a túlzott geográfiai determinizmus hibájába esnénk — hogy a hazai gyümölcskultúra tájilag erősen tagolt, elsősorban mai hazánk területén fellelhető, szinte vadon termő állományból fejlődött, s bizonyára joggal feltételezhetjük, hogy a speciális, termesztő körzetekhez kapcsolódó termelvények igen korán helyet kaphattak a hazai termékcsereben.

Belényesy Márta kutatásaiból tudjuk, hogy az Árpád-korban a gyümölcsösök főleg két nagy geográfiai térszínen fordultak elő nagy gyakorisággal: részben a hegyek lábainál, hegyvidékek elődombságain (pl. a borsodi hegyek szilvás és aimás ligetei), valamint a nagyobb folyók, elsősorban Duna, Tisza, Szamos és Körösök, valamint a Maros és Olt árterein, ahol a magukra hagyott, vadon termő körtés és szilvás berkek mellett legkorábban bukkantak fel a kerített gyümölcsösök is.² Feltűnő, hogy ezek a termesztő köz-

1. Vö. pl.: T. BÍRÓ Katalin 1981. 194–205.

2. BELÉNYESY Márta 1955. 25.; ANDRÁSFALVY Bertalan 1975. 250.

pontok lényegében a múlt századig meghatározó jelentőséggel bírtak, s elsősorban az ország keleti részében népünk sokáig szinte csak a vízparti területek vadon növő gyümölcsfa csoportjait hasznosította.³ Még az oly nagy jelentőségű szabolcs-szatmári gyümölcskultúra fészke is a Tisza és Szamos árvízjárta ártereinek hátsága, s a XVIII. században a Tisza-völgyben és a Rétköz árvízjárta területén a gyümölcsfa-koncentráció négy-ötszöröse a megye más területén tapasztalhatónak.⁴

Nem csupán az eltérő táji adottságok, a gyümölcsstermesztő körzetek kialakulása indukálhatott azonban termékcserét a különböző vidékek népessége között, hanem az is, hogy az egyes gyümölcsstermesztő tájak is eltérő gyümölcsfajokat termeltek, más-más növénykultúrát műveltek. Amíg ugyanis a húsos gyümölcsök (szilva, alma, körte) mindenütt közönségesen megteremtek, addig a dió, mogyoró, gesztenye inkább a hegyvidékek és domságok kedvelt fái. Amíg a Dunántúl főleg gesztenyetermő terület volt, addig az északi, keleti és déli hegyvidéki megyékben (Nyitra, Borsod, Szatmár, Arad, Valkó) elsősorban diós ligetek termettek.⁵ A nedves ártéri talajokat elsősorban az alma, a körte és a szilva kedvelte.⁶ S, hogy a kép még differenciáltabb legyen, utalnunk kell az egyes gyümölcsfajokon belül a tájfajták kialakulására, valamint arra is, hogy az azonos gyümölcsfajták is eltérő időszakban értek be az ország különböző pontjain, s ennek, illetve a táji adottságoknak megfelelően sajátos tulajdonsággal bírtak; ez ugyancsak szerepet kapott – mint később majd látjuk – a gyümölccsel való kereskedelemben.

A középkori gyümölcskereskedelemről nincsenek igazán megbízható adataink. A források természetéből következik, hogy elsősorban a nemesi udvarok gyümölcsfogyasztásáról, az ezzel kapcsolatos ajándékozásokról, gyümölcskivitelről vannak információink.⁷ Mindezek – elsősorban a XVI–XVII. században – jelentős nyugat-európai, főleg Szilézia és Németország, illetve Szászország felé irányuló gyümölcskivitelről tanúskodnak, amely főleg a szilvával, cseresznyével, barackkal, szőlővel folyhatott, s amelynek közvetítői – *Rapaics Raymund* szerint – talán morvák és csehek lehettek.⁸ E kereskedelem volumenét nem ismerjük, a szállítás korabeli lehetőségeit figyelembe véve azonban óvatosságra intenek ezek az adatok. Az mindenképpen figyelmet érdemel, hogy a különböző gyümölcsfajták elterjedésének iránya – főleg a Balkán és Nyugat-Európa felől – talán jelentős gyümölcskereskedelem nyomjelzője, s ezt hangsúlyozzák a rendkívül nagy számban előforduló, alkalmanként igen nagy múltú gyümölcsnevek is. Nem zárható ki azonban, hogy itt nem csupán vagy nem elsősorban az érett gyümölccsel való kereskedés játszhatott szerepet, hanem a nemesi kertek számára érkező újfajta oltványok, csemeték is.

3. BELENYESY Márta 1955. 25.

4. KUKNYÓ János 1973. 58, 61.; ANDRÁSFALVY Bertalan kutatásai hívták fel a figyelmet a Duna mente ártéri gyümölcsöseinek nagy jelentőségére. Vö.: ANDRÁSFALVY Bertalan 1963. 271–305.; ANDRÁSFALVY Bertalan 1973. 37–39.; ANDRÁSFALVY Bertalan 1975. 250–273.

5. BELENYESY Márta 1955. 25.

6. ANDRÁSFALVY Bertalan 1975. 251. A gyümölcsfajták differenciáltságához vö. még: GYÖRFFY István é.n. II. 195.

7. Vö. pl: TAKÁTS Sándor 1917. 358–377.

8. RAPAICS Raymund 1940. 111–112, 126–128.

Valójában semmit nem tudunk arról, hogy a középkor során volt-e, illetve milyen jelentősége volt a gyümölcsnek, a vele való kereskedésnek a népéletben. Annyi bizonyos, hogy a tájak között jelentős eltérések voltak e vonatkozásban, de nem tudjuk, hogy az ezzel teremtdőtt vákuum vajon magával sodorta-e a népi árucseré területére ezeket a termelvényeket. A fentiek igazolására kitűnően szolgálnak *Bél Mátyás* XVIII. századi mondatai a hazai gyümölcsökről: „Sokfelé a sertések elé vetik takarmányul, s ami nem tud elfogyni sokasága következtében elrohad. Vonatkozik ez a gyümölcsökben bővelkedő részekre; van ugyanis számos vidéke Magyarországnak, ahol nagyon kevés gyümölcs terem.”⁹ Ugyanezen munkájában később így ír: „... az ország igen nagy része bővelkedik gyümölcsökben, pedig túl azon, mivel a természet megáldotta a gyümölcsfákat, csak igen kevesen mutatnak külön szorgoskodást körülöttük... az ország földje... gyümölcsstermesztésre elsősorban ott alkalmas, ahol porhanyó, laza... ahol kedvez a szőlőnek; ezért látható sok gyümölcsös a szőlők szegélyén, és lábujában. Hasonlóképp a Duna mentén, partjain és szigetein, elsősorban a pozsonyi termőföldön... hasonló a helyzet a Tisza mentén. Leginkább Bereg, Szabolcs, Zemplén, Borsod és más megyék mutatnak olyan gyümölcsfaerdőket, hogy termésüket a lakosság nem képes leszedni, hanem kénytelen sertéseknek s más háziállatoknak hagyni prédául. A hegyvidék sincs gyümölcsösök nélkül... Nem hagyható említés nélkül a besztercebányai völgy termése sem... oly messze terjedők s oly sűrűn találhatók a gyümölcsösök Magyarországon, hogy a birtok fölöttébb való nagysága nem enged lehetőséget.”¹⁰

Bél Mátyás sorai kétségtől nem azt jelzik, hogy különösebben intenzív kiegyenlítődség, termékcseré, gyümölcskereskedelem zajlott volna az eltérő adottságú tájak népe között, ám a múlt századi gazdasági irodalom sejteti, hogy a XVII–XVIII. században már lehettek gyümölcsstermesztésre és -kereskedelemre specializálódott kistájak, illetve települések. *Horváth Mihály* a XVII. század kereskedelme kapcsán azt írja, hogy „Nyitra megyében is több helységek, kivált Német-Próna lakosai szorgalmasan kezelték a kertmívelést; szilvát különösen annyit természeténél, hogy azzal mind nyersen, mind aszaltan jövedelmes kereskedést űztek. Említendő még e tekintetben Soprony és Pozsony vidéke.” Az utóbbiak kapcsán még hozzáteszi: „gyümölcsseit nemcsak Pozsony, hanem a szomszéd osztrák városok héti vásárait is szokta szállítani.”¹¹ A XVIII. századi gyümölcskereskedelemről ugyanő a következőket említi: „Híres volt gyümölcséről Soprony és Korpona is. Dinnyét legizesbet s legnagyobbat a hevesi, kivált csányi föld termett, míg a pesti piacon tömérdek mennyiségben árultaték.”¹² Úgy tűnik tehát, hogy a XVIII. századra még inkább körvonalazódtak azok a gyümölcsstermő központok, amelyek a XIX–XX. század fordulójáig, a nagy alföldi homoki gyümölcskultúra megerősödéséig meghatározók voltak a gyümölcsstermesztés és -kereskedelem szempontjából.

Részletesen taglalja ezt *Galgóczi Károly*, akinek munkáját éppen ezért indokolt – a szokásosnál talán hosszabban is – idézni:

9. BÉL Mátyás 1984. 236.

10. BÉL Mátyás 1984. 236–237.

11. HORVÁTH Mihály 1840. 21.

12. HORVÁTH Mihály 1840. 122–123.

„... gyümölcs dögében az országnak némelly vidékei gazdagon meg vannak áldva; mások azonban, különösen az alföldi rónaságok igen szerények ... Legszebb gyümölcs terem Sopron vidékén ... Vasban Ikervár környéke fordít legtöbb gondot ez iparágra ... Zalában a Balaton melléke tűnik ki; Somogyban szinte a Balaton tájon némelly helyeken ismét oly divatba kezd jönni a gyümölcstenyésztes ... Tolnában Szent Lőrinczen a Nádor csatorna által kiszáritott régi fűzfás kertekben annyi szilva terem, hogy Duna Földvárig szekér számra hordja a lakosság ... Siklós, Villány és Pécs körül több helységek bőven üzik a gyümölcs termelést ... Posonban s vidékén divatozik ... a gyümölcstenyésztes ...” Nyitra megyében „... kitünteti magát ez iparágra nézve a vidéken három község: Racsicz, Dvorníky, és Vesztenicz, hol különösen cseresznye sok terem. E három falu nemcsak a közel vidéket, hanem Thuróc, és Trencsény megyéket is ellátja jó és szép cseresznyével ... Alsó-Pélen (Bars) a gyümölcstenyésztes oly szorgalommal üzi a nép, hogy az egész környék seregesen jár ide gyümölcsért, s drága pénzen fizeti azt ... Kosdon (Nógrád) s vidékén virágzik a gyümölcstenyésztes, Diós-Jenőn különösen nagy előrehaladása van annak ... Tatán (Esztergom megye) mind az uradalomnak, mind egyeseknek szép és jeles gyümölcs kerteik vannak ... Kocsnak ... igen nagy szemű cseresznyéje, Ácsnak kajszin barackja híres ... Fejér megyében Fejérvár, Csákvár és Csóka körül sok és szép gyümölcs terem ... Visegrád, s aztán a Budapest körül fekvő német helyek sok gyümölcsöt termelnek. A váci, gödöllei, vörösegyházi, szadai szőlőket temérdek gyümölcsfa lepi ... Nagy-Kőrös, Kecskemét, Cegléd temérdek gyümölcsöt termel szőlős kerteiben: s gyakran százával áll az e városokból rakott kocsi gyümölcssel terhelve a pesti piacon: de a gyümölcs csak közönséges hitvány ... A budapesti közigazgatási terület alsó vidéke Szolnok, Csongrád megye, a Jászkunság sőt már Pest-Solt-nak is egy része egészen szükséglet lát gyümölcs dögében, de Heves és Borsod megye sík része sem bővelkedik azzal. A Mátra vidéke, s a Bükkhegy környék ismét inkább ... Gyümölcstenyésztes tekintetében alkalmasint Gömör megyét lehet legelső helyre tenni az egész országban. Itt Csetnek, Rosnyó és Jolsva fészkei az ipárnak. Jolsvának egy előszállása van e tekintetben éjszakfele N-Rőcze ... Csetneknek kettő: Hankova és Berdárka ... Az e vidéken termesztett gyümölcs sokasága mellett jó ... Tudományos tekintetben Jolsva áll az első helyen, hol már a külföld csaknem minden nemesebb faja található: de Csetnek és völgye gyümölcsbeli kereskedésre nézve meghaladja azt. Kivált úgynevezett sovár almát és besztercei szilvát itt sokat termesztnek, s ezeket hol aszálják, hol lekvárrá főzik. Hankova és Berdárka magasabb fekvűn, ott a gyümölcs későbbben érke, s nem nagyon édes, hanem soká eláll ... Rima-Szombat szőlőhegyét főképp gyümölcsért miveli. A kies Sajó-völgy melléke szép gyümölcsökkel rakott. Abaujban a gönczi szőlőhegyek a temérdek gyümölcsfától a szőlőt nehezen érlelik; különösen sok a cseresznye ... A Tiszahát fent Máramaroson elkezdve mindkét oldalon Beregh-Ugocsa, Ung, Zemplén, azután Szathmárban és Szabolcsban egyaránt egész gyümölcs raktárakat képez ... mind két Bihar hegyes és dombos vidéke bővelkednek gyümölcssel ... Krassónak, Temesnek különösen oláh vidékei bővelkednek kiváltképp szilvával.”¹³

Aligha vonható kétségbe, hogy a múlt században már feltétlenül kiterjedt kereskedelem bonyolította a gyümölcstermesztő körzetek áruforgalmát, s ebben – mind a termelés, mind az értékesítés szempontjából – fontos szerepet kaphattak paraszti tömegek is. Számukra a gyümölcs azon termék volt, amely különösebb munkabefektetés nélkül is jelentős jövedelmet biztosíthatott.

Az egyes tájak és települések népének életében a gyümölcskereskedelem változó jelentőséggel bírt. A szatmári Panyola és Szamosszeg lakói 1720-ban arról panaszkodtak, hogy az örökös árvizek a gabonatermésüket úgy tönkreteszik, hogy *ha gyümölcsből nem pénzelnének, éhen halnának*.¹⁴ 1825-ben a diósgyőriek panaszos levelében szerepel: „Ha

13. GALGÓCZI Károly 1855. 278–283.

14. KUKNYÓ János 1973. 59.

gyümölcs volna, a mit az Alföldre Búzáért el cserélni vihetnénk, a mész után nem átsín-
goznánk.”¹⁵ Voltak tehát falvak, amelyek megélhetése szempontjából alapvető kérdés
volt a gyümölcs értékesítése. Számos település kapcsán emeli ki a gyümölcskereskedelem
jelentőségét *Fényes Elek* is. Pl. a Heves megyei Kistályáról írja: „Lakosai sok . . . gyümöl-
csöt, dinnyét termesztenek, s azt *Egerbe hordják*.”¹⁶ Alkalmanként vármegyei monog-
ráfiák is felhívják a figyelmet a jeles gyümölcsstermesztő és -kereskedő településekre.
Szatmár megyéről – e vonatkozásban – *Szirmay Antal* ezt írja: „. . . leg nevezetesebb a
gesztenye, melynek gyümölcse a Bányáknak tájékaról meszsze földre hordatik, más
gyümölcsöknek sok féle nemei, kivált szilváknak, és almáknak sokasága, mely Tiszahátról
és Szamoshátról szálaikon, szekereken a szomszéd Megyébe szállítatik. Kormos almák
mint ízekre, mint tartósságokra nézve leg inkább dicsértetnek, szilvából pedig sok, és jó
pálinka égettetik, aszalva is árultatnak.”¹⁷

Részletesen szól a gömöri gyümölcsstermesztő körzetekről a *Hunfalvy János* által
szerkesztett monográfia: „A Rozsnyóhoz közelfekvő csetneki uradalomban a köz nép
gyümölcsfa művelésben . . . kitűnik, itt különösen két helység, Hankova és Berdárka lakos-
sága, mely nemcsak almát, hanem cseresznyét is nagy mennyiségben termeszt, s Szepes
megyébe is kihordja, eladás végett, de kitűnik általában Csetnek városnak lakossága, mely
az alsóbb vidékieknek sok nemesített gyümölcsöt ad el. Nevezetes volt Sajó–Gömör mező
város cseresznye termesztése . . . A közönséges fajú alma, körte, szilva, barack és cseresz-
nyének termesztése s kereskedésbe hozatalára nézve első helyen állnak Gesztes, Balogh,
Uzapanyit és Zeherje, mely helységek lakossága részint helyben részint a megyének több
részén, sőt a szomszéd megyei losonczy piacon is adván el gyümölcsét, ebből meglehetősen
pénzel. Kiemelendő különösen a gesztesi császár körte s nagyszerű ojtott cseresznye mely
jó keletnek örvend.”¹⁸

Sopron megye területén a XIX. században főleg a német és a horvát lakosok jeles-
kedtek a gyümölcsstermesztésben, akik a frissen szedett gyümölcsöt Bécsben és Bécsúj-
helyben értékesítették; a fraknoi gesztenyének, a nádasdiak és márciak cseresznyéjének, a
kisfaludi almának, valamint a ruszti, rákosi és soproni szőlőnek volt ekkor főleg országos
híre.¹⁹

Hosszan sorolhatnánk még a részadatokat, néhány következtetés levonására azon-
ban az eddigiek is alkalmasak. Feltűnő mindenekelőtt az – az előbbiekből következő –
egyenetlenség, ami a hazai gyümölcsstermesztést és kereskedelmet jellemezte. *Keleti Ká-
roly* és *Galgóczi Károly* munkái érzékeltetik ezt az ellentmondást. Egyfelől Keleti lelkesen
ír a hazai gyümölcskereskedelemről: „Nemcsak a nyugati határvonal szorgalmas népe, nem-
csak a Duna mentén levő egész községek élnek úgyszólván gyümölcs után, de még a sík
Alföld homokján (Kecskemét) és Szlavónia dombos megyéiben is kivitelre szánt gyü-

15. Idézi: VIGA Gyula 1985. 297.

16. FÉNYES Elek 1847. II. 248.

17. SZIRMAY Antal 1809. I. 27.

18. HUNFALVY János (szerk.) 1867. 206.

19. HORVÁTH Zoltán 1976. 175.

mölcsészetet találunk; noha tagadhatatlan, hogy az országszerte nagyrészt kedvező viszonyoknál fogva tetemesen nagyobb lehetne. Becslések alapján

Magyarországon	942 000
Erdélyben	987 000
Horvát-Szlavonországban	150 000
a határvidéken	68 000 mérő gyümölcs

szokott természetni, melyhez még kb. 40 000 mérő gesztenye is járul.²⁰ Ugyanakkor Galgóczi tárgyilagosan megjegyzi, hogy némi kivétel, s jelentősebbnek tűnő belső kereskedés ellenére a gyümölcskereskedelem alacsony szinten áll.²¹ Vannak egyfelől kialakult gyümölcspiackörzetek. *Szontágh Gusztáv* 1843-ban megállapítja: „... dinnyekereskedelemre piac kell, melyet egyedül nagyváros szolgáltat. Debrecen tartja fenn a sámsoni dinnye-termesztést, Pest a csányit, Pest, Eger és Miskolc a hevesit.”²² Ugyanakkor a termelők jelentős része értékesítési gondokkal küzd, és bizonyosnak látszik, hogy csak a termés kisebb hányada jutott el a piacokra, illetve cserélt gazdát a gyümölcsben szegény vidékeken. Ráadásul a gyümölcsfaállomány igen gyenge minőségű, a kevésbé értékes fajok dominálnak, amelyek nem érzékenyek, ám nem adnak jó minőségű gyümölcsöt. Az állományban igazán jelentős változás csak a XX. század első harmadában következik be.²³ Gyümölcskultúránk századunkig rendkívül alacsony szinten állt: igen sok helyen az 1950-es évekig nem ismerték a metszés és permetezés gyakorlatát. Még a jelesebb termesztő körzetekben sem találjuk meg az intenzív művelés nyomait egészen a századfordulóig, amikor már több helyütt új, belterjesebb fajtákkal indul meg a termesztő körzetek kialakulása (Duna–Tisza-köze, Nyírség).²⁴

Az alföldi, homoki gyümölcskultúra létrejötté azonban másfajta változást is eredményezett: alapjaiban alakította át a gyümölcskereskedelem korábbi fő tendenciáit. A fentiek jelezték, hogy a gyümölcsstermesztés fő színterei az ország peremkerületei, valamint Erdély voltak.²⁵ Amíg tehát a nagy táji munkamegosztás, termékcseré legfőbb jellemzőjének volt tekinthető, hogy a hegyvidék munkaerőfeleslegét, és háziipari termékeit adta az Alföld élélméért, addig a gyümölcs esetében az Alföld gyümölcsszegénysége következtében keletkezett vákuum szívta fel a peremterületek termelvényét. Szemléletesen indokolja ezt *Galgóczi Károly*: „Belőlről legélénkebb a felső Tiszahátnak a sík alsó vidékre való kereskedése; mert a sík alföldön, hol a kiterjedt pusztaságon nyugpontul zöld bokrot alig talál a szem, örömelebb elcseréli a magyar nép gabonáját gyümölcsért, mintsem bőségben levő földjét gyümölcsfa ültetésekkel ékesítse. A Maroson és Körösökön szinte járnak gyümölccsel megrakott lápok.”²⁶

Az I. világháborút követő területi módosítás után tehát jelentős gyümölcschiány keletkezett az ország belső területein, ami siettetette a gyümölcsstermesztő körzetek átala-

20. KELETI Károly 1873. 116.

21. GALGÓCZI Károly 1855. 283–284.

22. Idézi: RAPAICS Raymund 1940. 241.

23. Vö.: ELEK László 1966. 279.

24. GUNST Péter 1976. 345–346.

25. KOVÁCS Endre (főszerk.) 1979. 2. kötet 1105–1106.

26. GALGÓCZY Károly 1855. 284.

kulását, újak létrejöttét.²⁷ Mindez azonban már új kereteket jelentett a hagyományos tevékenységi forma számára, s ettől kezdve néprajzi módszerekkel is könnyebben megragadhatók annak jellemzői. Ennek birtokában, a történeti adatok felhasználásával azonban úgy vélem, felfejthetők a fentebb vázolt korszak népeletének ezen vonatkozásai is.

A gyümölcskereskedelem egyik legfontosabb kérdése a szállítás módja, illetve egyáltalán annak lehetősége. A gyümölcsfajok jelentős része ugyanis a mozgatást rosszul tűri, már egy-két napos szekerezés helyrehozhatatlan minőségromlást eredményez benne. Bár lényegében minden gyümölcsfaj kereskedelmi forgalmára vannak adataink, mégis úgy tűnik, hogy mindenekelőtt az alma és a körte voltak azok, amelyek a legnagyobb szerepet játszották az árucseré ezen területén. A gyümölcs értékét a szállíthatóság nagyban meghatározta. Egy XVI. századi francia gyümölcészeti munka például a gyümölcs jó íze mellett mindjárt azt hangsúlyozza, hogy az *sokáig eláll és a szállítást jól bírja*.²⁸ A hazai almafajták egy részének, s éppen azoknak, amelyek forgalmazásáról legtöbbször adnak hírt, az a sajátosságuk, hogy hosszan tárolhatók, s a tárolás során, a tél folyamán érnek igazán élvezhetővé.²⁹ Ilyen volt például a *Páris alma*, amely Erdély főleg Marosszék „dúsan jövedelmező keresetczikkét” képezte,³⁰ s különösen ilyen volt a forrásainkban leggyakrabban emlegetett *fűzalma*, *fűzfaalma*. Ez a tavaszig elálló almafajta már 1407-ben felbukkan egy oklevélben,³¹ s neve ma is él, főleg a Tisza mente és a Tiszántúl népének emlékezetében.³² Bél Mátyás szerint: „Édes az is, melyet a fűzfához hasonló nedvről *fűzes almának* (Felberapfel) hívnak; héja és húsa kemény, de amikor télen meglágyul, jó ízű...”³³

A fentebb idézett sorok egy másik, a kereskedelem szempontjából ugyancsak el nem hanyagolható kérdésre, a gyümölcs tárolására hívják fel a figyelmet. Bár a recens gyűjtések ma már csak elvétve tesznek említést a téli gyümölcsfuvarozásról,³⁴ a télre nagy mennyiségben tárolt gyümölcs arra figyelmeztet, hogy azt vagy a tél folyamán, vagy akár a tél elmúltával is árusíthatták. A téli elvermelés szokását 1667-ben *Lippai János* is megörökítette „Posoni kert” című munkájában: „A Felföldön, Bodrog-közbe, Szamos-közbe a Tisza mellett, ahol sok gyümölcs terem, egy övedzőig való vermet ásnak ott kinn a kertben, száraz helyen és szellőn: annak szélessége majd másfél ölnyi, hosszassága három vagy négy és aki mint akarja. Azt alól megrakják szalmával, vagy mással, jól a vermen fellyül. Azután sással jól befedik, hogy a víz belé nem szivárkozzék, és ha a hó magas, szépen megmarad alatta az alma, igaz, hogy fellyül valamelyest össze-fagy: de azon alól igen frissen megmarad.”³⁵ Van adatunk a gyümölcs – főleg alma és körte – elvermelésére

27. GUNST Péter 1976. 344–345.

28. RAPAICS Raymund 1940. 145.

29. Vö.: GIRÓKÚTI P. Ferenc 1863.

30. GIRÓKÚTI P. Ferenc 1863. 10.

31. RAPAICS Raymund 1940. 87, 89.

32. Vö.: SZABADFALVI József 1982. 424.

33. BÉL Mátyás 1984. 240.

34. Vö.: VIGA Gyula 1985. 303–304.

35. Idézi: KUKNYÓ János 1973. 59.

a Duna–Tisza-közéről (Helvécia),³⁶ Valamint Göcsejből is.³⁷ Mivel nem tarthatjuk valószínűnek, hogy ez a gyümölcsmennyiség saját, családi fogyasztást szolgált volna csupán, azt kell gondolnunk, hogy a gyümölcs – főleg téli alma és körte – kereskedelmének időszaka talán hosszabb lehetett, mint az egyes fajok érését követő néhány hét.³⁸

Az egyes gyümölcsfajok szállíthatósága természetesen meghatározta a velük való kereskedés kiterjedését is. Ebből a szempontból is az alma és a körte lehetett az, amelyekkel a legnagyobb amplitúdójú kereskedelem folyt. Ezt látszik igazolni a rendkívül sok alma- és körtenév is, amelyek bizonyára lényegesen kevesebb fajta eltérő tájnyelvi neveit tükrözik.³⁹

Utalnom kell arra, hogy amint a gyümölcstermesztés népi hagyományában, úgy a vele való kereskedelemben sem válnak el egymástól a termesztett és a vadon termő növények hasznosításának szálai. Főleg az északi hegyvidékről tudunk arról, hogy a szegényebb asszonyok nemcsak nemes gyümölccsel, hanem a vad gyümölcsökkel is bementek a piacra, értékesíteni azokat. A Zempléni-hegység falvaiból a málnát, somot, szedret, szamócat főleg Abaújszántóra vitték eladni.⁴⁰ Ugyaninnen a vadkörte (dicska) a Hernád-völgy falvaiban terményért cserélték vagy pénzért árusították.⁴¹ A Bükk és a Bükkalja falvaiból az egri, mezőkövesdi és a miskolci piacra vitték árusítani a vadon termő gyümölcsöket.

A gyümölcskereskedelemben a nyers gyümölccsel való termékcseré volt a legnagyobb jelentőségű. A szállítás során a kényes árut sokféle módon igyekeztek védeni. A kosarakat textiliákkal takarták be, a szekéren szállított gyümölcsöt pedig zöld gallyakkal fedték. A gyümölcsfuvarozáshoz gyakran tettek fonott vesszőkast a szekérre, a szilvát pedig ponyva közé öntötték fel. A keményebb gyümölcsöt gyakran kiszalmázott szekérderekba helyezték, a puhább, kényesebb gyümölcs pedig gyakran a szekéren is kosárba vagy ládába került. A törekeny ribizlit, málnát vödörbe öntötték, s a vödört állították a kosárba, vagy a szekérderekba. A diót gyakran szállították vászonzsákokban is. A tutajokon alkalmanként deszkatarolókat ácsoltak az alma megőrzésére.⁴²

Jól kitapintható összefüggést találhatunk a gyümölcsszállítás különböző módjai, a piackörzetek és az értékesítés formái között. A gyümölcs szállításának módját a termék nagyban meghatározta, s mindez erőteljesen kihatott az értékesítés körére is.

A gyümölcstermés egy része az adott településen belül is gazdára találhat. Olyan városokban, mezővárosokban, ahol a lakosságnak csak egy része termelő, ma is megfigyelhetjük alkalmanként a kapu elé kitett gyümölcsös kosarat és mérleget, amelyek a vásárlót várják.

36. GÉMES Anikó gyűjtése. Ethnológiai Adattár – továbbiakban EA. 2353.

37. SZENTMIHÁLYI Imre gyűjtése, EA. 2317.

38. Itt jegyzem meg, hogy a diósgyőriek 1825-ben kelt panaszos levele „... az ennek előtte termett s a jövődre elkészített” gyümölcsöket említ. Nem tudjuk pontosan, hogy ez aszalványokra vonatkozik, vagy valóban hosszan tárolt gyümölcsre. Vö.: VIGA Gyula 1982. 235.

39. Vö.: ANDRÁSFALVY Bertalan 1975. 266–267.; VIGA Gyula 1983. 79–85.

40. BARTA János és PALÁDI-KOVÁCS Attila gyűjtései: (1961): DENIA 611. és HOMNa. 1357.

41. ERDEI Sándor 1982. 108.

42. BÁLINT Sándor 1976. I. 594.

A heti piacok fontos felvevői voltak egy-egy vonzáskörzet, termelési táj gyümölcs-termésének. Ezeket az asszonyok nagyon gyakran gyalog szállították a piacra, hajnalban útrakelve. A Mátra és a Bükk gyümölcsét pl. a gyöngyösi, egri, mezőkövesdi és miskolci piacok szívták fel elsősorban. Valamennyi központnál megfigyelhető, hogy agglomerációjuk települései – Miskolcnál pl. 10–12 falu – gyümölcstermelésükkel szabályosan ráépültek a városok szervezett árucseré-alkalmaira.

Az északi hegyvidéken a gyümölcsszállítás legfontosabb kelléke a karos kosár (kaska), amit a különböző néven ismert batyuzó lepedőbe hajtva, hátra emelve cipeltek. Ezt az Északi-Középhegység nyugati részén fokozatosan a hátikosár használata váltja fel.⁴³ A lokális piacokra, 15–20 km-nél általában nem nagyobb távolságra való, emberi erővel történő szállításnak – a teherhordás helyi hagyományaihoz illeszkedve – több formája is megfigyelhető a faputtyontól a különböző kosárformákig, a fejen, vállon, háton és kézben való cipekedés eltérő típusaiig. Mindez azonban csak a kistájon belüli termékcsereiben kapott jelentős szerepet. Az asszonyok néha közösen béreltek fogatot, s arra 30–40 kosarat felrakva szállították gyümölcsüket a közeli piacra. Az 1950-es évektől fokozatosan a vonattal, illetve elsősorban autóbusszal való utazás váltotta fel a gyalogosan történő szállítást, ám az utóbbi egy-másfél évtizedben egyre inkább elsorvadt a gyümölcskereskedelem ezen formája.

A nagyobb távolságra való szállításban a szekerezés játszott meghatározó szerepet, amely a tájak közötti termékcsereinek e vonatkozásban domináns formája volt. Kellő számú adat hiányában nem tudom egyértelműen igazolni, de aligha tévedek, ha úgy vélem, hogy a kiemelkedő jelentőségű gyümölcstermesztő tájakat az elmúlt századokban szekeres, fuvaros települések szolgálták ki, illetve a jelentős gyümölcstermesztő falvak fogatos népessége nagymértékben kiszolgáltatta az árucseré ezen területét. Mindez persze annak is következménye, hogy a jelentős gyümölcstermesztő vidékek a múlt század végéig amúgy is számottevő kiegészítő tevékenységekre, pl. éppen fuvarozásra szorultak megélhetésük érdekében. Jól megfigyelhető ez pl. a történeti Gömör-megye esetében. E tájon, különösen a Rima-, Balog-, Murány-, Sajó- és Csetnek-völgyön igen nagy hagyománya volt a gyümölcstermesztésnek.⁴⁴ Az itt megtermelt gyümölcsöt – más árucikkkel együtt – a híres gömöri fuvarosok, furmanok szállították le az Alföld irányába, valamint a Garam-völgyébe és a Szepességbe.⁴⁵

Hasonló módon kapott szerepet a gyümölcsszállítás a Bükk-vidéki fuvarosok tevékenységében a mész, fa, faszén és egyéb fatermékek mellett. Általánosságban úgy tűnik, hogy az erdővidékeken, ahol a faközelítés ősztől tavaszig adott munkát a fuvarosoknak, az év többi részében, tavasztól őszig szívesen vállalkoztak azok mindenfajta termék idényjellegű fuvarozására. A további vizsgálatok lennének hivatottak a fuvaros központok ez irányú tevékenységének feltárására is.

43. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1973. 513–514.

44. Gömör-Kishont vármegye, é.n. 212–213.

45. KOPÁLOVÁ, Dana 1981. 69–70.; GALLO, Ján 1973. 67–87.

A szekéren való gyümölcsszállítás nagy amplitúdójú kereskedelmi tevékenységet jelent. Elegendő itt példaként csupán a Bükk-vidék fuvarosait említeni, akik Radostyántól a Kunságig,⁴⁶ a Bükkaljától a Jászságig, Hajdúságig eljártak kényes portékájukkal.⁴⁷

A gyümölcsös szekerek ritkán mentek piacokra, vásárokra, leginkább házaltak árujukkal. Felkeresték még a legelőn járó pásztorokat,⁴⁸ a dunántúli, mezőföldi puszták cselédeit is.⁴⁹

Néprajzi irodalmunk eddig csak a Felvidékről, konkrétan a *Csermosnya-völgy*ből, ill. a *Gömör-Tornai karsztról* ad hírt arról, hogy a gyümölcsöt málházott lovakkal, sajátos formájú kosarakban is szállították eladni. *Márkus Mihály* és *Paládi-Kovács Attila* közlései egy, a múlt század végén még általános gyakorlatot ismertetnek, melynek egykor bizonyára nagyobb jelentősége volt a paraszti árucseré ezen vonatkozásában.^{49a}

A tájak közötti termékcserét szolgálta a vizen történő gyümölcsszállítás is. Számos adat utal arra, hogy a gyümölcskereskedelemben régen nagy szerepük volt a vízi utaknak. Ez önmagában is jelzi a termékcseré fő irányait, vagyis azt, hogy a gyümölcs korábban a peremterületek felől jutott az ország belsejébe. Mindezt elsősorban a Tisza mentéről származó információk igazolják.

Már a XVIII. századból állnak rendelkezésünkre olyan adatok, hogy a tarpai, tiszabecsi, tiszaujlaki, csengeri sajkárok vízi úton szállították az almát, diót és aszaltvány-gyümölcsöt Tokaj, Szolnok sőt egészen Szeged piacáig.⁵⁰ Szegeden a XVIII. században kelen-dő volt a *lapos alma*, vagyis tutajon, kosarakban szállított alma, amelyet a máramarosi románok még a múlt század hetvenes éveiben is szállítottak a dél-alföldi városba.⁵¹ 1754-ben egy *almás lép* után 40 dénár vámot fizettek a Szegedre gyümölcsöt szállítók.⁵² Szolnokon egy 1766. évi összeírás említi, hogy a városban a Tiszán odaszállított gyümölcsöt árusították, illetve vittek tovább Pestre.⁵³ *Szirmay Antal* a XIX. század elején azt említtette, hogy a Tiszahátról és a Szamoshátról *szálakon* úsztatták a gyümölcsöt a szomszédos megyékbe.⁵⁴ A Vasárnapi Újság múlt századi tudósítója értesít arról is, hogy a máramarosi *Técső* lakosai az erdőközi legelőiken, a *lázakon* termesztett nagy mennyiségű gyümölcsöt szállítják le a Tiszán Újlakig.⁵⁵ *Barna Gábor* szerint a Tisza-völgy gyümölcsellátásában a múlt század végéig játszottak jelentős szerepet a tutajosok, illetve a tutajokon érkező gyümölcs. A legjelentősebb mennyiséget a felső Tiszahátról szállították, de emellett nagy jelentősége volt a Körösön Bihar és Arad megyékből érkező gyümölcsnek is. A Tiszazug területére fenyőtutajon érkezett az apró, piros *tiszai alma*, *tiszaháti alma*,

46. MANGA János gyűjtése 1941. EA. 510.

47. Vö.: VIGA Gyula 1985. 303. 7. kép.

48. FÜVESSY Anikó 1976. 69, 77.

49. Vö.: GUNDA Béla 1983. 9.

49a. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1973a. 551.

50. KUKNYÓ János 1973. 59.

51. BÁLINT Sándor 1977. II. 8.

52. BÁLINT Sándor 1976. I. 594.

53. BOTÁR Imre 1941. 65. Az adatért DANKÓ Imrének tartozom köszönettel.

54. SZIRMAY Antal 1809. I. 27.

55. P. SZATHMÁRY Károly 1863. 387–388.

illetve *fűzalma*, az utóbbi – az emlékezet szerint – főleg Rahó környékéről.⁵⁶ Tokaj, Tiszafüred, Tiszalök, Tiszacsege, Tiszalúc, Nagyrév, Szolnok és Szeged lehettek a vízi szállítás fő célpontjai e vonatkozásban is, az indítóhelyek pedig elsősorban Máramaros, Bereg, Ung, Szatmár és Ugocsa. A Tisza mellett a keleti országrészben a Szamos, a Körösök és a Maros voltak a szállítás főbb útvonalai, a Bodrog talán kevésbé.⁵⁷

A Tiszán való gyümölcsszállítás gyakorlata még századunkban is élt. *Gönyey Sándor* a cigándiakról jegyezte fel, hogy gyümölcsüket a Tiszán leszállították tutajon,⁵⁸ *Hofer Tamás* gyűjtése pedig azt jelzi, hogy a tiszaiak emlékezetében 1950-ben még elevenen élt a gyümölcsáros tótok alakja, akik *szálakon* hozták árulni a *fűzfa almát*.⁵⁹ Adataink azt jelzik, hogy a gyümölcsök közül az alma lehetett e területen a fő kereskedelmi cikk, bár szilvát és aszalványokat is hoztak árulni a Közép-Tisza-vidékre, s zsákszámmra érkezett a dió is.⁶⁰

A Tiszán – valamint a jelzett mellékfolyóin – kívül más folyóvizeink is szerepet kaptak a gyümölcskereskedelemben. *Galgóczi Károly* említést tesz a Vágon való gyümölcsszállításról is.⁶¹ A Vág-mellék gyümölcsét tutajokon szállították Komárom és a főváros irányába.⁶²

Bár kevés adat áll rendelkezésemre, de bizonyára nagy jelentősége volt a Dunán történő gyümölcsszállításnak, két irányból is. A múlt század végén a Dunán szállították pl. Hont vármegyéből a gyümölcsöt,⁶³ ugyanakkor a folyó magyarországi déli szakaszáról dereglyékkel hordták azt fel Budapestre. Egy-egy dereglyére, amelyet 6–12 ember vontatott, 400 kosár gyümölcs is felfért.⁶⁴

Tovább lehetne még sorakoztatni a konkrét adatokat, ám minden bizonnyal az eddigiek is meggyőznek arról, hogy a gyümölcskereskedelemben – főleg a vasúti szállítás kiteljesedéséig – rendkívül nagy szerepük volt a vízi utaknak. A vízi közlekedés feltétlenül kíméletesebb módját jelentette a szállításnak, mint pl. az országúti, ám ez is jelentős időt vett igénybe. Aligha volt tehát alkalmas gyorsan, könnyen romló gyümölcs szállítására, viszont olyan jelentős mennyiséget szállíthattak, ami feltétlenül előnyös helyzetet teremtett az értékesítésben a víz menti tájak, illetve települések népe számára.

A hagyományos szállítási módok mellett, a múlt század végétől mind nagyobb szerepet kapott a vasút a gyümölcs fuvarozásában is. Ez azonban már nem a paraszti gyümölcsstermesztés és árucseré fentebb jelzett, hagyományos formáit szolgálta, hanem a speciális gyümölcsmonokultúrát kialakító tájakat, illetve azok népességét. A paraszti gyümölcsstermesztés és -kereskedelem a hagyományos gyümölcsstermesztő körzetekben lényegében a korábbi szinten maradt, s az új tájak, elsősorban a Duna–Tisza-köze és a

56. BARNÁ GÁBOR 1973. (kézirat) 15–17.

57. A fenti adatokért DANKÓ IMRÉNEK tartozom köszönettel.

58. GÖNYEY SÁNDOR gyűjtése 1924. EA. 5360.

59. HOFER TAMÁS gyűjtése 1950. EA. 4092. Az adatra CSERI MIKLÓS hívta fel a figyelmemet.

60. BARNÁ GÁBOR 1973. 17. (kézirat).

61. GALGÓCZI KÁROLY 1855. 135.

62. TREJBÁL, JÁN 1973. 109.

63. HONT VÁRMEGYE, é.n. 142.

64. ANDRÁSFALVY BERTALAN 1963. 302–303.

Nyírség gyümölcstermése jutott el — a vasút révén — külföldre is. A vasúti szállítást azonban még kiszolgálták a korábbi, hagyományos szállítási módok is. Adataink szerint a századfordulón Helveciáról 8 nap alatt Szentpétervárra ért az üvegmeggy,⁶⁵ a bécsi és németországi piacokra jutott Hont, Bars, Nógrád és a szomszédos északi megyékből,⁶⁶ valamint a Bükkaljáról a cseresznye,⁶⁷ s a Felvidék városaiba és Galíciába valamennyi a Heves megye északi részén termett gyümölcsből.⁶⁸ Mindez azonban már egy más irányú folyamat, melynek végén a mai Duna–Tisza-közi termelő áll, akinek gyümölcsét hűtőkocsik vagy repülőgép viszi a nyugat-európai piacokra a termés leszedésének másnapján.

A friss gyümölcs mellett jelentős volumenű árucseré tárgyát képezte az aszalt gyümölcs, a különböző aszaltványok is. Ezek jelentőségét több dolog is erősítette. Mindenekelőtt az aszalt szilvának volt nagy keletje: a szállításra kevésbé alkalmas gyümölcs így nagyobb távolságra eljutott, mint nyersen, s nem csupán szezonálisan volt felhasználható, hanem nagy szerepet kapott a téli étkezésnél is, különösen a katolikusok böjti táplálkozásában.

Rapaics Raymund szerint a XVI–XVII. században a magyarországi aszalt szilva még svájci és németországi gyógyszerárakban is kapható volt, ahová feltehetően Szilézián és Csehországon át jutott. Később a kivitel jelentősen csökkent, sőt a XVIII–XIX. században Boszniából aszaltszilva-behozatal indult meg.⁶⁹ De a XVI–XVII. században más területekre is nagy mennyiségben juthatott el a magyarországi aszalt szilva. Már ekkor nagy jelentősége lehetett *Beregszász* piacának, ahonnan Lengyelország felé is elszállították a gyümölcsöt és az aszaltványokat.⁷⁰ Hasonlóan „nemzetközi” gyümölcskereskedelem központjai voltak *Nagyszombat* és *Trencsény* vásárai, ahonnan az aszalt gyümölcsöt kocsikon szállították Lengyelországba, a magyar Alföldre és Horvátországba.⁷¹ Országszerte híre volt a XIX. században a Sopron megyei aszalt gyümölcsnek, amelyet kosarakban nagy mennyiségben hordtak át Bécsbe is, ahol fonszámra árusították.⁷² Kiterjedt kereskedelmet folytatott az aszalt szilvával a Szepesség népe, akik főleg *Lubló*, *Podolin*, *Késmárk* vásárain értékesítették terméküket, valamint a gömöriek, ahol az aszalás legtovább megtartotta jelentőségét, s ahonnan fonott kasos szekereken fuvarozták az aszaltványokat a Garam mentére, valamint az Alföld irányába le egészen Miskolcig.⁷³ Jelentős mennyiségben exportáltak aszaltványt az Avas-hegység területéről, Szinérváraljáról és környékéről is.⁷⁴ A Zempléni-hegység falvaiból az aszaltványokat részben Kassa felé, részben pedig a Hegyalja, valamint a történeti Szabolcs megye irányába, le egészen Nyíregyházáig szállították. A zempléni asszonyok főleg gyalog vitték árulni az aszalt gyümölcsöt, a férfiak

65. GÉMES Anikó gyűjtése 1950. EA. 2353.

66. RAPAICS Raymund 1940. 300.

67. VIGA Gyula 1985. 291.

68. Heves vármegye, é.n. 255–256.

69. RAPAICS Raymund 1940. 128, 133.

70. KUKNYÓ János 1973. 59.

71. TREJBÁL, Jífi 1973. 110.

72. HORVÁTH Zoltán 1976. 175.

73. TREJBÁL, Jífi 1973. 108–110.

74. Magyar Néprajzi Lexikon 1. 148.

viszont szekérral jártak, és gyakran egy hétig is távol maradtak. Leginkább pénzért árultak, de nemegyszer cserélték az aszalványt közvetlenül kenyérré, zsírra, terményre is.⁷⁵ A szatmári falvak aszalvánnyal való kereskedéséről már *Szirmay Antal* hírt adott.⁷⁶ Főleg a Szamoshátról vittek nagy mennyiségben árulni aszalt szilvát; a panyolaiak például Debrecenbe és Beregszászba.⁷⁷

Nagy jelentősége volt a vízi szállításnak az aszalványokkal való kereskedésben is. A Vág-mellék és Felső-Nyitra falvaiból zsákokban, tutajokon nagy mennyiségű aszalványt vittek lefelé Komáromba és Pestre.⁷⁸ A Tisza menti sajkárok a folyón szállították az aszalt gyümölcsöt le egészen Szegedig.⁷⁹ Jelentős mennyiségű aszalt gyümölcsöt szállítottak Biharból a Körösön Szarvasra, s a Tiszazug falvaiban is.⁸⁰

A Bükkalja falvaiból elsősorban az egri és mezőkövesdi piacra vitték az aszalt gyümölcsöt (susinka) árulni, de a sályiak és cserépfalusiak a bükki hutatelepüléseken is házaltak az aszalványokkal.

Úgy tűnik tehát, hogy az aszalt gyümölccsel való kereskedés mintegy megnyújtja, meghosszabbítja a gyümölcskereskedelem kiterjedését, ám mégis csupán kísérője, tartozéka annak. Bár a legfontosabb aszaló központok egybeesnek a gyümölcsstermesztés, főleg szilvatermesztés hagyományos centrumaival, maga az aszalvány felhasználása, a hagyományos táplálkozásban betöltött szerepe jelentős kereskedelmet eredményezett. Megfigyelhető ez alkalmanként egy-egy településen belül is: van ahol a katolikus népesség a falun belül vásárolja fel az aszalt gyümölcsöt, s ők fogyasztják elsősorban, miközben maga a konzerváló eljárás nem csupán az ő gyakorlatukhoz kötődik.⁸¹

Folytattak kereskedelmet a lekvárral is, ennek volumene azonban nem közelítette meg még az aszalványét sem. Városok, mezővárosok heti piacain rendre felbukkantak a környező gyümölcsstermesztő falvak asszonyai, akik ládából vagy cserépedényből hólyagpapírba mérve, csomagolva árulták a – főleg szilva – lekvárjukat. A Szamoshátról – elsősorban Panyola és Olcsva – a szilvalekvárt, illetve *szilvézt* (gyümölcssajt) Debrecenbe és Beregszászba vitték árulni.⁸² A Bükkalja falvaiból az egri, kövesdi, miskolci és diósgyőri piacokra szállították a szilvalekvárt. Különösen a noszvajiak voltak híresek jó ízű lekvárjaikról. A bükkzsérciek még az Alföldre is elvitték árulni: nagy fazekakba, vagy zsírpapírral bélelt ládikákban szállították a lekvárt szekéren a Tisza mente falvaiba.

Recens gyűjtésekben ma már alig ragadható meg, de szólnunk kell itt a gyümölcs-ecet népi kereskedelemi szerepéről is. Zalai falvak hagyományában még él annak emléke, hogy régen a gyümölcs-ecet értékesítéséből jól pénzeltek.⁸³ De hegyvidékeken másutt is jövedelemforrás volt a gyűjtögetett vadgyümölcsökből előállított ecet értékesí-

75. Részletesen szól erről: DOBROSSY István 1969. 529–530.

76. SZIRMAY Antal 1809. I. 27.

77. LUBY Margit 1939. 309.

78. TREJBÁL, Jiří 1973. 109.

79. KUKNYÓ János 1973. 59.

80. BARNÁ Gábor 1973. 17. (kézirat).

81. GÁLL Éva gyűjtése 1980. Zádorfalva. HOMNa. 4275.

82. LUBY Margit 1939. 307.

83. SZENTMIHÁLYI Imre gyűjtése 1951. EA. 2698.

tése. Házaló ecetárusként ismerték például a múlt században a máramarosi *Visk*, *Hosszúmező* és *Técső* lakóit.⁸⁴ Bizonyára máshol is felderíthetők lennének még olyan hegyvidéki települések, amelyek a gyümölcs feldolgozásának erre a módjára specializálódtak, s így módon sajátos szerepet kaphattak a táji munkamegosztásban.

Több feljegyzés tanúskodik arról, hogy a XIX. században már voltak olyan települések is, amelyek oltóvessző, illetve csemeték előállítására, a velük való kereskedelemre specializálódtak. Ezekről keveset tudunk, de aligha vonható kétségbe, hogy jelentős szerepük lehetett a hazai gyümölcskultúra alakításában.

A fentebb elmondottak azt jelzik, hogy a népi gyümölcskereskedelem két nagy formájával kell számolni. Az egyik a tájon belül maradó, lokális termékcseré, amely a régió keretein belül eredményez sajátos kiegyenlítődést az eltérő táji-gazdasági adottságokból eredő különbségekben. Ezen a helyen csupán a Zempléni-hegység falvainak példáját idézném, ahol egyesek (pl. Mogyoróska) behozatalra szorultak bizonyos gyümölcsökből, ugyanakkor közeli települések (Hejce, Korlát, Boldogkőváralja) ugyanabból jelentős kivittel bírtak. Más gyümölcsből (pl. cseresznye) viszont a mogyoróskaiak termeltek felesleget.⁸⁵ Vagyis a vegetáció éves rendjében van egyfajta termékcseré, kiegyenlítődés a kistájon belül, melyben az egyes települések hol kibocsátók, hol befogadók; de a táj népe csak a tájon belüli termékcseréből fennmaradó felesleget viszi tovább a szomszédos tájak felé.

A gyümölcskereskedelem másik fő formája az eltérő adottságú tájak között zajló, nagy volumenű termékcseré. Ez legtovább azokon a területeken maradt életképes, amelyek speciális gyümölcskultúrával rendelkeztek, ami az ország más területein nem, vagy csak ritkábban előforduló termelvényeket produkál. Jó példája ennek a Dunántúli gesztenyekultúrája: Sümegen, Túrján és Zalaszöntgróton speciális gesztenyevásárokat rendeztek, Veszprém és Zala megyéből régen még stájer területekre is elszállították a gesztenyét.⁸⁶

A múlt század utolsó harmada óta egyre erőteljesebb kiegyenlítődésnek lehetünk tanúi az ország különböző területeinek gyümölcskultúrájában, s bár új, speciális monokultúrák jöttek létre, azok központjai egyre inkább besűrűsödtek, így a gyümölcstermesztő körzetek egyre közelebb kerültek egymáshoz, megosztva ezzel a felvevő piacok körzetét is.⁸⁷ Így a nagy távolságra való szállításnak egyre csökkent a jelentősége, az elmúlt évtizedek ellátása, piacpolitikai törekvései lényegében felszámolták az effajta hagyományokat.

Utalnunk kell ezen a helyen a gyümölcskereskedelem, a vele kapcsolatos migráció egy érdekes vonására, amelyre persze az árucserével, migrációval foglalkozó kutatók más vonatkozásban is felfigyelhetnek. A gyűjtés és feldolgozás során talán kevés figyelmet szentelnek a vizsgálatok azoknak az apró mozgásoknak, amelyek a domináns irányokkal,

84. GUNDA Béla 1966. 22.

85. PALÁDI-KOVÁCS Attila és BARTA János gyűjtése 1961. HOMNa. 1364. és DENIA 614.

86. RAPAICS Raymund 1940. 71.

87. A dinnyés központok vonatkozásában GUNDA Béla hívta fel a figyelmet a termesztő körzetek és a piacok ezen megosztására.

a meghatározó trendekkel szemben, látszólag azok ellenében ragadhatók meg. Ha ugyanis a magyarországi gyümölcskereskedelem fő irányait egy térképre vetítjük, akkor feltűnik, hogy jelentős átfedések vannak, sőt többször megfigyelhető, hogy ugyanazon táj vagy település egyszer kibocsátó, máskor befogadó, néha mindkettő együtt és egyszerre. Mindez a bevezetőben már jelzett eltérő termelési struktúrából adódik. Csak így érthető, hogy a gömöri árusok a jelentős gyümölcs kultúrájú Eger és Miskolc piacain is árultak,⁸⁸ a Tiszaság falvaiból pedig például a jeles gyümölcs termesztő Kecskemétre is szállítottak árulni.⁸⁹ Eger és Miskolc persze bizonyára ellátta az Alföldről feljáró vásárlókat is. A jelzett mozgások azonban feltétlenül a gyümölcs termesztés és -fogyasztás differenciáltságára, a táji eltérésekre, sőt alkalmanként ízlésbeli különbségekre is utalhatnak. Ezek az adatok is figyelmeztetnek azonban arra, hogy a termékcserével, vándorlásokkal foglalkozó kutatóknak a migráció mellett a népi kultúrában alkalmanként megfigyelhető, sajátos — jobb szó híján — *rotációval* is kell számolnia.

Bár a termékcseré különböző területein, az emlékezetben megragadható időszakban csaknem mindenütt általánossá vált az áru pénzért való értékesítése, nyomaiban a közel-múltig megragadható a közvetlen termékcseré számos mozzanata.

A tiszai tutajosok az almát gyakran cserélték közvetlenül babért, sóért, kenyérért.⁹⁰ Gyakran cserélték terményre, zsírra, lisztre portékájukat a Zempléni-hegység településeinek gyümölcsárus asszonyai is a közeleső falvakban.⁹¹ Az abaúji Hegyközből messze elszekereztek almával és szilvával a Bodroghözbe, vagy Hernád-völgyébe, s ott többnyire 1:1 arányban cserélték azt el.⁹² A bodroghözi Karcsán — a búza és kukorica mellett — szöszért is adták cserébe a jó ízű hegyközi gyümölcsöt.⁹³ A tiszántúli Nádudvarra erdélyi gyümölcsárusok is elhordták termelvényeiket, s egy-egy rakomány gyümölcsért gyakran 7–8 q, tehát az árunak megfelelő ürtartalmú búzát kaptak cserébe.⁹⁴ A Bükkalja falvaiból szekérszám hordták a gyümölcsöt, főleg szilvát a Jászság és a Tisza mente falvaiba, ahol elsősorban közvetlenül gabonára, terményre cserélték azt. Volt olyan család, amely egy-egy nyár végén 25–30 q szilvát is értékesített, cserélt gabonára. Az útra üres zsákokat vittek magukkal, amelyben a terményt hazahozták; a gabona egy részét gyakran megőrleték valamelyik útba eső malomban.

Az északi hegyvidék és az Alföld találkozásánál rendkívül nagy mennyiségű gyümölcs és gabona cserélhetett ilyen módon gazdát az elmúlt évszázadok alatt. Ez a fajta csere másutt is megfigyelhető a gyümölcs- és szőlőtermő domb- és hegyvidék, valamint a sík tájak találkozásánál. Pl. a jelentős szőlő- és gyümölcs termesztő Kál-völgy a Balaton déli oldalán fekvő, gabonatermesztő somogyi falvakkal cserélte ki terményeit.⁹⁵ Hasonló köz-

88. KOPÁLOVÁ, Dana 1981. 70.

89. MAGYARI Márta 1982. 114.

90. BARNA Gábor 1973. 17. (kézirat).

91. Vö.: DOBROSSY István 1969. 530.

92. BALASSA Iván 1964. 10.

93. SIPOS Erzsébet: Paraszti kereskedelem és migráció. Kézirat. HOMNa. 2915. 2.; Vö. még: FÉL Edit gyűjtése 1950. EA. 2250.

94. SZABADFALVI József 1982. 424.

95. MOLNÁR Ágnes 1983. 59.

vetlen termékcseré számos helyütt megfigyelhető egy-egy tájegységen belül,⁹⁶ valamint szomszédos nagytájak között is.⁹⁷ Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a népi gyümölcs-kereskedelemnek az elmúlt évszázadokban ez lehetett a fő formája, ahogy ez volt a fő iránya is: a hegy- és dombvidékek népessége cserélte el gyümölcsét a síkvidéki populáció gabonafeleslegére. Tudunk a közvetlen termékcseré sajátos formáiról is: pl. a gömöri Hanková és Brdárki lakói a Szepességben sóért cserélték el gyümölcsüket.⁹⁸

Adataink azonban azt sejtetik, hogy igen korán számolnunk kell a gyümölcskereskedelemben a közvetítő kereskedelem bizonyos formáival is. *Bél Mátyás* Nógrád megye leírásában már a XVIII. században megemlíti, hogy azok a nógrádi szlovákok, akik cserépedényeket és fa háziipari termékeket fuvaroznak le a megye déli részének magyarságához, a gabonafélék, szalonna, főzelékfélék és kender mellett almát kapnak cserébe termékeikért, amit aztán – a többi élelmiszerral együtt – igen nagy haszonnal adnak tovább otthon, az övéik között.⁹⁹ Hasonló formát századunkban is megfigyelhetünk. A rozsnyói vásárról pl. a gömörszőlősi fuvarosok általában nem tértek haza üres szekérrel, hanem almát vásároltak Rozsnyó környékén, amit aztán tovább vittek árulni Miskolc irányába. Volt, aki apró piros almát vett, amit karácsonyfára való „díszként” tudott otthon továbbadni.¹⁰⁰ A Bükk-vidék falvainak fuvarosai, akik mésszel és fával járták a dél-hevesi és dél-borsodi településeket, nemegyszer cserélték el szekerrakományukat dinnyére, amit aztán jelentős haszonnal tudtak otthon eladni. A Káli-medence meszeiseivel is előfordult, hogy miután Öskürről szállított meszüket eladták, Monoszlóról gyümölccsel megrakodva mentek tovább, amit aztán távolabbi piacokon értékesítettek.¹⁰¹ Mindez azt is jelzi, hogy – az árucseré egyéb területeihez hasonlóan – a fuvarosok, illetve a fogattal rendelkező gazdák itt is előnyös helyzetben voltak, s akár saját gyümölcstermésük értékesítésében, akár a másoktól vásárolt továbbadásában, alkalmanként pedig egyszerűen a gyümölcstermés bérfuvarozásában jelentős haszonra tettek szert.

XIX. századi adatok már egyértelműen igazolják egy gyümölcskereskedő réteg megjelenését a hazai piacokon, akik a nagykereskedőtől a falusi kofáig különböző kondícióval bírtak ugyan, de a termékcseré ezen vonulatát jelentős részben magukénak tudhatták. Különösen jelentős réteg vett részt a főváros felé irányuló gyümölcskereskedelemben, alkalmanként ők voltak a szervezői a külföldi piacoknak is. Híresek voltak a század végén a váci kofák, akik gyümölcsérés idején talyigásokkal bejárták a nógrádi gyümölcstermesztő falvakat (Rád, Penc, Kosd, Nógrádverőce, Kismaros, Nagymaros, Diósjenő), s onnan Vácra és Pestre fuvarozták a terményt.¹⁰² A Börzsöny falvainak gyümölcsét dömösi, marosi, dunabogdányi és tahi kereskedők vásárolták fel, akik aztán pesti kofáknak adták azt tovább.¹⁰³

96. Vö.: ANDRÁSFALVY Bertalan 1972. 20–21.

97. Az Alföld és az Északi-Középhegység, ill. a Bükk hegység vonatkozásában: VIGA Gyula 1985.

98. KOPÁLOVÁ, Dana 1981. 69–70.

99. BÉL Mátyás 1984a. 292.

100. DOBOSY László 1982. 117–118.

101. MOLNÁR Ágnes 1983. 58.

102. Nógrád vármegye, é.n. 179.

103. IKVAI Nándor 1977. 153–154.

Déli irányból, Mohácsról, a Sárközről, valamint az attól északra fekvő települések gyümölcsterméséből vagy közvetlenül Budapestre szállítottak a múlt században, vagy a dunaföldvári piac vette azt fel. A földváriak híres gyümölcsös kofák és kereskedők voltak, akik továbbították a termést.¹⁰⁴

Gyümölcsös kofák és kereskedők bonyolították a termékcseré egy részét az északi hegyvidék gyümölcsével is. Különösen híresek voltak pl. az egri kofák, akik még Tisza-füred környékére is eljártak.¹⁰⁵ A szomolyai rövid szárú fekete cseresznyében rejlő piaci lehetőségekre századunk elején már lengyel és német kereskedők is felfigyeltek, s ők bonyolították annak exportját.¹⁰⁶ Hasonlóan nagy forgalmat bonyolítottak le kereskedők a gömöri Balogvölgy (főleg Gesztes és Balog) kitűnő minőségű cseresznyéjével is.¹⁰⁷ Nagy jelentőséggel bírtak a gönci gyümölcskereskedők és kofák a zempléni hegyvidék népéletében: ők vásárolták fel és szállították piacra a táj gyümölcstermésének egy részét.¹⁰⁸ *Korponay János* szerint: „a kassai piacon ítélni meg legjobban a gönczi asszonyok gyümölcstermesztményét.”¹⁰⁹

Utalnom kell arra, hogy alkalmanként a gyümölcskereskedelemben is megfigyelhetjük az „áruccsatolás” – a népélet más területén is tapasztalható – jelenségét. Tudunk pl. gyümölcs- és aszálványárusokról, akik Zemplénből faragott mezőgazdasági eszközöket is levittek a gyümölcsszállítmánnyal együtt a Bodroghözbe.¹¹⁰ Egy-egy faragott jármot, favillát, sütőlapátot felraktak alkalmanként a gyümölcsös szekerre a bükkalji árusok is, melyekért aztán éjjeli szállást, vagy állataik számára takarmányt remélhettek.

Jelen tanulmányban – elsősorban terjedelmi okok miatt – csupán a népi kereskedelem egy érdekes vonatkozására szeretnék még utalni: annak interetnikus kapcsolataira. Csupán jelzésként említem a román és ruszin gyümölcsárusok alföldi szerepét,¹¹¹ a gömöri gyümölcskereskedelem magyar–szlovák–német érintkezését,¹¹² a főváros körüli termékcseré soknemzetiségű jellegét, Északnyugat-Dunántúl horvát és német telepeseinek tevékenységét.¹¹³ Mindezen érintkezések, kapcsolatok eredményezték azt a színes képet, ami a hagyományos gyümölcskultúra tanulmányozása során annak ismeretanyagában, fajtákban, elnevezésekben tapasztalható.

Összegzésképpen csupán azt említem, hogy a gyümölccsel való hagyományos kereskedelmet magam a táji munkamegosztásból eredő termékcseré egyik, régen nagy jelentőségű megnyilvánulásának tartom. A múlt század utolsó harmadáig, az alföldi, homoki gyümölcskultúra kialakulásáig lényegében a gyümölcs volt az egyetlen élelmiszer, amely az ország peremterületeiről áramlott a belső, centrális részek felé. A hegyvidék és az

104. ANDRÁSFALVY Bertalan 1963. 302.

105. BELUSZKY Pál 1959. 122.

106. LACZKÓ István 1964. 14–15.

107. Gömör-Kishont vármegye, é.n. 212–213.

108. PALÁDI-KOVÁCS Attila gyűjtése 1961. HOMNa. 1362. 41.

109. KORPONAY János 1866. I. 331.

110. DOBROSSY István 1969. 529.

111. Az előbbiekhöz vö.: BÁLINT Sándor 1976. I. 594–595.

112. KOPÁLOVÁ, Dana 1981.

113. HORVÁTH Zoltán 1976. 175.

Alföld népessége változatos formában cserélte ki ennek kapcsán a termékeit, mindez jelentős volumenű migráció életben tartója volt. Még akkor is jelentős gazdasági folyamatnak és kulturális érintkezésnek kell értékelnünk a gyümölcskereskedelmet, ha az Alföld népességének hagyományos táplálkozási struktúrájában a gyümölcs még a mainál is kisebb jelentőséggel bírt.

A gyümölcskereskedelem a szállítás és a csere változatos formái révén valósult meg, amelyek a népelet sajátos területét körvonalazzák.

Századunk elején a hazai gyümölcsstermesztés korábbi szerkezete alapjaiban átalakult. Extenzív formái és kisebb termékhozamai egykor nagyobb volumenű kereskedelmet indukáltak, mint a későbbi intenzív termelés, melynek termőterületei már egyenletesebben oszlottak meg az ország különböző tájai között. Ezzel megváltozott a gyümölcskereskedelem korábbi jellege is, és nem csupán mennyiségi, hanem minőségi értelemben is. Számos archaikus vonása azonban ma még jól tanulmányozható néprajzi módszerekkel.

IRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan

1963 Duna menti gyümölcsöskertek. Adatok a magyarországi déli Duna-szakasz népi gyümölcskultúrájának ismeretéhez. Értekezések ... 271–305. Pécs.

1972 Néprajzi jellegzetességek az észak-mecseki bányavidék gazdasági életében. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 107. (Separatum). Budapest.

1973 A Sárköz ősi ártéri gazdálkodása. Vízügyi történeti füzetek 6. Budapest.

1975 Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Szekszárd.

BALASSA Iván

1964 Földművelés a Hegyközben. Budapest.

BÁLINT Sándor

1976–77 A szögedi nemzet I–II. Szeged.

BARNA Gábor

1973 A tutajozás kulturális jelentősége a Közép-Tisza és a Hármaskörös mentén (kézirat).

1981 Zur kulturellen der Flösserei auf der Theiss und auf der Hármaskörös. PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): Traditionelle Transportmethoden 157–159. Budapest.

BELÉNYESY Márta

1955 Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk a XIV. században. Néprajzi Értesítő XXXVII. 11–30.

BELUSZKY Pál

1959 Tiszafüred vonzásterülete. Jászkunság 3. sz. 118–127.

BÉL Mátyás

1984 Magyarország népeinek élete 1730 táján. Budapest.

1984a Hungáriából Magyarország felé. Budapest.

BÍRÓ Katalin, T.

1981 A Kárpát-medencei obszidiánok vizsgálata. Archaeologiai Értesítő 108. 194–205.

BOROVSKY Samu (szerk.)

é.n. Gömör-Kishont vármegye. Budapest.

é.n. Heves vármegye. Budapest.

é.n. Hont vármegye. Budapest.

é.n. Nógrád vármegye. Budapest.

BOTÁR Imre

1941 Szolnok települési, népesedési és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Szolnok.

DOBOSY László

1982 A gömörszöllősi emberek mozgásvilága. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 20. 115–121.

DOBROSSY István

1969 Az aszalás mint konzerválási mód a Zempléni-hegység falvaiban. Ethnographia LXXX. 514–536.

ELEK László

1966 A gyümölcsstermelés alakulása Magyarországon 1859–1959. Agrártörténeti Szemle VIII. 272–303.

ERDEI Sándor

1982 A dicska (vadkörte) hasznosítása a Zempléni-hegységben. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 20. 108–109.

FÉNYES Elek

1951 Magyarország geographiai szótára I–VI. Pest.

FÜVESSY Anikó

1976 A hagyományos pásztorélet vizsgálata a kócsi legelőn. Túrkevei tanulmányok 61–78. Szolnok–Túrkeve.

GALGÓCZI Károly

1855 Magyarország, a Szerbvajdaság s temesi bánság mezőgazdasági statiszticája. Pest.

GALLÓ, Ján

1973 Príspevok k dejinám furmanstva v Gemeri. Gemer I. 67–87. Rimavská Sobota.

GIRÓKÚTI P. Ferenc

1863 Magyarország gyümölcscsészete színezett rajzokban. Pest.

GUNDA Béla

1983 Vándorok a pusztán. Fejér Megyei Szemle 7–18.

GUNST Péter

1976 A mezőgazdaság fejlődésének megkezdése a két világháború között (1920–30-as évek). GUNST Péter–HOFFMANN Tamás (szerk.): A magyar mezőgazdaság a XIX–XX. században 275–400. Budapest.

GYÖRFFY István

é.n. Földművelés. A magyarság néprajza II. 148–202. Budapest.

HORVÁTH Mihály

1840 Az ipar és kereskedelem története Magyarországon. Buda

HORVÁTH Zoltán

1976 A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében. Budapest.

HUNFALVY János (szerk.)

1867 Gömör és Kishont T.E. vármegyének leírása. Pest.

IKVAI Nándor

1977 Földművelés az Ipoly és a Börzsöny között. Börzsöny néprajza 129–217. Szentendre.

KELETI Károly

1973 Hazánk és népe a közigazdaság és társadalmi statisztika szempontjából. Budapest.

KOPÁLOVÁ, Dana

1981 Tradičné formy spracovania a obchodovania s ovocím. Gemer 4.59–80. Rimavská Sobota.

KORPONAY János

1871 Abaúj vármegye monographiája. Kassa.

KOVÁCS Endre

1979 Magyarország története 1848–1890. Budapest.

KUKNYÓ János

1973 A szabolcs-szatmári almatermő körzet kialakulása. *Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis* 5. Földrajz 57–80. Nyíregyháza.

LACZKÓ István

1964 Borsod-Abaúj-Zemplén megye gyümölcsstermesztésének múltja. *Borsodi Szemle* 4. szám 9–17.

LUBY Margit

1939 A szilva hazája. *Néprajzi Értesítő* XXXI. 300–310.

MAGYARI Márta

1982 Csépa falun kívüli kapcsolatai. *BARNA Gábor (szerk.): Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből* I. 101–137. Szolnok.

MOLNÁR Ágnes

1983 Mészégetés a Káli-medencében. *S. LACZKOVITS Emőke (szerk.): Néprajzi gyűjtőúton a Káli-medence falvaiban* 56–58.

1983 Vásárok a Káli-medencében. *S. LACZKOVITS Emőke (szerk.): Néprajzi gyűjtőúton a Káli-medence falvaiban* 59–61. Veszprém.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1973 Néhány megjegyzés a magyar parasztság teherhordó eszközeiről. *Ethn.* LXXXIV. 511–526.

1973a Szállítás máhás lovakkal a Gömör-Tornai karsztvidéken. *Ethn.* LXXXIV. 549–558.

RAPAICS Raymund

1940 A magyar gyümölcs. Budapest.

SZABADFALVI József

1982 Vándorárusok Nádudvaron. *BALASSA Iván–ÚJVÁRY Zoltán (szerk.): Néprajzi tanulmányok DANKÓ Imre tiszteletére* 421–426. Debrecen.

SZATHMÁRY Károly, P.

1863 A Tisza bölcsője V. *Vasárnapi Újság* 387–388.

SZIRMAY Antal

1809 Szathmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete I. Buda.

TAKÁTS Sándor

1917 Kertészkedés a török világban. *Rajzok a török világból* III. 358–377. Budapest.

TREJBÁL, Jiří

1973 Sušarny ovoce na Slovensku I. *Zborník Slovenského Národného Muzea. Etnografia* 14. 107–178. Martin.

VIGA Gyula

1983 Gyümölcsnevek a Bükkaljáról. *Névtani Értesítő* 8. 79–85.

1985 Gyümölcsstermesztés és a gyümölccsel való kereskedelem a Bükkalján. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXII–XXIII. 285–307.

DAS OBST IM VÖLKLIICHEN WARENAUSTAUSCH (Auszug)

Die Abhandlung befaßt sich mit einer eigenartigen Form, bzw. mit einem eigenartigen Gebiet des traditionellen Warenaustausches, dem Obsthandel. Die ungarischen geschichtlichen Forschungen, sowie die Wirtschafts-Fachliteratur des 18–19. Jahrhunderts weisen darauf hin, daß sich der Bestand an Obstbäumen auf außerordentlich ungleichmäßige Art über das Gebiet des Landes verteilte. Es gab Gegenden, in denen überhaupt kein Obst wuchs, woanders dagegen konnte sogar mit der Verfütterung an das Vieh die jährliche Ernte nicht aufgebraucht werden. Während die an den Flußufern gelegenen Terrassen der Überflutungsgebiete, sowie das Hügelland der Gegenden vor den Gebirgen einen bedeutenden Überfluß an Obst aufwiesen, gedieh es kaum in den Gegenden des Tieflandes. Dies erzeugte in sich bereits einen bedeutenden Produktaustausch zwischen den Gegenden mit verschiedenen Gegebenheiten, zu dem noch die ungleiche Verteilung der einzelnen Obstsorten, sowie die abweichenden Vegetationsperioden im Jahre hinzukamen. Der Handel zwischen den Gegenden hat auch in dieser Beziehung große Traditionen, Obwohl es scheint, daß die abweichenden Gegebenheiten im Verbrauch auch lange die abweichende Ernährungsstruktur konservierte, bzw. den abweichenden Platz, den das Obst darin einnimmt. Damit gleichzeitig müssen wir schon im Laufe des Mittelalters mit einem einheimischen Obsthandel von bedeutendem Volumen und mit einem beträchtlichen ausländischen Obsthandel rechnen.

Der Obsthandel fand vor allen Dingen mit Äpfeln und Pflaumen statt. Besonders die Apfelsorten, die den Transport gut aushielten und im Laufe des Winters ausreifen, hatten eine große Bedeutung im Handel über größere Entfernungen. Beim Transport des Obstes spielten die das Obst auf dem Rücken hauptsächlich auf die Märkte tragenden Frauen, die Verkäufer mit Fuhrwerken, sowie die Obstverkäufer mit Flößen bzw. mit Schiffen eine bedeutende Rolle, welche ihre Waren aus dem nordöstlichen Teil des geschichtlichen Ungarns nach Südungarn, bzw. vom südlichen Abschnitt der Donau bis nach Budapest brachten.

Neben dem Handel mit frischem Obst spielte auch der Handel mit verschiedenen getrockneten Waren — hauptsächlich getrockneten Pflaumen —, mit Mus und mit Obstessig eine bedeutende Rolle. Die Arbeit gliedert detailliert die einzelnen Warenarten und die Amplituden des Handels mit ihnen, die Beziehungen zwischen den Gegenden, bzw. die Rolle, die der Obsthandel im Leben der einzelnen ungarischen Volksgruppen einnimmt.

Gyula Viga

ÁRUCSERE ÚTJÁN TERJEDŐ ELEMEL AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI VISELETBEN

FÜGEDI MÁRTA

Az eltérő természeti adottságú földrajzi régiók, kis- és nagytájak közötti munkamegosztás, a népesség tevékenységének és életmódjának differenciáltsága feltételezi a javak cseréjét is.¹ Megyénk is földrajzi nagytájak határán, több évszázados kereskedelmi utak mentén fekszik, földrajzi helyzetéből és természeti adottságaiból következően e terület népi kultúrájában mindig nagy jelentősége volt az árucserének különböző formáinak. Ennek hatása a hagyományos paraszti társadalom életében, tárgyi világának minden területén is kimutatható.²

A népviselet a népi kultúrának olyan területe, ahol a meghatározó vonások az általános érvényű jegyek mellett mindig a helyi társadalomban, a kistáji vagy falusi közösségekben alakultak ki. A viselet darabjaiból mindig a viselés, a helyi szabályozók, normák, egyéni vonások által lett lokális népviselet. A viselet alkotóelemeinek, az alapanyagának, az egyes kész daraboknak, a díszítéseknek, kellékeknek a beszerzése több csatornán történt, s így módon kapcsolódott az árucserének különböző – spontán és szervezett – formáihoz.

A viselet alapanyagának egy részét (házivászon, nyersbőr stb.) és egyes öltözetdarabokat a paraszti társadalom maga és helyben állította elő. A vándorkereskedelem, a hálalók jelentősége elsősorban az alapanyag-beszerzésben és egyes darabok, kellékek, díszek kínálatában mutatkozott meg a népviseletben. Vásárokon, piacokon, a kereskedelem e szervezett fórumain a viselet szinte minden rétege – méteráru, késztermékek, díszek – beszerezhető volt. Emellett egyes öltözetdarabokat helyi specialisták, illetve a legértékesebbeket – általában megrendelés alapján – mesteremberek készítették.

Egy-egy lokális közösség viseletének egészében tehát az árucserének és kereskedelem legkülönbözőbb szervezeti formái is szerepet játszottak. A kereskedelem révén gyakran távoli vidékek divatja és ízlése jutott el idegen közösségek viseletébe, ahol azonban csak annak egészében, a helyi normákhoz alkalmazkodva, az ottani viselet rendszerébe beépülve töltötte be funkcióját.

Ez a rövid tanulmány csupán szemelvényeket kíván bemutatni ahhoz, hogy a népviselet kialakításában milyen szerepe lehet a kereskedelem különböző formáinak. Az északkelet-magyarországi régió azért is szolgálhat tanulságos például ilyen vizsgálódáshoz, mert területünk változatos és eltérő történelmi hagyományai, a különböző földrajzi

1. A témához részletes bibliográfiát nyújt DANKÓ Imre 1978. 251–289.

2. Vö.: DOBROSSY István–FÜGEDI Márta 1982. 395–407, továbbá VIGA Gyula ide vonatkozó kutatásai, elsősorban a Bükk hegység területéről.

nagyfaják találkozása, a kistáják foglalkozási specializálódása eleve feltételezi a vidékek gazdasági egymásrautaltságát, a javak cseréjét. A népviselet szempontjából is rendkívül összetett ez a régió, hiszen egyes vidékeken korán polgárosult a paraszti viselet, máshol pedig a 20. század elején élte virágkorát, legváltozatosabb és leglátványosabb időszakát.

A következőkben először a különböző viseletalapanyagokhoz kapcsolódó árucseréformákat, majd a díszek, viseletkellékek kereskedelem útján terjedését, végül pedig az egyes kész öltözetdarabok árucserében való részvételét szeretném az északkelet-magyarországi területről gyűjtött jellemző példákkal illusztrálni.

A népviselet házilag előállított hagyományos alapanyaga a vászon. A végvászon a család szükségletének kielégítésén túl mindenkor értékesíthető biztos tőkét is jelentett, olykor pedig a jövedelemkiesés pótlását biztosíthatta. A század elején pl. Zemplénben, ahol a férfiak helyi munkalehetőség híján tömegesen vándoroltak ki Amerikába munkát keresni, sok magára maradt, föld nélküli asszony a fokozott mennyiségű vászonszövésből és – eladásból tartotta fenn a családot.³ A jelentős kendertermelő vidékeken volt olyan asszony, aki vászonzól árulta ki a földre valót. Mások ebből a pénzből bútort, jószágot vettek, vagy ebből stafirozták ki a férjhez menő lányt.⁴ Tanulságos ide vonatkozóan a kendermunkájáról híres Tardonán gyűjtött példa: Ha eladó föld volt a faluban, a férj azt mondta: „Asszony, nézz bele a ládába, mennyi vászon van, meg tudjuk-e ezt meg ezt a földet venni?”⁵ A legtöbb asszony maga kereskedett a vászonnal. A szomszédos falvakba gyalog, batyuzva jártak, a távolabbi helyekre pedig szekereztek, illetve vonattal mentek. A híres kendertermelő vidékeken (pl. Bodrogköz, Bán-völgye) az asszonyok sokszor összefogtak, közösen fogadtak szekeret, s így szállították a vásznat a közelben levő nagyobb piacokra, elsősorban Miskolcra, Egerbe, Sárospatakra.

A helyi szükségleten felüli vászon felvásárlására, értékesítésére külön társadalmi réteg specializálódott. A paraszti vászonkereskedők, az ún. vászonkofák egyik fő bázisa Mezőkövesd volt.⁶ A matyó asszonyok felkeresték a bükki falvakat, a Hernád és Sajó-völgyet, de eljutottak Zemplénbe, a Mátrába, sőt Nógrádba is. Ugyanakkor rendszeres vásárlóként jelentek meg a nagy vásáros helyeken is. A kereskedelem részben gyalog, batyuzással, részben vonaton, ládás vasúti szállítással zajlott. A mezőkövesdi vászonkofák életmódját nem elsősorban a saját igény kielégítése, hanem helyi munkalehetőség híján az ilyenfajta jövedelemszerzési lehetőség alakította ki. A felvásárolt vásznat legnagyobb mennyiségben a Jászságba vitték eladni, s annak árán elsősorban élelmiszert hoztak az Alföldről. A megmaradt készpénz befektetési lehetőségei közül legfontosabb a drága matyó viselet volt.

A házivászon háttérbe szorulásával helyét a gyolcs, majd a különböző gyári méterárak töltötték be, tájanként eltérő időben. A felvidéki – elsősorban Árva megyei – gyolcsosok jelentőségéről évszázadok óta ismerünk adatokat.⁷ E szlovák ván-

3. DOBROSSY István–FÜGEDI Márta 1981. 143.

4. DOBROSSY István–FÜGEDI Márta 1982. 396.

5. DOBROSSY István 1972. 148–153.

6. DOBROSSY István 1973. 105–109.

7. FÜGEDI Márta 1984. 231–234.

dorkereskedők óriási távolságokat behálóztak tevékenységükkel. Északkelet-Magyarországot átszelték a Felvidékről dél felé vezető hagyományos kereskedelmi utak, így a népesség textiligényének ellátásában a gyolcsos tótok is szerepet játszottak. Évente többször lejöttek a nyári és őszi vásárokra Miskolcra és a nagyobb forgalmú vásárhelyekre. A századforduló idején pedig több árvai gyolcsos család is letelepedett megyénkben.⁸ Ekkor már az ún. fehér áruk (kanavász, damaszt, rumburger vászon, molinó stb.) mellett nyomott, festett színes áruval (karton, szatén, flokon, kékfestő, flanel, bársony) is kereskedtek. A gyolcsosok, ismerve egy-egy vidék vásárlóinak igényét, a kereslet szerint állították össze és helyezték el áruikat a vásárban. Mezőkövesd, Füzesabony, Eger vidékének katolikus lakossága a színes, virágos árukat vásárolta viseletéhez, míg a Tisza, Sajó, Bódva és a Hernád vidéki vásárokon a jobbára református földműves lakosság az egyszínű szöveteket, a gyolcsot és a kékfestőt kereste.

A viselet-alapanyaggal való kereskedelem szempontjából tanulságos a mezőkövesdi kékfestő műhely példája.⁹ A matyók közismert színes viseletében a kékfestőnek nem volt nagy jelentősége. A közvetlen környék csekély felvevőpiaca tehát nem tudta volna generációkon keresztül fenntartani és virágoztatni a műhelyt. 30–40 km sugarú körben határozható meg az a vásári körzet (Tiszafüred, Poroszló, Füzesabony, Kömlő, Tiszanána), ahová rendszeresen eljártak minden vásárra, s ahol mint rendszeres vásárolóknak, külön árulóbódéjuk is volt. Ezt a vásári körzetet a kedvező távolság mellett a kereslet alakította ki. Ezen a területen ugyanis viszonylag egységes volt az igény, hasonló színezésű és mintájú árut kedveltek. Az orange, a narancsmintás festőkelme az egész területen divatos és keresett volt. A kékmintás kelme főleg a Tisza-vidéken fogyott. A sárga virágú és bordúrmintás kékfestőnek pedig elsősorban a Bükkalja és a Mátra-vidék volt a felvevő területe.

A termelés döntő többségét azonban felvásárlók, kereskedők hálózatának kiépítésével értékesítette a műhely. A legjelentősebb árumennyiséget a nyíregyházi, hevesi, albertirszai, Békés megyei kereskedők rendelték. 1927-ben már 22 jelentősebb és rendszeres megrendelőt tartanak nyilván, akik főleg a nemzetiségek lakta vidékek ellátására rendeltek Mezőkövesden. Bár ezeknek a távoli vidékeknek a szín- és mintaigényei meglehetősen eltérőek voltak, de a nagy tételű megrendelés egyben biztos értékesítést is jelentett, így megérte a közelben nem keresett szín és minta nyomását. Ily módon a közelebbi és távoli vidékek eltérő viseletéhez alkalmazkodva, megfelelően szervezett kereskedelmi formák kiépítésével tudott a kézműves textilipar egy ága olyan területen fennmaradni, ahol árujára nagy mennyiségű igény nem volt.

A rendszeres, szervezett kereskedelmi formák és fórumok mellett az anyagi javak cseréjét színesítették a különböző alkalmi árusok, időközönként felbukkanó vándorkereskedők. Adataink és a visszaemlékezések azt mutatják, hogy területünkön elsősorban a kereskedelmi útvonalaktól, jelentősebb piachelyektől távol eső, elzárt falvakban emlékeznek szívesen ezekre a hálózókra, akik az elmúlt évszázadok során még egy-egy termékfeleségre specializálódtak, e században azonban a visszaemlékezések szerint többféle portékát árultak. A felvidéki csipkárok, csipkések neve fogalom volt a falusiak körében,

8. F. KAIL Katalin 1982. 431–440.

9. FÜGEDI Márta 1975. 455–475.

eredeti árujuk mellett később azonban már más rőfösárut, selyemrojtú kendőt, sőt készruhát is árultak. Tőlük is lehetett vásárolni az ún. göndör sálát, mely különböző, a helyi divattól és az életkortól függő színekben a két világháború közötti időszakban sokfelé a falusi asszonyok téli, kabátpótló nagykendője volt. E vándorárusok szekérrel jártak, a helyi lakosok szerint Zólyomból, Jolsváról jöttek, mások csak „Tótországot” fogalmaztak meg. Szívesen árultak terményért, búzáért, kukoricáért is. Aggteleken pl. arra is emlékeznek, hogy tavasszal hitelbe adták a ruhaféléket a falusiaknak, és ősszel visszajöttek a terményért.¹⁰

Vannak ismereteink arról is, hogy a házalók a gyári méterárut, kartont, szövetet házivászonért adták, amellyel feltehetőleg más vidékeken tovább kereskedtek. 1 méter kartonért ugyanannyi vásznat kértek a falusiaktól, a jobb minőségű szövetért pedig háromszorannyi vászon járt.¹¹

A viseletdarabok árucseréjében, közvetítésében a vándorcigányok is részt vettek, cifra kázmérkendőket, berlinerkendőket árultak, vagy tollért cserélték.

A viseletdarabok egy részét maguk a használók, de jelentősebb hányadát falusi varrónők, specialisták varrták meg a helyi igények szerint az alapanyagból. A paraszti viselet egyes vidékeken olyan gazdaggá, szükségleten felül túlzóvá vált mennyiségileg is, hogy számos öltözetdarab csak bizonyos alkalmakra és egyes korosztálynak szólt, utána funkcióját veszítette. A matyók például a század elején a jegyínget, jegysurcot, amelyet a menyasszony ajándékozott a vőlegénynek, s az csak a jegyesség alatt és a lakodalomban viselte, sokszor nem csináltatták, hanem a más családnál fölöslegessé váltat vették meg, majd használata után ők is eladták.¹² A vételárat ilyenkor gyakran nem is pénzben, hanem terményben állapították meg. Hasonló adatokat ismerünk Nógrádból is, ahol egyes falucsoportok sokáig, szinte napjainkig megtartották viseletüket. Ha valaki kivetkőzött, helyben vagy szomszéd faluból is megvásárolták a levett viseletét, majd ezt a saját közösségük és korosztályuk helyi viseletnormáihoz átalakították.¹³ Mindezek arra mutatnak példát, hogy egy-egy falusi közösségen vagy kistájon belül is válhatnak egyes viseletdarabok árucseré tárgyává.

A viselet legértékesebb felsőruházati darabjai, a különböző bundák, szűrők mesteremberek termékei. A mesteremberek olykor távolabbi vidékek vásárait is eljártak portékáikat árulni, de általánosan elterjedt volt az is, hogy megrendelés után dolgoztak. A mesterek a vásárással lakóhelyüktől eltérő kultúrájú vidékekre is eljuttatták viseletdarabjaikat, s ezzel idegen ízlésvilág, díszítménykincs is bekerült egy-egy közösség viseletébe.

A rimaszombati szűcsök már 1670-ben Gyöngyösön is árultak „cifra ködmönt”, a gyöngyösi mesterek tiltakozása ellenére.¹⁴ A miskolci szűrszabók 1706-os limitációja

10. MOLNÁR Ágnes gyűjtése, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének Gömöri Archivuma (továbbiakban: KLTE DENIA GA) ltsz. 218.

11. MOLNÁR Ágnes gyűjtése, KLTE DENIA GA 228/2.

12. FÜGEDI Márta gyűjtése (kéziratban).

13. FÜLEMILE Ágnes—STEFANY Judit tudományos diákköri dolgozata az ELTE-n 1985.

14. KRESZ Mária 1979. 57.

külön említi a körmöci, privigyei, rozsnói, rimaszombati szűrőket. 1811-ben pedig megtiltják a miskolci szűrszabóknak, hogy felföldi munkákat felvásároljanak és árusítsanak.¹⁵

Az értékes szűrőket, bundákat, díszes ködmönöket gyakran terményért értékesítették. 1907-ben Szűcs Károly mezőkeresztesi gazda részére Szabó Ferenc geleji mester 40 q búzáért készített hosszú hímzett bundát. Egy másik, 1910-ben Vályi Nagy Lajos részére készült mezőkeresztesi nagybunda ára pedig 20 q búza volt.¹⁶ Az ún. karcagi női kisbundát, a körgallérszerűen szabott, barna báránybőrre feketével hímzett női félbundát Borsod megye református lakossága is viselte. A Tisza menti nagyobb vásárokon árulták az alföldi mesterek.

Végezetül egy érdekes példa arra, hogy a már nem eredeti, közösségen belüli funkcióra, hanem eleve kereskedelmi hasznosításra készített öltözetdarabok is beilleszkedhetnek más vidékek és idegen közösségek népviseletébe, elsősorban olyan kistájakon, ahol a népviselet továbbélt vagy újravirágzott.

A mezőkövesdi matyók már a 20. század 10-es éveitől hímeztek a saját hagyományos felhasználás mellett kereskedelmi céllal is. A kereskedők mellett maguk a szegényebb réteghez tartozó matyó asszonyok is foglalkoztak e termékek kereskedelmével. Gyalog, batyuzva vagy távolabbra vonattal jártak, gyakran egy hétig is odavoltak. Eljutottak Abaújtól Szatmárig, Nógrádtól Veszprém megyéig az ország legkülönbözőbb vidékeire. Az eladott matyó kézimunkák értékén élelmiszert, olykor vásznat vittek haza.

A nógrádi Nagylóc menyecskeviseletébe a 40-es években a cucaj helyett így épült be a hímzett matyó mellény.¹⁷ Kazáron így vált divattá az ún. matyó kendő, ami a selyem nyakra való kendő helyébe lépett, változatlan funkcióval, nagyünnepként.¹⁸ Varsányban pedig a kislányok ünnepelő viseletük részeként hordták az általuk matyó lajbinak nevezett, kövesdi asszonyoktól vett ruhadarabot. Az anyaga zöld posztó volt, gyakran gallérral ellátott, és elől-hátul gazdagon ki volt hímezve színes matyó virágokkal.¹⁹

A népviselethez kapcsolódó árucseré példái érzékeltetni tudják, hogy a kereskedelem különböző formái a népi kultúra e területén is alakító erejűek lehettek, befolyásolták egy-egy táj tradicionális kultúrájának arculatát. Egy tájegység népviseletének vizsgálatában – a teljes kép érdekében – tanulságos az árucseré szervezett és spontán formái révén beszerzett viseletdarabok jelentőségének a figyelembevételé, értékelése is. Az ilyen irányú kutatás még alaposabbá és elmélyültebbé teheti a magyar népviseletek táji tagolódásáról, a viseleti területek elkülönítéséről, illetve egymásra hatásáról alkotott néprajzi ismereteket, pontosabban körülhatárolhatja egyes viseletdarabok és a hozzákapcsolódó jelenségek elterjedési területét.

15. FÜGEDI Márta 1979. 133.

16. HUBAI Gyöngyi 1976. 103.

17. KAPROS Márta szíves közlése, MANGA János 1940-es években készített felvételével.

18. FÜLEMILE Ágnes–STEFANY Judit 1985. (kézirat).

19. GERGELY Katalin 1978. 225.

DANKÓ Imre

- 1978 Vándorlás és árucseré. (Vázlat és irodalmi tájékozódás a Kárpát-medencei árucseré és migráció kapcsolatának kérdéséhez) Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 251–289.

DOBROSSY István

- 1972 A kenderszáritás egy archaikus eljárása és szokásai Tardonán. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 11. 148–153.

DOBROSSY István

- 1973 A mezőkövesdi vászonkereskedelem. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 12. 105–109.

DOBROSSY István–FÜGEDI Márta

- 1981 Kenderfeldolgozás és vászonfelhasználás a Zempléni-hegyvidék falvaiban. In.: Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai X., Miskolc. 125–147.

DOBROSSY István–FÜGEDI Márta

- 1982 A kendermunkákhoz kapcsolódó árucseré Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In.: Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen. 395–407.

F. KAIL Katalin

- 1982 Az árvai gyalocsok miskolci letelepedéséről és életéről. In.: Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen. 431–440.

FÜGEDI Márta

- 1975 A mezőkövesdi kékfestő műhely. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV. Miskolc. 455–475.

FÜGEDI Márta

- 1979 18–19. századi miskolci kereskedő számadáskönyvek, limitációk és vagyonszeírások viselettörténeti adatai. Borsodi Történelmi Évkönyv VI. Miskolc. 129–139.

FÜGEDI Márta

- 1984 A felvidéki textil háziipar és vándorkereskedelem északkelet-magyarországi kapcsolatai. In.: Interetnikus kutatások Északkelet-Magyarországon. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XV. Miskolc. 231–236.

GERGELY Katalin

- 1978 Változások Varsány népviseletében. In.: Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. Budapest. 201–277.

HUBAI Gyöngyi

- 1976 Szűcsmesterség Mezőkeresztesen. In.: Foglalkozások és életmódok. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai VIII. Miskolc. 97–105.

KRESZ Mária

- 1979 Népi szűcsmunka. Magyar népművészet 9. Budapest 72p.

WARENAUSTAUSCH UND MIGRATION IN DER VOLKSTRACHT NORDOSTUNGARNS (Zusammenfassung)

Aus der geografischen Lage und den natürlichen Gegebenheiten unseres Bezirkes ergab es sich, dass in der Kultur dieses Gebietes die verschiedenen Formen des Warenaustausches immer grosse Bedeutung hatten. Die wesentlichen Züge der Volkstrachten entstanden immer in Gehöftgruppen oder Dörfern, aber der Bezug der Grundstoffe, des Schmuckes, der Zutaten und einiger fertiger Kleidungsstücke geschah über verschiedene Kanäle, und wurde so mit den spontanen und organisierten Formen des Warenaustausches verbunden.

Die Studie handelt vom Warenaustausch der Grundstoffe für die Volkstrachten, vom Handel mit Hausleinen, von Leinen und den verschiedenen organisierten Formen des Absatzmarktes einer Blaudruckwerkstatt. Die Bedeutung der Hausierer und Wanderkaufleute ist in erster Linie in dem von den Hauptverkehrswegen, Märkten und Messeorten weit entfernt liegenden Siedlungen aufzuweisen. Diese Schicht der Händler setzte ihre meistens in unmittelbarem Warenaustausch, für landwirtschaftliche Erzeugnisse, Lebensmittel, Federn und andere Textilien ab.

Die wertvollsten oberen Trachtenstücke sind die Arbeit von Meistern; durch die Märkte und Messen bekamen sie auch in den Trachten der weit entfernten Gebiete Platz. In unserem Bezirk z.B. verbreiteten sich die Waren der tiefländischen Kürschner und Mantelschneider.

Zum Schluss skizziert die Studie eine interessante Erscheinung zu diesem Thema. Die Volkstrachten in Mezökövesd (Matyó), die gestickten Westen, die Tücher einiger Nogräder Dörfer, wo die Tracht in den 40-er Jahren noch lebendig war, wurden von vornherein für Handelszwecke hergestellt. Sie wurden als Stück der eigenen Volkstracht oder als Ergänzungsstück anderer herkömmlicher Festkleidungen (Schultertuch, ung cucaj) benutzt.

Márta Fügédi

AZ ÉPÍTŐANYAG, MINT AZ ÁRUCSERE TÁRGYA

CSERI MIKLÓS

Jelen előadásom, ill. tanulmányom — e konferencia munkamegosztásának megfelelően — nem egyes települések, tájegységek árucseréjét és migrációs jelenségeit kívánja bemutatni. Célom az, hogy a hagyományos népi kultúra egyik igen jelentős területén, a népi építkezésben megnyilvánuló árucseré és migrációs kapcsolatokat tárjam fel, főként irodalmi anyag alapján.

A téma összetettsége, az építőanyagok árucseréjében mutatkozó adatgazdagság arra szorított, hogy dolgozatomnak földrajzi határokat szabjak. Vizsgálódásom köre a történeti Magyarország Dunától Keletre eső területe, ezen belül főleg a Felvidék és az Alföld viszonyrendszere, természetesen felhasználva az ide vonatkozó erdélyi és más adatokat is.

Az építőanyagok közül feltétlenül a fával, ill. a fából készült termékekkel kell kezdenünk a vizsgálódást, hiszen a fa az az építőanyag, melyet parasztságunk a legsokoldalúbban használt fel építkezésében. Egyes területeken falképző anyagként is szerepelt, máshol csak a födém- és tetőszerkezet, tetőfedés, kerítések, kapuk, gazdasági építmények stb. készültek fából.

A földrajzi, természetföldrajzi feltételek következtében mindig is voltak és vannak Magyarországon épületfában igen szegény (pl. az Alföld) és fafelesleggel rendelkező (pl. hegy- és dombvidékek) területek. Ez a tény már önmagában is feltételezi, ill. igényeli az árucserét, s akkor még nem is beszéltünk az eltérő tulajdonságú fafajták felhasználhatóságáról (pl. a szelemengerendához fenyőfa, talpfához tölgy, paticshoz fűzfa stb.), és beszerzéséről.

Talán nem állítok valótlanul akkor, ha feltételezem, hogy a magyar népi építkezésben az első szilárd és fennálló falazatú lakóépületek (XIII–XIV. század) készítése óta számolnunk kell bizonyos mértékű fakereskedelemmel, annak spontán vagy szervezett formájában egyaránt.

Az a kulturális kihívás és válaszadás, ami az árucseré problematikájának tárgyalásakor végigkísér bennünket, adva volt a fával való kereskedelem területén is. A fában bőséges hegyvidéki és ártéri területek lakói egyéb megélhetési lehetőség híján kitermelik a fát,¹ s azt a fában szegény alföldi sík területeken értékesítik, cserébe megkapják az egész évi élelmiszer-szükségleteket.

1. Lásd: KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975.; PETERCSÁK Tivadar 1982 és 1984.; É. KOVÁCS László 1976.; JÓSVAI Gizella 1976.

A kitermelt épületfa célhoz juttatásában legnagyobb szerepet játszó vízi szállítás, a tutajozás néprajzilag még nem igazán feltárt. Legalaposabban cseh és szlovák szakmunkák tájékoztatnak, ám ezekben az Alföldre, a Tisza, a Körösök és más folyók alföldi szakaszára vonatkozólag alig, vagy egyáltalán nem találunk utalásokat.²

A tutajozás a Tisza és a Maros folyókon elsősorban az erdélyi és máramarosi sónak az ország belső vidékei felé szállítását szolgálta. Az államháztartáshoz tartozó sószállítás a török hódoltság idején, a XVI–XVII. században sem szűnt meg teljesen, csupán átmenetileg visszaesett. Nagyobb arányú fellendülése – központi királyi intézkedések hatására is – a XVIII. században következett be, lévén, hogy a sószállítás kincstári monopólium lett.³

Az a kevés számú történeti és néprajzi jellegű tanulmány, amely a tutajozásról íródott, éppen ezt a virágzó XVIII–XIX. századi időszakot dolgozza fel legátfogóbban. Ismereteink legalaposabbak a Maros tutajozásáról, sószállításáról,⁴ de rövidebb összefoglalásokat ismerünk a Tisza tutajozásáról is.⁵ Sajnálatos, hogy a Tisza alsó szakaszáról, és a többi kisebb folyóról (pl. Berettyó, Szamos, Bodrog stb.) – bár majdmindegyik hajózható volt – alig van híradás, s napjaink kutatása is eléggé elhanyagolja ezeket.⁶

A sószállítás szerintem a legnagyobb szerepet játszotta a tiszai faúsztatás kialakításában, de nem egyedüli tényező volt. Fát szállítottak, úsztattak le a folyókon kizárólag fakereskedés céljából is, s az alábbi adatokból kiderül az is, hogy például gyümölcsöt, a fafaragás és feldolgozás késztermékeit is hozták tutajjal. Ilyenkor a gyümölcs, illetve fakészítmények eladása után értékesítették a tutajt alkotó szálfákat is, melyeknek nem kevés szerepük volt az épületfa spontán árucseréjében.

A Tiszán az ország keleti, északkeleti peremvidékeinek hatalmas mennyiségű fája érkezett le az Alföldre. Számos közvetett és közvetlen forrás ad hírt a máramarosi, beregi, ungi, bihari hegyek fenyőinek síkvidéki jelenlétéről.

Fényes Elek leírásában olvashatjuk: „... Beregh vármegye ... épületekre, s hajókra használható tölgyfa szálakat a Tiszán visz le Szolnokig, Szegedig, sőt 1813-ban tengeri hajók építésére is küldött Danczkába (Danzig).”⁷ „... Az ősszel leszedett gyümölcsöt ... talpakra rakván a Tisza segédelmével Szolnokra viszik ...”⁸ *Fényes E.*-től tudjuk azt is, hogy a megye tiszaháti járásának igen sok faluja (pl. Adony, Vámosatya, Gergelyi, Lónya stb.) is „szálakkal” kereskedik.⁹

2. JERÁBEK, Richard 1961.; HUSKA, M. A. 1972.

3. BARNA Gábor 1983. 6.

4. CZEGLÉDY Károly 1969.; KÓS Károly 1972. 16.; ORBÁN Balázs 1868–73.

5. BETKOWSKI Jenő 1952.; JUHÁSZ Antal 1962. 117–146.; BÍRÓ József 1977. 171–213.; BÁLINT Sándor 1957.; KAPOSVÁRI Gyula 1974. 9–24.; BARNA Gábor 1983. bősséges irodalmi összefoglalással.

6. A Körösökről lásd: DANKÓ Imre 1963. 372–377.; TÁBORI György 1967. 41–49. Bodrogról lásd: NAGYVÁTHY János 1821. 291–292.

7. FÉNYES Elek 1844. 55.

8. FÉNYES Elek 1844. 52.

9. FÉNYES Elek 1844. 83–86.

Lehoczky Tivadar monográfiájában szerepel, hogy a Makaria-vidékiek nemcsak dongát készítenek, hanem a munkácsi és beregszászi piacokat is ellátják kútágasokkal és gémekkel, szulákokkal, s tölgyfa deszkákkal.¹⁰

Máramaros megyében „... Minden nagyobb folyó vidékén pedig tetemes mennyiségű szálak köttetnek ...”¹¹ Ung vármegyében pl. Ungváron az Ung folyó mentén fűrészmalom működik, hol évenként 60 000 db deszka készül.¹² Ugyanezen a vidéken ... „fenyőszálat, deszkát, léczet az észak-oroszok csinálnak nagy mennyiségben, nevezetesen Zsdenyova, Zbunya, Serbócz, Rosztoka helységek.”¹³

Lehoczky Tivadarnál olvashatjuk, hogy „a fa eladást a munkácsi uradalom korlátozta, illetve szabályozták. Csupán az 1871. évben kezdi az uradalom az erdőket nagyobb mérvben értékesíteni, felállítván kielégítő sikerrel Tiszaújlakon, Naményben, Tokajban és Szolnokon faraktárakat.”¹⁴

1845-ben pl. Kislétán (Szabolcs megye) egy tűz utáni újjáépítéskor „30 szál tiszaháti gerendáról és 10 pár szarufáról” olvashatunk.¹⁵

Lefelé haladva a Tiszán szinte nincs olyan megye, illetve nagyobb település, ahol ne találkoznánk a leúsztatott fa nyomaival. A tunyogiak saját maguk is elmentek fáért Máramarosba.¹⁶ A nyírségi¹⁷ és felső-tisza-vidéki¹⁸ épületek faanyaga is többnyire Máramarosból származott. A lónyaiak külön egy mozgatható hidat építettek a Tiszára, hogy a rutének tutajai bele ne akadjanak a rögzített hidpillérekbe.¹⁹ A nyírbátori tetőket a múlt század második felében elsősorban a Tiszán leúsztatott, és többnyire Máramarosból, Ungból, Beregből származó fenyőszindellyel fedték.²⁰

Lefelé haladva Tokajhoz érünk, mely város évszázadok óta jelentős só-, és fakereskedelmi csomópont volt. „A Tisza és Bodrog vize a felsőzempléni és máramarosi erdőkben termelt fát erre irányítja. Nincs is alkalmasabb útja. Tutajosok egész serege köt ki Tokajban, és messze vidékről jönnek ide kereskedők fát vásárolni. Később a Tisza túlsó oldalán hatalmas fűrésztelep létesül, és ott dolgozzák fel a Felvidékről nyers állapotban tutajon ideszállított fát. A Kohn Emánuel-féle nagy fatermelő vállalat mellett az 1870-es években létesül a Lazarovits-féle nagy fakereskedés is.”²¹ olvashatjuk a Tokaj-monográfiában.

10. LEHOCZKY Tivadar 1881–82. 483.

11. FÉNYES Elek 1847. 372.

12. FÉNYES Elek 1847. 319.

13. FÉNYES Elek 1847. 323.

14. LEHOCZKY Tivadar 1881–1882. 399.

15. PÁLL István szíves közlése a Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár IV. A. 19. 9. (Szabolcs megyei tűzkarrendezési iratok) anyagából.

16. GUNDA Béla 1984. 95.

17. DÁM László 1982. 47.

18. FLÓRIÁN Mária 1978. 18.

19. BABUS Jolán 1943-as gyűjtése: EA. 1851/29–35.

20. SZALONTAI Barnabás 1984. 104.

21. GOLDMANN Mór 1930. 105.

A gyümölcs- és faipari termékek és a fa kereskedése közötti szoros kapcsolatra utal *Fényes Elek* „Tokajba tűzifa, lécz, szőlőkaró, abroncs nagymértékben szállítatik, s öszkör gyümölcs oly sok, hogy a szálak egész Tiszát látszanak elborítani.”²²

Tokaj ellátta fával a Bodrogyózt, Taktakózt és az Alföld északkeleti peremterületeit is. *Bakó Ferenc*től tudjuk, hogy Dél-Hevesben „... épületfát, vagyis Szálakat, Talpakat, Deszkákat, Léczet vagy Zendereket vízi úton Tokajból vagy Máramarosból 1750–60 között már rendszeresen fogadott a földesúr. 1764-ben Ulrich J. prefektus a tiszánai kasznárt Máramarosba Bustyaházára küldte épületfáért, és a kontraktus értelmében kötelezte a püspök tiszánai jobbágyait, hogy onnan a szálakat ide szállítsák, de a nánaiak ezt inkább megváltották azzal, hogy 120 rhénes forintot ajánlottak fel a máramarosi kormányosok számára.”²³ Hasonló kontraktus kötött 1759-ben az egri püspök, káptalani birtok és a tiszánai, illetve kiskörei jobbágyok között „mely szerződés értelmében kötelesek azok évente a Tiszától 100 fenyőszálakat, azaz tutajgerendát Egerbe vagy egyéb helyre saját szekereikkel felhordani.”²⁴

Az Orczy-jobbágyok kötelesek a földesúr tarnaörsi kastélyának építéséhez Tokajból Poroszlóig vízen, majd szárazon 600 fenyőszálat elfuvarozni.²⁵ Tokaj és Tiszacsege látta el pl. Nádudvart is, — ahová közvetlenül vízen ha áradás volt, vagy szekéren — faáruval.²⁶

Tiszafüreden nagy favásár volt a Máramarosból leúsztatott fából, amit főleg hevesi, abonyi, egri asztalosok, olykor ácsok vásároltak meg feldolgozás céljára.²⁷

Tokajtól lefelé haladva Tiszadob, Tiszacsege, a már említett Tiszafüred, Poroszló — kisebb tájakat ellátva — Sarud és Kisköre, Abádszalók, Tiszaroff, Tiszasüly, Fegyvernek, Szolnok, Martfű — kisebb jelentőséggel — Cibakháza és Tiszakürt, Csongrád és Szeged azok a települések, melyek szerepet vállaltak a havasok fájának közvetítésében.²⁸

Karcag városa határa fában igen szegény lévén az építkezéshez szükséges fát máshonnan szereztek be. Az adatok tanulsága szerint a gyakorlat az volt, hogy egyénileg vagy egy-egy megbízott személyében az építetők felkeresték a közelebb eső Tisza-parti falvakat, ahol a Tiszán úsztatott fa kikötői voltak. Így Poroszló, Tiszafüred, Fegyvernek, és Abod névvel találkozunk a forrásokban a XVIII. századtól folyamatosan. Nem egy ízben arról is értesülünk, hogy küldöttség utazik fel az erdős vidékekre (pl. Erdőhát, Tiszahát) favásárlás ügyében. Később aztán annyira evidens volt, hogy hová mennek fáért, lécert, deszkáért, zsindelyért, hogy ki sem írták a falu nevét, ahol megvették az árut, hanem csak a „Tiszánál vásároltak”.²⁹

22. FÉNYES Elek 1847. 311.

23. BAKÓ Ferenc 1969. 436.

24. BAKÓ Ferenc 1982. 7.

25. BAKÓ Ferenc 1982. 7.

26. SZABADFALVI József 1982. 423.

27. DANKÓ Imre 1985. 21.

28. BARNÁ Gábor 1983. 6.

29. BELLON Tibor 1974. 116–117.

Az adatok felsorolása még igen hosszú ideig folytatódhatna. Engedjessék meg, hogy a Tiszán lejuttatott fa fogadásában, feldolgozásában, illetve értékesítésében oly nagy szerepet játszó Szolnok példáját bemutatva zárjam le ezeknek a sorát.

A Szolnokra érkező tutajokat, amikor a sôt lerakták róla, tovább úsztatták a város alatti Tisza-kanyarig. Ott partra vontatták a fát lovak segítségével, majd a fűrészelő gödörök felett gerendákká, deszkákká dolgozták fel. A hulladékból vagy kisebb darabokból zsindeletet hasítottak, míg az egyéb hulladékot a közelben lévő kamarai tégláégető fűtésére használták fel. A gerendákból és egyéb fűrészaruból fejlett ácsiparuk révén nagyobb középületek (pl. Debreceni Kollégium) tetőszerkezetét ácsolták itt, s mint épületelemeket, tetőszerkezeteket darabokban szállították az akkori közlekedési eszközök (kocsik) segítségével a közeli és távoli vidékekre.³⁰ Szolnok esete jól példázza azt is, hogy a tutajozás először magas színvonalú faipart hoz létre, majd az így képződött tőkefelesleg mozgatója lesz a város egyéb iparágai fejlődésének. A fa árucseréje jelen esetünkben a polgárosodás elindítója is volt Szolnokon.³¹

A Maros tutajozásáról részletes összefoglalást ismerünk *Orbán Balázs*,³² *Kós Károly*³³ és *Czeplédy Károly*³⁴ írásaiból, bőséges román és magyar nyelvű irodalmi összefoglalóval. Az áruforgalom mennyiségét jól érzékelteti a következő adat. „A Maroson való tutajozás utolsó virágkora idején (1868-ban) csupán Maroshévízről évente 16 000 „negyed-tutaj” ereszkedett le mintegy kétmillió deszkával, rengetek zsindelettel és épületfával.”³⁵ A Gyergyóújfalutól kezdődő nagyszámú kikötőben összeállított sok ezer szálfá 4–500 kilométer megtétele, s több megállóhely, fafeldolgozó központ túlhaladásával lejutott az Alföldre is. A Maros alföldi szakaszán Arad és Szeged volt fő kikötőhely, de a megrekedt tutajok néha Lippa körül is kettő mérföldnyire elborították a folyót. A Maros tutajozásának egyik nevezetessége volt, hogy Gyergyóújfalu ácsai megrendelésre kész faépületeket állítottak össze, s azokat szétszedve, tutajon szállították le a megbeszéltek kikötőikig.³⁶

A Sebes-Körösön Erdélyből Nagyváradra, a Fekete-Körösön a Béli tartományból Békés és Csongrád megyéig még a múlt században is tutajoztak farönköket, épületfát, zsindeletet, faedényt és egyéb faeszközöket, melyeket a havasi románok lehetőleg kukoricáért adtak el.³⁷ *Fényes Elek* leírásában Bihar vármegyében „... a Sebes Körös Váradig talpakra hajózható, s ezen hordatik le Erdélyből a temérdek fenyőszál és deszka.”³⁸ A Körösök tutajozásáról egyébként *Tábori György*³⁹ írt tanulmányt, de legutóbb *Barna Gábor* is közölt újabb adatokat.⁴⁰

30. KAPOSVÁRI Gyula 1974. 9–24.

31. KAPOSVÁRI Gyula 1974. 23–24.

32. ORBÁN Balázs 1868–1873.

33. KÓS Károly 1972. 14–17.

34. CZEPLÉDY Károly 1969.

35. KÓS Károly 1972. 11.

36. KÓS Károly 1972. 16.

37. KÓS Károly 1972. 15.

38. FÉNYES Elek 1847. 378.

39. TÁBORI György 1967. 41–50.

40. BARNÁ Gábor 1983. 8–10.

A Tisza és a Maros nagyarányú tutajozása mellett a Körösök faúsztatása sokkal kisebb arányú és jelentőségű volt. Azonban az itteni tutajozás egyszerre jelentette a tutajok árral történő leúsztatását, illetve a fenyőtutajoknak a Tiszáról történő felvontatását a Körös menti településekre. *Barna Gábor* szerint az építkezésre alkalmas hosszú szálfenyőket vagy valamelyik Tisza menti kikötőben, *purtuson* (Szolnok, Tiszasüly, Fegyvernek, Tiszakürt, Martfű) vették, vagy pedig a szükséges és megrendelt mennyiséget a Tiszáról vontatták fel a Körös menti városokba: Kunszentmártonba, Öcsődre, Szarvasra.⁴¹ A kisebb méretű faárut, melyből tutaj nem volt készíthető, fahajókkal szállították rendeltetési helyükre. Szolnokról és Szegedről pl. így vittek Kunszentmártonba kisebb méretű tutajfát, deszkát, gerendát.⁴²

A nagyobb arányú fenyőtutajozást megnehezítette a Körös lassú folyása, kanyargós volta és a nagy vízszíntingadozás, és persze a szabálytalan tutajozás is.⁴³

A Körösökön lefelé elsősorban a bihari lombos erdők fáit úsztatták le, bár a múlt század második felében egy rövid ideig a fenyőúsztatás is nagyobb méreteket öltött. Ennek oka a Körösök szabályozása mellett a gőzfűrészmalomok kiépülésében rejlik.⁴⁴

A Körösök felső szakaszán fontosabb falerakó helyek, piacok Gyulán és Nagyváradon voltak. A középső folyása mentén Békés, Békéscsaba, Mezőberény, Köröstarcsa, Körösladány, Szeghalom, Gyoma, Endrőd, míg az alsó folyásánál a Hármas-Körös mentén Szarvas, Békésszentandrás és Kunszentmárton voltak.⁴⁵ A feldolgozatlan lombos tölgy és a fenyőszálak mellett a bihari oláhok már gerendát is hoztak a tutajokon, sőt olyan adataink is vannak, miszerint szétszedett állapotban kész ólakat is szállítottak.⁴⁶

Dankó Imre a Körösök kapcsán leírta a tutajozás egy sajátos helyi formáját, a Kőtegyán központú lápolást. A Fekete-Körösről jövő nagyobb szállítmányokból leválasztottak kisebb részeket, és a Gyepes nevezetű (kiágazott a Fekete-Körösből, és Sarkadnál visszaömlött oda), akkor jelentős folyón szállították a lápok, rönkfából összetakolt tutajokat Kőtegyánba, vagy az érintett falvakba. Kőtegyán mellett tovább vitték még Sarkadra és Méhkerékre is, sőt a Fehér-Körösön át Gyulára is. Gabonások, házak, tornácok, pallók, kerítések, kapuk építéséhez úsztatták így le a szálfákat a Gyepesen.⁴⁷

A dolgozat kutatási területeként kijelölt keleti országrészen az említetteken kívül is vannak még hajózható vízi utak, kisebb folyók, amelyeknek tutajozásáról, a fakereskedésben betöltött szerepéről már jóval kevesebbet, vagy alig tudunk. Az Ung folyó menti fűrésztelepeket már említettem.⁴⁸ S ugyancsak *Fényes Elek*-nél olvashatjuk, hogy Ung megyében számos fűrészmalom van a Latorcán,⁴⁹ csakhogy, mint a Torna megyei Bódva

41. BARNÁ Gábor 1983. 8.

42. BARNÁ Gábor 1983. 8–9.

43. BARNÁ Gábor 1983. 9.

44. BARNÁ Gábor 1983. 9.

45. BARNÁ Gábor 1983. 9–10.

46. BARNÁ Gábor 1983. 10.

47. DANKÓ Imre 1977. 206–211.

48. FÉNYES Elek 1847. 319.

49. FÉNYES Elek 1844. 370–380.

mentén.⁵⁰ Sáros megyében a fafeldolgozás központja Sóvár, s a Delna nevezetű mester-séges csatornán Kakasfalutól kezdve úsztatják le a kivágott fát a sóvári fűrésztelepekre.⁵¹

A Bodrog is hajózható volt egy igen hosszú szakaszon. Sok szálfa „szálás” jött le tavaszonként. „A dobronyiak ha estére értek ide (ti. Vajdácskára), kiköttek a falu alatt, bevásároltak, majd reggel tovább mentek.”⁵² *Nagyváthy János* gazdasági munkája is említi a Bodrogon szálfák leúztatását Tokajig.⁵³

Néhány elszórt adatunk van a Berettyó tutajozására is. A fában, s főleg épületfában szegény Sárreuten a tetőfaanyagot a Tiszán és a Berettyón leúztatott famennyiségből kellett fedezniük az építőknek teljesen az első világháború végéig, az erdélyi fakereskedés megszűntéig.⁵⁴ *Dankó Imre* tudósít Berettyószentmárton jelentős fapiacáról is. „A Berettyó partos oldalán árulták a bihari fát, amit csákllyákkal húztak ki az oláh tutajo-sok a vízből. Ha nagy volt a tavaszi víz, még kész ólakat, hidasokat, kis- és nagykapukat is leúztatnak. A hasábfából volt a legnagyobb kereslet. Mindjárt az újfalusi rév mellett volt a gatter, (fűrész) aki aztán gyorsan deszkát és lécet vágott belőle.”⁵⁵

Mezőtúrba főleg vörösfenyőt szállítottak, de ugyancsak tutajon érkezett a tölgyfá-ból készült nagy vályú is. Itt jegyezték fel, hogy a Körösről a lassú folyású Berettyón lovakkal vontatták fel a faanyagot és értékesítették a part menti községekben, vagy magán az újfalusi fapiacra.⁵⁶

A nyers- és feldolgozott épületfa árucseréje természetesen nem korlátozódott csak a tutajozásra. A fa értékesítésének másik alapvető módja a szekérrel, tengelyen történő szállítás. Sajnos területünkön e témában csak érintőleges elszórt adatok vannak, nincs olyan kiváló összefoglalás, mint például a hétfalusi szekeresek tevékenységében.⁵⁷ A fuva-rozás kapcsán néhány fontos különbséget meg kell jegyeznünk a vízi szállításához képest. Tutánál óriási távolságokat is (pl. Máramaros–Szeged) rentábilis volt megtenni, addig szekérrel kisebb körzetekben jártak. Vízen az északkeleti, északi hegy és dombvidék fenyőjét úsztatták le, míg szárazföldön lényegesen nagyobb volt a lombos és ártéri erdők termésének aránya. A feldolgozott faipari termékek (zsindely, deszka, vályú stb.) mindkét szállítási módnál nagy számban előfordultak.

A tutajozásnál adataink túlnyomó része a Bereg, Ung, Máramaros, bihari havasok tájáról származó fenyőfáról tudósít, a tengelyen történő szállításnál viszont nagyobb teret kapnak Zólyom, Szepes, Trencsény, Sáros, Gömör, Kishont, Zemplén, Torna stb. megyék lombos erdei termékei. Új tényezőként lép be a kisebb dombságok ártéri erdős ligetek kitermelt fája a helyi épületfa árucseréjében.

Természetesen a tutajos és szekeres fakereskedés nem választható el egymástól. A vízi út ugyan könnyebbé tette a szállítását, de kötött vonala csak meghatározott helysé-

50. FÉNYES Elek 1844. 340–348.

51. FÉNYES Elek 1844. 251–251.

52. SZOLNOKY Lajos gyűjtése: EA 2373/6. 1951-es gyűjtés.

53. NAGYVÁTHY János 1821. 291–292.

54. DÁM László 1975. 64., 78., 81.

55. DANKÓ Imre DMNA 1622/77–1–2.

56. KISS István Denia 252/1.

57. KÓS Károly 1972. 17–21.

geket, kikötőket érintett. A Tiszán, Maroson és más folyókon leúsztatott famennyiség azonban nemcsak a part menti településeken fejtette ki hatását. A nagyobb körzetek csak saját szekereikkel történő elszállítás, vagy közvetítő kereskedelem (pl. fuvarosok, vásárok) révén részesülhettek belőle. Az egyszer már említett dél-hevesi kontraktus kötelezte a jobbágyokat arra is, hogy az uraság számára az épületekhez szükséges faanyagot a kívánt helyre szekereiken elszállítsák.⁵⁸

Az alábbiakban azon területekről közlök adatokat, amelyek vízi szállítási lehetőség híján is nagy szerepet vállaltak a fában szegény területek ellátásában. Meg kell jegyeznünk, hogy az adatok sokszor csak a fáról tesznek említést, nem részletezve, hogy ez most épület-, tüzi- vagy szerszámfa, esetleg már feldolgozott termék. Ezért igyekszünk csak az egyértelmű adatokat bemutatni.

Fényes Elek Gömör megyét tartja az ország legjelentősebb fakereskedő megyéjének. „A Garan melléke sok ezer deszkát, létzet, fenyőszálat ad el az alföldieknek. Fő favásár esik Jólsván.”⁵⁹ „Gócs tót falu Rozsnyóhoz északra fuvarozik az Alföldre deszkát, s más fenyőeszközöket hord.”⁶⁰ „Helpa tót falu erdejéből létzet, deszkát készít.”⁶¹ „Hosszú-réth (Murány) tót falu Jólsfához három órányira, . . . kik zszindelyt, deszkát készítenek, s ezeket az Alföldre hordják.”⁶² „Poharella és Polomka tót falvak zszindelyt, deszkát, fenyőeszközöket készítenek.”⁶³

A zszindelyfaragásban is az északi megyék járnak az élen. „. . . zszindelyeket faragnak Máramarosban, Bereg északi részén, Gömörnek Garan-völgyében, Liptóban, Polynikon Zólyom vármegyében, mely város úgyszólván egy zszindelygyárat képez; Árvában; de leg-főbb Liptóban különösen Hradeken.”⁶⁴

Hunfalvy János szerint „Miskolcot és környékét lágyfaneműekkel, mint fenyő-deszka, sindel, lécz, sőt épületfával is egészben Gömör látja el. . . . A leginkább Garanról, Kokove és Klenóczi-ról elszállított faneműek mennyisége deszkákban 400 000, sindelyben hatmillióra, létzekben 100 000, épületfában 40 000 folyó öltre tehető.”⁶⁵

„Torna vármegye fő gazdasága mindaddig erdejében állt, úgy, hogy más megyékben eladott fáért, faeszközért legtöbb pénzt veszen be.”⁶⁶

Szepes fő kereskedési cikkei között szerepel a fa, zszindely, deszka is.⁶⁷ Sőt ugyanitt Krompach nevezetű falu lakosai zszindelyszegcsinálásból és az azzal való kereskedésből keresik élelmüket.⁶⁸

58. BAKÓ Ferenc 1982. 7.

59. FÉNYES Elek 1847. 252.

60. FÉNYES Elek 1847. 147.

61. FÉNYES Elek 1847. 148.

62. FÉNYES Elek 1847. 148.

63. FÉNYES Elek 1847. 151–152.

64. FÉNYES Elek 1847. 78.

65. HUNFALVY János 1867. 312.

66. FÉNYES Elek 1847. 279.

67. FÉNYES Elek 1847. 271.

68. FÉNYES Elek 1847. 277.

Nógrádban a málnapatakiak és a divényhutaik voltak a legnagyobb zsindelykészítők, lécek, karók csinálói.⁶⁹ Egy 1697-es abaúji limitáció külön kategóriaként kezelte a bártfai sindelyt, melynek ezere 4 dénár volt,⁷⁰ s ugyanennyibe került Zemplénben is.⁷¹ A Bükkben szintén nagy hagyománya volt a zsindelyfaragásnak, de itt inkább bükkfából készítették.⁷²

Gömör vármegyében Jólsva, Rozsnyó, Tornaalja, Pelsőcz, Dobsina, Putnok szerepeltek fapiacként a forrásokban, míg a nagyobb arányú fakitermelésre és fuvarozásra Aggtelekről és Gömörszőlősről vannak adataink.⁷³

A Zemplénben *Petercsák Tivadar* végzett kutatásokat. A Bodroghöz és a Hernád-völgy a Hegyközből szerezte be az épületfát,⁷⁴ de esetenként még a Tiszántúl falvaiba is eljutottak a kovácsvágásiak.⁷⁵ Erdőhorvátiban nagyarányú volt a famegmunkálás, de a zsindelykészítők az uradalomnak dolgoztak, s saját termékeiket csak akkor árusították, ha a sík területekről felkeresték őket.⁷⁶ Kis-, Nagy- és Vágáshuta, Kemencepatak, Pálháza lakosai fafuvarozással foglalkoztak. Bodroghözbe Pácin, Kőrös, Karcsa, Karos, Rozvány falvakba hordták az épületfát, Szarufát, léceket a Hegyközből.⁷⁷

Bartha János kutatásai szerint Fony, Arka, Korlát, Mogyoróska is foglalkozott fafuvarozással. Szekérrel vitték a fát Szerencsre (itt nagy fapiac volt), Szántóra, Tályára, a Hernád-vidékére (Céce, Gibárt, Dobsza). Mogyoróskáról Mérára, a Bársonyos folyó hidjához is vittek fát, a baskóiak pedig még Nyíregyházáig is eljutottak.⁷⁸ A Bodroghözbe a Hegyközon kívül Hegyaljáról is szállítottak fát, főként a tetőszerkezetekhez.⁷⁹ Érdekes adatunk van Végardóról, ahová „a máramarosi emberek” vonaton szállították a faszindelyt. 1895-ben ugyanis az újhelyi szolgabíró leverette a zsúpot a házakról, és a zsindelyfedést tette kötelezővé. Az első világháború után a beszerzési források elapadtak, így eltűnt a faszindelyes tető is.⁸⁰

Heves megyében Gyöngyössolymost és Szuhahutát említik a leírások. Solymosról távolabb is eljártak slippert és zsindelyt faragni.⁸¹ Szuhahután a Szirmay és Károlyi grófok uradalmaiban évi 500 000 bükkfa zsindelyt faragtak a helyiek. Maguk számára is faragtak, de nem árusították azt. Sőt, hozzájuk is jöttek a Felvidékről fenyőfa zsindellyel, s azt vették, mert jobbnak tartották.⁸²

69. FÉNYES Elek 1847. 201–203.

70. SERESNÉ SZEGŐFY Anna 1868. 62. közli a többi fatermék árfolyamát is.

71. DANKÓ Imre DMNA 1519/76.

72. VIGA Gyula 1985. 346.

73. MOLNÁR Ágnes Gömöri Archivum (GA) 230.; MAJLÁTH Sarolta GA 688/12.; DÁM László GA 621.; MORVAY Judit EA 2136/140.; É. KOVÁCS László 1976. 143–157.

74. PETERCSÁK Tivadar 1982. 390–393.

75. PETERCSÁK Tivadar 1978. 25.

76. JÓSVAI Gizella 1976. 164–165.

77. BAKÓ Ferenc EA 2418/14–16.

78. BARTA János Denia 613.; Denia 741.; BARTA János 1977. 83–93.

79. DANKÓ Imre 1977. 50.

80. BAKÓ Ferenc EA 2418/5.

81. PETERCSÁK Tivadar 1984. 502.

82. K. CSILLÉRY Klára EA 1559 és 2269.

Sajnos az ártéri erdők fakereskedésére vonatkozóan eddig alig van adatunk, noha jogosan feltételezhető, hogy az adott területen az építkezések során nem lehetett figyelmen kívül hagyni ezek anyagát sem. Lónyán a környező füzesekek hasznosították úgy, hogy falat fontak belőle, és azt vakolták be. A paticsfal mellett boglyakemencét, baromfiólat, szabadkéményt, tűzfalat, sövénykerítést készítettek fűzből a környéken.⁸³ A Tisza menti falvakban a földesúr kötelezte a jobbágyokat arra, hogy az „Uraság számára épületekhez szükséges vesszőt és karót a Tisza mellékén levő erdőkben” vágja le, és az előírt helyre szállítsa el.⁸⁴

Az épületfa árucseréjének mindenképpen van néhány általánosabb érvényű hatása is, ami befolyásolta a magyar népi építkezést. A hagyományos paraszti építkezésben az egyik legfontosabb, legsokoldalúbban felhasznált építőanyag a fa volt. Az eltérő földrajzi körülmények azonban nem biztosították egyformán minden település számára ezt az építőanyagot, s ebben segített az árucseré. Az eltérő geográfiai helyzetű, a különböző társadalmi-gazdasági és kulturális struktúrákban élő területek kialakulása és funkcionálása csak úgy jöhetett létre, ha dinamikus, kölcsönös kapcsolatban éltek egymással. Tehát a fában gazdagabb hegyvidéki területek biztosították a fát az alföldi területeknek, s cserébe beszerették élelmiszerszükségletüket. Ugyanakkor ez az árucseré lehetőséget adott arra is, hogy specializálják magukat, egyrészt pl. nagy állattartók az Alföldön, másrésztől zsindelykészítő specialisták vagy tutajosok a Hegyvidéken.

A magyar népi építkezésben axiómaként kezelt tétel, hogy a magyar paraszt mindig azokat az anyagokat használja fel, amely környezetében megtalálható. Ha ez az elv szigorúan érvényesült volna, akkor nem alakul ki a fakereskedés, és fából készült épületeket is csak a hegy- és dombvidékeken találhatnánk. Érvényesültek azonban vagyoni, kulturális és tudati elemek is, a szigorúan vett racionalitás mellett. A nagyobb, komolyabb alaprajzú építmények tetőszerkezetét nem lehetett akármilyen fából elkészíteni, mivel a falak sem voltak erősek (sár, vert fal, paticsfal), így a tetőszerkezet szétnyomná a falakat, s ezért megjelent a szelemen-ágasos tető. Ez tölgyből, vagy más fából nem igazán megfelelő, mert a tölgy nehéz, a lombos fák nincsenek is olyan hosszúak. A fenyőfa megfelelő hosszúságú, puha és könnyű. Tehát az alföldi építkezés változása, a polgárosodás egy kulturális kihívást intézett a Hegyvidék felé, amire a választ a beregi, máramarosi, ungi stb. hegyek milliószámra leúsztató fenyője adta meg.

A XVIII–XIX. századra, amikor a vízi és szárazföldi fakereskedelem a virágkorát élte, nagy fejlődés ment végbe a magyar paraszti építkezésben is. A vagyoni–társadalmi–kulturális és más irracionális tényezők hatására differenciálódás figyelhető meg parasztságnaknál, ezzel összefüggésben a paraszti lakóházakon is. Alaprajzi bonyolultság, új elemek mint pl. a tornác, külső díszítések stb. megjelenése új szükségleteket termeltek. A fakereskedelem a maga területén igyekezett ennek eleget tenni. A XVIII. századi helytartósági tűzrendészeti rendeletek előírják a zsúp-, szalma-, nádtetők elhagyását, és sokhelyütt a fazsindelyt teszik kötelezővé. A máramarosi, gömöri, szepesi stb. hegyek népe máris válszol az újabb kihívásra, s özőnlik a sok millió fazsindely az Alföldre.

83. BABUS Jolán EA 1851.

84. BAKÓ Ferenc 1967. 165.

Néhány példát állításaink igazolására. A Nyírség falvaiban a lakóházak 12,5%-át fedte fazsindely — a tiszai tutajoknak köszönhetően —, ami az egész Alföldön kiemelkedően magas arány.⁸⁵ A tutajosoktól beszerzett, már hornyolt, hasított fenyőzsindely és a könnyű héjazat alá megfelelő teherbírású fenyőléc megjelenése lassan átalakította a Felső-Tisza vidék lakóépületének tetőszerkezetét.⁸⁶

„... A vasút kiépülése előtt Nádudvar vidékét faanyaggal a tutajosok láttak el. Az egyre belterjesebbé váló Hortobágy környéki pásztorkodás építményeihez a faanyagot ugyancsak a tutajosok hozta fából vásárolták, s a Tisza felső szakaszáról származott például Nádudvar mindkét felekezeti templomának fazsindelye is.”⁸⁷

Barna Gábor megvonta a Közép-Tisza-vidéki tutajozás eredményezte tanulságokat. „A közvetlenül a folyó mellett fekvő településeken kívül tutajból származó épületfa került a Felső-Tisza vidékére, A Tisza jobb partján a dél-hevesi síkságra, a Jászság keleti és déli peremére Nagykőrös és Kecskemét vonaláig. A bal parti részen pedig Hajdúböszörmény, Debrecen, Karcag, Mezőtúr vonaláig. A Tisza jobb partján a Dél-Heves—Kecskemét vonaltól nyugatra fekvő területeket a dunai tutajozás látta el fával, míg a Debrecen—Mezőtúr vonaltól keletre eső vidékekre a Berettyón és Körösökön, valamint tengelyen érkezett a faáru. E nagyarányú fausztatás eredménye, hogy a Tisza és mellékfolyói mentén a legutóbbi időkig szelemenés tetőszerkezet volt az uralkodó. A tutajozásra épült fűrész-malmok eredményeképpen a folyók mentén gyakori volt a zsindelyes tető, (olykor 10–14%), főleg a módosabb parasztok, iparosok házain, valamint középületeken.”⁸⁸

Dél-Hevesben a földesúr ugyan már az 1770-es évektől tiltja az ágasfás szelemenés tetőt, mégis 1880–90-ből is vannak ilyen építésű házak, a folyamatosan és akadálytalanul érkező tutajoknak köszönhetően.⁸⁹

Bakó Ferenc szerint ugyanitt deszkaoromzatot csak a XVIII. század közepe óta készíthetnek, összefüggésben a tutajozással.⁹⁰

Az épületfával való kereskedés virágkora a XVIII. századtól kb. az első világháborúig terjed. A kezdetben mértéktelen és korlátlan fakitermelést az okszerű erdőgazdálkodással szabályozták. A fakereskedés szervezetté vált, bár a vízi és szárazföldi árucserében is megfigyelhetünk spontán eladásokat is. Az első világháborút követő politikai határrendezés mint oly sok hagyományos tevékenységnek, a peremvidékekkel való intenzív kapcsolattartásnak is a végét jelentette. Nem jöttek többé a tutajosok Máramarosból, Biharból, illetve a fásszekerek Gömörből, Szepesből. Persze a határrendezés már csak lezárása volt egy hosszan tartó folyamatnak. A zsindelyt folyamatosan felváltja a cserép, a homoki telepítésű erdők pedig feleslegessé teszik a távolsági fakereskedést.

85. DÁM László 1982. 47.; SZALONTAI Barnabás 1984. 104.

86. FLÓRIÁN Mária 1978. 18.

87. BARNA Gábor 1983. 6–7.

88. BAKÓ Ferenc 1982. 15.

89. BAKÓ Ferenc 1982. 21.

90. BAKÓ Ferenc 1982. 22.

A növényi eredetű építőanyagok közé tartozik többek között a nád is. Ez a növényünk már lényegesen erősebb földrajzi meghatározottságú, a lápos, vizes területek haszonnövénye. A XIX. század második feléig az alföldi népi építkezés egyik legfontosabb építőanyaga volt. Nemcsak a határbeli ideiglenes építmények, gazdasági épületek formai és funkcionális változatokban gazdag sokasága épült ebből az anyagból, de az ország nagy területein ebből készült a házak fala, tüzelőberendezésének és kéményének váza, padlása és héjazata.

A nádépítés jelentőségére először Györffy István hívta fel a figyelmet, s az ő nevéhez fűződik a nádház építési technikájának első részletes leírása is.⁹¹ Később Szűcs Sándor foglalkozott behatóbban a kérdéssel.⁹² A nádházat mindketten a Sárrét és környéke speciális építésmódjának tartották. A későbbi kutatások azt igazolták, hogy a Sárréten és Nagykunságon kívül a nád építőanyagként való felhasználása ismert volt hazánk minden mocsaras területén.⁹³

A nádépítkezés európai és magyar feltárásával még adós maradt a tudomány. Igaz, elegendő forrásanyag sem áll rendelkezésünkre. A nádépítkezés a XIX. század második felében a folyamszabályozási és lecsapolási munkálatok következtében fokozatosan háttérbe szorult, századunk első felében meg is szűnt. A recens anyagban még ma is jól tanulmányozható pásztorépítmények, halász- és csőszkunyhók, szőlőbeli hajlékok azonban egykori jelentőségéről tanúskodnak. A náddal való tetőfedés Erdély, a Felvidék és a Dunántúl egyes területeit kivéve ismert volt egész Magyarországon. Hazánk legjelentősebb nádtermelő helyei az Ecsedi-láp, a Bihari- és Békési Sárrét, a Tisza és mellékfolyóinak árterülete, a Velencei-tó, a Kis- és Nagybalaton, Sárköz, Csallóköz, Szigetköz, Hanság, Fertő-tó vidékének lápos, mocsaras világa volt.⁹⁴ Nem hagyható figyelmen kívül a Sajó, Bodrog, Hernád, Hejő, kisebb folyók árterülete sem. Galgóczi Károly adatai szerint Magyarország nádtermő területe az 1800-as években 2,5 millió kataszteri hold volt.⁹⁵ E hatalmas nádmennyiség nagy többségét tetőfedésre használták. Jó fizikai tulajdonságainál fogva „könnyű, rugalmas, tartós” az egyik legjobb, legtartósabb tető készíthető belőle.

A nádnak, mint építőanyagnak az árucserében elfoglalt szerepéről lényegesebben kevesebbet tudunk, mint a fáról. Szatmárban a rétdoldali falvakban a nádkévéket az udvar szembetűnő helyein rakták össze, hogy a vevő már az utcáról láthassa az eladó nádat. Jöttek érte az Erdőhátról, a Nyírségből, s nemcsak pénzért adták, hanem kolompérért is cserélték. Tunyog, Uraj, Kocsord, Porcsalma, Nagyecsed gazdái szekérrel is faluztak. Nagykárolyig, Nyírbátorig, Nyírlugosig, Hajdúhadházig, sőt a debreceni tanyákig vitték a nádat. A vastag, vörös nádat nagyra értékelték. Viharok után is útnak indultak a náddal,

91. GYÖRFFY István 1908. 1–19., 153–166., 223–244., 1909. 30–40., 65–78.; GYÖRFFY István 1943.

92. SZÜCS Sándor 1943. 133–149.

93. DÁM László 1980. 17.

94. DÁM László 1980. 39.

95. GALGÓCZI Károly 1855.

mert tudták, hogy a tetők megrongálódtak.⁹⁶ *Farkas József* leírásában is az Ecsedi-láp látta el a Nyírséget és az Erdőhátat náddal, úgy, hogy helyben vették meg a vevők, nem házaltak vele.⁹⁷

Nyírbátorban saját környékükről vagy vásárokon szerezték be. Különösen a Rétköz-ből szállítottak tengelyen nagyobb mennyiségű nádat a bátori vásárokra, ahonnan nemcsak a városi lakosok, hanem a környező falvak népe is beszerezhetette nádszükségletét.⁹⁸

Dám László szerint a századfordulón a Nyírség lakóházállományának 83%-át fedte nád, vagy szalmatető. A nád saját termelőhelyek mellett a Sárrétről, a Rétközből és az Ecsedi-láp vidékéről került a Nyírségbe. Nyíregyháza és környékét közvetlenül a rétköziek látták el náddal.⁹⁹

Fényes Elek monográfiájában írja Bihar-vármegyéről: „A nádtermő helyekről, ú.m. Okányból, Zsadányból stb. sok száz szekér nádat hordanak széljel minden felé, kivált a váradi piacra.”¹⁰⁰

A Nagysárréten Nagyrábé kiemelkedő nádtermő központ volt. Az úrbérrendezés előtt a falu népének évente 1000 kéve nádat kellett beszállítani a földesúrnak. A XVIII. század végén az évi nádtermés ebben a községben kb. 29 800 kéve volt. A felesleges nádat a Berettyón úsztatták le Túrkeve és Mezőtúr alá, és onnan vitték tovább más vidékek településeire. Biharnagybajom nádfeleslege Debrecenbe került. Egyesek szerint a Sárréten a jó nád több jövedelmet hozott, mint a legjobb szántóföld.¹⁰¹ Ugyanezen a területen Szerep községben 1826-ig, Nagyrábén pedig 1763-ig a templom is nádból volt.¹⁰² A Körösök vidékéről csak annyit tudunk, hogy Vésztőről és Szeghalomról nádat is úsztattak Gyoma irányában.¹⁰³ A Tisza menti falvakról *Fényes Elek* sem közöl többet, minthogy „azok bővelkednek nádban”, de nem történik említés arra, vajon kereskednek-e vele.¹⁰⁴

Nagyobb nádtermő helynek kell tartanunk a Bodroglózt is. Karcván például a felesleges nádat szívesen megvásárolták a környező községek, uradalmak, melyek jégvermeiket, pajtaikat, cselédlakásukat, hodályokat, istállókat fedtek vele. A karcvai szekeresek náddal teli kocsijaikkal még a kassai piacon is megfordultak.¹⁰⁵ Ugyancsak róluk jegyezték fel, hogy jó nádverők lévén szívesen hívták őket más falvakba is tetőt csinálni.¹⁰⁶ Bodrogolasziban „az lakosok pedig gyékények csinálásában és házak fedelezésében igen ügyesek”.¹⁰⁷ A Felvidékről csak egy adatunk van, a dél-gömöri falvak építkezésében elvértve előforduló nádtetőhöz az anyagot a Sajó mentén lehetett beszerezni.¹⁰⁸

96. GUNDA Béla 1984. 89.

97. FARKAS József 1984. 129–136.

98. SZALONTAI Barnabás 1984. 104.

99. DÁM László 1982. 45–46.

100. FÉNYES Elek 1847. 386.

101. DÁM László 1975. 51–52.

102. DÁM László 1975. 52.

103. BARNA Gábor 1983. 10.

104. FÉNYES Elek 1844. 107 és 185–198.

105. NAGY Géza 1971. 112.

106. NAGY Géza 1971. 113.

107. FÉNYES Elek 1844. 410.

108. DÁM László GA 621/54.

A dél-borsodi mezőség településein jelentős hagyománya volt a nád alkalmazásának. A lakóépületek tetőfedőanyaga kb. fele-fele arányban nád és szalma volt.¹⁰⁹ Mezőcsát és környékére már a századfordulón is Mezőkövesdről hívtak nádkötőket az új nádtetők elkészítéséhez.¹¹⁰

A náddal való árucseré kevésbé látványos és nagy hatású volt, mint a fakereskedelem. A nád természetföldrajzilag meghatározott területeken terem, ennek megfelelően felhasználása is ezekben a lápos, mocsaras körzetekben, illetve közvetlen közelükben volt jelentős. Magunk elé képzelve Magyarország 2–3 évszázaddal ezelőtti vízrajzi képét, mindenképpen nagyobb arányú felhasználásával kell számolnunk. Források hiánya mellett, az építézkutatók által oly szívesen használt statisztikák sem adnak egyértelmű választ elterjedéséről, felhasználásáról. Pl. a tetőfedésnél a nád- és a szalmatetőzetet egy kategóriaként kezelik, s ilyenkor nagyon nehéz a szétválasztás. A valamikori széles körű felhasználása miatt nagy előrelépést jelentene a hiányok feltárása.

KŐ-PALA

A magyar nyelvterület jellegzetes kőépítkezésű vidékei a Mátra déli lejtője, a Bükk hegység nyugati, délnyugati része, a Dunántúlon a Balaton északi partja és a Bakony, valamint az Erdélyi-Mezőség egyes területei voltak. Emellett a XVIII–XIX. századtól kezdve azokon a korábban faépítkezésű területeken, ahol megfelelő kőanyag is volt, más építőtechnikák mellett a kőépítkezés is meghonosodott. Így pl. Zemplénben, a Cserháton, vagy a Dunántúlon a Mecsek-hegység környékén.¹¹¹ A magyar népi kőépítkezés történetéről még meglehetősen keveset tudunk. Az Árpád-kori és középkori faluásatásaink során előkerült szórványos kőházletek azonban korai alkalmazásáról tanúskodnak.¹¹² A kőről, mint építőanyagról a mezővárosokban már a XV. századtól vannak adataink. A népi építészetben csak lassan nyert teret, sokáig a nemesi, polgári építkezésre volt jellemző. Az oklevelek szerint csak a XVIII. században terjedt el falusi építészetünkben, párhuzamosan a faépítkezés háttérbe szorulásával, és az árutermelő paraszti gazdálkodás kibontakozásával.¹¹³ A XVIII. század, de még inkább a XIX. század folyamán már érezhető egy erőteljes differenciálódás a magyar paraszti társadalomban. Az eltérő vagyonú társadalmi jogállású, műveltségi színvonalú rétegek a mindennapi élet színterén is differenciált módon jelentek meg. A vagyonosabb, világot látott, s az árutermelésben meggazdagodott parasztok és jól menő iparosok saját településükön belül is ki akarták fejezni másságukat. Talán ez lehetett egyik tényezője a kőépítkezés elterjedésének is. Annál is inkább, mert az előképek élénken élhettek körükben. A mezővárosok középületei és vagyonosabb polgárházai már kőből épültek, csakúgy, mint a vidéki közbirtokosság lakhelyei. Ugyanakkor a

109. BALASSA M. Iván 1980. 132.

110. FARBAKY Péter 1985. 264.

111. DÁM László 1980. 28.

112. DÁM László 1980. 29.

113. Magyar Néprajzi Lexikon 1980. 317–318.

XVIII. század második és a XIX. század első fele a hatalmas barokk és klasszicista építkezések időszaka is, ahová a tanult, iparos kőművesek mellé rengeteg ügyes kezű parasztszegédmunkás is került. A díszes paloták, kúriák, a magasabb építészeti stílusokat magukon viselő polgárházak ösztönzést adhattak a vagyonos parasztság számára a saját szintjükön történő leutánczásra, s ugyanakkor a segédmunkások kitanulták a kőépítkezés szakmai fogásait, s terjesztői lehettek saját településükön vagy annak környékén a kővel való bánásnak. Talán nem véletlen az sem, hogy a nagy építészeti stílusok közül éppen a barokk és az azt követő klasszicizmus stílusjegyeit találjuk leggyakrabban falusi kőépületeinken. Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a fent említett fejlődéshez szükséges volt jó minőségű követ adó kőbányák közelségére is. Kialakult a kővel való kereskedés, kezdetben csak saját településen vagy szűkebb környékén, később pedig egyre szélesedő körben. Állításomat szerintem feltétlenül alátámasztják *Lénárt Andor* kutatásai.¹¹⁴ Tanulmányában, mely a XVIII. századi egri püspöki építkezések háttérparát vizsgálja okleveles források alapján térképre vetíti az egri püspöki és káptalani birtokokon működő kő-, pala- és faszindelykészítő központokat. Ezek mindegyike valamilyen módon részt vett az építkezésekhez szükséges építőanyag előállításában. Jelentősebb kőbányák Gyöngyössolymoson, Demjén, Eger, Felnémet, Felsőtárkány, palabányák pedig Felsőtárkány, Bükkzsérc, Nagyvisnyó településeken voltak.¹¹⁵ A kezdetben földesúri teherként végzett tevékenység később kifejleszthette azokat a specialistákat, akik a paraszti kőépítkezések számára is szállítottak követ, palát, ill. végeztek kőfaragó-kőműves munkát. Ezt látszanak igazolni a későbbi statisztikai adatok és a recens gyűjtés is.

A hevesi területen *Bakó Ferenc* a gyöngyösi, gyöngyössolymosi, abasári, egri, eger-szóláti, demjéni, egerszalóki és siroki kőbányákra és az ottani kőfejtők tevékenységére vonatkozóan közöl történeti adatokat.¹¹⁶ Ugyanő a mátrai régióban Gyöngyöst, Gyöngyössolymost és Abasárt, a bükki régióban pedig a hegység nyugati–délnyugati nyúlványaira települt Novaj–Noszvaj–Eger–Nagyvisnyó, nyugaton a Sirokig terjedő vonulatot tartja a kőellátás központjainak. Ez utóbbi területen a puha, vulkáni tufát és a homokkövet vágták és értékesítették már évszázadok óta.¹¹⁷

A Tisza környékéről már a múlt század közepétől vannak datált kőkeretes ablakaink. A tiszánánai és sarudi vagyonos parasztok lakóházaire a kőkereteket demjéni kőfaragók készítették és szállították a helyszínre.¹¹⁸ Ugyanezen a területen a múlt században a tornácok faoszlopainak fejezetét kőből faragták, leginkább Demjén és Tarnaszentandrás kőfaragói, akik ide is szállították az anyagot.¹¹⁹

Borsod megyére vonatkozóan *Fényes Elek*nél Parasznya, Szilvás, Bogács, Cserépfalu, Tibolddaróc, Sály, Harsány, Kisgyőr, Kács, Szomolya, Felsőtárkány, Mályinka, Nagyvisnyó, Járdánháza, Mónosbél szerepel működő kőbányaként,¹²⁰ s közülük Nagy-

114. LÉNÁRT Andor 1982–83. 187–217.

115. LÉNÁRT Andor 1982–83. 191.

116. BAKÓ Ferenc 1970. 325–431.

117. BAKÓ Ferenc 1969. 439.

118. BAKÓ Ferenc 1982. 54.

119. BAKÓ Ferenc 1982. 56.

120. FÉNYES Elek 1844. 107–118.

visnyót, Kisgyőrt és Felsőtárkányt híres palabányájáról is emlegeti: „... Ez igen híres, s házfedésre egészen Pestig, Pozsonyig elhordatik.”¹²¹ Máshol ezt írja: „Pálakő, fedésre való is sok helyt, igen jó Borsodban.”¹²² A bükki palabányászat és -kereskedés volumenét jellemzi a vármegye monográfia szerzője is: „... A Bükk-hegységben Kisgyőr, közelebbről a Mocsolyás-pusztta melletti palabánya évtizedeken keresztül szolgáltatta a kitűnő tetőfedő palát, úgyhogy ebből fedezték többek között a nagy lillafüredi építkezéseket ... sőt még külföldi kivitelre is került.”¹²³

A Bükkaljánál maradva, *Viga Gyula* kutatásai nyomán ma már lényegesebben többet tudunk a régió kőbányászatáról és kőfaragásáról, annak értékesítéséről.¹²⁴

A bogácsi kő főleg az Alföldön cserélt gazdát, a fuvarosok elsősorban lefelé indultak. Ritkán vették meg a követ más bükki falvakban, bár pl. a bükkszérciek bogácsi kőből építkeztek. A Bükkalja és a dél-borsodi Mezőség falvainak népi építészetiében meghatározó szerepe volt a bogácsi kőnek. Eljutottak vele Tiszafüredig, néha át is keltek a Tiszán, s a Tizántúlon talált gazdára a kő. Leggyakrabban Mezőkövesd, Szemere, Tiszavalk, Négyes, Tiszabábolna, Borsodivánka volt az értékesítés helye, de eljutottak Kömlőd, Markaz, Domoszló, Abasár, Egerfarmos, Egerszalók, Visonta felé is. Nyugat felé azonban nyilván határt szabott a kereskedelemnek a mátrai kőbányák anyaga, termése is. 1911–13-ban, a Tisza gátjainak megerősítéséhez kb. 800 kocsi követ vittek a faluból, néha 30 fogatból álló karavánok is mentek együtt.¹²⁵

A különféle termékekkel eltérő volt a kereskedés amplitúdója is. Úgy tűnik, hogy minél nagyobb szakértelmet, munkaráfordítást igényelt egy termék, annál messzebb jutott el a termékcseré révén. A faragatlan építőkö és a kvaderkő elsősorban a Bükkalja és a dél-borsodi Mezőség falvaiban talált gazdára, az ablakkönyöklők, kapuoszlopok, kapiterfejek, vályúk, kerítéstakarók azonban távolabb is eljutottak. Legnagyobb távolságra a sírköveket és az útszéli kereszteteket vitték el. Hasonló amplitúdójú, s közel megegyező területet érintő kőcseréről tudunk Szomolya esetében is.¹²⁶ Adaléku szolgálhat Szomolya köellátó szerepére az az adatunk is, miszerint a Barkóság tornácos házaihoz Szomolyáról hozatták az oszlopfőnek való követ, s itt helyben faragták ki.¹²⁷

Természetesen nemcsak Borsodból vannak adataink. Torna megyében a zsarnói és a görgői kőbányákat emlegetik, Kovácsvágásnak pedig „van pálakőbányája, mely épületfedésre és írotáblákra alkalmas”¹²⁸

A Felső-Tisza vidéken a tarpai és a barabási hegy riolitját bányászták, alapok, ritkábban kőfal építéséhez használta fel a környék népe.¹²⁹

121. FÉNYES Elek 1847. 245–249.

122. FÉNYES Elek 1847/b. 69.

123. CSIKVÁRY Antal 1939. 58.

124. SZAKÁLL Sándor–VIGA Gyula 1984. 93–122. VIGA Gyula 1985.

125. VIGA Gyula 1984. 113–114.

126. VIGA Gyula 1985. 55–56.

127. PALÁDI KOVÁCS Attila 1982. 92.

128. FÉNYES Elek 1847. 279–281.

129. GILLYÉN Nándor–MENDELE Ferenc 1981. 14.

Gömörben az Aggteleki-karszt falvai, különösen Aggtelek ismertek köfejtésükről és kőkereskedelmükről. A rosszabb minőségű követ pl. utépítésre hordták. Az Aggtelekről Kelecsény–Zubogy–Múcsony irányba vezető út itteni kővel volt kirakva. Épületnek való követ is hordtak az aggteleki fuvarosok: Zádorfalva, Szin, Sajókeresztúrig is eljutottak,¹³⁰ de tudjuk, hogy a héti és szuhavölgyi kisnemeselek ún. kúriáihoz is innen hordták a követ.¹³¹

Az Északi-Középhegység zempléni és abaúji területein is vannak híres kőelőhelyek, különösen vonatkozik ez a Tokaj környéki vulkanikus hegyvonulatokra. *Fényes Elek*-nél Mád, Megyaszó szerepel kőbányaként, míg Abaújszántó palájáról nevezetes.¹³² Az igazán kiemelkedő és nagyobb területeket is ellátó központ azonban Tokaj és közvetlen környéke volt. A tokaji hegy trachitját utépítésre bányászták,¹³³ Tarcalét szintűg.¹³⁴ Erdőbénye trachitkőbányája megvetette alapját a régi idők óta virágzó kőfaragóiparnak. A század elején még útburkolásra való fekete kőbányát is nyitottak a községben.¹³⁵ Bodrogkeresztúr lakóinak a szőlő- és gyümölcsstermesztés mellett a kőbányászat és a vele való kereskedés képezte legfőbb foglalkozását. Nagyszámú kőbányáiban első osztályú építésre való fehér követ termeltek.¹³⁶ A kibányászott követ az Alföld, Taktaköz, Bodrogköz irányába szállították a szekeresek.¹³⁷

Szabolcs vármegyében viszont nem voltak teljes mértékben elégedettek a keresztúri kővel: „Szabolcs vármegyében a követ többnyire Bodrogkeresztúrból szállították a monumentális épületekhez, s e kövek felettébb likacsosak lévén magukba szívták a talajvizet, minek következtében az épületek nem voltak tartósak.”¹³⁸

Az Alföldön a dolog természetéből fakadóan nem beszélhet kőbányászatról. Kivétekelént említhető talán az ún. réti mészkőbányászat, amelyről két feldolgozást is ismerünk.¹³⁹ A réti mészkő felhasználása a Duna–Tisza-közi településeken számos helyütt ismeretes volt, de *Sztrinkó István* szerint szerepét nem szabad túlhangsúlyozni, hiszen alkalmazása nem volt általános. Nem befolyásolta döntően a népi építészeti jellegét, csupán néhány elemét alakította át, tette sajátossá.¹⁴⁰

A kővel kapcsolatos árucserében a Mátra–Bükk–Tokajhegyalja kőbányáinak és kőfaragóinak kezdetben igen nagy szerepük volt a táj nagyobb települései, pl. a barokk Eger, Gyöngyös, tokajhegyaljai mezővárosok, Miskolc, Nyíregyháza stb. városképi formálá-

130. MOLNÁR Ágnes GA 231/1–4 és GA 486/7.

131. DÁM László GA 621/6.; CSERI Miklós 1981. 52.

132. FÉNYES Elek 1847. 310. és 297.; FÉNYES Elek 1844. 398, 416.

133. GOLDMANN Mór 1930. 107.

134. GOLDMANN Mór 1930. 147.

135. GOLDMANN Mór 1930. 164.

136. GOLDMANN Mór 1930. 167.

137. DANKÓ Imre 1977. 150. és lásd még NAGY György 1976. 176.

138. Szerk.: BOROVSKY Samu 1896. 318.

139. SZTRINKÓ István 1982. 159–171.; JUHÁSZ Antal 1982. 145–166.

140. SZTRINKÓ István 1982. 170.

sában. Tágabb értelemben viszont szerepet játszhattak nagyobb körzetek, így az alföldi paraszti kőépítkezés kialakításában, elterjesztésében is.¹⁴¹

A néprajzi szakirodalomban sokszor rámutattak arra, hogy a paraszti anyaghasználat szorosan kapcsolódott a táji adottságokhoz. Különösen érvényesült ez a népi építészeten. A fentebb tárgyalt területek kőfaragóinak-kőműveseinek tevékenysége során azonban módosul ez a képlet. Úgy tűnik, hogy a XVIII. század végétől kezdve, de erőteljesebben a XIX. század második felétől az Északi-Középhegység építőköve fokozatosan benyomul az Alföld északi sávjának építőgyakorlatába is.

A kő terjedésének előfeltétele volt a parasztságon belül végbemenő polgárosodás, társadalmi-gazdasági differenciálódás. A Mátra és a Bükkaljára egyértelműen, de szórványos adataink alapján az Északi-Középhegység más területeire is jellemző volt, hogy az Alföld irányában jelentős kőárukeresét folytatott már a múlt század elején is. A további kutatások feladata megállapítani azt, hogy ez az árucseré milyen hatással volt a síkvidékek hagyományos népi építészetére. Döntő módon befolyásolta-e azt, vagy – ahogy jómagam is vélem – csak módosított rajta.

MÉSZ

A mész cseréje – bár jelentőségre nézve lényegesen elmarad a többi építőanyagtól – sok tekintetben érdekes tanulságokkal szolgál. Mint követ-téglátétkötő anyagot már az antikvitás óta használja az emberiség, kultúrtörténeti szerepe vitathatatlan.¹⁴²

A magyar népi építészetben való felhasználása a kőépítkezéssel, de még inkább a téglapítkezéssel párhuzamosan kerülhetett előtérbe. Abban viszont nincs okunk kételkedni, hogy meszelésre már a fennálló falazatú lakóépületek megjelenése óta használta a magyar nép.

A mész alapanyaga geomorfológiailag szigorúan kötött területeken, a mészkővidékeken fordul elő, de ott sem mindig egyformán alkalmas az égetésre. Ennek megfelelően a Dunától keletre a Bükk, az Upponyi-hegység, Aggteleki-karszt, Szendrő–Rudabányai mészkővonulat, Szepes–Gömöri-érchegeység déli mészkővonulata, a Bihar-hegység, Királyerdő, Meszes-hegység és a Béli-hegység mészkőtagjai képezik vizsgálódási területünket. Ha a térképre vetünk egy pillantást, akkor látszik, hogy ezek egy félkör ívben körülölelik a nagy magyar Alföldet. A dolog természetéből fakadóan adataink is ezeket a területeket jelölik mészégető-mészégetésből megélő központoknak. A sajátos földrajzi elrendeződés következtében éppen a mészkő az, ami a legszembetűnőbben példázza a hegy- és síkvidéki települések egymást kiegészítő, egymással mintegy szimbiózisban élő kapcsolatrendszerét, árucseréjét.

A paraszti mészégetés kutatása a legtöbb eredményt a Bükk-vidéken érte el. *Bakó Ferenc* több tanulmányában foglalkozik a bükki mészégetők tevékenységével, munka-

141. VIGA Gyula 1984. 117.; VIGA Gyula 1985. 55–60.

142. BAKÓ Ferenc 1951. 285.

szervezeti formáival, életmódjával, értékesítési lehetőségeikkel,¹⁴³ míg újabban *Viga Gyula* írt a szlovák meszesek útvonalairól és a mészégetés szerepéről a bükki szlovák településeken.¹⁴⁴

A Bükk-től északabbra *Molnár Ágnes* az aggteleki mészértékesítésről,¹⁴⁵ *Göröcs Mihály* pedig a debreceni égetésről közöl kisebb tanulmányt.¹⁴⁶ A többi területről más témák feldolgozása kapcsán csak érintőleges adatokkal rendelkezünk.

Fényes Elek Cserépfalut, Kácsot, Felsőtárkányt, Szilvást, Apátfalvát említi, ahol meszet égetnek.¹⁴⁷ *Bakó Ferenc* összefoglaló tanulmányában Bélápátfalva, Eger, Felsőtárkány, Bükkzsérc, Cserépfalu, Répáshuta, Bükkzentkereszt és Uppony települések szerepelnek mészégető és mészárusító helyként.¹⁴⁸ *Viga Gyula* ezek mellett még Bükkzentlászlót is ide sorolja, amely település ugyan nem égetett közvetlenül meszet, de annak fuvarozásában, közvetítésében igen nagy szerepet játszott.¹⁴⁹

A viszonylag ritka mész nagy távolságok megtételére ösztönözte ezt a néhány bükkvidéki falut. Érdekes módon míg a hevesi telepek, mint Bélápátfalva, Felsőtárkány, Szilvás főként Egert és környékét látta el, addig a borsodiak nagyobb régiók ellátói lettek. Pl. a bélápátfalviak rendszeresen szállítottak meszet az egri kofáknak,¹⁵⁰ s legfeljebb Gyöngyösig jutottak el. Ugyanakkor az általuk égetett mész szállítását, fuvaroztatását is a betelepült szlovák falvak szekeresekre bízta (pl. Bükkzsérc, Répáshuta).¹⁵¹ Speciálisnak tűnő helyzetben voltak az upponyiak, mert a hagyomány szerint soha nem adtak el kis tételben meszet, hiszen a termék nagy részét az ózdi vasgyárnak szállították.¹⁵²

A Bükk hegység szlovákjai gyakran 120–150 km távolságra is elfuvarozták a meszet. Lényegében egész Kelet-Magyarországot bejárták vele, leszámítva az Alföld déli sávját. *Viga Gyula* említett tanulmányában falvanként és a fuvarozáshoz szükséges állatfajtánként rajzolta meg a meszesek útját. A répáshutai lovas- és ökrösfogatok főleg nyugati irányba indultak. Az értékesítés fő köre Heves megye volt, de eljutottak Szolnok megyébe a Jászságba is. A bükkzentkeresztiiek az ország keleti–északkeleti részét járták be, legtávolabbi célpontjuk a Nyírség és a Hajdúság volt, de eljutottak Békéscsabáig is. A szamaras meszesek mozgásköre már szűkebb volt, főleg a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén árultak, de északi irányban Hidasnémetiig, Kassáig is elértek, míg dél felé Tiszafüredig mentek, s volt aki Hajdúböszörményben is járt.¹⁵³

143. BAKÓ Ferenc 1951. 283–330., 1963. 279–315., 1968/a. 267–287., 1968/b. 67–91.

144. VIGA Gyula 1980. 252–257., 1984. 241–248.

145. MOLNÁR Ágnes 1983. 132–138.

146. GÖRCSÖS Mihály 1979. 107–110.

147. FÉNYES Elek 1847. 248. és 1844. 107–109.

148. BAKÓ Ferenc 1951. 288.

149. VIGA Gyula 1982. 94.

150. BAKÓ Ferenc 1951. 288., és BAKÓ Ferenc EA 2135/44.

151. BAKÓ Ferenc 1951. 325–328.

152. BAKÓ Ferenc 1951. 326.

153. VIGA Gyula 1980. 254–255.

A cserépiek is az Alföldet vették célba. Tiszaigaron feljegyezték, hogy „... egészen Madarasig (Kunmadaras) jártak. A meszet pénzért adták, de legkedvesebb vót nekik a takarmány.”¹⁵⁴

A bükkszérciek több napon keresztül kocsival hordták a meszet az Alföldre. A helyiek szerint Karcag, Debrecen, Sátoraljaújhely, Salgótarján, Vác környékén mindig lehetett találkozni zsérci meszesekkel.¹⁵⁵ A Nyírségben „bükki vándor mészégetőktől” szereztek be terményért a meszet,¹⁵⁶ s Szatmárban még Tiszabereken is megfordultak a borsodi meszesek.¹⁵⁷ A Bodroghözbe bükkszentkeresztiiek mentek, évente kétszer, ősszel és tavasszal, s cserébe terményt kaptak a mésztől.¹⁵⁸

A Bükk hegység falvai sajátos ecológiai viszonyaik miatt még jelentős munkaerőfelesleggel is bírtak. A mészégetés és fuvarozás mellett más erdészetekbe, ill. településekre is eljártak munkát vállalni. Így pl. a répáshutaiak égettek meszet Szilvásváradon, Mályinkán, Szendrő környékén. Ózd környékén, de jártak Bózsván és a Zempléni-hegység falvaiban is. Ők tanították meg a mészégetés fortélyaira a Rozsnyó környékieket is.¹⁵⁹

A további adatfelsorolás helyett leszögezhetjük, hogy a bükki falvakat szinte monopolhelyzetbe hozta a mésszel való kereskedelem, s e munka rendszere lényegében máig életképes maradt. A mész azon ritka anyagok egyike volt, amelyek különböző országok között, nagy távolságok között tette szükségessé az árucserét. A monopolhelyzetből fakadóan a szlovákul–magyarul beszélő, ponyvás kocsival járó, „Meszet vegyenek!”, ill. „Vapnye kupnye!” kiáltásokat hallató bükki meszes az Alföld hagyományos népéletének kiemelkedő színfoltja volt. A mésszel való kereskedelemnek azonban nem volt állandó útvonala. Elsősorban az igényekhez, a felvevőpiacokhoz, s a mindenkor gazdasági szempontokhoz igazodva változtak a kereskedelmi útvonalak.¹⁶⁰

Bakó Ferenc Észak-Magyarországon a Bükk-vidék mellett a csehszlovák–magyar határ mellékét tartja a mészégetés szempontjából fontosabb területnek.¹⁶¹ Aggtelek mészégetéséről a legkorábbi adat 1851-ből származik.¹⁶² Hunfalvy János 1867-ben írja monográfiájában: „Égetett mész csak belső fogyasztásra készítettett, kivitelre közlekedési eszközeink mellett nem alkalmas. Előállítani nagyobb mennyiségben lehetne.”¹⁶³

Nem tudni, hogy ismerték-e Hunfalvy véleményét akkoriban, de a századfordulóra nagy változások mentek végbe az aggteleki mészégetés területén. Bérlok vették át a legjobb égetőhelyeket, akik hutai és más vándorégetőket hívtak be a faluba. Ők azok, akik technikailag megújítják az addigi eljárást, s ezzel összefüggésben mennyiségi növekedést is

154. KATONA Imre EA 4096/25.

155. TURAY Dénes EA 4760/4–5.

156. DÁM László 1982. 35.

157. GUNDA Béla 1984. 95.

158. NAGY Géza 1983. 140.

159. VIGA Gyula 1984. 185.

160. Lásd VIGA Gyula 1984. 184.

161. BAKÓ Ferenc 1951. 288–289.

162. FÉNYES Elek 1851. 14.

163. HUNFALVY János 1867. 312.

el tudnak érní. A bükki hutákon kívül Pelsőcről, Kecsről, Csoltóról és Feketehuta vidékéről is jött ide mészégető.¹⁶⁴

A fellendülést kiváltó okok között a századvégi nagy építkezések, beruházások és a paraszti építkezésben a habarcs elterjedése szerepelt első helyen. Már a múlt század végén feljegyezték, hogy a kapitalizálódó Debrecen és Sárospatak városába vagonszámra vitték az itteni meszet.¹⁶⁵

Az aggteleki mészfuvározás körzete délen a Borsod megye mai határával közel meg-
egyező vonalra esik. Ezt a vonalat Ózdtól lefelé a Hangony-völgyében Kissikátor, Doma-
háza, a Bán-völgyében (Nagybarca, Bánhorváti, Uppony, Csokvaomány) Nekézsenyig,
ezenkívül Mályinka, a Pitypalaty-völgyében Parasznya és Varbó vonalával lépik át. Ezen-
kívül még a sajószentpéteri völgyben Miskolc vonaláig vitték le a termést. Keleten a Bódva
alkotja a határt. Ezentúl Hídvégardó, Martonyi, Szalonna, Galvács, Ládbesenyő, Szendrő-
lád, Balajt, Finke, Borsodszirák, Ziliz, sőt Rakaca, Gagyvendégi, Gagybátor falvakat is
ellátták mésszel. A Felvidék felé a II. világháború előtt a Rima-völgyében (Pelsőc, Csoltó,
Lekenye, Szárnya, Panyig, Tornallja, Pelye, Füge) Rimaszombatig, a Balog-völgyben
(Alsó- és Felsőbalog, Hutapányi, Tamási) Bátka vonaláig mentek el.¹⁶⁶

A nagyszámú települést (Molnár Ágnes közöl egy térképet, melyen 49 települést
sorol fel, ahová eljutottak az aggtelekiek) ellátó Aggtelek mellett a Szepes–Gömöri-é-
r-hegység mésznyúlványain több kisebb jelentőségű mészégető telep is volt. *Fényes Elek*
„Hosszúréth (Krasznahorka), Gicze, Licze, Meléthe, Beretka” helységeket említi, s
Hosszúréth-ről tudjuk, hogy „meszet éget és fuvaroz”¹⁶⁷

Zemplénben Ladmóc (ma Csehszlovákiában) szerepel még néhány forrásban. Az ilki
(Szatmár megye) református egyház számadáskönyvében szerepel, hogy 1871-ben az isko-
laépítéshez Ladmácról hoztak meszet, 1831-ben pedig a Szabolcs megyei Pap község
református egyházi gondnoki számadásában olvashatunk a „Ladomatzi” mészről.¹⁶⁸ Vég-
ardón 1950-ben még *Bakó Ferenc* gyűjtött a ladmóci meszesekről, akik negyedrésze, fél
vékára mérték a meszet.¹⁶⁹

Torna megyében Bódvarákó és (Torna)Szentandrás, Égerszög mészégetésére van ada-
tunk,¹⁷⁰ míg Kassán „... a mészkövet pedig kitűnő minőségű mészégetésre fejtik, job-
bára Kisfalu és Kavecsán község lakói. A mész legnagyobb részét a városi építkezésekben
hasznosították.

Nógrádban „Poltár, Nagyfalu stb. helységek készítenek meszet, mégpedig nagyon
jót égetnek Szőlőson, Szupatkán”.¹⁷²

164. MOLNÁR Ágnes GA 486/4–5.

165. MOLNÁR Ágnes GA 486/3.

166. MOLNÁR Ágnes 1983. 136–138.

167. FÉNYES Elek 1847. 148–171.

168. PÁLL István szíves közlése.

169. BAKÓ Ferenc 1950-es gyűjtése, EA 2418/5b.

170. FÉNYES Elek 1844. 344–346.

171. Szerk.: BOROVSZKY Samu 1896. 261.

172. FÉNYES Elek 1847. 201.

A fejezet bevezetőjében felvázolt mészkővonulat erdélyi szakaszáról viszonylag keveset tudok. Csak az élesdi mész alföldi jelenlétéről vannak egyenlőre adataim. „Nádudvaron román meszesek nagy, széles és hosszú ponyvás szekérrel jöttek. Élesd környékéről hordták a jó, szapora, fehér és tiszta, az ún. *élesdi meszet* Leginkább tavasszal és ősszel jártak és egy-egy községben főleg terményért adták el portékájukat.”¹⁷³ Hajdúböszörményben az élesdi meszet egyenesen jobb minőségűnek is tartották, mint a bükkit, mert ennek jobb volt a színe a falon.¹⁷⁴

A mészkereskedés vizsgálata során megbizonyosodhattunk, hogy az építőanyagok árucseréjében fontos, de nem meghatározó szerepet játszó anyag a mész. Az eddigiek során igyekeztünk kimutatni az árucserre tárgyát képező anyagok hatását az eladás területének népi építészetében. A fa és kő erőteljesen, a nád kevésbé, míg a mész szinte alig fejtett ki módosító hatást a vizsgált területen. Századunk első felétől válik csak fontossá a házépítésben, amikor a habarcs, mint új kötőanyag megjelenik. Kiegészítő elemként van jelen építkezésünkben évszázadokon keresztül, meszelésre, színezésre, fertőtlenítésre használták.

A mésszel való árucserének szerintem a meszet árusítók szempontjából van jelentősége. Az Alföldön szinte egyeduralkodó bükki, de a többi mészégető területen is, a hagyományos gazdálkodási rendszerből valamilyen okból kiszoruló rétegek foglalkoztak mészégetéssel és fuvarozással. Kiszorulásuk oka lehetett a kis mennyiségű, vagy rosszul termő föld, elszegényedés, vagy a hagyományos módon való (növénytermesztés-állattartás) megélhetési lehetőségek hiánya. A bükki falvaknál ez még színeződött azzal, hogy a szlovák telepések eleve is ipari (üveghuták, erdőgazdaság) munkára lettek betelepítve, s mezőgazdasági munkatapasztalatokkal így nem is rendelkezhettek.

Ebben a szituációban ragadják meg jelzett falvaink az árucserében rejlő lehetőségeket. Az építkezésben nem alapvető, de mégis fontos mész égetése a környezet adta lehetőség a mészkővidékek népének. A vele való kereskedés pedig az a tevékenység, ami biztosíthatja — a hagyományostól eltérő módon — megélhetésüket. A mészmonopólium révén bejárták szinte egész Kelet-Magyarországot, s az árucserre révén beszerezték élelmiszer és takarmányszükségletüket. A bükki falvak egyfajta nagytájak közötti kereskedést vállaltak fel, kisebb részben a Bihar-hegység mészégetői is, míg a többi központok inkább helyi, regionális feladatokat láttak el. Tevékenységükkel — saját szükségleteik kielégítésén túl — aktívan hozzájárultak a sík- és hegyvidéki nagytájak kultúrjainak kicserélődéséhez.

173. SZABADFALVI József 1982. 423–424.

174. DANKÓ Imre 1968. 406.

IRODALOM

BAKÓ Ferenc

- 1951 A magyar paraszti mészégetés kutatása. MTA. II. Oszt. Közl. Múzeológiai Sorozat I. 2. sz. 283–330.
- 1963 A Bükk hegység mészégetőinek munkaszervezeti formái. Egri Múzeum Évkönyve I. 297–315.
- 1967 A faépítkezés emlékei Heves megyében. Egri Múzeum Évkönyve V. 161–239.
- 1969 Település, népi építkezés. DERCSÉNYI-VOIT (Szerk.): Heves megye műemlékei. Eger I. 427–454.
- 1968/a A mészégetők életmódja a Bükk hegységben. Egri Múzeum Évkönyve VI. 267–287.
- 1968/b Mészégető kunyhók a Bükk hegységben. NÉ. L. 67–91.
- 1970 Kőházak és barlanglakások Észak-Hevesben. Egri Múzeum Évkönyve VIII–IX. 325–431.
- 1982 A település, építkezés történeti, néprajzi kérdései és csoportalakító ereje a poroszlói Tisza-tájon. KRISTON VIZI József (szerk.): A Közép-Tiszavidék népélete. Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében I. Eger, 5–32.

BALASSA M. Iván

- 1980 Dél-Borsod település- és építéstörténetének vázlata. Ház és ember I. Szentendre, 111–150.

BARNA Gábor

- 1983 A tutajozás kulturális jelentősége a Közép-Tisza és a Hármaskörös mentén. Debrecen. Kézirat.

BARTA János

- 1977 Falu és külvilág. HOM Közl. 16. Miskolc, 83–93.

BÁLINT Sándor

- 1957 Szegedi szótár I–II. Budapest.

BELLON Tibor

- 1974 Utcák, zugok, porták. BELLON Tibor (szerk.): Karcag várostörténeti tanulmányok. Karcag, 101–127.

BETKOWSKI Jenő

- 1952 A szolnoki hajósok, a csongrádi és Mindszenti superek mesterszavai. Magyar Nyelvőr 77. 219–222., 363–367.

BÍRÓ József

- 1977 A hajózás szerepe Magyarország közlekedésében a 18. század utolsó harmadában. A Közlekedési Múzeum Évkönyve III. 171–213.

BOROVSKY Samu (szerk.)

- 1896 Szabolcs vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest.
- 1896 Borsod vármegye. Magyarország városai és vármegyéi. Budapest.

CZEGLÉDY Károly

- 1969 Tutajozás a Maroson a múlt században I–III. Ethn. LXXX. 212–234., 431–446., 537–556.

CSERI Miklós

- 1981 Adatok Szuhaő népi építkezéséhez. HOM Közl. 19. 50–58.

CSIKVÁRY Antal

- 1939 Borsod megye. CSIKVÁRY Antal (szerk.): Vármegye szociográfiák. Budapest.

DANKÓ Imre

- 1968 Hajdúböszörmény népi építkezése. Déri Múzeum Évkönyve 1967. Debrecen, 389–412.
- 1977 A dél-bihari síkság települési változásai. Opuscula Ethnographica. Debrecen, 183–239.
- 1963 Lápólás a Gyepesen. Népr. Közl. VIII. 372–377.
- 1985 A hevesi mezővárosok vására. PETERCSÁK Tivadar (szerk.): Mezővárosi kultúra Heves megyében. Néprajzi Tájékoztatók Heves megyében 3. Eger, 15–37.

DÁM László

- 1975 A Nagy-Sárrét népi építészete. MűeH.XVII. Debrecen.
1980 Magyar Néprajz I. Építkezés. Budapest.
1982 Lakóházak a Nyírségben. Studia Folkloristica et Ethnographica 6. Debrecen.

É. KOVÁCS László

- 1976 Erdei munkások életviszonyai Gömörszőlősen a XX. század első felében. Foglalkozások és életmódok. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai VII. Miskolc, 143–157.

FARKAS József

- 1982 Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához. Studia Folkloristica et ethnographica 8. Debrecen.
1984 Szatmári ember-szatmári táj. Folklor és Etnográfia 10. Debrecen.
1984 Tanulmányok Szatmár néprajzához. Folklor és Etnográfia 16. ÚJVÁRY Zoltán–FARKAS József (szerk.) Debrecen.

FARBAKY Péter

- 1985 Mezőcsát és Ároktő településtörténete és népi építészete. HOM Évk. XXII–XXIII. Miskolc, 247–284.

FÉNYES Elek

- 1844 Magyarországnak leírása . . . III. Pesten.
1847 Magyarországnak leírása . . . II. Pesten.
1851 Magyarország geographiai szótára, Pest.

FLÓRIÁN Mária

- 1978 Felső-Tiszavidék. Szentendre.

GALGÓCZI Károly

- 1855 Magyarország . . . mezőgazdasági statisticája. Pesten.

GILLYÉN Nándor-MENDELE Ferenc-TÓTH János

- 1975 A Felső-Tiszavidék népi építészete. Budapest.

GOLDMANN Mór

- 1930 Tokaj gazdasági és pénzügyi fejlődése. MOSOLYÓ Antal (szerk.): Tokaj és vidéke. Magyar városok monográfiája. Budapest.

GÖRCSÖS Mihály

- 1979 A népi mészégetés Debrődön. Honismeret. 5–6. sz. 103–107.

GUNDA Béla

- 1984 A szatmári hagyományos népi műveltség etnográfiai helyzete. ÚJVÁRY Zoltán–FARKAS József (szerk.): Tanulmányok Szatmár néprajzához. Folklor és etnográfia 16. Debrecen, 35–137.

GYÖRFFY István

- 1908 A Nagykunság és környékének népies építkezése I. II. NÉ. IX. 1–18., 153–166.
1943 Magyar falu, magyar ház. Budapest.

HUNFALVY János

- 1867 Gömör és Kishont tv. egyesült vármegyék leírása.

HUSKA M. A.

- 1972 Slovenski pltnici. Martin.

JERABEK, Richard

- 1961 Karpatské vorarstvi v 19. stolci. Praha

JÓSVAI Gizella

- 1976 Az erdő haszonvétele Erdőhorvátiban. Foglalkozások és életmódok. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai VII. Miskolc, 161–169.

JUHÁSZ Antal

- 1962 A tiszai tutajozás és a szegedi super-mesterség. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1960–62. 117–146.

- 1982 A réti mésző kitermelése és felhasználása a Duna–Tisza köze déli részén. Közl. a magyarországi nyersanyagok történetéből. I. Miskolc, 145–166.
- KAPOSVÁRI Gyula**
- 1974 Szolnok mezőváros ipari és kereskedelmi vonatkozásairól. HOFER Tamás–KISBÁN Eszter–KAPOSVÁRI Gyula (szerk.): Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. II. Mezővárosok. Szolnok, 9–24.
- KÓS Károly**
- 1972 Az árucseré néprajza. Népélet és néphagyomány. Bukarest 9–51.
- KOLOSSVÁRY Szabolcsné (szerk.)**
- 1975 Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Budapest, 140–174.
- LEHOCZKY Tivadar**
- 1896 Szabolcs vármegye. LEHOCZKY Tivadar (szerk.): Magyarország városai és vármegyéi. Budapest.
- LÉNÁRT Andor**
- 1982–1983 Eszterházy Károly püspök XVIII. század végi építkezéseinek háttérparáról. Egri Múzeum Évkönyve XIX. Eger, 187–218.
- MOLNÁR Ágnes**
- 1983 Az égetett mész értékesítése Aggteleken. HOM Közl. 21. Miskolc, 132–138.
- NAGY Géza**
- 1971 A nád aratása és felhasználása Karcán. HOM Közl. 9. Miskolc, 109–115.
- 1983 Adatok Karcsa cserekereskedelméhez. HOM Közl. 21. Miskolc, 138–144.
- NAGY György**
- 1976 A népi építkezés technikái és a társas munkák formái Karcán. Foglalkozások és életmódok. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai VII. Miskolc, 170–181.
- NAGYVÁTHY János**
- 1821 Magyar practicus természető. Pesten, 291–292.
- ORBÁN Balázs**
- 1868–73 A Székelyföld leírása. Pest, I–IV.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila**
- 1982 A Barkóság és népe. Borsodi Kismonográfiák 15. Miskolc, 81–89.
- PETERCSÁK Tivadar**
- 1978 Hegyköz. Borsodi Kismonográfiák 6. Miskolc,
- 1982 Adatok a Zempléni-hegység és az Alföld közötti paraszti árucseréhez. Balassa Iván–Ujváry Zoltán (szerk.): Néprajzi tanulmányok, Dankó Imre tiszteletére. Debrecen 387–395.
- 1984 Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII–XX. században. KECSKÉS Péter–HAVASSY Péter (szerk.) Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös, 457–506.
- SERESNÉ SZEGÖFY Anna**
- 1983 Abaúji limitációk. VIGA Gyula (szerk.): Abaúj néprajza. Néprajzi tájkonferenciák Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Miskolc, 47–65.
- SZABADFALVI József**
- 1982 Vándorúrsok Nádudvaron. BALASSA Iván–UJVÁRY Zoltán (szerk.): Néprajzi tanulmányok DANKÓ Imre tiszteletére. Debrecen, 421–426.
- SZAKÁLL Sándor–VIGA Gyula**
- 1984 A Bükkalja kőszénbányászatához és kőfaragásához I. Bogács. Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből II. Miskolc 93–122.
- SZALONTAI Barnabás**
- 1984 Nyírbátor népi építészet. Studia Folkloristica et Ethnographica 13. Debrecen.
- SZTRINKÓ István**
- 1982 A réti mésző a Duna–Tisza közí építészetben. BALASSA Iván–UJVÁRY Zoltán (szerk.): Néprajzi tanulmányok DANKÓ Imre tiszteletére. Debrecen, 159–172.

SZÜCS Sándor

1943 A sárréti nádház és élete. NÉ. XXXV. 133–149.

TÁBORI György

1967 A körösi faúsztatás történetéből. Békési élet. 3. sz. 41–49.

VIGA Gyula

1980 A Bükk hegység szlovák meszéinek kereskedő útjai az Alföldre. Ethn. XCI. 2. sz. 252–258.

1982 A Bükk-vidéki falvak XIX. századi életmódjához. HOM Évk. XXI. 231–239.

1984 Árucseré (Adatok egy termelési táj körülhatárolásához). SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben. Miskolc, 171–188.

1984 A bükk-i szlovák falvak szerepe a táji munkamegosztásban. KUNT Ernő–SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 241–248.

1985 Kőmunkák egy bükkalji faluban. Studia folkloristica et ethnographica 17. Debrecen.

DAS BAUMATERIAL ALS GEGENSTAND DES WARENAUSTAUSCHES (Auszug)

Die völkerkundliche Forschung der letzten Jahre widmet der Untersuchung des Warenaustausches und der Migrationsverbindungen der mit abweichenden natürlichen geographischen Gegebenheiten, verschiedenen kulturellen Gütern versehenen Gebiete und Bevölkerungsgruppen einen immer grösseren Raum. Die Zahl der den Warenaustausch mit Baumaterialien (Schiefer, Holz, Schilf, Kalk, Ziegel und Schindel) untersuchenden Abhandlungen ist aber verhältnismässig gering.

In meiner Arbeit überblicke ich den Warenaustausch und die Migrationsverbindungen zwischen dem nördlich-nordöstlichen Teil des Tieflandes und der nördlichen Gebirgsgegend, konkret in Beziehung auf die im Laufe der Bauarbeiten verwendeten Materialien. Die zum grossen Teil aus der Fachliteratur stammenden Daten beweisen gut, dass im Warenaustausch zwischen den beiden, mit unterschiedlichen Gegebenheiten versehenen Gebieten Holz, Holzwaren, Schiefer, Kalk und Schilf ein bedeutendes Volumen hatten.

Neben der Darstellung des konkreten Warenaustausches zwischen den Gegenden des Flachlandes und des Gebirgslandes war es mein Ziel, auch allgemeinere Gesetzmässigkeiten aufzuzeigen. In der ungarischen völkerkundlichen Literatur wurde schon am Anfang des Jahrhunderts die typologische Aufteilung des Sprachgebietes in Hinsicht auf die Baumaterialien durchgeführt. Der untersuchte Warenaustausch mit Baumaterialien scheint diese seitdem als Axiom behandelten Thesen zu modifizieren. Das durch Flösserei oder auf dem Landwege auf den Weg geschickte Bauholz gab die Möglichkeit z.B. zur Herausbildung der volkstümlichen Bauweise der Ebene von Süd-Heves, die Spuren des auf der Theiss und anderen kleineren Flüssen herabgeflössenen Holzes sind in der Änderung der Dachkonstruktion des betreffenden Gebietes zu verfolgen, die in den hohen Bergen geschnitzten Holzschindeln haben ebenfalls das Aussehen der traditionell mit Schilf gedeckten Wohnhäuser des Tieflandes verändert.

Neben dem Holz hat auch der Stein wesentliche Änderungen im volkstümlichen Bauwesen bewirkt, obwohl hier auch die Rolle bestimmter Faktoren des Vermögens und

der gesellschaftlichen Stellung hervorzuheben ist. Der Stein vom Fusse der Bükk oder aus dem Gebiet von Tokaj-Hegyalja gelangte auch in ferne Gegenden, dort ebenfalls das allgemeine bauliche Bild verändernd.

In meiner Arbeit versuchte ich vorläufig die Spuren des Warenaustausches von vier, von mir für die wichtigsten gehaltenen, Baumaterialien zu verfolgen. Neben Holz, Kalk, Schiefer und Schilf ist es unbedingt nötig, auch andere Materialien mit einzubeziehen (Lehm, Ziegel, Schindeln und Glas). In der nächsten Zeit möchte ich mich ausführlich mit den Migrationsverbindungen der am Bau teilnehmenden Arbeitskräfte (z.B. Zimmerleute, Maurer, Fundament- und Brunnengräber) beschäftigen, weil meiner Meinung nach diese Frage kaum vom Warenaustausch der Baumaterialien zu trennen ist und weil diese wandernden Meister mit ihren abweichenden technischen Fertigkeiten und mit ihrem anderen Geschmack noch eher Wirkung auf das Bauwesen einzelnen Gebiete hatten.

Miklós Cseri

A FA ÉS ERDEI TERMÉKEK AZ ÉSZAKI-KÖZÉPHEGYSÉG ÉS AZ ALFÖLD KÖZÖTTI NÉPI KERESKEDELEMBEN

PETERCSÁK TIVADAR

Az Északi-Középhegység vidéke Magyarország erdőkben egyik leggazdagabb területe. A Zempléni-hegység, a Bükk, a Mátra, Cserhát és a Börzsöny falvainak életét alapvetően meghatározta az erdő. A hegységek belseje felé haladva egyre kevesebb a megművelhető szántóföld, s itt az erdei munkaalkalmak (fakitermelés, szén- és mészégetés, fafaragás) jelentettek megélhetési lehetőséget, de az erdön gyűjtött növényeknek még néhány évtizeddel ezelőtt is fontos szerepe volt az emberi táplálkozásban és az állatok takarmányozásában.¹ A XVIII. században a Mátra, Bükk és a Zempléni-hegység belső területére erdei munkára telepített szlovák falvak az erdőből éltek. A hegységek peremén a földművelés és az állattenyésztés dominált, itt kiegészítő jövedelmet jelentettek az erdő termékei.

Előadásomban az Északi-Középhegység vidékéről az Alföld és a hegyvidék találkozási pontján települt mezővárosokba, illetve az alföldi falvakba és városokba irányuló népi kereskedelem jellemzőit kívánom bemutatni a fára és néhány más erdei termékre (fafaragványok, faszén, mész) koncentráva. Az idő korlátozottsága miatt nem térek ki az erdei vadgyümölcsökkel és növényekkel való kereskedelemre.

A népi árucseré kutatásának eredményei azt igazolják, hogy az áruk kicserélésének szüksége a különböző természeti-gazdasági adottságú területek lakossága között áll fenn.² A hegyvidék népét a gazdasági szükségyszerűség, a gabonatermesztés korlátozott lehetősége kényszerítette az árucserére, s egy nagyobb táji munkamegosztásba kapcsolódva speciális termékeiket a hegység déli lejtőin, illetve az Alföldön gabonára vagy más terményre cserélték.

A népi árucseré egyik jellegzetes és az Északi-Középhegység falvaiban általános tárgya a tűzifa volt. Kisebb távolságra hátton, kötélben vagy puttonyban hordták a száraz gallyat, apróra vágott tűzifát. A gyöngyössolymosi püspöki uradalom és a gyöngyösi tanács a XIX. század első felében gyakran tilalmazta a tűzifa eladását, mivel a földesúr nem köteles jobbágynak kereskedésre fát biztosítani. Ennek ellenére a Gyöngyös környéki falvak jobbágjai rendszeresen eladták a faizás során beszerzett tűzifát a gyöngyösi piacon.³

1. PETERCSÁK Tivadar 1982–83. 375.

2. Vö.: KÓS Károly 1972. 9–51.; DANKÓ Imre 1978. 251–289.

3. L.: PETERCSÁK Tivadar 1984. 457–506.

A jobbágyszabadítást követő tagosítások és erdőelkülönítések után a XIX. század végén minden faluban létrejöttek a közös erdőhasználat szervezetei, az ún. közbirtokosságok. A XX. század elején az erdős határu falvakban a gazdák többen összeállva közösen vásároltak erdőt, melynek hasznából a vásárlás arányában részesedtek. Az 1945-ös földosztáskor a legszegényebbek újabb erdőterületeket kaptak, melyeket közösen használtak. A közbirtokossági és vásárolt erdők fő haszna a jog alapján járó, évenként kitermelt fa értékesítéséből származott. A fogattal rendelkező gazdák a közös erdőből kapott őlfá nagy részét eladták, és a saját tüzelőjüket száraz gallyból, hulladékfából pótolták. Előnyben voltak a lófogatosok, de szállították a fát ökrös és tehenes szekérrel is. Az élelmesebb lovas gazdák a mezei munkák elvégzése után az uradalmaktól, illetve az állami erdészettől is vásároltak tűzifát — „bárcát váltottak” — és a közeli városok piacaira hordták.⁴

A tűzifa értékesítésében egy közelebbi és egy távolabbi piaci körzet különböztethető meg. Legtöbben az Északi-Középhegység déli peremén levő városokba szállították a fát. Így a Zempléni-hegységből a tokaj-hegyaljai mezővárosokba, a Bükkből Miskolcra, Egerbe és Mezőkövesdre, a Mátrából Gyöngyösre és Hatvanba indultak az őlfával megpakott szekerek. A tűzifának ősszel volt keletje. A városokban rendszerint külön fapiac volt, ahol a fát le is mázsálhatták. Megegyezés után a fuvarosok a vevő házához szállították a fát, és rendszerint be is hordták a pincébe, vagy az udvaron összerakták, amiért bort kaptak. Ha a fa nem kelt el a piacon, utcáról utcára vándorolva értékesítették. A régebbi kis szekerekre egy köbméter fa fért, a hosszabb *karfás* és *bérfás* szekerekre már 2 köbmétert is felraktak. A városokban rendszerint pénzért árulták a fát.

A másik feladási körzet már nagyobb területet — 30–40 km-es távolságot — ölelt fel és a hegyvidéktől délre eső területekre — Bodrogekő, Taktaköz, Hernád-völgy, Heves megye déli része, Jászság — irányult. A falvakban a közvetlen termékcseré is gyakori volt, s így szerezték be a hegyvidéken alig termelhető gabonaféléket, takarmányrépát. Egy nagyobb szekér őlfáért 1,5–2 mázsa búzát, vagy 5–6 mázsa kukoricát kaptak. Ha közvetlenül terményre is cserélték a fát, az a mindenkori árakat figyelembe véve, pénzre átszámítva történt, ezért területenként és korszakonként változtak a cserearányok. A borvidéken borért, Dél-Hevesben dinnyéért is adták a fát. Egy kisebb szekér fáért (8–10 mázsa) 50–60 liter bort, illetve egy szekér dinnyét kaptak, amit otthon pénzért értékesítettek. A közvetlen termékcseré volumene ma már nehezen állapítható meg. A második világháborút követő infláció idején, az ún. cserevilágban általános volt, de a Zempléni-hegységben még 1979-ben is előfordult.

A hegyaljai, egri és gyöngyösi borvidéken a szőlősgazdák körében nagy kereslet volt a szőlőkaró iránt. Ezért a hegyi falvakban télen ezerszámmra készítették a szőlőkarót. Már Tokaj-Hegyalja 1614. évi szőlőrendtartása megszabta a forgalomba hozható szőlőkarók méretét, minőségét és árát is. Füzerkomlós 1680. évi urbáriumá szerint minden jobbág évente 3000 szőlőkarót hasíthatott, amiből értékesítésre is jutott. A szőlőkarót pénzért és borért egyaránt árulták. Századunkban 3–5 db akáckaróért adtak egy liter bort.

A hegyi falvakra jellemző, hogy községenként néhány család rendszeres eladásra faragta a különféle háztartási és mezőgazdasági eszközöket. Viszonylag sokan készítettek

4. PETERCSÁK Tivadar 1982–83. 382., PETERCSÁK Tivadar 1982. 388.

kerékaltap, küllőt, hordódongát. A Zempléni-hegységben Háromhuta lakói szövöszékek, faedények készítéséről, a bükki Répáshuta és Felsőtárkány faragói a jármokról, a noszvajiak a hátikosárról, a cserépfalusiak a díszes faárukról, a mátrai suzahutaiak a gereblye, kaszanyél, tiló, orsó és ácsolt láda készítéséről, a gyöngyössolymosiak a járom, talicska és szerszámmal faragásáról, a Börzsönyben Diósjenő faragói a mezőgazdasági eszközök gyártásáról, a bernecebarátiaiak a hátikosár fonásáról voltak híresek.⁵ A paraszti barkácsolók termékeiket rendszerint helyben értékesítették, a faragó specialisták viszont a peremterület városainak piacaira, vásárait is eljártak. A faeszközökkel való piacolás körzete annál nagyobb volt, minél speciálisabb terméket állítottak elő, minél jobban megdolgozták a fát. A zempléni háromhutaiak a XIX. század közepén Nyíregyháza, Debrecen, Nagyvárad vidékére is leszerkeztek. Századunk első felében Gyöngyössolymosról a dél-hevesi és jászszági falvakba jártak. A répáshutai Horváth család jármaival a Jászság és Dél-Heves mellett a Tiszántúlra (Nyíregyháza, Mezőtúr) – 100–150 km-es távolságra – is eljutott.⁶ A jármokat, kerékaltapokat uradalmak részére nagyobb tételben előzetes megrendelés alapján is szállították. A szerszámyeleket és mezőgazdasági eszközöket szekerrel a férfiak szállították, az apróbb díszes tárgyakat a hátikosárba rakták, s ezzel az asszonyok házaltak, naponta egy-egy helységet keresve fel. A termékeket városokban pénzért árulták, az alföldi falvakban azonban gabonafélére is cserélték.

A faszénégetés a Mátra, Bükk és a Zempléni-hegység belső falvaiban a XVIII. századtól komoly ipari tevékenységnek számított, s erre a vasgyárak igényének megfelelően főként a betelepült szlovákok specializálódtak. Amíg ma bér munkában égetik a szenet, addig korábban a saját részre, eladásra történő égetés is jelentős volt. Az 1940-es évekig sok faszenet igényeltek az ezzel működő cséplőgépek, malmok, daráló, illetve kovácsok. A városokban a kalaposok, szabók mellett a háztartások is zsákszámba vették a vasalószenet. A saját részre égető szenesek a faszenet is maguk értékesítették, de Felsőtárkányban volt néhány fuvaros, akik megvették a szénégetőktől és vitték eladni az Alföldre. Egy szekérre 17–18 mázsa zsákolt faszen került, amelyet mázsa- vagy zsákszámba értékesítettek. A faszenet pénzért árulták, de inflációs időben a malmokban közvetlenül lisztre, a falvakban terményre is cserélték. Egy mázsa búzáért, árpáért két mázsa faszenet adtak, a kukoricára viszont egy-egy arányban cserélték. A szenesek a peremterület városain túl Nyíregyháza, Debrecen, Kecskemét vidékére is eljutottak. A fakereskedelemmel összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a széneladással jóval kevesebben foglalkoztak, viszont a faszénnel messzebbre eljutottak, nagyobb piaci körzete volt.

A mészégetés a Bükk jellegzetes iparága, s a kiégetett mészt értékesítésének a bükki szlovák falvakban sajátos helyi formái alakultak ki. A XX. század első felében lóval és ökörrel, számárfogattal, számárháton és gyalogosan batyuzva történt a mészeladás. Lóval és ökörrel a tehetősebbek fuvaroztak, a számár a szegények állata volt. Lovas- és ökörfogatokkal csak a mészárulás fő szezonjában – tavasszal és ősszel – jártak, tavasztól őszig pedig helyben fuvaroztak fát, faszenet, vagy meszet. Számukra a mész árulása csak kiegészítő foglalkozás volt, elsősorban a termények beszerzését szolgálta. Pénzt főleg a bér-

5. PETERCSÁK Tivadar 1982–83. 382.

6. VIGA Gyula 1984. 180.

fuvarozásból tudtak szerezni. Ez a réteg a mészégetők mellett a bükki szlovák falvak legtehetősebb rétege volt. A számmal mészelők tavasztól novemberig folyamatosan úton voltak, számukra ez volt a megélhetés alapja. Az értékesítés hatékonysága falvanként és állatfajtánként eltérő. A répáshutai lovas és ökrösfogatok fő piackörzete Heves megye és a Jászság volt, a bükkszentkereszti az ország keleti–északkeleti részét járták Békéscsabáig. A szamaras meszesek a lovas- és ökrösfogatok mozgási körén belül eső piackörzetet látták el áruval. A meszet általában terményért cserélték, abba az edénybe töltötték a meszet, amelyben a vevő kihozta a terményt. Gabonáért és kukoricáért annyi mész járt, amennyi a termény volt, de búzáért másfélszer, kétszer kellett teletölteni az edényt. Hazafelé menet a gabonát megőrlették és a lisztet vitték haza.⁷

Összegzőként megállapítható, hogy az erdő termékei (tűzifa, faár, faszén és mész) fontos árucikkek voltak az Északi-Középhegység és az Alföld közötti népi kereskedelemnek. A sajátos természetföldrajzi és gazdasági viszonyok következtében a hegységek belsőjében települt falvak lakosságának jelentős hányada részt vett az erdei termékekkel való kereskedelemben. Az említett áruk eladására, illetve cseréjére nem alakult ki állandó közvetítő réteg. A legaktívabbak a lófogattal rendelkező vagyonosabb fuvarosok voltak. Ők többféle anyagot, nagyobb mennyiségben és nagy távolságra közvetítettek. A fejlett faipar (háziipar) és az erdei gyűjtögetés a szegényebb rétegeket is bekapcsolta az árucserébe, bár ezek kereskedelmi körzete, mozgásvilága jóval szűkebb volt.

A fával és származékaival való árucsera közvetlen formában vásárokon, piacokon és helységről helysére vándorolva történt. Minden esetben az eladók keresték fel a vásárlókat. A városokban pénzért, a falvakban rendszerint a hiányzó mezőgazdasági terményekért értékesítették a fát, faeszközöket, faszenet és meszet közvetlen termékcseré formájában. A további kutatások tisztázhatják a közvetlen termékcseré és a pénzforgalom arányát, valamint a vásárlók és eladók között a gazdasági kapcsolaton túl kialakult kulturális, emberi kapcsolatok hatását.

IRODALOM

DANKÓ Imre

- 1978 Vándorlás és árucseré. (Vázlat és irodalmi tájékozódás a kárpát-medencei árucseré és migráció kapcsolatának kérdésében.) A debreceni Déry Múzeum Évkönyve. Debrecen. 251–289.

KÓS Károly

- 1972 Az árucseré néprajza. Népélet és néphagyomány. Bukarest. 9–51.

PETERCSÁK Tivadar

- 1982 Adatok a Zempléni-hegység és az Alföld közötti paraszti árucseréhez. Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen. 387–393.
1982–83 A paraszti erdőhasználat néprajzi kutatása Észak-Magyarországon. Agria XIX. 375–392.
1984 Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII–XX. században. Tanulmányok Gyöngyösről. 457–506.

7. VIGA Gyula 1980. 252–257.

VIGA Gyula

1980 A Bükk hegység szlovák meszeseinek kereskedő útjai az Alföldre. *Etnographia* XCI. 252–257.

1984 Árucseré (Adatok egy termelési táj körülhatárolásához). *Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben. Miskolc.* 171–188.

DAS HOLZ UND DIE FORSTPRODUKTE IM VÖLKLI- CHEN HANDEL ZWISCHEN DEM NÖRDLICHEN MITTELGEBIRGE UND DEM TIEFLAND (Auszug)

Die Produkte des Waldes (Feuerholz, Holzwaren, Holzkohle und Kalk) waren wichtige Warenartikel im Völklichen Handel zwischen dem nördlichen Mittelgebirge und dem Tiefland über mehrere Jahrhunderte. Infolge der eigentümlichen natürlichen geographischen und wirtschaftlichen Verhältnisse nahm ein bedeutender Teil der Bevölkerung der im inneren des Gebirges befindlichen Dörfern am Handel mit den Forstprodukten teil. Zum Verkauf bzw. Tausch der erwähnten Waren bildete sich keine ständige Vermittlungsschicht heraus. Am aktivsten waren die mit einem Pferdefuhrwerk versehenen vermögenden. Sie vermittelten verschiedene Materialien in größeren Mengen und über große Entfernungen. Die entwickelte Holzindustrie (häusliche Industrie) und das Sammeln im Walde schaltete auch die ärmere Schichten in den Warenaustausch ein, obwohl deren Handelsbereich, Bewegungsradius viel enger war.

Der Warenaustausch mit Holz und aus Holz hergestellten Dingen geschah in unmittelbarer Form auf den Märkten und Jahrmärkten bzw. von Ort zu Ort wandernd. In jedem Falle suchte der Verkäufer den Käufer auf. In den Städten wurde gegen Bezahlung mit Geld gehandelt, auf den Dörfern im allgemeinen im Tausch gegen die fehlenden landwirtschaftlichen Produkte wurde Holz, hölzerne Gegenstände, Holzkohle und Kalk direkt getauscht. Die weiteren Forschungen können die Verhältnisse des direkten Warenaustausches zum Geldverkehr, sowie die Wirkung der über die zwischen Verkäufer und Käufer bestehenden wirtschaftlichen Kontakte hinaus vorhandenen gewesenen kulturellen und menschlichen Verbindungen klären.

Tivadar Petercsák

A sorozatban eddig megjelent:

- I. *Bodgál Ferenc*: Borsod megye néprajzi irodalma I. (1958) (Elfogyott)
- II. *Istvánffy Gyula*: Palóc népköltési gyűjtemény (1963) (Elfogyott)
- III. *Lajos Árpád*: Borsodi fonó (1965) (Elfogyott)
- IV. *Bodgál Ferenc*: (szerk.): Borsod megye népi hagyományai (1966) (Elfogyott)
- V. *Bodgál Ferenc*: Borsod megye néprajzi irodalma II. (1970)
- VI. *C. Nagy Béla—Sztareczky Zoltán*: A cekeházi Sivák család népdalművészete (1972)
- VII. *Dobrossy István* (szerk.): Foglalkozások és életmódok (1976) (Elfogyott)
- VIII. *Ujváry Zoltán*: Gömöri népdalok és népballadák (1977)
- IX. *Fügedi Márta—Viga Gyula*: Borsod megye néprajzi irodalma III. (1979)
- X. *Szabadfalvi József—Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a zempléni hegyvidékről (1981)
- XI. *Bakonyi Béla*: A szántói széles utca. 77 abaujszántói és sárazsadányi népdal (1981)
- XII. *Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből (1981)
- XIII. *Szabadfalvi József—Viga Gyula* (szerk.): Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben (1984)
- XIV. *Kiss József*: Matyó népdalok (1984)
- XV. *Kunt Ernő—Szabadfalvi József—Viga Gyula* (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon (1984)
- XVI. *Szabadfalvi József—Viga Gyula* (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon II. Kiegészítő kötet (1985)
- XVII. *Barsi Ernő*: Sály. Egy Bükkalji falu néprajza
- XVIII. *Szabadfalvi József—Viga Gyula* (szerk.): Árucseré és migráció

60,- Ft

HERMAN OTTÓ MŰZEUM
MISKOLC

